T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İSLAMOFOBİ'YE YÖNELİK POLİTİKALARI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

KEVSER ERGİN

İZMİR-2021

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İSLAMOFOBİ'YE YÖNELİK POLİTİKALARI

Tezli Yüksek Lisans Tezi

KEVSER ERGİN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. UĞUR BURÇ YILDIZ

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Avrupa Birliği'nin İslamofobi'ye Yönelik Politikaları" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/08/2021

KEVSER ERGİN

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Tezi

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İSLAMOFOBİ'YE YÖNELİK POLİTİKALARI

KEVSER ERGİN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Avrupa'da İslamofobi, 11 Eylül terör saldırıları, DEAŞ terörü, 2008 ekonomik krizi ve göç krizinin etkisiyle yükselişe geçmiştir. Bu çalışmada, Avrupa'da İslam'ın kültürel, ekonomik ve güvenlik tehdidi olarak algılanmasıyla yükselen İslamofobi ile mücadele adına Avrupa Birliği tarafından benimsenen politikalar araştırılmaktadır. Avrupa Birliği tarafından İslamofobi'nin kabul edilmiş resmi bir tanımının bulunmaması, yasal olarak ırkçılığın özel bir türü olarak kabul edilmemiş olması ve yasal mevzuatta çatı kavramlar altında değerlendirilmesi; İslamofobi ile mücadele adına geliştirilen politikaların sınırlılığına ve Avrupa Birliği üyesi devletler üzerindeki denetim mekanizmalarının etkinsizliğine sebep olmaktadır. Ancak son dönemde İslamofobi'ye yönelik geliştirilen politikalardan; Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın yaptığı çalışmalar, Avrupa Komisyonu'na Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü atanması, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda Avrupa Birliği Üst Düzey Grubu'nun yaptığı çalışmalar ve 2020 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Irkçılığa Karşı Eylem Planı umut verici adımlar olarak değerlendirilebilir.

Anahtar kelimeler: İslamofobi, Avrupa Birliği, Ayrımcılık, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı

ABSTRACT

Master's Thesis

THE POLICIES OF THE EUROPEAN UNION TOWARDS ISLAMOPHOBIA

KEVSER ERGİN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of International Relations

In recent years, Islamophobia in Europe has been rising as a result of the September 11 terrorist attacks, DAESH terrorism, the 2008 economic crisis and the migration crisis. In this thesis, the policies adopted by the European Union in order to combat Islamophobia, which has risen with the perception of Islam as a cultural, economic and security threat in Europe, are investigated. The absence of an officially accepted definition of Islamophobia by the European Union, the fact that Islamophobia has not been legally recognized as a special type of racism and evaluation under the framework concepts in the legal legislation cause the limitations of the policies developed to combat Islamophobia and the ineffectiveness of the control mechanisms on the Member States. However, some of the policies developed recently towards Islamophobia namely the works of the European Union Fundamental Rights Agency, the appointment of the Coordinator on Combating Anti-Muslim Hatred by the European Commission, the works of the High Level Group on Combating Racism, Xenophobia and Other Forms of Intolerance and European Union Action Plan Against Racism adopted in 2020 can be seen promising steps.

Keywords: Islamophobia, European Union, Discrimination, Racism, Xenophobia

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ ……...…….....……**ii**

ÖZET ..……...…….....… **iii**

ABSTRACT ..…….....…….. **iv**

İÇİNDEKİLER ...…….....….....**v**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..……..….....**viii**

KISALTMALAR ..…….....**ix**

ÖNSÖZ……..…….....**x**

GİRİŞ ……...…….....…….....**1**

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA İSLAMOFOBİ'NİN TARİHİ

Giriş……..5

1.1 İslamofobi……...5

1.2 11 Eylül Saldırılarına Kadar Avrupa'da İslamofobi…….....…..13

1.2.1 Ortaçağ'da İslamofobi……...…..13

1.2.2 Rönesans ve Reform Hareketleri'nden 11 Eylül Saldırılarına Kadar Avrupa'da İslamofobi…….25

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA YÜKSELEN İSLAMOFOBİ

Giriş…….37

2.1 11 Eylül Saldırıları ve Sonrasında Avrupa'da Yükselen İslamofobi……....37

2.2 DEAŞ Terörünün Avrupa'da İslamofobi'ye Etkisi……..……..…..44

2.3 2008 Ekonomik Krizinin Avrupa'da İslamofobi'ye Etkisi……...57

2.4 Göç Krizinin Avrupa'da İslamofobi'ye Etkisi……..68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİSEMİTİZM VE ÇİNGENE KARŞITLIĞI İLE MÜCADELEYE YÖNELİK AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKALARI

Giriş…….……....80

3.1 Antisemitizm…….……....81

3.1.1 Ortaçağ'dan Günümüze Avrupa'da Antisemitizm……84

3.1.2 Antisemitizm ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikaları…….....102

3.2 Çingene Karşıtlığı…….……..118

3.2.1 Ortaçağ'dan Günümüze Avrupa'da Çingene Karşıtlığı……...121

3.2.2 Çingene Karşıtlığı ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikaları…….136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMOFOBİ İLE MÜCADELEYE YÖNELİK AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKALARI

Giriş……..…….151

4.1 İslamofobi ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikalarında Birincil Mevzuat…….....153

4.1.1 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi…… ……...153

4.1.2 Avrupa Birliği Antlaşması…….....164

4.1.3 Amsterdam Antlaşması……...…….165

4.1.4 Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma…….……..168

4.1.5 Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı…….……171

4.2 İslamofobi ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikalarında İkincil Mevzuat……175

4.2.1 Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına İlişkin Ortak Eylem……..……175

4.2.2 Kahn Komisyonu'ndan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'na Dönüşüm……...179

4.2.3 Irk Eşitliği Direktifi…….…….183

4.2.4 İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi…….187

4.2.5 Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Programı…….189

4.2.6 Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı.....190

4.2.7 Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi……..……193

4.2.8 Mağdur Hakları Direktifi……..……...…195

4.2.9 Avrupa Komisyonu Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü…….……197

4.2.10 Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda Avrupa Birliği Üst Düzey Grubu……...……...199

4.2.11 İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi……...……..201

4.2.12 Avrupa Birliği Irkçılığa Karşı Eylem Planı……...202

SONUÇ…….……...205

KAYNAKÇA……...212

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ortaçağ'da Hz. Muhammed ve Takipçilerinin Tasviri……19

Şekil 2. UKIP Seçim Posteri, "Avrupa'da 26 milyon kişi iş arıyor. Sıradaki kimin işi?"…….66

Şekil 3. FN Seçim Posteri, "Banliyölerinizi seçin, cephenize oy verin!"…….72

Şekil 4. FPÖ Seçim Posteri**,** "İslamlaşmayı durdurun."……...……..73

Şekil 5. FPÖ Seçim Posteri, "Viyana İstanbul olmamalı."……....74

Şekil 6. UKIP Seçim Posteri, "Sınır olmazsa kontrol de olmaz."……..75

Şekil 7. UKIP Seçim Posteri, "Kırılma noktası."……...…76

Şekil 8. Kutsal Ekmeğe Saygısızlık Tasviri……...89

Şekil 9. Ortaçağ'da Ritüel Cinayet Tasviri…….....90

Şekil 10. Holokost Toplu Mezarları……...99

Şekil 11. Ortaçağ'da Roman Tasviri……..…..124

Şekil 12. Fal Bakan Roman Tablosu……....127

Şekil 13. Auschwitz'de Romanlar……131

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABAD	:Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AP	: Avrupa Parlamentosu
BM	: Birleşmiş Milletler
DEAŞ	: Devlet'ül Irak ve'ş Şam (Irak ve Şam Devleti)
ECRI	: European Commission Against Racism and Intolerance (Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İle Mücadele Komisyonu)
ENAR	: European Network Against Racism (Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı)
EUMC	: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi)
FN	: Front National (Ulusal Cephe)
FPÖ	: Avusturya Özgürlük Partisi (Freiheitliche Partei Österreichs)
FRA	: European Union Agency for Fundamental Rights (Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı)
IHRA	: International Holocaust Remembrance Alliance (Uluslararası Holokost Anma Birliği
ODIHR	: Office for Democratic Institutions and Human Rights (Demokratik Kuruluş ve İnsan Hakları Ofisi)
PvV	: Partij voor de Vrijheid (Hollanda Özgürlük Partisi)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UKIP	: United Kingdom Independence Party (Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi)

ÖNSÖZ

Bu çalışma oldukça yoğun ve uzun bir çalışma serüveni sonucunda ortaya çıkmıştır. Bazen kavramların bazen kurumların bazen ise tarihlerin arasında kaybolduğum bu süreç bana hem, her kayboluşun yeni şeyler keşfetmek demek olduğunu hem de sabrı öğretti. Bu yolda bilgisini ve desteğini benden esirgemeyen sayın Doç. Dr. Uğur Burç Yıldız'a çok teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecinde ve hayatım boyunca bana her zaman inanan, desteklerini ve sevgilerini benden esirmeyen sevgili aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

Kevser ERGİN

İzmir-2021

GİRİŞ

Bu çalışmada 11 Eylül saldırılarından günümüze yükselişi devam eden İslamofobi'ye yönelik Avrupa Birliği (AB) tarafından benimsenen politikalar incelenmektedir. Bu bağlamda çalışma, AB'nin bir kurum olarak İslamofobi ile mücadele kapsamında geliştirdiği politikaların etkinliğini sorgulamaktadır. Çalışmanın amacı, İslamofobi ile mücadele kapsamında AB'yi oluşturan üye devletlerdeki tüm politika ve raporları tartışmak değildir. İslamofobi'nin kabul edilmiş resmi bir tanımının bulunmaması, yasal olarak ırkçılığın özel bir türü olarak kabul edilmemiş olması ve yasal mevzuatta çatı kavramlar altında değerlendirilmesi; AB tarafından İslamofobi'ye yönelik benimsenen politikaların sınırlılığına ve AB üyesi devletler üzerindeki denetim mekanizmalarının etkinsizliğine sebep olmaktadır. Ancak son dönemde yoğunlaşan; AB Temel Haklar Ajansı'nın çalışmaları, AB Komisyonu'na Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü atanması, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda Avrupa Birliği Üst Düzey Grubu'nun yaptığı çalışmalar ve 2020 Irkçılığa Karşı Eylem Planı'nda İslamofobi'nin ırkçılığın özel bir çeşidi olarak kabul edilmesi gibi adımlar geleceğe yönelik umut verici politikalar olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişi bir fay hattına benzetilerek, bu fay hattındaki en derin yarığın 11 Eylül terör saldırıları ile açıldığı vurgulanmaktadır. Fay hattını dallandıran kollardan ilkinde, 11 Eylül saldırıları ile bir güvenlik açığı olarak görülmeye başlayan Avrupa'daki Müslümanların, artan DEAŞ terör saldırıları ile toplumsal hafızada nasıl tektipleştirilerek terörist imajına büründürüldüğü ve birer tehdit unsuru olarak görüldüğü incelenmektedir. Fay hattının ikinci kolunu oluşturan 2008 ekonomik kriziyle birlikte, Avrupa'da aşırı sağ partiler tarafından ekonomik krizin bir korku ögesi haline dönüştürülerek, okların günah keçisi konumuna sokulan Müslümanlara çevrilme süreci incelenmiştir. Fay hattının üçüncü kolunda ise 2014 ve 2015 yıllarında şiddetini arttırarak Avrupa ülkelerine göç eden Müslümanların,

etkili politikalarla yönetilememesi sonucu AB'nin içine sürüklendiği göç krizi ele alınmaktadır. Krizin, Avrupa'da yükselen aşırı sağ partilerin iki ana söylemini oluşturan ekonomik ve güvenlik tehdidi temeline oturtulan Müslüman ve göçmen karşıtlığıyla iç içe geçmesi sonucu, Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişine etkisi incelenmektedir.

Bu bağlamda çalışmada İslamofobi'nin AB'nin yasal mekanizmasındaki konumunu anlamak adına öncelikle; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Birliği Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın oluşturduğu birincil mevzuat incelenmektedir. Ardından İslamofobi'ye karşı izlenen AB politikalarına uygulama alanı sağlayan ve ikincil AB mevzuatını oluşturan; Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına İlişkin Ortak Eylem'e, Kahn Komisyonu'ndan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'na Dönüşüm sürecine, Irk Eşitliği Direktifi ve İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'ne, Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Planı'na, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı'na, Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi ve Mağdur Hakları Direktifi'ne, Avrupa Komisyonu'na Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü atanmasına, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda AB Üst Düzey Grubu'na, İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi ve Avrupa Birliği Irkçılığa Karşı Eylem Planı'na değinilmektedir.

Çalışmaya, Ortaçağ'dan 11 Eylül saldırılarına kadar geçen süreçte Avrupa'da yükselen İslamofobi'nin tarihini ele almak amacıyla, içinin doldurulması ve tanımlanması başlı başına bir sorun teşkil eden İslamofobi'nin literatürkdeki tanımı sorgulanarak başlanmaktadır. Öncelikle İslam'a karşı geliştirilen korkunun temellerini anlamak için Ortaçağ'da İslam'ın, Rönesans ve Reform Hareketleri'ne kadar büründürülmeye çalışılan "öteki" kimliğinin günümüz İslamofobi algısına etkisi incelenmektedir. Ardından İslam'ın öteki kimliğine, Aydınlanma döneminden 11 Eylül saldırılarına kadar geçen süreçte eklenen önce Batı karşısında "geri kalmış"; 18. ve 19. yüzyıllarda "yardıma muhtaç" ve "sömürülmeye açık"; 1960 sonrası dönemde ise kalıcı işçi göçmen gerçeği ile birlikte "iç düşman" algıları, İslamofobi'yi derinleştiren unsurlar olarak ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Ortaçağ'da temelleri atılan İslamofobi'nin Avrupa'da yükselişe geçmesine sebep olan kırılma noktalarına değinilmektedir. 11 Eylül saldırıları ile başlayan bu süreçte Müslümanlar, öncelikle iç düşman algısının güvenlikleştirilmesi ile ayrımcı eylemlerin odağına yerleştirilmiştir. Takip eden dönemde Avrupa'da artan DEAŞ terör saldırıları ile toplumsal hafızada Müslümanların tektipleştirilerek medya yardımı ile terörist imajına büründürülmesi, İslamofobi'nin psikolojik boyutunun anlaşılması adına çalışma için önem taşımaktadır. Bir sonraki alt başlıkta 2008 ekonomik krizi ile, özellikle aşırı sağ partilerin politikalarında yeniden hedef haline gelen Müslümanların, bu kez güvenlikleştirilmenin yanında Avrupa'da azalan sosyal refaha ortak olarak ekonomik tehdit çerçevesine nasıl yerleştirildiği irdelenmektedir. Bu bağlamda Müslümanların hem güvenlik hem de ekonomik tehdit olarak görülmesi durumuna, bir sonraki alt başlıkta ele alınan göç krizi ile kültürel tehdit algısının da eklenmesiyle nasıl çözümsüz bir soruna evrildiği incelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise AB'nin İslamofobi'ye yönelik benimsediği politikaların daha somut verilerle değerlendirilebilmesi adına, örneklem olarak Antisemitizm ve Çingene Karşıtlığı'na yönelik AB politikaları irdelenmektedir. Bu bölümün çalışma açısında önemi örnekler arasında karşılaştırılabilir bir analiz sunmak değil; AB'nin ırk, etnik köken ve din motivasyonlu farklı tip ayrımcılık örnekleri karşısında geliştirdiği politikaların geniş bir çerçevede değerlendirilmesini sağlamaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, İslamofobi'ye yönelik AB politikaları birincil ve ikincil mevzuat olarak iki ana başlık altında incelenmektedir. Bu bağlamda birincil mevzuat kapsamında incelenen; AİHS, Avrupa Birliği Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda özellikle İslamofobi'ye yönelik direkt bir atıf bulunmamaktadır. Bu nedenle çatı kavramlar olarak İslamofobi'yi kapsayan; eşitlik, ırk ve din temelli ayrımcılığın yasaklanması ve ifade, din ve vicdan özgürlüğü gibi maddeler incelenmektedir. Bu bölümde incelenen, İslamofobi'nin AB politikalarında yasal olarak ırkçılığın özel bir türü olarak ele alınmamış olmasının doğurduğu görecelilik ve hak ihlalleri, çalışmanın araştırma alanı açısından oldukça önemlidir.

İkincil mevzuat kısmında ise sırasıyla; Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı'na İlişkin Ortak Eylem, Kahn Komisyonu'ndan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'na Dönüşüm süreci, Irk Eşitliği Direktifi, İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi, Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Planı, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı, Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi, Mağdur Hakları Direktifi, AB Komisyonu Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda AB Üst Düzey Grubu, İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi ve Avrupa Birliği Irkçılığa Karşı Eylem Planı incelenmektedir. Bu kısımda özellikle AB'de İslamobi'ye yönelik politikalarda oldukça önem taşıyan; cezai konularda üye devletlerin yasal mevzuatları arasında uyumlaştırma, üye devletler üzerindeki denetim mekanizmalarında etkinlik, hak ihlallerinde doğru verilerin analizi ve bildirimi konularında yapılan çalışmaların ve raporların üzerinde durulmaktadır.

Sonuç bölümünde ise çalışmada incelenen raporlarla birincil ve ikincil mevzuattaki politikaların etkinliği, genel bir değerlendirilme ile ele alınmıştır. Bu bağlamda İslamofobi'ye yönelik AB politikalarının etkinsizliğinin; Avrupa'da İslamofobi'nin üzerinde uzlaşılmış resmi bir tanımının bulunmayışı, ırkçılık türü olarak kabul edilmemesi ve yasal düzlemde ancak çatı kavramlar altında dolaylı yoldan yer bulabilmesi sebepleri ile oluştuğu savunulmaktadır. Bu eksiklikler ile ortaya çıkan hukuki boşluk ve üye devletlerdeki görecelilik, AB politikalarında İslamofobi ile etkin bir şekilde mücadele edilememesi sorununu derinleştirmektedir. Diğer yandan ise, özellikle son dönemde İslamofobi'ye yönelik geliştirilen umut verici AB politikalarının etkinliğinin ve gelişiminin önemi incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA İSLAMOFOBİ'NİN TARİHİ

Giriş

21. yüzyılda AB'de İslamofobi'yi anlamak için öncelikle İslam'ın ve İslamofobi'nin Avrupa toplumsal hafızasında geçirdiği dönüşüm incelenmelidir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde Avrupa'da İslamofobi'nin Ortaçağ'dan 11 Eylül saldırılarına kadar geçirdiği dönüşüm incelenecektir. Bu incelemeye başlarken öncelikle İslamofobi kavramının literatürdeki tanımı sorgulanacaktır.

1.1. İslamofobi

İslamofobi kavramının kullanımı 11 Eylül saldırılarından sonra yaygınlaşsa da kavramın ilk kez kullanım açısından yakın geçmişi 1990'lı yılların başlarına; kavramın içinde gizlenen doğu-batı ikilemi nedeniyle oluşumunun uzak geçmişi ise Oryantalist yaklaşımın doğuşuna ve hatta "İslam korkusunun oluşumu" sebebiyle 8. yüzyıla kadar götürülebilir.[1] Bu sebeple Iqbal'in aktarımıyla İslamofobi'nin, "eski bir korku için üretilen yeni bir kelime" olduğunu söylemek yerinde olacaktır.[2]

Bir kavram olarak İslamofobi, "İslam" kelimesi ve etimolojik kökeni Yunan mitolojisindeki dehşet tanrısı Phobos'a dayanan ve Yunanca "korku" anlamına gelen "phobos" -Türkçe karşılığı "fobi"- kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır.[3] Bu

---

[1] Mehmet Yüksel, "İslamofobi'nin Tarihsel Temellerine bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki, *İslamofobi Kolektif bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Ankara: Ankamat, 2012, s.110.

[2] Imam Abduljalil Sajid, "Fighting intolerance and discrimination against Muslims-Islamophobia: facilitating integration and respecting cultural diversity: Islamophobia: A new word for an old fear", *Osce Conference On Anti-Semitism And On Other Forms Of Intolerance*, 4. Oturum, Cordoba, 2005, s.4; aktaran, Zafar Iqbal, "UnderstandingIslamophobia: Conceptualizing and Measuring the Construct", *EuropeanJournal of Social Sciences*, Cilt 13, Sayı 4, 2010, s. 575.

[3] Hıdır Özcan, "Anti-semitizm ve Anti-islamizm: Benzerlikler ve Farklılıklar", (ed. K. Canatan ve Ö. Hıdır), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara: Eskiyeni, 2007, s.87.

birleşime göre İslamofobi basitçe "İslam'dan korkma" hali olarak ifade edilebilir. Ancak eklendiği kelimenin sonuna o kavrama karşı duyulan korku anlamı yükleyen "fobi" kelimesi, İslamofobi olgusunun içindeki anlamıyla somut bir durum yahut gerçekliğe karşı duyulan korkudan ziyade bir inanç sistemine bağlanan takıntıya, yani yaratılmış ve icat edilmiş bir korkuya karşılık gelmektedir.[4]

İslamofobi kavramı ilk kez 1922 yılında eserlerinin konularını doğu yaşantısından seçen oryantalist ressam Alphonse Etienne Dinet ve yakın dostu Süleyman B. İbrahim tarafından kaleme alınarak 1918'de yayımlanan "Allah'ın Elçisi Muhammed'in Hayatı *(La Vie De Mohammed Prophete d'Allah)"* isimli eserde kullanılmıştır.[5] Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanan eserin İngilizce yayımlanmış halinde Richardson'a göre terim "İslamofobi (*Islamophobia)*" olarak değil, "İslam'a özgü hisler *(feelings inimical to Islam)*" şeklinde tercüme edilmiştir.[6]

Kavramın Müslümanların Batı Avrupa'da karşı karşıya kaldığı ayrımcılığı tanımlamak amacıyla kullanımı ve konuşma dilinde yaygınlaşması 1990'ları bulmuştur. Kavramın akademik literatürde yaygın bilinen ilk kullanımı ve en geniş değerlendirmesi ise 1997 tarihli ve "İslamofobi Hepimiz İçin Bir Tehdit *(Islamophobia: A Challange for Us All)*" başlıklı Runnymede Trust Raporu'nun yayınlanması ile gerçekleşmiştir. Rapordan yola çıkarak islamofobi kısaca; İslam'a karşı beslenen olumsuz düşünce, nefret ve düşmanlık sebebiyle Müslümanlardan korkma ya da hoşlanmama hali olarak tanımlanabilir.[7]

Raporda Avrupa'da İslam ve Müslümanlar hakkında düşünceler, Müslümanlara karşı davranışlar ve İslamofobik algıyı oluşturan kalıplar ortaya konulmuştur. Bunlar kısaca sekiz madde halinde toplanan kapalı ve açık görüşler şeklinde sıralanmıştır:

1. *İslam tek bir parça, statik ve değişime kapalı ya da dinamik ve farklı olarak görülmektedir.*

---

[4] Ferhat Kentel, " 'İslamofobi' vesilesiyle Türkiye'nin Korkularına Bakmak", *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Ankara: Ankamat,, 2012, s. 262.

[5] Goal Auzeen Saedi, "Islamophobia grew following 9/11", *Islamophobia*, (ed. Dedria Bryfonski), Detroit: Greenhaven Press/ Gale Cengage Learning, 2012, s.46.

[6] Robin Richarson, "Islamophobia or anti-muslim racism – or what?", Aralık 2009, s.3. http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf (erişim tarihi 10.09.2020).

[7] Runnymede, *Islamophobia: A Challenge for Us All*, Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia, Londra: Runnymede Trust, 1997, s.1.

2. *İslam ayrı ve öteki ya da yakın ve diğer kültürlerle birbirine bağlı olarak görülmektedir.*
3. *İslam batıya göre aşağı ya da farklı ya da batıya eşit görülmektedir.*
4. *İslam; saldırgan bir düşman ya da iş birliği kurulabilir olarak görülmektedir.*
5. *İslam manipülatif ya da samimi olarak görülmektedir.*
6. *Müslümanların batı eleştirileri reddedilir ya da kabul edilir görülmektedir.*
7. *Müslümanlara karşı ayrımcı yaklaşımlar savunulmakta ya da bu yaklaşımlara karşı çıkılmaktadır.*
8. *Müslümanlara karşı düşmanlık normal ya da problemli bir durum olarak görülmektedir.*[8]

Bu maddeler üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda Batı algısında İslam; statik ve değişime kapalı, öteki, başka kültürlerle ortak değerlere sahip olmadığı için onları etkileyemeyen ve onlardan etkilenmeyen, barbar, irrasyonel ve cinsiyetçi yaklaşımları nedeniyle batıya göre değersiz, şiddet ve terör destekçisi, askeri ve siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılabilecek siyasi bir ideoloji, batıyı eleştirmeye hakkı olmayan ve aşağı olarak kabul edilmektedir.[9] Bu nedenle tarihsel süreçte İslam'a ve Müslümanlara karşı ayrımcı hareketlerde bulunmak ve düşmanlık beslemek doğal görülerek normalleştirilmeye çalışılmıştır.

Lean'a göre İslamofobi terimi genel olarak; İslam korkusunu, İslam karşıtlığını yahut islam'dan duyulan kaygıyı ifade etmek için kullanılmaktadır.[10] Korkunun temellerinin İslam'dan bağımsız olması ve tehdit algılarının, güvenlik yahut ekonomik kaygıların yansıma alanı olarak İslam'ın tercih edilmesinin en önemli sebebi, İslam'ın tanınmaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok toplumsal bilinci yansıtan "islam'dan duyulan kaygı" kavramının karşısında siyasal alanda sistematik ve bilinçli bir İslam karşıtlığı yer almaktadır. Karşıtlığın temelinde korku yahut kaygı gibi daha basit kavramların değil, ötekileştirilen üzerinde kurulmak istenen bir üstünlük çabası yer alır.[11]

Runnymede Trust Raporu ile akademik gündemde yerini alan ve özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Garner ve Selod'un terimi yeniden gündeme taşıması ile İslamofobi kavramı; İslam'a karşı sadece bir korku olarak değil aynı zamanda

[8] Runnymede, *Islamophobia: A Challenge for Us All,* s.4.

[9] Hakan Samur, "Avrupa'daki İslamofobi'nin 'Avrupalı' Sebepleri", *Mukaddime*, Cilt 7, Sayı 2, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mardin, 2016, , s.299-300.

[10] Nathan Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Baskı, 2015, s. 7.

[11] Lean, *İslamofobi Endüstrisi,* s.8.

Müslümanlara karşı ayrımcılık ve ırkçılık olarak tanımlanması gerektiği tartışmalarının odağına yerleşmiştir.[12]

Bu bağlamda ırk temelli çalışmalar yapan bazı araştırmacılar, terörle mücadele politikalarında kullanılan "radikal İslamcı" kavramının Müslümanların ırksallaştırılmasına yönelik sürecin yoğunlaştırılmasına hizmet ettiğine dikkat çekmektedir.[13] Smith'e göre, Müslümanlara karşı korkuyla oluşturulan "öteki" kimliği Müslümanların ırksallaştırılmasının kilit mantığını oluşturmaktadır.[14] Marghbouleh'e göre İslamofobi, tüm Müslümanlara atfettiği özelliklerle onları tektipleştirmesi sebebiyle ırkçılık olarak değerlendirilebilecek bütünleştirmeci fakat sorunlu bir kavram olarak görülmektedir.[15] 2017 yılında revize edilen Runnymede Trust Raporu'na göre de İslamofobi, bir çeşit Müslüman karşıtı ırkçılık olarak kabul edilmektedir.[16]

Garner ve Selod'a göre ise İslamofobi, Müslümanların tarihsel süreçte "ırksallaştırma *(racialisation)*" kavramı içinde düşünülerek geniş anlamda değerlendirilmelidir.[17] Bu bağlamda ırksallaştırma süreci bir gruba sadece ten rengi gibi fiziksel özelliklerin atfedilmesi ile değil; dil, giyim, dini uygulamalar gibi sayısız kültürel özelliğin de o grubun karakteristiki özelliği olarak atfedilmesi ile inşa edilmektedir.[18] Nasıl ki ırkçılık, "beyaz" ların doğuştan gelen farklılığını diğer grupların aşağılığı karşısında işaret etmek için hiyerarşi içindeki grupların inşaası yoluyla ortaya çıktıysa; pek çok araştırmacı benzer şekilde İslamofobi'nin de bir dizi fikir ve uygulamanın -daha önce değinildiği üzere gericilik, şiddet, batılı değerlerle

[12] Louis Canikar ve Saher Selod, "Review of Race Scholarship and the 'War On Terror'", *Sociology of Race and Ethnicity*, Cilt 4, Sayı 2, Sage:2018, s.168.

[13] Steve Garner ve Saher Selod, "The Racialisation of Muslims: Empirical Studies in Islamophobia", *Critical Sociology*, Cilt 41,Sayı 1, Sage: 2015, s.9; Amal Abu-Bakare, "Counterterrorism and Race", *International Politics Review*, Cilt 8, 2020, s.79;

[14] Cameron Smith, "Race and the Logic of Radicalisation under Neoliberalism", *Journal of Sociology,* Cilt 54, Sayı 1, Sage, 2018, s.99,100.

[15] Neda Maghbouleh*, The Limits of Whiteness*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2017; aktaran, Canikar ve Selod, "The Racialisation of Muslims", s.168.

[16] Runnymede*, A 20th-anniversary Report: Islamophobia Still a Challenge for Us All*, (ed. Farah Elahi ve Omar Khan), London: Runnymede, Kasım 2017, s.1,2,7,8.

[17] Garner ve Selod, The Racialisation of Muslims, s.8,9.

[18] Garner ve Selod, The Racialisation of Muslims, s.8,9.

uyumsuzluk- Müslümanlara atfederek, onları tek bir grupta birleştirmesi sebebiyle bir ırkçılık biçimi olarak ortaya çıktığını savunmaktadır.[19]

Bu düşüncenin karşısında yer alan bazı araştırmacılar ise İslamofobi teriminin Müslümanların karşılaştığı ırk ayrımcılığını doğru bir şekilde açıklamadığını; çünkü kavramın kökeninin ırktan ziyade dini ayrımcılığa daha fazla dayandığını savunmaktadır.[20] Garner ve Selod'un bu düşünceye cevap niteliğinde altını çizdiği nokta ise; İslam'ın bir ırk olmadığı ve Müslümanların bütünleştirmeci yaklaşımla bir ırka sahip olmadığı gerekçesiyle İslamofobi'nin bir ırkçılık türü olarak sayılmaması gerektiği iddialarının, ırkın sosyal bir yapı olarak dinlerin ırklaştırılabileceği şeklindeki inşaasını gözden kaçırdığıdır.[21] Bu bağlamda yeniden alevlenen "ırk nedir?" tartışmaları ise araştırmaları çeşitlendirmiştir. Tyrer'a göre de ırkın yalnızca biyolojik özelliklere indirgenerek tanımlanması, Müslüman karşıtı ayrımcılık gibi pek çok günümüz gerçekliğinin gözde kaçırılmasına sebep olur; çünkü ırk sosyal olarak inşa edilen bir yapıdır.[22]

19. ve 20. yüzyılların başlarında ırkçılığın karşıt bir kimlik inşa yöntemi olarak, Avrupa kimliğinin oluşumunda kullanılmış olduğunu savunan pek çok çalışma bulunmaktadır. Yine benzer olarak, günümüz modern Avrupa kimliğinin ise İslamofobi ya da Müslüman karşıtı ırkçılık yöntemiyle oluşturulduğunu savunan pek çok çalışma bulunmaktadır. Meer ve Modood'a göre 21. yüzyılda Avrupa'da göçmen sorununun güvenlikleştirilmesi ile İslamofobi daha görünür hale gelmiştir ve bu durum bir "kültürel ırkçılık *(cultural racism)"* biçimi olarak tanımlanabilmektedir.[23]

"Yeni Irkçılık *(new racism)*" olarak da adlandırılan kültürel ırkçılık, özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da farklı gelenek ve kültürlerin karşılaşması sonucu gözlemlenmeye başlanmıştır. Çok kültürlülüğün yaygınlaşmaya başlaması, dinsel çelişkileri de sosyal hayatta görünür hale getirerek, bu çelişkilerin Hristiyan Avrupalı kültürü için bir tehdit unsuru olarak algılanmasına neden olmuştur.

[19] Garner ve Selod, The Racialisation of Muslims, s.8,9.

[20] Fred Halliday, "'Islamophobia' Reconsidered", *Ethnic and Racial Studies* Cilt 22, Sayı 5, 1999, s. 892; Nasar Meer ve Tarıq Modood, "Refutations of Racism in the 'Muslim question'" *Patterns of Prejudice*, Cilt 43, Sayı 3–4, 2009, s.335.

[21] Garner ve Selod, The Racialisation of Muslims, s.5.

[22] David Tyrer*, The Politics of Islamophobia: Race, Power and Fantasy*, London: Pluto, 2013, s.40.

[23] Meer ve Modood, "Refutations of Racism in the 'Muslim question'", s. 343,344.

Balibar'a göre; kültürlerin ve farklılıkların birbirlerine sürekli temasını mümkün kılan modern dönemde devletler, halklar ve kültürler arasında yeni bir eklemlenme modeli ortaya çıkamadığı için, bunlar arasındaki her kesişme bir istila olarak algılanmakta ve İslamofobi gibi ırkçı yaklaşımları doğurmaktadır.[24]

Balibar ve Wallerstein'ın tanımına göre yeni ırkçılık; yalnızca göçmenlik kompleksine odaklandığı için ideolojik olarak "ırktan bağımsız ırkçılık" çerçevesine oturtulabilir.[25] Bahsi geçen yeni ırkçılığın ırktan bağımsız olarak kurgulanması, kurulan ideolojik ayrımın biyolojik kalıtım yerine, kültürel farklılıkların aşılmazlığına dayanması anlamına gelmektedir ve bu nedenle kavram, "ırksız ırkçılık" ya da "farkçı ırkçılık" *(differentialist racism)*[26] olarak da bilinmektedir.[27]

Yeni ırkçılık, bir grubun diğer gruba olan üstünlüğünü açıkça öne sürmek yerine; bunu devletlerarası sınırsızlaşmanın zararlarını gün yüzüne çıkarmaya çabalayan, koruyucu devlet politikalarını ve farklı kültür ve geleneklerin birbirine entegre edilemeyeceğini savunan bir anlayışa dayanmaktadır. Kaya'ya göre farkçı ırkçılık, günümüz algısıyla etno-kültürel ve dinsel bölünmeleri hedef alarak ulus devletin varlığını tehdit edenleri dışlamak için devlet tarafından yaratılmaktadır.[28] Yine Kaya'ya göre kurulan bu sistemin amacı, toplumsal ve politik eşitsizliğin yapısal kaynaklarını gizleyerek siyasi söylemde bulunan bireylerin kültürel ve dinsel meselelerle meşgul olmasını sağlamak olarak özetlenebilir.[29] Love'a göre de İslamofobi, Müslümanları hedef alan izleme listeleri ve gözetim programları sebebiyle devletlerin onları ırksal olarak profillemeye katkı sağlayarak yapısal bir ırkçılık oluşturması ile ortaya çıkmaktadır.[30]

Siyasal alanda varlığını sürdürmeye çalışan İslam karşıtlığı, bunu toplumsal İslam kaygısını diri tutacak İslam korkusu üretimi ile yapmaktadır. Medya aracılığı ile Müslüman ve İslam karşıtı söylemler toplumun kaygılarını diri tutarak soyut olan

---

[24] Michael Omi ve Howard Winant, *Racial Formation in the United States*, Routledge and Kegan Paul, 1986; aktaran, Etienne Balibar, "Is There A Neo-Racism?", *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities,* (ed. Etienne Balibar and Immanuel Wallerstein), London: VERSO, 1991, s.21.

[25] Balibar, "Is There A Neo-Racism?", s.21.

[26] Pierre Andre Taguieff, *La Force du Prejuge- Essai sur Ie racisme et ses doubles*, Paris: La Decouverte, 1988; Aktaran, Balibar, "Is There A Neo-Racism?", s.21.

[27] Balibar, "Is There A Neo-Racism?", s.21.

[28] Kaya, "The rise of populist extremism in Europe: Lost in Diversity and Unity", s.19.

[29] Kaya, "The rise of populist extremism in Europe", s.19.

[30] Erik Love*, Islamophobia and Racism in America*, New York: NYU Press, 2017, s.31.

kaygıları somut birer korkuya dönüştürmektedir. İslamofobi'nin psikolojik kökenlerini araştıran Karslı, bu durumu insanların zihninde İslam imajının klasik şartlanmaya bağlaması şeklinde analiz etmektedir. Karslı'ya göre medyada sürekli olarak "şiddet", "terör" ve "bombalama" gibi olumsuz kodlarla birlikte anılan İslam, insanların zihninde şartlandırılmış bir olgu olarak yerleşmekte, böylece birey "İslam" ve "Müslüman" kavramlarını her duyduğunda zihnine kodlanmış olan şiddet, bombalama, ölüm gibi diğer imgeleri hatırlamaktadır.[31]

Avrupa'da İslamofobi'nin kurumsal olarak ele alınışı, bu konuda AB'de geliştirilecek politikaları şekillendirmesi sebebi ile oldukça önem arz ettiği için bu yaklaşımlara da değinilmesi yerinde olacaktır.

2020 yılında Antisemitizm ve Müslüman karşıtlığı ve her türlü dini nefret ile mücadele amacıyla göreve getirilen Avrupa Konseyi Temsilcisi Daniel Höltgen: İslamofobi terimi yerine "Müslüman karşıtı nefret *(anti-Muslim hatred)*" terimini bilinçli olarak kullandıklarını belirterek bu terimin; belirli bir dine mensup, bu dini yaşayan, ifade eden, belirli bir görünüme sahip, belirli ülkelerden gelen, belirli biçimde giyinen insanlara yönelik nefreti tanımladığını ve bunun klasik bir ırkçılık şekli olduğunun altını çizmiştir.[32]

Yine benzer şekilde 2015 yılında Avrupa Komisyonu'na atanan Müslüman Karşıtı Nefret İle Mücadele Koordinatörü *(Coordinator on Combating Anti-Muslim Hatred)* çalışmalarında İslamofobi ve Müslüman karşıtı nefret kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde birlikte kullanmaktadır.[33]

Avrupa Konsey'i Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Komisyonu *(European Commission Against Racism and Intolerance-ECRI)* tarafından 2000, 2003 ve 2004 yıllarında oluşturulan Müslümanlara karşı ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadeleye ilişkin Genel Politika Tavsiye Kararları'nda dikkat çekici nokta, ECRI tarafından yapılan ve "dini" motivasyonu da içeren "ırkçılık" tanımına

---

[31] Necmi Karslı, "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2013, s.86.

[32] Deutsche Welle, "Avrupa'ya Müslüman Karşıtlığıyla Mücadele Temsilcisi", 23.12.2020, https://www.dw.com/tr/avrupaya-m%C3%BCsl%C3%BCman-kar%C5%9F%C4%B1tl%C4%B1%C4%9F%C4%B1yla-m%C3%BCcadele-temsilcisi/a-56022237 (erişim tarihi: 20.06.2020).

[33] 2019 yılında Koordinatörlük öncülüğünde başlatılan İslamofobi/ Müslüman Karşıtı Nefret kavramlarının tanımlanma çalışmaları için ayrıca bkz. European Commission, https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/50085/en (Erişim tarihi: 21.06.2021).

yer vererek İslamofobiyi ırkçılık ile eş değer kabul edilmesidir. Tavsiye Kararı'na göre; 11 Eylül olaylarından bu yana terörizme karşı yürütülen mücadelenin bir sonucu olarak, belirli insan gruplarına; özellikle Araplar, Yahudiler, Müslümanlar, bazı sığınmacılar, mülteciler, göçmenler ve bazı görünür azınlıklar ya da bu gruplara ait olarak algılanan kişiler eğitim, iş, barınma, mal ve hizmetlere erişim, hareket özgürlüğü ile ilgili birçok alanda ırkçılığa ve ya da ırk ayrımcılığına eş değer muameleye maruz kalmaktadır.[34]

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde inceleneceği üzere İslamofobi, 2020 yılına kadar AB politikalarında yaygın olarak Müslümanlara karşı dini ön yargı, din temelli ayrımcılık olarak ele alınmış ve bir ırkçılık türü olarak değerlendirilmemiştir.[35] İlk olarak, 2020 yılında oluşturulan AB Irkçılığa Karşı Eylem Planı'nda Müslüman karşıtı nefret, din motivasyonu ile ortaya çıkan ırkçılığın özel bir türü olarak ele alınmıştır.[36] Ancak bu kabulün resmi yansımaları AB yasal mevzuatında henüz gözlemlenmemiştir.

İçinin doldurulması ve tanımlanması başlı başına bir sorun teşkil eden İslamofobi kavramını oluşturan İslam algısı dönemsel olarak değişime uğramıştır. Bugünün İslamofobi'si olarak adlandırılan, batılı zihinlerdeki İslam resminin ilk dokunuşları ise, tahmin edilenin çok öncesine, Ortaçağ'a kadar uzanmaktadır. Ortaçağ'da yavaş yavaş oluşmaya başlayan bu resim, zamanla zihinlere kazınmış ve etkileri bugün bile net bir şekilde hissedilen İslam imajının önemli bir parçasını oluşturmuştur. O nedenle kavramın oluşum sürecinin ve günümüz Avrupası'nın İslamofobi algısının daha iyi anlaşılabilmesi adına çalışmanın bir sonraki bölümünde Ortaçağ Avrupası'nda oluşmaya başlayan İslam algısı incelenecektir.

---

[34] EUMC, "Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia", Austria: Manz Crossmedia, 1 December 2006, s.60.

[35] European Parliament, "European Parliament resolution of 1 March 2018 on the situation of fundamental rights in the EU in 2016 (2017/2125(INI))", *Official Jurnal of the European Union* (C 129/14), Brussels, 05.04.2019; EUMC, *Perception of Discrimination and Islamophobia: Voices From Members of Muslim Communitiesin the European Union*, Austria: Manz Cross Media, 2006, s.3,10: Council of European Union, "Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law", *Official Jurnal of the European Union (*L 328/55), Brussels, 06.12.2008.

[36] European Commission, A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025, COM(2020) 565 final, Brussels, 18.09.2020.

1.2. 11 Eylül Saldırılarına Kadar Avrupa'da İslamofobi

1.2.1. Ortaçağ'da İslamofobi

İslam'ın Arabistan'da doğuşundan bu yana İslam ve Hristiyanlık, genellikle rakip, zaman zaman da düşman ancak her daim aynı topraklarda dirsek temasında yaşamışlardır.[37] Ancak İslam'ın doğuşuyla kulaktan kulağa yayılan esrarengiz söylentiler ile Ortaçağ Avrupa toplumunun karşılaştığı İslam olgusu, o güne kadar tarihi tecrübelerinin oldukça dışında kalan bir alanı oluşturuyordu. Southern, 700'lü yıllardan sonra dört asır boyunca -İslam ve Batı arasında sıcak temas olan Haçlı Seferleri'ne kadar- Batı'nın İslam karşısındaki düşünceleri ve tutumunu "sınırlı mekan cehaleti" olarak nitelendirmiştir.[38] Bu durum Ortaçağ Avrupası dışında gerçekleşen olaylar hakkında bir takım söylentiler duyan ve bilmedikleri bu gizemli dünya hakkında, duyduklarına ön yargılarının da yardımı ile şekil vermeye çalışan bir topluluğun davranışlarını ifade etmektedir. Ortaçağ toplumu, sayısız düşmandan biri olarak algıladığı İslam hakkında hiçbir şey bilmemekle birlikte, karşılaştıkları bu yeni din hakkındaki bilinmezliği elindeki tek dini kaynak olan Kitab-ı Mukaddes'i araştırarak aşmaya çalışıyordu. İslam'ı tanıma alanında hem bilinçsizlik hem de isteksizlik Avrupa kıtasının farklı yerlerinde yaşayan Hristiyanların Müslümanları dini anlam taşıyan isimler yerine, Müslümanların itibar ve önemini azaltmak ve yerel gurup ve kabilelere dahil olduklarını vurgulamak için etnik isimlerle nitelendirmelerine sebep olmuştur.[39] Daha çok "çölden gelenler" ya da "Serazenler"[40] olarak nitelendirdikleri Müslümanların kökenlerinin İbrahim Peygamber ve Mısırlı eşi Hacer'in çöle sürülen oğulları İsmail'in soyundan geldiğine inanmaktaydılar.[41] Müslümanlar ve Hristiyanların kökenlerini ayrıştıran ve İsmail'in

[37] Bernard Lewis, *İslam ve Batı*, (çev. Çağdaş Sümer) Ankara: Akılçelen Kütaplar, 2.Baskı, 2017, s.7.

[38] Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* İstanbul: Yöneliş, 2. Baskı, 2011, s.22.

[39] Lewis, *İslam ve Batı,* s.22-23.

[40] Sarazen kelimesi Arapça kökenli olup "doğulu" anlamına gelmektedir. İlk kullanımının Yunan ve Romalılar arasında Arap çölünden gelenleri anlatmak için kullanıldığı görülürken; Haçlı Seferleri sırasında ise "Hristiyan olmayan" anlamında tüm Müslümanları kapsayıcı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Serazenler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. "Ancient Saracen", 18Ekim 2010, https://european-history.knoji.com/ancient-saracen/ ; Kallie Szczepansk, "Who were the Srarcens?", 4 Mart 2018, https://www.thoughtco.com/who-were-the-saracens-195413 (erişim tarihi: 06.07.2019).

[41] Serazenler için kullanılan aşağılayıcı "ismailoğulları" söylemi için ayrıca bkz. Sebastian P. Brock, "Syriac Views of Emergent Islam", *Studies of the First Century of Islamic Society*, (Ed. G. H. A.

soyundan geldiğine inanılan Müslümanların "çölden gelenler" gibi coğrafi ve etnik unsurlara yüklenen aşağılayıcı söylem amacını taşıyan algı, bütün Ortaçağ düşüncesine nüfuz etmiş haldeydi. İslam'ın doğuşundan ve yayılışından önceki zamanlara dayanan bu ayrım; yine Doğu'ya -Arap ve Perslere- yüklenen "alt, aşağı, ikinci sınıf" toplumlar karşısında Antik Yunan ve Romalıların kendilerini ilk Avrupalılar olarak "ileri, medeni ve özgür" bir toplum olarak tanımlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[42] Ortaçağ Avrupasında bu gibi ayırıcı söylemler sonraki dönemlerde de devam ettirilmiş ve yaratılan medeni "biz" algısına karşı Müslümanların despot ve barbar "öteki" olarak kurgulanmasına sebep olmuştur.

Bu ayrıştırmada İslam'ın 7. yüzyıldaki yükselişi ve bu yükselişin Avrupa toplumlarında yarattığı derin travmanın önemli bir yeri vardır. Çünkü bu travma ile birlikte, Avrupa'da İslam algısı savaş ve fetih gibi Doğu ve Batı arasındaki yoğun çatışmalarla ilişkilerin kötü olduğu koşullar altında şekillenmiştir. 7. yüzyılın başlarında Arap yarımadasında doğan İslamiyet için Arap coğrafyasından komşu topraklara açılmanın en kolay yolu olarak, dönemin birbirine düşman Pers ve Bizans İmparatorlukları görülmüştür.[43] Bu nedenle İslam orduları hızlı bir yayılma hareketiyle önce Persleri yenmiş; daha sonra ise Bizans İmparatorluğu'nun elinde olan Suriye'deki eyaletlerini, kutsal toprakları ve Mısır'ı, kısaca bütün Ortadoğu'yu ele geçirerek Kuzey Afrika'ya yayılmıştır.[44] Ayrıca İslam orduları 649 ve 653 yıllarında iki defa Kıbrıs adasını kuşatmış; Rodos'u 653'te, 668'de Sicilya adasını istila etmiş; 674 ve 717'de olmak üzere iki kez Konstantinopolis'i kuşatmış, 9. yüzyılda Sicilya'yı ele geçirip İspanya'ya doğru yayılmaya başlamış; 838'de Güney İtalya'yı yağmalamış; 846'da ise Roma'nın sınırlarına kadar ilerlemiştir.[45] Bu yoğun saldırı hareketleri ve fethedilen yerlerde İslamlaşma sürecinin başlamasıyla Hristiyan dünyasını saran dehşet, hızla yayılan bu yeni dine karşı korkunç tezler üretilmesine

---

Juynboll) Carbontale: Southern Illiounis University Pres, 1982, s.15; Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s.24-25.

[42] Murat Aktaş, "Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyetler Çatışması Tezi", Ankara: *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2014, s.39.

[43] Lewis, *İslam ve Batı*. s.27.

[44] Zeydan Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 1,* (çev. Nejdet Gök), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 100-105.

[45] Norman Daniel, *The Arabs and Medieval Europe*, 2. Baskı, Londra: Cambridge Univeristy Press, 1979, s.1-17.

sebep olmuştur.[46] Örneğin, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu kurucusu Kral Charlemagne (742-814) zamanında yapılan savaşlar ve Kudüs'ün Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi sebebiyle; Müslümanların kutsal yerlere saygısı olmadığı, kötülüğü yaymak için savaştıkları, barış için gönderilen elçileri dahi öldürecek kadar acımasız olduklarına inanılmıştır.[47] Avrupa'da "biz" ve "öteki" söyleminin tarihsel zeminini hazırladığı, "Hristiyan temelli kolektif kimliğin" kurulmasında söz konusu İslam fetihlerinin yarattığı travmaların itici güç unsuru olduğu söylenilebilir. Pirenne'ye göre İslam fetihlerinin zincirleme etkisinin büyüklüğü şu şekilde özetlenebilir; fetihlerle Batı Akdeniz'in Avrupa ticaretine kapatılarak Müslüman gölü haline gelmesi, Avrupa'da o döneme kadar ticaretin ağırlıkta olduğu ekonomik sistemden, tarımın yoğun olduğu ekonomik sisteme geçilmesine neden olmuş; böylece feodalizmin doğuşuyla hem sosyal hem ekonomik bir dönüşüm gerçekleşmiştir.[48] İslam fetihlerinin sosyal ve ekonomik etkisinin yanında siyasi etkisi ise, Kral Charlemagne'nin Avrupa İmparatorluğu'nu kurarken Papalık ile ittifak kurması ve bu ittifağın hem Kilise'nin dünyevi otoritesinin artmasına hem de Hristiyanlığın "hükmetmenin meşruiyeti" olarak kullanılmasına neden olması üzerinden okunabilir.[49] Kral Charlemagne döneminin "İslam'ın ötekileştirilmesi" açısından önemi ise; Avrupa'nın tamamının Hristiyanlaştırılarak İspanya üzerinden Müslümanlar ile savaşılması amacıyla, Hristiyanlık potasında harmanlanmış bir Avrupalı "biz" kimliğinin inşasında gizlidir. 8. yüzyılda oluşumu başlayan "Hristiyan temelli Avrupalı kimliği" aslında tezatı olarak karşısında "öteki" olan İslam ve Müslüman algısını da şekillendirmiş ve bu sebeple tarihsel süreçte Avrupa'nın kimliğinin kısmen İslam'ın dışlanması yoluyla inşa edildiği düşüncelerini gündeme getirmiştir.[50]

---

[46] Kadir Canatan, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar,* İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 305,306.

[47] Salih Yücel, *İslamofobi Batı'da Depreşen Hastalık,* İstanbul: Paradoks Yayınları, 2012, s.27.

[48] Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne,* (çev. Mehmet Ali Kılınçbay), Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s.187-189.

[49] İkinci Pepin döneminde Kilise ile kurulan bağların devam ettirilmiş, hükmetmenin tanrısal bir koruma ile yüceleştirilmesi algısı Charlemagne dönemde bu bağ sayesinde kurulmuştur. Ayrıca bkz. Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne,* s. 237, 261, 273, 274. Ayrıca bkz. Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı,* (çev. Hanife Güven), Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2015, s. 50-64.

[50] Pandeli M. Glavanis, "National and European Policies against Islamophobia", *The fight against Anti-Semitism and Islamophobia Bringing Communities together,* EUMC, Brussels, 2003, s.70.

Ortaçağ Avrupası'nda 8. ve 9. yüzyıllar, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında bahsi geçen çetin çekişmeler sebebiyle İslam karşıtı söylemlerin yoğunlaştığı dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ Avrupası toplumunun zihnindeki İslam resmini anlayabilmek için dönemin yazılı eserlerinin incelenmesi önemlidir. Çünkü bu eserler söz konusu yüzyıllarda İslam ile henüz birebir tanışmamış Ortaçağ toplumlarının İslam dini hakkında bilgi sahibi olabilecekleri ana kaynaklar olup, onların ortalama fikirlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle belirli bölümlerde bu eserlere değinilerek anlatımın zenginleştirilmesi yerinde olacaktır. 8. ve 9. yüzyıl eserlerinde "İslam", "Kur'an" ve "Muhammed" isimlerinden bahseden ilk Batılı düşünürlere örnek olarak; Bede (ö. 735), Yuhanna ed'Dımeşki *(Johannes Domascenus)* (ö. 749) ve onun takipçisi Theodore Ebu Kurre (ö. 825) verilebilir.[51] Daha önce bahsi geçen Southern'in "sınırlı mekan cehaletine" paralel olarak söylenti ve hikayelere dayanarak oluşturulan dönemin eserlerinde, örneğin ed'Dımeşki'nin eserlerinde, genel görünüş; İslam'ın sapkın bir mezhep, Deccal'in habercisi ve kıyamet alameti olduğu; Hz. Muhammed'in ise sahte bir peygamber olduğu yönündedir.[52] *"De Haeresibus"* isimli eserinde ed'Dımeşki, Hz. Muhammed'in Kur'an'ı diğer kutsal kitaplardan esinlenerek yazdığını ve bu nedenle ilettiğini söylediği tanrının sözlerinin de, peygamberlik iddiası gibi sahte olduğunu savunmaktadır.[53] Ona göre İslam ancak ve ancak Hristiyanlığın sapkın bir mezhebidir; üstelik şiddet ve cinsel arzulara da çağrı içermektedir.[54] Ebu Kurra da *"Opuscula"* adlı eserinde ve İslam'ı hedef alan risalelerinin bir kısmında, öğrencisi olduğu ed'Dımeşki'nin İslam hakkındaki genel görüşlerini benimseyip, İslam'ın Hristiyanlığın bir uzantısı olduğunu ve putperest öğretilere dayalı bir din olduğunu savunmaktadır.[55]

8. ve 9. yüzyıllarda İslam fetihleriyle birlikte Doğu ve Batı Avrupa'da elde edilen başarılar, Avrupa toplumunun kendisini hem siyasi hem de Kral Charlemagne

---

[51] Bayram Ali Çetinkaya, "Batı'da Hz Muhammed Üzerinden İslamofobi'nin Yansımaları: İslamofobi'nin Felsefi Kökenleri", *İslamofobi Kolektif bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Ankara: Ankamat Matbaacılık, 2012, s.122.

[52] İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, 13. Baskı, Ankara, 2019, s.41,42.

[53] Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri,* İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004, s.97,98.

[54] Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri,* s.98.

[55] Casim Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 138-145. 8. yüzyıl'da benzer düşünceyi paylaşan bir diğer düşünür ise Şamlı Johannes'dir. Pirenne'nin aktarımı ile Johannes'e göre İslamiyet eski Hristiyanlık sapmalarına benzer bir düşüncedir. Bkz. Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne,* s.170.

döneminde inşa edilen Hristiyan temelli Avrupalı kimliğine karşı, kültürel ve dini asimilasyon tehlikesi altında hissetmesine sebep olmuştur.[56] Lewis'e göre Avrupa'yı en çok korkutan şey ise, İslam karşısında kültürel asimilasyon nedeniyle benliklerini kaybetme endişesi olmuştur.[57] Endülüs'deki Hristiyanların iddia edildiği gibi kılıç zoru olmadan ve zaman içinde hem kültürel hem dini açıdan asimile olması, Kilise için ciddi bir tehlike olarak görülmüştür.[58] Bir başka örnek olarak İslam'ın yarattığı kültürel tehlikenin 9. yüzyıl gibi erken bir dönemde başlaması karşısında Kurtuba Piskoposu Alvaros'un 854 yılında söyledikleri verilebilir:

> *"Benim Hristiyan kardeşlerim, Arapların şiir ve aşk hikayelerinden zevk alıyor. Müslüman kelamcı ve filozofların eserlerini, onları reddetmek için değil, Arapçayı doğru ve seçkin bir şekilde konuşmak için inceliyorlar. Bugün Kutsal metinlerimiz üzerine yazılmış Latince şerhleri okuyan Kilise dışından birini nerede bulabilirsiniz? İncilleri, Peygamberi ve Havarileri okuyan kim var? Heyhat! Yetenekleriyle temayüz etmiş genç Hristiyanlar Arapçadan başka bir dil yahut edebiyattan haberdar bile değiller. Arapça kitapları büyük bir dikkat ve heyecanla okuyorlar. Büyük masraflar yaparak bu kitapları topluyor ve her yerde Arap kültürüne övgüler yağdırıyorlar.[59]"*

Bu örnekte de net bir şekilde görülen İslam medeniyeti karşısında asimile olma korkusu, dönemin Avrupa toplumunun içine kapanması ve korkuyla beslenen ön yargı filizlerinin daha da yeşermesine sebebiyet vermiştir. Dönemin Feodal Avrupası'nda sosyal yaşama göz atıldığında; birlikte yaşamanın ve bu birliktelik içinde birbirine benzemenin toplumsal düşünceye "iyi" olarak kodlandığını, buna karşın çeşitlilik ya da farklılığın "kötü" olarak algılandığı görülebilir.[60] Ortaçağ'ın Avrupalı bilincinde farklılığa karşı yaratılan bu "kötü" algısı, Avrupa toprakları dışındaki "ötekiler" ile ilişkileri şekillendiren başlıca unsur olmuş; ayrıca İslam devletlerinin ilerleyişi karşısında, farklı Hristiyan devletlerince kurulan ittifakı bir arada tutmak için de tutkal görevi görmüştür.

9. yüzyıla kadar Avrupa ve kutsal yerlerde kaybedilen toprakları geri alma gayesi ve bu süreçte büyütülen İslam nefreti ile yola çıkan Hristiyan ülkeler, kendi

---

[56] Kolayca Romalılaşıp asimile olan Germenler karşısında Arapların Hristiyanlaşmayarak asimile eden taraf olma nedenleri için ayrıca bkz. Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne,* s.173-175.

[57] Lewis, *İslam ve Batı,* s.308,309.

[58] Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, s.155.

[59] Gustave E. Von Grunebaum, *Medieval Islam*, Londra: The University of Chicago Press, 1946, s.57; aktaran, İbrahim Kalın, *İslam ve Batı,* s.69.

[60] Mehmet Yüksel, "İslamofobi'nin Tarihsel Temellerine bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki", *İslamofobi Kolektif bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Ankara: Ankamat Matbaacılık, 2012, s. 105.

aralarında askeri ittifak kurmaya yönelmişler ve yeni bir dönemin başlangıcını inşa etmişlerdir. İslam'a karşı Avrupa'da kurulan ideolojik birlik, askeri birliğe dönüşmüş; böylece Doğu ve Batı, İslam ile Hristiyanlık arasında 1096-1270 yılları arasında devam eden Ortaçağ'ın en kanlı çatışma dizisi başlamıştır.[61]

Her ne kadar Haçlı Seferleri'nin Papa II. Urban döneminde başladığı söylemi yaygın olarak kullanılsa da -ki bu söylem pratikte doğrudur- benzer bir Haçlı Seferİ çağrısının Papa VII. Gregory tarafından 1074 yılında yapıldığı ancak dönemin siyasal sebeplerinin bu çağrının başarıya ulaşmasını engellediği bilinmektedir.[62] Papa Filistin'den dönenlerden duyduklarını siyasal çekişme yaşadığı otoriteye bir mektupla bildirmiş ve bu mektupta; putperest olarak nitelendirdiği Müslüman Arapların, Hristiyanları yenerek ve önlerine gelen her şeyi yakıp yıkarak Konstantin kapılarına kadar dayandığını, ele geçirdikleri topraklarda zulümün hakim olduğunu, Hristiyanlara işkence yapıldığını ve bu nedenle Tanrıyı seven bütün Hristiyanların -İsa onları nasıl kurtardıysa bunu önek alarak- harekete geçmeleri ve yardıma koşmaları gerektiğini yazmıştır.[63] İslam fetihlerine karşı Hristiyanların birleşerek toplu müdahale etmesi gerektiği fikrini ortaya atan Papa VII. Gregory'den sonra, 1096 yılında 1. Haçlı Seferi'ni ilan eden Papa II. Urban da onunla paralel görüşleri paylaşmıştır. Papa II. Urban bu savaşın aslında iyi ve kötü -Tanrı'nın dostları olan Hristiyanlar ve Tanrı'nın düşmanı olan Müslümanlar- arasında olduğunu söyleyerek saldırıları "tanrının isteği"[64] ve "kutsal savaş" olarak zihinlerde hem dini hem de siyasi olarak "haklı savaş" şeklinde meşrulaştırmaya çalışmıştır.[65] Kutsal savaş algısını ve İslam nefretini güçlendirmek adına; Müslümanların fethettikleri yerlerde kutsal mekanların yakılıp yıkıldığı, orada kalan Hristiyanların zorla sünnet ettirilerek din değiştirmeye zorlandığı ve Hz. İsa'nın doğup vaftiz edildiği ve ilk kilisenin kurulduğu Kutsal toprakların yeniden Hristiyanların eline geçmesi gerektiği Papa II.

---

[61] Kalın, *İslam ve Batı,* s.87,88.

[62] Şaban Ali Düzgün, "İki Dünya'nın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler", *İslami Araştırmalar Dergisi,* Cilt 14, Sayı 3-4, 2001, s.354.

[63] Migne, *Patrologia Latina*, 148:329, (çev. Oliver J. Thatcher ve Edgar Holmes McNeal), *A Source Book Of Medieval History*, Scribners, New York, 1905, s.512-513; Düzgün, "İki Dünya'nın Karşılaşması, s.354.

[64] Papa II. Urban'ın Jaçlı Seferleri'ne çağrı yaparken kullandığı slogan: "Deus lo volt!"(Tanrı böyle istiyor!) ayrıntılı bilgi için bkz. Düzgün, "İki Dünya'nın Karşılaşması, s.349.

[65]Jacques Le Goff, *La Civilisation de l'Occident Medieval*, Paris; Dominique Schnapper, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, (çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.44.

Urban tarafından sıkça kullanılan söylemlerdir.[66] Papa, Müslümanların tanrı tanımazlığını şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"Tanrıya tamamen düşman olan bir kavim Hristiyanların topraklarını işgal etmiş ve insanları kılıçla, işgalle ve ateşle hükmü altına almıştır. Bu insanlar şen'i amellerinin kirlettiği kutsal adak yerlerini yıkmıştır, Hristiyanları zorla sünnet etmiş ve buradan çıkan kanı, kutsal adak yerlerine ya da vaftiz çanaklarına saçmıştır. İşkence yapmak istedikleri kişilerin karınlarını deşmiş, hayati organlarını parçalamış, bir kazığa bağlayarak onları sürüklemiş ve kırbaçlamış, böylece onları öldürmeden önce bütün iç organlarını dışarı çıkarmıştır.*
>
> ...
>
> *Milletler arasında Tanrı size savaşta fevkalade bir üstünlük, büyük bir kalp, size karşı gelen herkesi susturabilecek hafif ve güçlü bir beden vermişken bunun intikamını almak ve bu durumu düzeltmek kime düşüyor?[67]"*

Bu dönemde mümkün olduğunca çok Hristiyan'ı silaha sarılmaya teşvik etmek için oluşturulmaya çalışılan İslam algısına, tanrı düşmanı imajının yanında Müslümanların şeytana taptığı imajı da eklenmiştir.

Şekil 1. Ortaçağ'da Hz. Muhammed ve Takipçilerinin Tasviri

"Medieval Xenophobia Reexamined: Medieval thoughts on Islam in Pilgrimage Narratives from a Social Network Perspective", http://bluenetworks.weebly.com/medieval-xenophobia-reexamined.html (erişim tarihi: 27.06.2020).

[66] 11. yüzyılın sonunda Avrupa'nın genel düşünce dünyasını ve İslam dünyasına yönelik tutumları anlamak açısından Papa II. Urban'ın konuşması önemli ipuçları sunmaktadır ayrıca bkz. İbrahim Kalın, *İslam ve Batı,* s.88.

[67] Robert the Monk, *Historia Iherosolimitana,* RHC Occ. III, s.727-8; Thomas Asbridge, *The First Crusade: A new History*, Oxford: Oxford University Press, 2004, s.1; İbrahim Kalın, *İslam ve Batı,* s.89-90.

Şekil 1'de görülen tasvirde; Hz. Muhammed takipçilerine vaaz verirken müritlerin arkasında tasvir edilen şeytan figürü, Müslümanlar'ın ibadethanelerinin şeytanın evi olduğu algısını simgelemektedir.[68]

Lewis de Haçlı Seferleri'nin Charlemagne döneminde oluşturulan Hristiyan Avrupalı kimliği karşısında, "Hristiyan olmayan kâfirlere" karşı başlatıldığı yönünde söylemlerle Batı toplumunun zihnindeki İslam nefretinin körüklendiğini ifade etmektedir.[69]

Hristiyanlıkta savaş her ne kadar kötü olarak algılansa da, Hristiyan olmayanlara karşı "dini görev" kavramı altında değerlendirilmiş; Kilise bu kutsal savaşın Tanrı'nın bir emri olduğunu ve savaşlarda ölenlerin günahlarının Tanrı tarafından affedileceği vaadini siyasi çıkarları için kullanmıştır.[70] Haçlı Seferleri'nin kutsal olarak kabul edilmesine karşı, İslam'ın bir savaş dini ve Müslümanların "eli kılıçlılar" olarak nitelendirilmesindeki ironi açıkça görülmektedir.

1096-1099 yılları arasında düzenlenen seferlerden Batılılara zafer getiren tek sefer Kudüs'ün kanlı bir çatışma ile Müslümanlardan geri alınmasını sağlayan 1. Haçlı seferidir.[71] 1099 yılında gerçekleşen Kudüs Kuşatması'nda yaşanan katliam, döneme tanıklık eden Haçlı yazarı Aguilersli Raymond (Raymund D'Aguilers) tarafından şu şekilde aktarılmıştır: *"Kudüs sokakları inançsızların işkenceye uğrayarak can çekişen ve cansız bedenleri ile; kopmuş kol, bacak ve kafalar ile doluydu. Süleyman Tapınağı girişinde yükselen kan, Haçlıların dizlerine ve atların dizginlerine ulaşacak seviyedeydi.[72]"* Bizzat sefere katılan rahip Chartresli Fulcher'in *(Fulcherius Carnotensis)* sözleri ile de aynı tablo gözler önüne serilmektedir:

> *"Dehşet içindeki kâfirler (Müslümanlar ve Yahudiler) şehrin (Kudüs'ün) dar sokakları boyunca kaçışıyorlar Haçlılar da hızla onların peşine düşüyorlardı.*
>
> *... Süleyman Tapınağı'nın çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık on*

[68] "Medieval Xenophobia Reexamined".
[69] Lewis, *İslam ve Batı,* s.54.
[70] Le Goff, Ortaçağ Batı Uygarlığı, s. 159,262-263.
[71] Ebnü'l-Esir'e göre Haçlılar Mescid'i Aksa'da yetmiş binden fazla Müslüman öldürmüşlerdir. Ebnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi X-XII*, (Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1991, Cilt. X, s.236; Kalın, *İslam ve Batı,* s.91.
[72] Raymond D'Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, (çev. John Hugh Hill, Laurita Lyttlton Hill), Philadelphia: The American Philosophical Society, 1968, s.127,128.

bin Müslümanın boynu vuruldu. Burada olsaydınız ayak bilekleriniz katledilenlerin kanlarıyla lekelenebilirdi. Müslümanların hepsi, kadın çocuk ayırt edilmeden katledildiler.[73]"

1. Haçlı Seferi ile birlikte Ortaçağ Avrupası'nda İslam hakkında tam ve doğru bilgilenme fırsatı oluşmamasına rağmen, İslam ve Hz. Muhammed'in ismi Batı'da ilk kez yaygın olarak bilindik hale gelmiştir.[74] Haçlı Seferleri'ne, yani İslam ile Batı'nın somut temasına, kadar yukarıda bahsi geçen sınırlı mekan cehaletinin sürdüğü söylenebilir. İslam ve Batı medeniyeti arasında başlayan yeni süreçte, Avrupalı yazarlar duyulan hikayeleri referans almanın yanında, ilk kez ciddi olarak İslam peygamberi hakkında düşünmeye başlamış; bilimsel araştırma çabasına girmiş ve onun nasıl bir insan olduğunu merak ederek başarısının sırlarını sorgulamışlardır.[75] Hz. Muhammed'in ve İslam'ın incelendiği kitaplara örnek olarak; Mainzli Embricco (ö.1077) *"Vita Mahumeti"*; Compigneli Walter (1137-1135) *"Otia de Machomete"* ve Nogentli Guibert'in 12. yüzyılın başlarında kaleme aldığı *"Gesta Deiper Francos"* isimli eserler verilebilir.[76] İslam peygamberinin isminin dahi doğru yazılamadığı bu eserlere bakıldığında; Hz. Muhammed'in; bahsedildiği gibi Tanrısal mucizeler gerçekleştirmemiş, yaşadığı hayat erdemli olmayan, dini öğeleri kendi ahlaki düşüncelerini meşrulaştırmak için kullanan hilekar bir meczup olarak anlatıldığı görülmektedir.[77] Eserlerin dikkat çeken diğer noktası, İslam'ı analiz şekillerinin değişmiş olmasına rağmen varılan yargıların aynı oranda değişiklik göstermemiş olmasıdır. Haçlı Seferleri ile birlikte doğan İslam'ı ilk kez bilimsel bir şekilde inceleme arzusu, iki taraf arasındaki bitmek bilmeyen savaşlar ve gerginlikler nedeniyle eserlerin objektiflikten uzak olmasına neden olmuştur. Bu durum yazılı kaynaklara dayanmayan ve Bizans kökenli söylenti ve hikayelerin dönemin eserlerine ana kaynak olmaya devam etmesi anlamına gelmektedir. Bu da

[73]Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, (çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.104,105.

[74] Richard Southern 12. yüzyılın başına dek İspanya ve Kuzey İtalya dışındaki- 1. Haçlı Seferi'ne kadar İslam ile birebir tanışmamış topraklardaki- Ortaçağ Edebiyatı eserleri üzerinde yaptığı araştırmalarda "Muhammed" isminin geçtiğine ancak bir kez rastladığını söyler. Ayrıca bkz. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,*. s. 34.

[75] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s.37. Nogentli Guibert tarafından kaleme alınan Hz. Muhammed'in hayatı hakkındaki kısa risale için ayrıca bkz. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* s.38.

[76] Çetinkaya, "Batı'da Hz Muhammed Üzerinden İslamofobi'nin Yansımaları", s.123.

[77] Albert Hourani, *Avrupa ve Ortadoğu,* İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001, s.48.

önceki yüzyıllarda olduğu gibi; Serazenlerin putperest[78], İslam'ın apokaliptik, Hz. Muhammed'in büyücü olduğu şeklinde aynı dayanaksız algıların devam etmesine neden olmuştur. Ayrıca Hz. Muhammed'den bir peygamber olarak değil; Arapların kralı ya da Serazenlerin yöneticisi olarak bahsedilmekte ve taşıdığı tanrısallıktan uzak insansı vasıflar nedeniyle sahip olduğu iddia edilen sapkınlıklar, bir dini öğreti olarak kabul görmemeye devam etmektedir.[79]

Diğer bir yandan 12. yüzyıl İslam'ı inceleme yöntemlerinde, Kitab-ı Mukaddes'in yerine felsefi temelli düşünme yöntemini tercih ederek; aslında İslam ve Hristiyanlık arasında felsefi temelde ortak noktalar olduğu savunan Bacon gibi düşünürler de ortaya çıkmıştır.[80] Örneğin; iyilik yapanların Tanrı tarafından mükafatlandırılırken, kötülük yapanların cezalandırılacağı, mahşer günü, ruhun bedenle birlikte yok olmayarak sonsuza kadar yaşaması -ahiret inancı- gibi inanışlar iki dinin ortak noktaları olarak sunulmuştur.[81] Bacon'a göre Ortaçağ Avrupası'nın yetersizlikleri sebebiyle Müslümanlar üzerinde Hristiyanlığın yayılabilmesi, Haçlı Seferleri gibi askeri yöntemlerle mümkün değildir.[82] O nedenle İslam'a karşı teolojik bir başarı ancak iki din arası kurulan köprülerle, İslam'ı anlamaya çalışarak ve felsefe yolu ile mümkündür. İslam karşısında Hristiyanlığın üstünlüğü ancak onun hakkında bilgi toplanması ve İslam'ın hamlelerine entelektüel düzeyde hazır olunmasıyla mümkün görülmektedir. İslam'ı anlama çabası, aynı dönem Arapça ve Latince çevirilere ağırlık verilmesine ve iki din arasındaki benzerlik ve farklılıkların felsefi temelde tartışılarak ortaya konulma çabasına sebep olmuştur.[83]

Diğer yandan cinsel hazzın İslam'daki cennet inancının önde gelen zevkini oluşturduğu düşüncesi ve bu durumun felsefeye hakaret sayılması gibi ayrımlar, iki din arasındaki kesin çizgiler olarak ortaya konulmaktaydı.[84] Bu dönemde Bacon'un yanında İslam'da Hz. Muhammed'in Tanrı değil, Tanrı'nın elçisi olarak kabul

---

[78] Sarazenlerin pagan olduğu inanışının ayrıntılı incelenişi için ayrıca bkz. John V. Tolan, *Saracens, Islam in the Medieval European Imagination*, 2. Baskı, New York: Columbia University Press, 2002, s.105-135.

[79] Brock, "Syriac Views of Emergent Islam", s. 13,14.

[80] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* s.65.

[81] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* s.57-58.

[82] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,*. s. 63-64.

[83] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,*, s.55-58; Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, s.126.

[84] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* s.15.

edildiğini savunan Malmesburyli William; 1143'te İslam araştırmalarında bir dönüm noktası kabul edilen Kur'anı Kerim tercümesini yapan Kettonlu Robert ve Dalmaçyalı Hermann gibi ılımlı bilginler de bulunmaktadır.[85] Bu düşünürler, eksikleri ve yanlışlarıyla da olsa Ortaçağ düşüncesinde İslam imgesinin yumuşatmaya çalışmışlar ancak seslerini yeterince duyuramamışlardır. 12. yüzyılın dikkat çeken özelliği; siyasi bir rakip olarak görülen ve dini anlamda yerilen İslam'a karşı diğer yandan da kültürel anlamda merak duyulmaya başlanmasıdır.[86] Ancak İslam medeniyetinin önde olduğu bilimsel eserleri Latinceye çevirerek toplumlarına kazandıran Batılı düşünürler, bir din olarak İslam'a her daim mesafeli durmuş ve nefret söylemlerini devam ettirmişlerdir. 12. ve 13. yüzyıllarda oluşturulan çarpık İslam imgesinin başlıca dört boyutu Watt tarafından şöyle özetlenmiştir; İslam dini yalandır ve hakikatin bilerek saptırılmasıdır, İslam şiddetin ve kılıcın dinidir, İslam zevk ve sefa dinidir, Hz. Muhammed Tanrı tarafından Hristiyanlara gönderilen Deccal'in bizzat kendisidir.[87] Ortaçağ edebiyatında bir şiddet dini olarak yaratılan İslam imgesi gibi İslam'ı yanlış yorumlama girişimleri de gelecek nesillerin İslam hakkındaki düşüncesinin şekillenmesinde derin etkilere neden olmuştur.

Haçlı Seferleri ile başlayan ve 12. yüzyılın ortalarından 13. yüzyılın ortalarına kadar hakim olan İslam hakkındaki kısa süreli merak, 13. yüzyılın sonlarından itibaren yerini yeniden şüphe ve yabancı korkusuna bırakmıştır. Bu dönemde görülen; iki din arasındaki farklılıkların kurulmaya çalışılan felsefi temelli bir yakınlık ile yumuşatılma çabası, önemini yitirmiş ve İslam'a karşı -görece- iyimserlik dönemi son bulmuştur. Böylece İslam'a karşı kayıtsızlık ve araştırma yerine yeniden baş gösteren hayal gücüne dayalı İslam yorumları, iki din arasındaki uçurumu daha da derinleştirerek, Batı'daki Müslüman korkusunu beslemeye devam etmiştir. Örneğin önceki dönemlere ait olan Hz. Muhammed'in büyücü olduğuna dair yaygın inanış, aslında onun bir papaz ya da kardinal olduğu ve çeşitli nedenlerle Hristiyanlığın bir düşmanı haline gelip; Ortadoğu'ya göçerek burada yeni bir din kurduğu gibi çeşitli şekillerde revize edilmiştir.[88]

---

[85] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* s.44,65; W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerinde Etkisi*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: Bilgesu Yayınları, 2013, s.111.

[86] Kalın, *İslam ve Batı,* s.130-132.

[87] Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerinde Etkisi,* s.111.

[88] Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* s.78.

Tüm Ortaçağ boyunca Kilise'nin içindeki yozlaşma, kötülükler ve Hristiyanların işledikleri günahlar İslam'ın doğuşunun nedeni olarak görülmüş; Müslümanların Bizans'ın topraklarında olduğu gibi başarılı fetihlerinin nedeni, Tanrı tarafından sevilmeleri olarak değil Tanrı'nın Hristiyanları Müslümanlar ile cezalandırmak istemesiyle açıklanmıştır.[89] Benzer inanışlar farklı zaman dilimlerinde de kendini göstermiştir. Örneğin, Latin Batı'da Vizigotların İspanya'yı kaybetmeleri, günahlarının Tanrı'ya karşı bir bedeli olarak kabul edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Papa III. Calixtus göreve geldiği gün, 8 Nisan 1455'te yazdığı ve Müslümanlara karşı yeni bir Haçlı birliği kurulması isteğini dile getirdiği mektubunda, Fatih Sultan Mehmet'in şeytanın oğlu *(figlio del diavolo)* olduğunu ve Hristiyanların günahları nedeniyle Konstantinapolis'e ceza olarak gönderildiğini söylemiştir.[90] Ortaçağ sonrası dönemde bile bu görüşün sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Protestanlığın kurucusu Martin Luther King'in Türklerin Tanrı tarafından Katolik Kilisesi'ne ceza olarak gönderildiği yönündeki görüşleri buna iyi bir örneklem oluşturur.[91]

Sonuç olarak doğu ve Batı Avrupa'da İslam fetihlerinin engellenemez başarısı yalnızca siyasi alanla sınırlı kalmamış, sosyal ve kültürel yönden de Avrupa İslam karşısında başarısızlığa uğramıştır. İslam'ın kültürel ve dini olarak asimile edilememesi, aksine İslam'ın ele geçirdiği topraklarda yükselen medeniyet haline gelmesi ve Hristiyan halkın asimile olan taraf konumuna düşmesi, Hristiyan Avrupalı kimliğine büyük bir tehdit olarak algılanmıştır.[92] İslam'ın doğuşundan beri Batılı gözünde dönemsel olarak değişen, güncellenen, öteki algısı Müslümanlarla bütünleştirilmiş ve bu öteki algısının Hristiyan Avrupalı kimliği karşısındaki konumu,bahsi geçen başarısızlık korkusundan dolayı hiç değiştirilememiştir. Böylece

---

[89] Brock, "Syriac Views of Emergent Islam", s.11 ve Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 82-83.

[90] Antonio Spinoso, *La Saga dei Borgia. Delitti e santità*, Milano, 1999, s. 90; aktaran, Özlem Kumrular, *İslam Korkusu, Kökenleri ve Türklerin Rolü,* İstanbul: Doğan Kitabevi, 2012, s.32.

[91] *Chronoica Prophetica*, (çev. Kenneth Baxter Wolf), Medieval Texts in Translation, Pamona Faculity Publications, 1.1.2008, s. 4.

[92] Avrupa topraklarını istila eden Germen kavimlerinin zamanla kadim Roma kültürüne karşı direnemeyip Latinceyi benimseyerek Hristiyanlığa geçişleri Avrupa topraklarını fetheden Müslümanlar içinde temenni edilmiş ancak durum tam tersi istikamette seyretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, s.148. Diğer yandan 10. yüzyılda dönemin gözde şehri olan Konstantinapolis'den bile kat ve kat fazla nüfusu barındıran Kurtuba şehri ileri bir medeniyete ev sahipliği yapmış ve Avrupa'nın en büyük metropolü haline gelmiştir. Ayrıca bkz. Kalın, *İslam ve Batı*, s.155.

Ortaçağ Avrupası'nda kurgulanan İslam algısı ve beslenen Müslüman düşmanlığı günümüze kadar devam ettirilmiş ve İslamofobik algının köklerini oluşturmuştur. Günümüz Avrupa'sında İslam'ın ve Müslümanların kontrol edilemez, Avrupa kültürüne adapte olamaz ve hatta kültürel yapıyı bir virüs gibi ele geçirip yok eden organizmalar olarak görülmesinde, erken Ortaçağ zamanında oluşan bu İslam korkusu ve nefretinin rolü büyüktür. Bu nedenle Ortaçağ Avrupası'nın İslam algısını kavramadan günümüz Avrupası'nın İslamofobik yaklaşımlarını anlamak mümkün değildir. Dönemsel olarak incelenen Ortaçağ Avrupası'nda İslam algısını oluşturan siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerin ardından aşağıdaki bölümde; Aydınlanma döneminden 11 Eylül saldırılarına kadar geçen süreçte İslam algısı incelenmesi yerinde olacaktır. Çünkü Aydınlanma dönemi, İslam algısı açısından Avrupalı zihninde Ortaçağ bilincinden oldukça uzak ve yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur. Kaçınılmaz olarak İslamofobi de bu değişimden nasibini almıştır.

1.2.2. Rönesans ve Reform Hareketleri'nden 11 Eylül Saldırılarına Kadar Avrupa'da İslamofobi

14. yüzyıl ile 19. yüzyıl arası dönem hem siyasal, sosyal ve ekonomik hem de toplumsal ve zihinsel kırılmalar nedeniyle Avrupa'da İslam algısında önemli dönüşümlere ev sahibi olmuştur. Bu dönemde Avrupa'da İslam algısının geçirdiği dönüşümde Osmanlı'nın yükselişi, Rönesans ve Reform hareketleri ile Aydınlanma dönemi ve 17. ve 18. yüzyıllarda siyasi ve bilimsel alanda gerileyen İslam medeniyetlerinin önemli etkisi vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi ve Osmanlı ile Avrupa arasında yaşanan savaşlar, tıpkı Arap fetihlerinde olduğu gibi, Avrupa'nın İslam dünyasına yönelik siyasal tehdit algısını güçlendirmiştir. Kumrular'a göre 15. yüzyılda Avrupa'da İslam algısı ve İslamofobi için taşları yerinden oynatan tarihi olaylardan biri, 1453'de İstanbul'un fethi ile Konstantinopolis'in Müslümanların eline geçmesidir.[93] Bu haber tüm Avrupa toplumu üzerinde yarattığı korku dalgası ile uzun süre Müslüman korkusunu besleyen ana kaynak olacaktır.

[93]Kumrular, *İslam Korkusu,* s.15-70.

Papa V. Nicolaus'un Hristiyanlık alemini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir Haçlı Seferi'ne davet etmek için yazdığı fermanda, Fatih Sultan Mehmed'den: *"Kilise'ye zulmeden, Hristiyan kanı dökmeye hiçbir zaman doymayan kana susamış kuduz bir canavar ve ölümün oğlu"* olarak bahsetmesi; İstanbul'un fethiyle kalbinden vurulan Hristiyanlığın İslam'a karşı beslediği nefretin bu dönemde "Osmanlı-Türk-Müslüman" şeklinde kodlanmaya başladığını göstermektedir.[94] Ortaçağ Avrupası'nda yalnızca Araplar için kullanılan "serazen", "moor", "morisko" ya da "barbar" gibi kelimelerin bu dönemden itibaren Türkler için de kullanılmaya başlandığı görülmektedir.[95] Kalın'a göre bunun sebebi Ortaçağ boyunca Araplar ile bağdaştırılan Müslümanlığın 13.yüzyıldan itibaren yükselişe geçen Osmanlı ile birlikte Türkler ile özdeşleştirilmeye başlanmasıdır.[96] Ortaçağ'da Müslüman Araplar için yapılan benzetmelerin ve yergilerin benzerlerini, İstanbul'un fethinden sonra Müslüman Türkler için pek çok eserde görmek mümkündür.

14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da bitmek bilmeyen savaşlar, siyasi ekonomik ve sosyal krizler, kıtlık dönemleri ve salgın hastalıklar nedeniyle yaşanan kitlesel ölümler ve Türklerin durdurulamaz ilerleyişi ağır bir toplumsal bunalıma neden olmuştur.[97] Ortaçağ'da Hristiyan temelli Avrupalı kimliğinin dayandırıldığı Kilise, tüm bu süreçlerde topluma sözünü verdiği güvenli ortamı sağlayamamış; bu durum da Kilise'nin toplumsal bilinçteki güvenilirliğini zedelemiştir.[98] Lindberg'e göre tüm bu çaresizlik Aydınlanma sürecine giden yolda gerekli olan toplumsal baskıyı kamçılamıştır.[99] Aynı dönem yaşanan Coğrafi keşifler ve bilimsel devrimler sebebiyle Avrupa'nın kendi içinde yaşadığı büyük dönüşüm de Hristiyanlık düşüncesinin zayıflamasına ve Kilise'nin sorgulanmasına sebep olmuş; Skolastik düşüncenin gördüğü tepki ve Katolik Kilisesi'ne karşı artan muhalefet, Protestanlığın

---

[94] Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, (çev. Cemile Erdek) İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 7. Kumrular, *İslam Korkusu,* s. 29.

[95] Kumrular, *İslam Korkusu,* s. 99,213.

[96] Kalın, *İslam ve Batı,* s.225.

[97] Osmanlı ve Avrupa ilişkileri bu dönemde birçok savaşa ve siyasi kırılmalara sahne olmuştur. 1453 İstanbul'un Fethi, 1518'de Belgrad'ın ve 1526'da Macaristan'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesi Avrupalıların Osmanlılar'a karşı korkusunu perçinlemiştir. Ayrıca bkz. Kalın, *İslam ve Batı*, s.247 ve Carter Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi: Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*, (çev. Özgür Umut Hofaşçı), İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2014, s.26-27. ve Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığ,* s.114.

[98] Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s.42,45-46.

[99] Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, s.24-25.

doğuşuna zemin hazırlamıştır.[100] Protestanlığın doğuşu ile Avrupalı seküler düşünürler, İslam'ı yeni fikirlerle ele almaya başlamış ancak bu durum İslam karşıtı söylemlerin azalmasına değil yalnızca rasyonalist değerlendirmelerle şekillenmesine neden olmuştur.[101] Aynı zamanda Osmanlı'nın yükselişiyle birlikte kurulan Türk-Müslüman bağlantısı 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da mezhep çatışmalarının yükselmesiyle Katolik ve Protestan siyasi çıkar grupları arasında sıkça kullanılmıştır. Çekişmenin bir tarafında, Kilisenin işlediği günahlara karşılık Türklerin bir ceza olarak gönderildiği yaygın söylemini kullanarak halkı kendi tarafına çekmeye çalışan Protestanlar bulunurken; diğer tarafta Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi İslam'a karşı Hristiyan temelli bir Avrupa kimliği çevresinde birleşerek Kilise'ye güvenilmesini isteyen Katolik taraf bulunmaktadır.[102]

16. yüzyılda Avrupa'da Katolik Kilisesi'ne karşı yükselen muhalefet, Skolastik düşüncenin yıkılması, Protestanlığın doğuşu, bilim ve sanatta yeni bir düşünsel dalgalanma ile Rönesans ve Reform Hareketleri, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi gibi olaylar; Modern Avrupa'nın inşasını hızlandırmış ve Avrupa toplumunun zihnindeki İslam algısı ise bu dönüşümden kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bu dönemde seküler düşüncelerin yükselmesi İslam karşıtı söylemlerin içeriğinin dini ağırlığını yitirmesine ve rasyonalist bir nitelik kazanmasına sebep olmuştur.[103] İslam karşıtı söylemlerde dini ağırlığın yitirilmesi, daha önceki dönemlerde "kâfir" olarak nitelendirilen Müslümanların bu dönemde yeniden "barbar" tabiri ile nitelendirilmesi ile göz önüne çıkmaktadır. Tabirler arası bu geçiş, esasen Avrupa'nın kendini tanımladığı Hristiyan temelli kolektif kimlikten, Aydınlanma ile birlikte kökleri Antik Yunan'a dayandırılan rasyonel ve ulus temelli Avrupalı kimliğine geçişine dayanmaktadır.[104] Rönesans ve Reform gibi Avrupa toplumunun bilincinde dönüşüme sebep olan hareketler Ortaçağ'da Hristiyanlık temeline dayandırılan Avrupalı kimliğin yerine ulusal aidiyet temeline dayanan bir kimlik inşası sürecinin başlangıcı kabul edilebilir. Bu nedenle Aydınlanma çağı,

[100] Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi,* s.61-68.
[101] Kalın, *İslam ve Batı,* s.248.
[102] Kumrular, *İslam Korkusu,* s. 19-20,84.
[103] Kalın, *İslam ve Batı,* s.248.
[104] Lewis, *İslam ve Batı,* s.54.

Hristiyan temelli kolektif Avrupalı kimliğinin köklü bir değişimle modernize edilişine şahit olmuştur.

Yeniden inşa edilen Avrupalı kimliği karşısındaki öteki olan İslam algısında ise, bu denli köklü bir değişimden söz etmek mümkün değildir. Daha rasyonel ancak yine İslam karşıtı söylemler şiddetle sürdürülmüştür. Ulus devletlerin kurulmaya başlanması; dış politikada din temelli ortak bir çıkardan, ulusal çıkarın savunulmaya başlandığı bir dış politika anlayışına dönülmesine sebep olmuştur.[105] Farklı devletler ya da çıkar grupları arasında halkı manipüle etmek için kullanılan İslam söyleminde değişmeyen tek şey ise içeriğidir. İslam ve Müslümanlar Ortaçağ'da olduğu gibi yeni dönemde de şeytanın uşakları, Deccal'in habercileri, acımasız barbarlar olarak nitelendirilmiştir. Yeni kurulan ulus devletlere karşı İslam ve Müslümanlar, dini olarak hala nefret edilen "öteki" olma içeriğini korumasına rağmen; ulusal çıkarlar nezdinde daha yaklaşılabilir, gerekirse ittifak dahi kurulabilir bir konuma yerleştirilmiştir. Ulusal çıkarların korkulan İslam'ı bir nebze de olsa geri plana iterek iletişim kurulabilir bir algıya oturtmasına en güzel örnek; Katolik Fransa'nın aynı dini paylaştığı ancak siyasi olarak Avrupa'da rakibi olan Alman Habsburg Hanedanlığı'na karşı Osmanlı Devleti ile kurduğu ittifaktır.[106]

16. yüzyıl sonrasında İslam'ın değişen algısı adına ele alınması gereken bir diğer önemli nokta ise Aydınlanma çağı ile oluşmaya başlayan Oryantalizm'dir. Literatürde Oryantalizm'in iki şekilde ele alındığı görülmektedir. Lewis'in düşünürleri içinde bulunduğu ilk taraf, Oryantalizm'in; Doğu'yu dil, kültür, tarihsel alanlarda tarafsız bir şekilde araştırma ve bu bilgileri objektif bir şekilde aktararak aslında hem Doğu toplumlarına hem de Batı toplumlarına fayda sağlamayı amaçlayan araştırmalar topluluğu olduğunu düşünmektedir.[107] İkinci tarafta ise Said gibi düşünürlerin savunduğu daha negatif bir Oryantalist anlayış yer alır. Bu anlayışa göre Oryantalizm; Doğu'yu pozitif olarak ele almaktan ve tarafsız bir değerlendirmeden ziyade, Batı'nın Doğu'yu bir sömürü alanı olarak gören algılayış biçimi ve bu algılayış karşısında onun kimliğini oluştururken aslında tam karşısında

[105]Bu dönemde İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya ve İtalya gibi Katolik olan ülkeler iç siyasette Katolik kimliklerini sürdürürken dış siyasette ulusal kimliklerini ön plana çıkarmaya başlamışlar ve ortak dini paylaşmalarına rağmen birbirleriyle rekabet etmeye başlamışlardır. Ayrıca bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap, 2010, s.249-250.

[106] Kumrular, *İslam Korkusu,* s.212,213.

[107] Yücel Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s.4.

kendi kimliğini yaratan bir olgu olarak ele alınmaktadır.[108] Doğu'yu her koldan tanımlama çabasında elbette ki İslam'ın rolü oldukça büyüktür. Yani denilebilir ki, Batı'nın İslam algısı, İslamofobi ve Oryantalizm dönüşümlü olarak birbirini besleyen ve aslında birbirini oluşturan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aydınlanma dönemi ile aynı tarihlere denk gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama süreci, o dönemler Osmanlı'nın İslam'ın en büyük temsilcisi olması açısından 17. yüzyıl İslam algısında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Ortaçağ'da dini önyargılı ancak kültürel ve medeniyet özellikleri nedeniyle imrenilen İslam'ın yerini; Aydınlanma'nın (rasyonel ve pozitivist akımların) etkisiyle kültür ve medeniyet olarak araştırılması gereken ancak geri kalmışlığı da her fırsatta vurgulanan bir İslam algısı almıştır.[109] Dönemin eserleri, her dönem olduğu gibi, Avrupa toplumunun İslam algısı hakkında önemli ipuçları içermektedir. Döneminin en önemli Hristiyanlık savunucularından Pascal, "Düşünceler *(Les Pensées)"* isimli eserinde Hz. Muhammed ve Hz. İsa'yı karşılaştırarak; birinin tanrısal, diğerinin ise insansı özellikler sahip olan sahte bir peygamber olduğunu savunarak; iki din arasındaki zıtlıkların altını çizmiştir.[110] İslam dünyası hakkında ilk seyahatname olan "1610 Yılında Başlayan Bir Seyahatin Rivayeti" isimli eserini kaleme alan Sandys ise, Ortaçağ'ın olumsuz İslam algısını devam ettirmiş ancak dönemin ünlü İslam filozoflarını bu olumsuz yargı dışında tutarak onlara saygı duymuştur.[111] Voltaire de 18. yüzyıl Fransası'nın İslam karşıtı başka bir filozofudur. Hz. Muhammed'i sahtekar bir peygamber, gaddar ve despot olmak ile suçlarken; Kur'an'ı da irrasyonel Müslüman toplumları kolayca yönetebilmek için uydurduğunu savunmaktadır.[112] Düşman olarak benimsediği Türk ve Müslüman imajı, eserlerinde net bir şekilde görülmektedir:

"Koşun peşinden şu Müslümanların

---

[108] Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, (çev. Berna Ülner), 7. Basım, İstanbul:Metis Yayınları, 2013, s.14-16. ve Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkoloyalizm*, (çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2000, s.68.

[109] Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi*, s.71.

[110] *Les Pensees de Blaise Pascal*, s.200-201; Kalın, *İslam ve Batı*, s.251.

[111] Sandys'de daha önce bahsedildiği gibi Müslüman filozofların kendi istekleriyle Müslüman olduklarına inanmaz. Ona göre bu olağanüstü zekaya sahip rasyonel insanlar ya ölüm korkusuyla Müslüman olmuşlardır ya da başka nedenlerden dolayı Müslüman gibi davranmak zorunda bırakılmışlardır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kalın. *İslam ve Batı,* s.251-252.

[112] Kalın, *İslam ve Batı*, s.254.

Kaldırın aradan engeli
Yerle bir edin şu küstah sünnetlileri
Mücadele tutkusuyla dolu
Alın ayaklar altına türbanları
Bitirin artık şu yaşamı
Osmanlı sarayındaki.[113]"

Benzer şekilde Kant ve Goethe de Batı'nın üstünlüğünü vurgulayarak İslam'a karşı ayırıcı ve nefret dolu düşüncelere eserlerinde yer vermişlerdir.[114] Goethe, İslam söz konusu olduğunda ortaya koyduğu sert tavrın yanında; okuduğu Kur'an çevirileri ve İran şiirleri sebebiyle bir yandan da İslam kültüründen etkilendiğini söylemiştir.[115] Bu yönüyle Goethe, sayıları oldukça az olan ve İslam kültürüne ilgi duyan Aydınlanma düşünürleri arasında sayılabilir. Diğer yandan Kant, Kur'an'ın akıl dışı ve hayal ürünü bir kitap olduğunu; İslam'ı ve Müslümanları ise Avrupalı "biz" karşısında zevk düşünü, iktidar hırsıyla gözünü kan bürümüş ve bu nedenle savaş alanlarında acımasız olan akıl dışı canavarlar olarak tanımlamaktadır.[116]

Hugo'nun eserlerinde de Voltaire ile benzer şekilde İslam'ın kanlı bir öğreti şeklinde incelendiği göze çarpmaktadır. "Doğululuklar (*Les Orientales)*" isimli eserinde Doğu toplumlarını; şehvet düşkünlüğü, gaddarlık ve despotluk ile özdeşleştirmiş ve yarattığı bu imge, Batı toplumlarının zihnindeki İslam algısı için yıkılması oldukça zor önyargı duvarları inşa edilmesine sebep olmuştur.[117] Hugo, "Özgürlük" adlı şiirinde, İslam'ın bir kılıç dini olduğu, birden fazla evliliğe müsaade ettiğini ve Müslümanların acımasızlığını şu şekilde eleştirir:

> *"Savaş, savaş ve Muhammed! İleri! Köpeklerdir yaklaşan, ganimet için insanlara uykuda saldıran! Görüyor musunuz utanmazları atları dörtnala koşturan? Peygamberin halkı vurun hepsini, ezin, beyinleri şaraptan esriklermiş duman salan. Erkekler, sadece tek bir kadını olan, Frenklerin soyuna ölüm, krallarına ölüm!*[118]"

---

[113] Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.31-35.

[114] Onur Bilge Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.434.

[115] Kalın, *İslam ve Batı*, s.263.

[116] Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, s.55.

[117] Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm*, s.525-564.

[118] Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm,* s.527.

Hugo başka bir eserinde bu sefer de Osmanlı sultanını acımasızlığı ile eleştirir; burada Türk-Müslüman imgesiyle bütünleşen kanlı İslam öğretisi yine göze çarpmaktadır:

"Kanlı kafataslarıyla çevrilmiştir sultanın tacı
Elbette ki bu yüzden güvenli gelmiyordur onun tahtı.[119]*"*

1734'te Aydınlanma çağının etkisiyle sürdürülen ve İslam'ı farklı bir çerçeveden değerlendirme ve anlama çalışmalarından biri de Sale'in İngilizce Kur'an çevirisidir. Burada önemli olan Sale'ın Ortaçağ düşüncesindeki Hz. Muhammed imajını paylaşmıyor olmasıdır. Ona göre Hz. Muhammed Tanrı'nın elçisi değildir; ancak siyasi olarak güçlü bir karakterdir ve Tanrı tarafından Hristiyanları cezalandırmak için gönderilmiştir.[120] Benzer şekilde Grotius da Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmezken, döneminin kaotik ortamında düzen tesis edilmesi adına önemli rol aldığını kabul etmektedir.[121] Hz. Muhammed'e Ortaçağ algısından daha olumlu yaklaşan Sale, Kur'an için aynı olumlu düşünceleri paylaşmaz. Ona göre Kur'an Tanrı'nın sözleri olamayacak kadar yanlış bilgi ve çelişkiler ile doludur.[122]

Kısaca ifade etmek gerekirse Aydınlanma dönemi filozoflarının İslam ve Müslümanlar hakkındaki düşüncelerinde görülen ortak özellik, İslam'ın Batı karşısında bir anti-tez olarak ortaya konulma çabasıdır. Bu dönemde yeni yeni kullanılmaya başlanılan "Oryantalizm" kavramı, Batı'nın Doğu toplumlarını inceleyerek bile olsa; aslında Doğu'nun sömürülen, geri kalmış ve Batı'ya muhtaç görülen bir oyun tahtası şeklinde tanımlanması olarak karşımıza çıkar. Artık Modern Batı toplumunun zihninde İslam, kültürel olarak yetişilmeye çalışılan rakip bir medeniyet değil; değişen dengeler sayesinde hem ekonomik hem de kültürel olarak gerilemiş ancak sömürülerek Batı'ya fayda sağlayabilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her yeni dönemde oluşturulan yeni İslam algısı, dikilen bir elbiseyi söküp başka türlü dikerek yeniden giymeye çalışma çabasından başka bir şey değildir.

---

[119] Kula, *Batı Edebiyatında Oryantalizm,* s.527.
[120] Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi,* s.76-77.
[121] Kalın, *İslam ve Batı,* s.312.
[122] Kalın, *İslam ve Batı,* s.312.

Sanayi Devrimi'nin ardından Avrupa pazarına hammadde arayışı, siyasi ve ekonomik nedenler 19. yüzyılda Avrupa ülkelerinin sömürge arayışına neden olurken aynı dönem Avrupa toplumunda Oryantalist düşüncelerin yükselmesine de sahne olmuştur. Avrupa'nın dünyanın geri kalanına sömürgeci yaklaşımı ve üstünlüğünü vurgulama çabası, sadece siyasi ve ekonomik alanda değil kültürel ve bilimsel alanda da kendini göstermiştir.[123] 19. yüzyılın önemli Oryantalist araştırmacılarından biri olan Renan 29 Mart 1883'te Paris Sorbonne Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada ve "İslamiyet ve Bilim *(L'Islamisme et la Science)*" isimli konferans metninde; İslam'ın bilimden nefret eden ve rasyonellikten uzak toplumlar oluşturduğunu, bu toplumların ise Avrupa'nın tam zıddını ifade ettiğini savunmuştur.[124] Zira Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Locke'un modern siyasetin temellerini attığı Avrupa'da halkın rızasını iktidarın yönetme gücünün tek kaynağı olduğuna dair görüşleri, 1688 İngiliz Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi'nin dayanağını oluşturmuş; bu durum ise bir bütün olarak Batı'nın "ileri yönetim" savının temelini oluşturmuştur.[125] Bu fikrin kullanım alanı ise; kendisini Doğu toplumlarına göre "ileri bir medeniyet" olarak gören ve tanımlayan Batı'nın Doğu üzerindeki sömürge faaliyetlerini, geri kalmış bu cahil toplumları onları yöneten despotlardan kurtararak medeniyete kavuşturma söylemi altında meşrulaştırmaya çalışması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[126] "Doğu'ya medeniyet götürme" vaadinin daha sonraları "demokratikleştirme" vaadine evrildiğini ve hem Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından hem de Irak'ı işgal etmek için Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından aynı söylemin kullanıldığı söylenebilir.[127]

1. ve 2. Dünya Savaşları sonrasında Avrupa'nın sömürü tahtası olarak gördüğü Afrika, Hindistan ve Ortadoğu topraklarındaki siyasal değişiklikler sebebiyle, Avrupa'nın o güne kadar ki İslam toplumları üzerinde "Batı'ya muhtaç ve durağan" algısı değişmeye başlamıştır. Özellikler 1960'lı yıllarda post-kolonyal düşüncelerin

[123] Bulut, *Oryantalizm'in Kısa Tarihi,* s.86.

[124] Dücane Cündioğlu, "Ernest Renan ve "Reddiyeler" Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik bir Katkı", *Divan Dergisi,* Sayı 2, 1996, s.16-17.

[125] Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s. 181-186.

[126] Mehmet Aydın, *Siyaset Aynasında Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015, s.166-167.

[127] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: Marmara Kitap Yayınları, 2008, s.135.136.

yükselmesi nedeniyle Oryantalizm çalışmaları, Batı'nın sömürge ve üstünlük algısını anımsatması sebebiyle "doğu çalışmaları" olarak revize edilmeye çalışılsa dahi Said'e göre içeriği asla değişememiştir.[128]

İslam'ın Ortadoğu'da ortaya çıkıp geniş topraklara hızlıca yayılması, dönemin kadim İmparatorluklarının yıkılmasına sebep olması, asimile edilmesi planlanırken tam aksine asimile eden taraf olması, önceki iki büyük din olan Hristiyanlık ve Yahudiliğin İslam'ı bir tehdit ve düşman olarak algılamalarına ve ondan korkmalarına neden olmuştur.[129] Hüseyin'e göre bu korkunun bir diğer sebebi ise İslam'ın son kutsal din olma iddiası ve diğer dinlere inananları kendisine katılmaya davet etmesinin oluşturduğu kutsal dinler arası güç yarışıdır. Bu güç yarışının sonucunda ortaya çıkan Haçlı Seferileri'nin yarattığı unutulmaz başarısızlık ve İslam karşısında alınan hem siyasal hem kültürel yenilgiler, İslam korkusunu zamanla nefrete dönüştürmüştür.[130]

İslam korkusu ve nefreti diğer bir yandan Hristiyan temelli kolektif Avrupalı kimliği kurulmasına yol açan en önemli sebeplerden biri olmuştur. Ortaçağ'da Batı'nın dine dayalı yarattığı bu "biz" kimliği direkt olarak İslam'ı ve Müslümanları "öteki" konumuna yerleştirmiştir. Bu dönemde Avrupa, teoloji olarak önyargılı yaklaştığı ancak medeniyet olarak kendilerinden epey önde olan İslam medeniyetlerine ilgi duymuştur. Düşmanlarını tanımak için ilk Arapça-Latince çevirileri yapmaya başlayan Avrupalı düşünürlerle birlikte İslam hakkında yapılan araştırmalar yoğunluk kazanmasına rağmen, İslam dinine karşı tarihsel ve kemikleşmiş önyargı tam olarak hiçbir zaman atılamamış; bu önyargı sebebiyle de objektif bilgilere hiçbir zaman ulaşılamamıştır. Batı'nın İslam korkusu, Ortaçağ'da İslam toplumları ile arasındaki medeniyet düzeyi farkını kapatma çabası ile İslam ve doğu toplumlarını tanımak için yapılan araştırmaların Aydınlanma çağından sonra bile devam ettirilmesine sebep olmuştur. Bunun sebebi Ortaçağ döneminde İslam korkusuyla oluşan "düşmanını tanı ve hamlesine karşı hazırlıklı ol" mantığının, Batılı zihinlerden uzun dönem silinememiş olmasıdır. Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte Avrupa'nın kolektif kimlik anlayışındaki çözünme Aydınlanma çağı sonrası

[128] Said, *Şarkiyatçılık,* s.15.

[129] Asaf Hüseyin vd., *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, (çev. Bedirhan Muhibed), İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 15.

[130] Hüseyin, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar,* s.17.

hız kazanmış; ulusal aidiyete dayalı kurulmaya başlanan Avrupalı kimliği onun karşısında "öteki" olarak yaratılan İslam algısında da değişikliğe sebep olmuştur.

18. ve 19. yüzyıl ile Avrupa'da değişen ekonomik ve siyasi çıkarlar sebebiyle birer sömürü alanı olarak görülen İslam toplumları, oluşturduğu Avrupalı biz kimliği karşısında ötekiler olarak yeniden tanımlamıştır. Bu değişimler sebebiyle yeniden anlamlandırılma ihtiyacı duyulan İslam, Oryantalist çalışmaların doğuşuna sebebiyet vermiştir. 19. yüzyılda yükselişe geçen Oryantalizm, aslında Ortaçağ'dan beri var olan İslam algısının değişmiş halini değil bugünün İslamofobik algılarının akademik temellerini temsil etmektedir.[131] Bu yeniden tanımlama amacı, sömürülmek istenen toplumların üzerinde başarıya ulaşabilmek için en kestirme yol olarak kendi kimlikleri karşısında, önce sömürülmek istenen toplumların kimliklerine bir oyun hamuru gibi şekil vermektir.[132] Doğu toplumlarına şekil vermek için kullanılan kalıbı ise, yine öteki ve geri olan "onlar" algısı oluşturmaktadır. Yeni ötekileştirme sadece dinsel bazda olmamış, Avrupa rasyonelliğinin ve bilimsel araştırma kisvelerinin altında hem dinsel hem de ırksal ve kültürel bir aşağılama söz konusu olmuştur.

1960'lar ve 1970'ler Dünya Savaşları'ndan sonra ekonomik olarak çöken Avrupa'nın yeniden inşası ve bu yeniden inşanın İslam algısı üzerine etkisi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde küresel çapta yaşanan ekonomik ve sosyal değişim, Avrupa'ya Türkiye'den, Kuzeybatı Afrika ülkelerinden ve Hint alt kıtasından Müslüman kökenli işçi ve göçmenlerin göç etmesi ve yerleşmesi ile Avrupa toplumu, sosyal yaşamın içinde İslam ile kapı komşusu olmuştur. Bu durum Müslümanların göçmenlik olgusu ile bağdaştırılmasına ve İslam algısının bu vesileyle yeniden kurgulanmasına neden olmuştur.[133] Müslümanlık ile özdeşleştirilmiş göçmen algısı, yıllara ve politika yapıcılarının söylemlerine göre değişime uğrarken bu durum dolaylı olarak İslamofobi'yi besleyen bir olguya dönüşmüştür.[134] Bu tarihsel sürece daha yakından bakmak gerekirse; küresel çapta yaşanan neo-liberal ekonomik sisteme geçişler, Avrupa'nın pek çok ülkesinde kısa süreli ekonomik avantaj

[131] Aydın, *Siyaset Aynasında Kültür ve Medeniyet,* s.70.

[132] Hüseyi, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar,* s.17-19.

[133] Oliver Roy, *Küreselleşen İslam*, (çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 51.

[134] Ayhan Kaya, *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.14,17.

sağlamak amacıyla işçi göçü talebine yol açmıştır.[135] İngiltere, Fransa, Almanya, İsveç, Avusturya, Hollanda ve Belçika gibi Avrupa ülkeleri; içlerinde eski sömürge ülkelerinin de bulunduğu; Hindistan, Pakistan, Cezayir, Türkiye, Fas ve Tunus gibi ülkelerden çoğunluğu Müslüman olan çok sayıda vasıfsız işçi getirtmiştir.[136] Bahsi geçen kırılma noktası, siyasilerin göçü sadece bir ekonomik faktör olarak ele alıp; insani ve sosyolojik bir faktör olarak dikkate almamaları durumunda ortaya çıkmıştır. Kırılma noktası teşkil etmesinin sebebi ise kısa süreli olarak alınan işçilerin zamanla gittikleri ülkeye alışmaları, ailelerini yanlarına almaları ve gittikleri ülkelere temelli olarak yerleşmeleridir.

Avrupalı politika yapıcıları tarafından geleceği düşünülmeden anlık emek gücünü karşılamak için verilen bu karar, zamanla zincirleme olarak pek çok olayın başlangıç noktasını oluşturmuştur.[137] Diğer ülkelerden gelen işçilerin yerleştirildiği ülkelerde, artan emek gücü nedeniyle işçi ücretleri düşmüş; bu durum ise milyonlarca yerli işçinin ucuz iş gücü ile rekabet edememesine ve işsiz kalmasına sebep olmuştur. İşsizlik beraberinde şiddeti, yoksulluğu ve refah seviyesi düşüklüğünü de getirince, 1960'lı yıllarda "misafir işçi" olarak alınarak olumlu bir algı üzerine oturtulan göçmen işçiler, 1970'ler ve özellikle 1980'li yıllarda bu sefer Avrupa'da yaşanan sosyal ve ekonomik krizlerin sebebi olarak görülmeye başlanmıştır.[138]

Özellikle Müslüman göçmen algısı 1990'larda iyice nefret söylemlerine dönüşerek, iktidar elitleri tarafından sosyal devletin yerine getiremediği her yükümlülük karşısında günah keçisi konumuna sokulmuştur. Geliştirilen nefret söylemleri siyasal zümre tarafından oy amacıyla kullanılmanın yanında, 1990'lardan itibaren hem ulusal hem de AB çatısı altında göçün sınırlandırılması ve engellenmesi adına oluşturulan göç mevzuatlarının katılaşmasına da sebep olmuştur.[139] Bu süreç kısaca, siyasal elitlerin dış düşman olan Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla "iç

[135] Christoper Caldwell, *Avrupa'da Devrimin Yansımaları: Göç, İslam ve Batı*, (çev. Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayınları, 2011, s.49.

[136] Caldwell, *Avrupa'da Devrimin Yansımaları,* s.42

[137] Caldwell, *Avrupa'da Devrimin Yansımaları,* s.44.

[138] Ayhan Gençler, *Emek Göçü ve Ekonomisi*, İstanbul: Derya Yayınları, 2015, s.175. ve Cansu Güleç, "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları*", TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Haziran-Temmuz 2015, s.83-84.

[139] Jan Saver, *EU Labour Migration Policies*, EU-OECD Dialogue, Brussels, 2014.

düşman" olarak etiketlenen göçmenlerin İslam karşıtı duygular ile bezelenerek, adeta bir siyasal araç olarak kullanılması ve bu durumun Avrupa'da islamofobi'yi sürekli olarak besleme hali olarak özetlenebilir.

Avrupa'da İslam'a karşı algının, "Müslüman göçmen" eşleşmesi boyutunu oluşturan ve İslamofobi'nin bir "iç mesele" olarak ele alınmasına sebep olan dönemin ardından, çalışmanın bundan sonraki bölümünde Avrupa'da İslamofobi'nin yükseliş süreci incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA YÜKSELEN İSLAMOFOBİ

Giriş

Avrupa toplumsal hafızasına işlenen İslam algısı ve İslamofobi, en büyük kırılma anını 11 Eylül terör saldıları ile gerçekleştirmiş ve bu olay çalışmada; Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişini simgeleyecek şekilde kullanılan fay hattının ana çatlağını temsil etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde 11 Eylül terör saldırıları ve saldırılar sonrası dönemde Avrupa'da yükselen İslamofobi: 2008 ekonomik krizi, DEAŞ (Devlet'ül Irak ve'ş Şam)[140] terörü ve Suriye Savaşı'nın sebep olduğu göç krizi başlıkları altında incelenecektir.

2.1. 11 Eylül Saldırıları ve Sonrasında Avrupa'da Yükselen İslamofobi

Doğası gereği düzensizlikten beslenen ve toplumu doğal düzeninden ayıran terörizm, tarih sahnesinin her perdesinde kendini göstermiş; modern dönemde ise küresel düzeye sıçrayarak etkinlik ve tehdit alanını genişletmiştir. 20. yüzyılda terörizmin küreselleşmesiyle birlikte, "terör" ve "İslam" kavramları sıklıkla birlikte anılmaya başlanmış; bu durum Avrupa toplumunun İslam algısında yeni bir boyut açılmasına sebebiyet vermiştir. "Terör" ve "İslam" kavramların birlikte anılmasına sebep olan ilk ve en sarsıcı örnek, 2001 yılında ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarıdır. El-Kaide üyesi olduğu açıklanan teröristler tarafından kaçırılan dört yolcu uçağı ile Dünya Ticaret Merkezi olan ikiz kulelere ve ABD Savunma Bakanlığı olan Pentagon'a saldırılar düzenlenmiş; düşürülen uçaklardaki yolcular da

[140] IŞID (Irak ve Şam İslam Devleti) kelimesinin yerine DEAŞ kelimesinin kullanımı, terörün İslam ile bağdaştırılamayacağı vurgusunun altını çizmek adına tercih edilmiştir. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. "Dışişleri Erdoğan'a Uydu", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ocak 2015.

dahil olmak üzere saldırılar sonucunda toplam üç bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. Bu durum küresel medyanın etkisi ile geniş bir korku dalgası yaratmış; El-Kaide örgütünün yarattığı İslam imajı ve İslamcı terörist tipolojisi tüm Müslümanlara mal edilerek dünya çapında İslam'a ve Müslümanlara karşı artan önyargı ve nefretle birlikte İslamofobi'yi beslemiştir.

İslam'a ve Müslüman'lara karşı önyargı ve nefret, Amerika kıtası için 11 Eylül saldırıları sonrası ortaya çıkan yeni bir olguyken; çalışmanın önceki bölümünde de dile getirildiği gibi, Avrupa kıtası için alışılagelmiş, tarihsel temellere sahip ve dönemsel olarak unutulup dönemsel olarak popülerleştirilen bir tutumdur.

Lean, Amerika'da ortaya çıkan İslamofobik dalga ile Avrupa toplumunu yeniden saran İslam karşıtlığını birbirinden şu sözler ile ayırmaktadır:

> *"Avrupa'daki İslamofobi, Birleşik Devletler'deki veya başka yerlerdeki İslamofobi'ye benzemiyordu. Aynı düzeyde etkili olsa da çeşnisi farklıydı. Kıtadaki birkaç ülkede İslam ve Müslüman korkusu, ırkçı devlet politikalarının yaygın şekilde kurumsallaşmasına yol açtı. Müslüman karşıtı duygular, toplumun sadece belli kesimlerini etkileyen bir duygu değildi. O, devlet tarafından desteklenen bir uygulamaydı ve amacı Avrupa'ya göçmen nüfusların gelmesiyle şekillenen çok kültürlülük anlatılarını silmeyi ve beyaz Hristiyan Avrupa'nın altın çağını yeniden tesis etmeyi amaçlıyordu.*[141]"

Bahsedildiği üzere bu kültürel korkunun yanında Avrupa toplumu, 11 Eylül saldırıları öncesinde de Avrupa topraklarını hedef alan ve İslam dini ile ilişkilendirilen terör saldırıları ile karşılaşmıştır. Bu saldırılar Avrupa'da tarihsel süreç boyunca toplumsal hafızaya işlenmiş ve dönemsel olarak dönüşmüş İslam algısını, yeniden gündeme taşıyacak küçük hatırlatmalar olarak değerlendirilebilirken; 11 Eylül saldırıları Avrupa'da İslam algısı için tam anlamıyla bir "büyük patlama" etkisi yaratmıştır.

İslam araştırmaları uzmanı Esposito'nun Lean tarafından kaleme alınan "İslamofobi Endüstrisi (*The Islamophobia Industry)*" adlı kitabına yazdığı önsözde; İslamofobi'nin 20. yüzyılda yükselişe geçişinde İslam, terörizm ve şiddet olayları arasında kurulan pozitif bağın öneminin altı çizilmektedir:

> *"İslamofobi, 11 Eylül olaylarından sonra birden ortaya çıkmış yeni bir şey değildir. Antisemitizm ve yabancı düşmanlığı gibi uzun bir geçmişi ve derin tarihi kökleri vardır. Bunun günümüzde yeniden canlanması, 20. yüzyılın sonlarında önemli sayıdaki Müslüman'ın Batı'ya göçmesiyle, İran Devrimi'yle, adam kaçırma ve rehin alma olayları da dahil 1980 ve 1990'lardaki terör*

[141] Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, s.281.

faaliyetleri ile, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırılarla ve bunun ardından oluşan Avrupa'daki terör saldırıları ile olmuştur.[142]*"*

Tekrarlanmasında yarar görüldüğü üzere, 11 Eylül saldırıların İslamofobi için önemi; güvenlik açısından İslam korkusunu ve Müslüman düşmanlığını bambaşka bir boyuta taşıyarak, Müslüman imajını keskin olarak dönüştürmesi ve İslam korkusunu küreselleştirmesinde gizlidir.[143] 11 Eylül saldırıları ile küreselleşen islamofobi'den sonra 2004 yılında Madrid'te ve 2005 yılında Londra'da gerçekleşen terör saldırıları, Avrupa'da İslam karşıtı duyguları kamçılayarak Müslümanlara karşı sözlü ve fiziki birçok İslamofobik saldırının artmasına neden olmuştur. Avrupa toplumsal hafızasında asırlardır ilmek ilmek işlenen İslam karşıtlığı, böylece yeniden yükselişe geçerek her daim gelebilecek yeni bir saldırının tetikliğiyle beslenmiştir.[144]

11 Eylül saldırıları sonrası kurulan "İslam eşittir terör" kodlaması ancak; İslam toplumlarında radikal gruplarca gerçekleştirilen terör eylemlerinin ve Batı karşıtlığının muhtemel tüm tarihsel, sosyal, ekonomik ve siyasi nedenleri yok sayılarak, salt İslam'ın özü ile terörizm arasında bir bağ kurulmasıyla açıklanabilir.

2007 yılında Oxtoby ve Segal tarafından hazırlanan ve dünya dinleri tarihine kısa bir giriş amacı taşıyan kitapta, İslam tarihinin Hz. Muhammed dönemi ile başlatılıp, günümüze ise 11 Eylül, Londra ve Madrid saldırıları ile bağlanarak bitirilmesi; İslam ve terörizm arasında kurulan pozitif korelasyonu görmek açısından önem arz etmektedir.[145]

19. yüzyılda Oryantalistlerin, Batı karşısında geri kalmışlığın ve durağanlığın açıklayıcı nedeni olarak İslam'ı göstermesi gibi; yeni dönemde de İslam terörizmin açıklayıcı nedeni olarak gösterilmiştir. Ortaçağ'dan 19. yüzyıla değin devam ettirilen İslam imajına, modern dönemde bir de "terörist" etiketi eklenmiştir. Lewis, kurulan bu pozitif korelasyonla ilgili, İslam ve terörizm kavramlarının birlikle kullanılmasına şaşırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre Hz. Muhammed, diğer dini liderlerden farklı olarak bir devlet kurmuş ve İslam'ın devlet, siyaset ve savaşlar

---

[142] Lean, *İslamofobi Endüstrisi,* s.19.

[143] Jürgen Habermas, *Bölünmüş Batı*, (çev. Dilman Muradoğlu), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.12.

[144] Habermas, *Bölünmüş Batı*, s.10.

[145] Amir Hussain, Mahmoud M. Ayoub, "The İslamic Tradition", (ed. Willard Oxtoby, Allan Segal), *Concise Introduction to World Religions*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s.200.

vesilesi ile yayılmasını sağlamıştır.[146] Bu durum ona göre İslam'ın en başından beri siyasi bir oluşum olarak tasarlandığını göstermektedir. Lewis, siyasi bir oluşum olarak İslam'ın kökenleri sebebiyle ve Batı'ya göre sahip olduğu zayıflıkların da desteğiyle, terörizme yatkın olduğunu bile savunmaktadır.[147] Lewis'in 2003 yılında yayınlanan "İslam'ın Krizi (*The Crisis of Islam, Holy War and Unholy Terror)"* isimli kitabında yer alan şu cümlelere değinmek İslam'ı terörizm ile ilişkilendirmesinin anlaşılması açısından önemlidir:

> *"Çoğu Müslüman fundamentalist değildir ve çoğu fundamentalist de terörist değildir ama günümüz teröristlerinin çoğu Müslüman'dır ve Müslüman olmaktan gurur duyar. Anlaşılır bir nedenle, Müslümanlar medyanın terörist hareketler ve eylemlerden "İslamcı" diye söz etmesinden rahatsızlık duyarlar ve İrlandalı ve Basklı teröristlere ve terör eylemlerine neden "Hristiyan" denmediğini sorarlar. Yanıt açık ve basittir: Çünkü onlar kendilerini Hristiyan olarak tanımlamıyor. Müslümanların şikayeti anlaşılabilir ancak şikayetin muhatabı haberi verenler değil yapanlardır. Usame bin Ladin ve El Kaide yandaşları İslam'ı temsil etmiyor olabilir ve söyledikleri ve yaptıkları birçok şey İslam'ın ilkeleri ve öğretisiyle doğrudan çelişmektedir ama nasıl Hitler ve Naziler Hristiyanlıktan çıkmışsa onlar da İslam medeniyetinden çıktılar ve onlar da kendi kültürel, dinsel ve tarihsel bağlamları içinde görülmelidir.[148]"*

Lewis'in bu sözleri ile ABD'nin en çok izlenen televizyon programlarından biri olan *Fox&Friends*'in sunucusu Kilmeade'nin Ekim 2010 yılında sarf ettiği ve uzun süre gündemden düşmeyen şu cümlelerin paralelliği dikkat çekicidir: *"11 Eylül'de bize saldıran bir grup insan vardı. Bu tek bir insan değildi, bir dindi. Bütün Müslümanlar terörist değildir, ancak bütün teröristler Müslüman'dır.[149]"*

İslam ve terörizm kavramlarının bağdaştırılması, yeni dönemde farklı bir islamofobik söylem üreten endüstrinin doğuşuna sebebiyet vermiştir.[150] Bu

---

[146] Deepa Kumar, *İslamofobi: İmparatorluğun Siyaseti*, (çev. Işıl Alatlı), İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, s.171-172 ve Bernard Lewis, *What Went Wrong ? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East,* , New York: Harper Perennial, 2003, s. 23-34.

[147] Kumar, *İslamofobi: İmparatorluğun Siyaseti*, s.171-172.

[148] Bernard Lewis, *The Crisis of Islam, Holy War and Unholy Terror,* New York: The Modern Library, 2003, s.137-138; Aktaran, Ejder Okumuş, "ABD'de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası", Batı Dünyası'nda İslamofobi ve Anti-İslamizm (ed.) Kadir Canatan, Özcan Hıdır, Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2007, s.242.

[149] Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, s. 270-271. Brien Kilmeade'in konuşmasının tamamı için ayrıca bkz.: Danny Shea, "Brian Kilmeade: All terrorists are Muslims", 10.15.2010, https://www.huffpost.com/entry/brian-kilmeade-all-terror_n_764472?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAK24MeXlOewK7Jsbq6YpKRasBvxiinstXh8s-8dMOqqIq9Enh1i3Ia-fgaZwIcnxKVRKifu8MZWD35jQLMrtMXqb4-f9RxmL6DbyZSPpDKn4jHhBFHkXSg4iqm79WfYmYSYnkOif4gmTicLmS3wpQAVfI_RA4rpTmKyFF9KgFiMe (erişim Tarihi: 14.09.2019).

[150] Kumar, *İslamofobi: İmparatorluğun Siyaseti*, s.183.

endüstrinin katalizörü, Batı'nın "teröre karşı kendini koru ve bunu yaparken umursadığın şey, nasıl yaptığın değil; bu durumu nasıl meşru hale getirdiğin olsun" anlayışı olmuştur. Dönemin Amerikan başkanı G. W. Bush'un 11 Eylül saldırısı sonrası; *"Haçlı Seferleri'ni başlatıyoruz; terörizme karşı bu savaş zaman alacaktır; Amerikan halkı sabırlı olmalıdır.*[151]*"* sözlerini kullandığı açıklamada "Haçlı Seferi" ifadesine yer vermesi tesadüfi olarak değerlendirilemez. Amerikan başkanının Haçlı Seferi tabirini kullanmasını; Ortaçağ'a kadar uzanan "kutsal savaş" kavramını, modern çağın "haklı savaş" ve "meşru savaş" kavramlarıyla zihinlerde bağlama çabası olarak okumak daha yerinde bir yaklaşım olacaktır.[152] Amerikan yönetiminin 11 Eylül saldırılarından sonra ulusal güvenliği ön plana çıkaran, "İslami terörizm" algısı ve "terörizm ile savaş" adı altında islamofobi temelinde izlediği siyaset, sadece Amerika ile sınırlı kalmamış; popülerleşen anti-islamist güvenlik politikaları yasama, yürütme ve yargı alanlarını da kapsayan iç tedbirler olarak Avrupa kıtasına da yayılmıştır.

Lewis'e göre İslam ve terörizm arasında kurulan bu pozitif bağ yerinde olduğu gibi, İslam'ın teröre yatkınlığı sebebiyle ortaya çıkan saldırılar ve akıl dışı davranışları önlemenin tek yolu Batı'nın müdahalesinden geçmektedir.[153] Yeni sömürge yolunu bu şekilde aralayan Amerikan taktiği; Afganistan, Irak ve Suriye'de görülebilmektedir. Bu da bize Amerika'nın ve onun açtığı yoldan ilerleyen Avrupalı ülkelerin İslam ve terör arasında kurdukları pozitif bağın; oryantalist söylem üretimi, sömürü ve emperyalizm arasında dokunan ağ ile ilişkisini göstermektedir. Bu fikrin temeli, Schwartz'ın İslam'ın iki farklı yönünü incelediği kitabında dile getirdiği üzere; Oryantalizmin kökünü oluşturan İslam, rasyonellikten uzak, modernizm ve demokrasiye zıt, şiddete ve terörizme yatkın bir kültür oluşturmuş ve doğu toplumlarını bu şekilde ele geçirmiştir.[154] Bu inanışa göre Batı, İslam'ın bulaştırdığı bu irrasyonelliği ve terörizme yatkınlığı kontrol altında almazsa sonuç, 11 Eylül

[151] G. W. Bush'un Haçlı Seferi benzetmesi için bkz. "This Cruside is Gonna Take a While", 17 Eylül 2001, https://www.youtube.com/watch?v=7TRVcnX8Vsw (erişim Tarihi: 14.09.2019).

[152] G. W. Bush'un 11 Eylül saldırıları için yaptığı açıklama için ayrıca bkz. "Address to Nation on Terrorist Attack", 11 Eylül 2001, https://www.docsteach.org/documents/document/address-nation-terrorist-attacks (erişim Tarihi: 14.09.2019).

[153] Aydın, *Siyaset Aynasında Kültür ve Medeniyet,* s.51-55.

[154] Stephen Schwartz, *The Two Faces of Islam,* New York: Anchor Books, 2002, s.9-10.

saldırılarında olduğu gibi her seferinde bir felaketle sonuçlanacaktır.[155] Avrupa da, ABD tarafından üretilen İslam, terör ve yeni güvenlik anlayışından ve uygulanan küresel politikalardan etkilenerek kendi içindeki İslamofobi'yi beslemiş ve iç politikalara uygulayarak kullanmıştır. ABD iç politikasında Müslümanlara karşı uygulanan akıl dışı ayrımcılık, Avrupa iç politikasındaki denetim mekanizmalarında örnek alınarak uygulanmıştır. Her Müslüman'a terörist gözüyle yaklaşılması; sebepsizce üst aramalarından ülke giriş çıkışlarında ayrımcı müdahale ve denetimlere, Müslümanlar tarafından işlenen basit suçların sorgusuz ve dayanaksız günlerce gözetimde tutulmalarından ve kendilerini savunma haklarının ellerinden alınmasına kadar temel insan hakları ihlallerine uzanmıştır.[156] Görülen bu tür uygulamalardaki temel amaç, aynı Bush Doktrini'nde görüldüğü üzere, önleyici savaş mantığıyla iç politikada potansiyel tehlike olan Müslümanları kontrol altında tutmaktır.[157]

Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin *(European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia- EUMC)* 2002 yılında yayınladığı rapora göre, 11 Eylül saldırısının bir yıl içinde Avrupa'da Müslüman karşıtlığına yansıması gözle görülür şekilde olmuştur. Rapora göre; Avusturya, Belçika ve Danimarka'da Müslümanlara karşı fiziksel saldırı çok nadir görülürken, Müslüman kadın ve çocuklara karşı sözlü taciz olaylarında artış yaşanmıştır.[158] Fransa'da Müslümanlara, Arap kökenli kişilere -özellikle kuzey Afrikalılara-, türban giyen kadınlara ve sakallı erkeklere karşı şüphe duyma oranında artış gözlenirken; Almanya'da sözlü taciz olaylarında kadın ve çocuklar ön plana çıkmış; kamusal alanda Müslümanlara karşı tutum değişikliği ve Müslüman örgütlere bombalı saldırı tehditleri rapor edilmiştir.[159] Benzer şekilde İtalya, Hollanda ve İspanya'da da göçmen, sığınmacı ve Arap kökenlilere yönelik tutumda belirgin değişikliğe rastlanırken; Müslümanlara yönelik mülke saldırı vakaları da kayıtlara geçmiştir.[160]

---

[155] Stephen Paul Sheehi, *Islamophobia: The Ideological Campaign Against Muslims*, New York: Clarity Press, 2011, s.78.

[156] Kumar, *İslamofobi: İmparatorluğun Siyaseti*, s.201-205.

[157] Stephen Downs, *Victims of Amerikan's Dirty Wars: Tactics and Reasons from Cointelpro to War on Teror*, New York: Penguin Press, 2012, s.11-22.

[158] EUMC, *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*, (ed. Christopher Allen ve Jorgen S. Nielsen), Vienna, Mayıs 2002, s.13,15,16.

[159] *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*, s. 18,19.

[160] *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*, s.22,24,26,27.

İngiltere'de ise özellikle medyada Müslümanlara yönelik İslamofobik söylemlerdeki artış dikkat çekerken; tesettürlü kadınlara sözlü tacizden ve tükürmeye, türbanlarını çıkarma girişiminden ve fiziksel saldırılara kadar uzanan bir dizi olay rapor edilmiştir.[161] Araştırmadan yola çıkarak, beş Avrupa ülkesinde de İslam ve Müslümanlara yönelik saldırıların sözlü tacizlerle (Örneğin, saldırıların sorumlusu tüm İslam dinine mensup kişilermiş gibi bir genellemeye varılarak küçük çocuklara "Usame" ismiyle seslenilmesi) başlayan sürecin, Müslümanlara karşı fiziki şiddete kadar uzanarak ve artarak devam ettiği söylenilebilir.[162]

Kısacası, 11 Eylül saldırılarının Avrupa'nın İslam algısına yaptığı en büyük tahribat şu şekilde özetlenebilir; bir kişi ne kadar Müslüman ise terörizme o derece yakındır ve yatkındır. İslam'ın terörizme yatkın olduğu algısı, Cesari'nin de deyimiyle, Avrupa'da yaşayan tüm Müslümanların "iç düşman" olarak görülmesine sebebiyet vermiştir.[163] Avrupa Polis Teşkilatı, EUMC tarafından yayınlanan Karşı Terör Birim Faaliyetleri Özet Değerlendirmesi'nde yapılan; Avrupa için asıl tehdidin "İslami terörizm" olduğu vurgusu, "iç düşman" algısının gerçek hayatta vücut bulmuş hali olarak değerlendirilebilir.[164] Avrupa için bu "iç düşman" yalnızca terör saldırıları gerçekleştirebilecek bir tehdit unsuru olarak değil; aynı zamanda tarihsel İslam algısına da vurgu yapan, sosyal ve kültürel olmak üzere çok yönlü bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilebilir. Bu "iç düşman" algısı, 21. yüzyıl Avrupası'nın İslam algısı için geri dönülemez bir tahribata sebebiyet vermesi açısından önemlidir.

Avrupa'da İslamofobi'nin yükseliş süreci bir fay hattına benzetilecek olursa hattın ilk kırılma noktası 11 Eylül 2001 saldırıları olduğu ve hattın üç ana çatlak üzerinden derinleşmeye devam ettiği söylenebilir. Bu üç ana çatlak olarak değerlendirilecek; DEAŞ terörü, 2008 ekonomik krizi ve göç krizinin Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişine etkileri çalışmanın bundan sonraki kısmında incelenecektir.

---

[161] *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*, s.29,30.

[162] *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*, s.34.

[163] Jocelyne Cesari, "Securitization of İslam in Europe", *Die Welt des Islams,* Leiden: Brill, Cilt:52, No:3-4, 2012, , s.430-434.

[164] Şevket Ovalı, "AB'nin Terörizmle Mücadele Politikasındaki Dönüşüm: 11 Eylül ve Madrid Saldırılarının Etkisi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Vol. 5 No. 3, Bahar 2006, s.90.

2.2. DEAŞ Terörünün Avrupa'da İslamofobi'ye Etkisi

11 Eylül saldırıları ve El-Kaide terör örgütünün çizdiği İslamcı terörist tipolojisi; din motivasyonlu terörizm, radikalizm ya da dini köktencilik ve selefilik[165] terminolojilerinin Batı literatüründe sık kullanılır hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bundan dolayıdır ki, 2001 ve sonrası Batı'yı sarsan din motivasyonlu terörizm, radikalizmin veya köktenciliğin terörizm ile özdeşleştirilmesine, eş anlamlı olarak kullanılmasına ve algılanmasına sebep olmuştur. İslam'dan bağımsız değerlendirilmesi gereken radikalizm yahut köktencilik en basit anlamda; ekonomik, siyasal ya da toplumsal alanda köklü bir değişimi savunmak anlamında her düşünceye ait köklü değişimi içine alan kapsayıcı bir tanıma sahiptir.[166] Bu sebeple "din" den bağımsız olarak ele alınması gereken terörizm; din dışında her ideolojinin radikalleşmesi sonucunda ortaya çıkabilmektedir.[167] Ancak günümüzde radikalizm ya da köktencilik yalnızca din temelli bir aşırılaşmayı ifade etmek için kullanılmakta; öyle kullanılmasa dahi Batı toplumunda o şekilde anlaşılmaktadır.

20 Mayıs 2017'de Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'ı ziyaret eden ABD Başkanı Donald Trump konuşmasında: "İslami aşırılık krizi", "İslamcılar" ve "her türlü İslami terör" sözlerine yer vererek 55 ülkeyi "İslami teröre" karşı yanlarında savaşmaya davet etmiş ve bu sözleri ise Müslüman ülkelerde büyük tepki toplamıştır.[168] Doğru düşünmenin ancak doğru seçilmiş kavramlarla mümkün olduğu göz önüne alındığında "İslami terör" kavramının kullanımında bir parantez açmakta fayda vardır. Çünkü "İslami" kelimesi, terörün kaynağının İslam dini olduğu gibi

---

[165] Özerkmen'in tanımıyla Selefilik, dar anlamda Kur'an ve Hz. Peygamber'e geri dönmek anlamında kullanılsa da geniş anlamda te'vil ve yorumu reddederek İslamî birikimleri yok sayan bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Necmettin Özerkmen, "Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 2, 2004, s.254,255.

[166] Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları: İstanbul, 2004, s.37; aktaran, Zeynep Ece Ünsal ve Kemal Olçar, "Avrupa'da Radikalleşme ve DAEŞ: DAEŞ'in Evrilmesi ve Avrupa Güvenliğine Yönelik Tehditler", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 29, 2015, s.122.

[167] Avrupa Komisyonu 2005 yılında radikalizmi, "bireylerde terörizme yol açan düşünce, görüş ve fikirlerin oluşmasına neden olan bir fenomen" şeklinde tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. "Communication From the Commission to the European Parliement and the Council concerning Terrorist Recruitment: addressing the factors contributing to violent radicalisation, COM(2005) 313 Final, Commission of the European Communities, Brussels, 21.09.2005.

[168] BBC, "Trump'ın Suudi Arabistan Ziyareti ve Başparmak Diplomasisi", 22 Mayıs 2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39997889 (erişim tarihi, 08.10.2019).

çarpık bir çağrışım ve "islam'a özgü terör" anlamı ile İslamofobik algıyı besleyen bir alan yaratmaktadır.

Sönmez'e göre de bir terör eyleminin "İslami" olarak nitelendirilmesi, tarihsel sürece yayılmış nefret ve öfke duygularının derin izlerini taşımaktadır.[169] Bu nedenle terörün adının doğru konulmasının öneminin altını çizen Sönmez, terörün sahibinin adıyla -El Kaide terörü, Hizbullah terörü gibi- anılması gerektiğini savunmaktadır.[170] İslam'a özgü terör olamayacağını savunan Babaoğlu'na göre ise "İslami terör" yerine "İslamcı terör" kavramının kullanılması; "İslamcı" kavramının açık bir siyasal kimlik ve hedefi belirtmesi ve "İslamcılığın" kendine vücut bulmuş bir siyasal akım olması sebebiyle nispeten doğrudur.[171]

Dinin siyasallaştırılarak bir ideolojiye dayandırılması açısından bile olsa "İslamcı terör" kavramının kullanımı; içerisinde "İslam" gibi kapsayıcı bir algı inşasına sebebiyet verecek kelimeyi barındırması açısından oldukça risklidir. Bu noktada terör faaliyetine neden olan aşırılaşma; eğer din motivasyonlu ise ve terör eylemini gerçekleştiren kendini bu dini kimlik ile tanımlıyor ise, dinin araçsallaşması söz konusu olması nedeniyle "radikal dinci terör" kavramının kullanımı terminolojik karışıklığın engellenmesi açısından yerinde olacaktır.[172]

Terörizmin uluslararasılaşması, hem terör ve İslam arasında kurulan bağın mobilizasyonu açısından hem de uluslararasılaşan terörizme karşı bölgesel ve evrensel düzeyde yürütülen politikaların İslamofobi açısından okunuşunu önemli kılmaktadır.[173] Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda 8 Eylül 2006'da kabul edilen BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi'nde uluslararası barış ve güvenliğe yönelik en önemli tehditlerden biri olarak kabul edilen terörün; bir dine, milliyete, medeniyete veya belli bir etnik kökene mal edilmemesi ve bunlarla

---

169 Mustafa Sönmez, "İslami Terör mü?", NTV, 1 Aralık 2003, http://arsiv.ntv.com.tr/news/245944.asp (Erişim Tarihi:10.01.2020).

170 Sönmez, "İslami Terör mü?".

171 Haşmet Babaoğlu, "İslami Terör Kavramı Yanlıştır, Fakat", Vatan Gazetesi, 30.11.2003, Aktaran; Özerkmen, "Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör", s.255.

172 Özerkmen, "Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör", s.261,262.

173 Ergin Ergül, "İslamofobi Olgusu Bağlamında Terörle Mücadele Dili ve Politikaları", *TAAD*, Yıl:6, Sayı:22, 2015, s.299-236. https://studylibtr.com/doc/1945723/islamofobi-olgusu-ba%C4%9Flam%C4%B1nda-ter%C3%B6rle-m%C3%BCcadele-dili-ve-pol... (erişim tarihi: 18.09.2019).

bağdaştırılmaması gereken bir olgu olduğu vurgulanmıştır.[174] Kalın'a göre burada üzerinde durulması gereken nokta şudur; DEAŞ'ın eylemlerini "din kisvesi" altında yapmaya devam etmesi en basitinden Batı'da İslam'ın aşırılık ve terörizm ile özdeşleştirilmesine yol açsa bile terörizm ırkı, dini veya kültürü ne olursa olsun farklı birey, grup ve devletler tarafından kullanılan küresel bir olgudur.[175]

Kalın'a göre, Müslüman karşıtı söylemler bir yandan şiddet yanlılarının ekmeğine yağ sürerken diğer yandan da DEAŞ gibi terör örgütlerinin saldırıları, Avrupa siyasileri tarafından çıkar politikalarına uygun olarak kullanılmaktadır.[176] Böylece İslamileştirilen terörizm ve İslamofobi birbirini besleyen iki olgu olarak büyümeye devam ederken; yakınlaşan bu iki dev duvar arasında ezilen yine Müslümanlar olmaktadır. Zira İslami bir kimlikle kendilerini tanıtan bu terörist örgütler, Batı'da yaşayan Müslümanları kendilerine katılmaya çağırırken, bunu onlara yönelik saldırıların şiddetini arttırarak yapmaya çalışmaktadırlar. Kendilerini dünyanın tek meşru otoritesi olarak gören bu örgütler için İslam ve Batı, birlikte anılamayacak kadar köklü tarihsel düşmanlığa sahip iki taraftır. Bu sebeple bu örgütlere göre Müslümanların Hristiyanlarla birlikte Batı topraklarında yaşaması kabul edilemez. Burada yaşayan Müslümanlar ya Allah'ın çağrısı ile İslam Devletleri'ne geri dönmelidirler ya da burada kalmayı göze alan münafıklar olarak ölmeyi hak etmektedirler.[177] Şaşırılacak şekilde bu duruma benzer olarak, Batı siyasileri de bir yandan İslam ile özdeşleştirdikleri terör olaylarını kınarken keskinleştirdikleri İslamofobik söylemler ile, Avrupa'da yaşayan Müslümanları ve göçmenleri ayrımcı bir tutum kıskacına alarak sınır dışı etme yönelimindedir. DEAŞ'ın Avrupa'da yaşayan Müslümanları bu bölgeden uzaklaştırıp İslam devletlerine döndürme ya da kendi bünyelerine katma amacı, dolaylı yoldan bile olsa, bu guruplar tarafından düzenlenen saldırılara karşı yükselen tepkiyi İslamofobi

[174] BM'de kabul edilen Küresel Terörizm ile Mücadele ve Stratejisi'nin İngilizce tam metni için ayrıca bkz. Unated Nations, "60/288. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy", (A/RES/60/288), General Assembly, 20 Eylül 2006.

[175] İbrahim Kalın, "Bir Faşist Daire: IŞİD ve İslamofobi", Sabah Gazetesi, 19 Kasım 2014.

[176] İbrahim Kalın, Anti-Muslim rhetoric only serves DAESH, Daily Sabah, 23 Mart 2016.

[177] Louati, "L'alliance objective entre terrorisme et islamophobie"; aktaran, Murat Aktaş, "AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm", *Ombusdman Akademik*, Yıl 4, Sayı 7, Temmuz-Aralık 2017, s.146,147.

kanalına yönelten ve Müslümanları Avrupa'dan atmak isteyen Avrupa siyasilerinin amaçları ile paralellik göstermektedir.[178]

Terörizm ile mücadele kapsamında geliştirilen ulusal ve uluslararası terörle mücadele eylem planlarında kullanılan dil İslamofobi'yi besleyen bir diğer kanal olarak değerlendirilebilir. 2006 yılında kabul edilen BM Terörle Mücadele Stratejisi'nde herhangi bir din ve inancı çağrıştırmayan "aşırılık", "şiddete yol açan aşırılık" ve "terörizme yol açan radikalleşme" gibi İslam ile bağlantı kurulmadan kullanılan kavramların yanında, yapılacak mücadele kapsamında asıl hedefin El-Kaide ve ona bağlı hedef belirleyen örgütler olduğu ifade edilmiştir.[179]

Avrupa'ya bakıldığında ise hem AB hem de Avrupa Konsey'i terörle ve radikalleşmeyle mücadele alanında pek çok çalışma geliştirmiş ve strateji planları oluşturmuştur. 2005 yılında oluşturulan AB Radikalleşmeyle Mücadele ve Terörizmi Engelleme Stratejisi'nde *(European Union Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism)* radikalleşmenin ve terörizmin ne tek bir inanç sistemi ne de tek bir siyasi ikna ile açıklanamayacağının üzerinde durularak, İslam'ı terörizmle bağlamaktan kaçınan bir dil geliştirme ihtiyacı vurgulanmıştır.[180]

2008'de revize edilen Strateji'de bununla doğru orantılı olarak Müslümanlar ve İslam yerine, "radikal İslamcılar" kavramı tanımlanmıştır. Burada İslam ve İslamcılık arasında politika yapıcıların bir dine değil, siyasi bir ideolojiye odaklandıkları iddia edilmektedir.[181] Yine de 2005 ve 2008 Stratejileri'nin temel unsurları; Müslümanların potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak algılanmasının inşaa edilmesi, sürdürülmesi ve pekiştirilmesine yardım etmesi olarak özetlenebilir. 2005 Staratejisi'nde terörizmin: *"Müslümanları da içerecek şekilde Avrupa toplumu tarafından reddedildiği"* kullanımında Müslümanların, "Avrupa toplumu" kavramına dahil edilmemesi; ayrı olarak ele alınan "ötekiye" dahil edilmesinin açık kabulü olarak değerlendirilebilir.

---

[178] Louati, "L'alliance objective entre terrorisme et islamophobie"; Aktaran, Murat Aktaş, "AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm", s.146.

[179] UN Office of Counter-Terrorism, https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/un-global-counter-terrorism-strategy#plan (erişim tarihi:06.10.2019).

[180] Council of the European Union, The European Union Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 14781/1/05 REV 1, Brussels, 24 November 2005, s.2.

[181] Council of the European Union, Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 15175/08, Brussels: 14 November 2008, s.2.

AB'nin 2014'de yeniden revize edilen Terörle Mücadele Stratejisi incelendiğinde ise, Müslümanlar odağında olan aşırıcılığın "her türlü aşırıcılığa" karşı bir mücadele olarak genişletildiği görülmektedir.[182] Ayrıca 2008 öncesi dönemde kullanılan "Müslüman toplumlarla" diyalog ihtiyacı söyleminin, "inanç grupları" ile diyalog kurulması söylemine ve "imamlara eğitim" sağlama ihtiyacı söyleminin, "dini eğitim" ihtiyacı söylemine evrilmesi dikkat çekicidir.[183]

Strateji metinlerinde açık bir şekilde Müslümanlar işaret edilmiyor olsa bile, AB'nin aşırıcılıkla mücadele çabalarında ezici bir oranla Müslümanların terörle mücadele politikalarında doğal özne odağında ele alınmaya devam ettiği görülmektedir. Abdel-Fattah'a göre AB'nin radikalleşmeyle mücadele stratejileri, Müslümanları ılımlı ya da aşırıcı olarak gören iki kategorili bir yaklaşımı güçlendirerek; teröre karşı küresel savaşın İslam'ı değil, İslam'ın çarpıtılmış versiyonunu hedeflediği yönünde hükümetler tarafından kullanılan söylem ayrı bir kimlik kategorisi ve meşru bir sınıflandırma yaratmaktadır.[184] Bu durum terörle mücadele stratejilerinde kullanılan, İslam'dan ayrı meşru olarak siyasallaşarak "radikalleşmiş İslam" kategorisi yaratıldığı çıkarımını pekiştirmektedir. Böylece Müslümanlara karşı duyulan korku, AB güvenlik politikaları ile Müslümanlara güvenlik tehdidi öznesi olarak yaklaşılması sebebiyle bir kat daha artmıştır.

AB üye devletlerin ulusal terörle eylem stratejilerinde de İslam ve terör arasında kurulan yakınlık örnekleri mevcuttur. Örneğin, 2011 yılında hazırlanan Hollanda Ulusal Terörle Mücadele Stratejisi'nde yapılan "cihadizm" vurgusu; İslam inancında ve İslam hukukunda farklı şekillerde kullanılan bir kavram olan "cihat" kavramının tercih edilmesi nedeniyle, İslam ve terör arasında doğrudan bir bağ kurarak İslamofobik yaklaşımı besleyen bir söylem olarak karşımıza çıkmıştır.[185] Benzer şekilde, 2012 yılında kabul edilen İsveç Ulusal Terörle Mücadele Stratejisi'nde yer alan "İslamcılar" ve "şiddet yanlısı İslamcı aşırılık" gibi kavramların tercih edilmesi; siyaset ve medya tarafından sıkça kurulan İslam ve terör

[182] Council of the European Union, Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 9956/14, Brussels: 19 May 2014, s.3.

[183] Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 9956/14, s.7.

[184] Randa Abdel-Fattah, "Countering violent extremism, governmentality and Australian Muslim youth as 'becoming terrorist'", *Journal of Sociology*, Cilt 56, Sayı 3, Australia, 2020, , s.372-378.

[185] "National Security Strategy", 2011, s.12. https://english.nctv.nl/binaries/nationale-ct-strategie-2011-2015-uk_tcm92-369807_tcm32-90349.pdf (erişim tarihi: 23.09.2019).

arasındaki bağı ulusal bir mücadele planına dahil ederek, İslamofobik bakışa hizmet edilmesine neden olmuştur.[186]

Hem Batı medyasında hem kamuoyunda terörist faaliyetlerin sorumlularının; cihatçı, Müslüman teröristler, aşırı İslamcılar, köktendinci Müslümanlar, İslamcı teröristler gibi çeşitli islamofobik söylemler ile anılması; başta Batı'da yaşayan Müslümanlar olmak üzere tüm Müslümanlar için önyargı ve nefret hislerini kabartarak, onlara karşı şiddet eylemlerinin yolunu açmaktadır. Öyle ki, İslam'a karşı oluşturulan bu radikalleşme; İslam ve Müslümanlık hakkında pek fazla fikir sahibi olmayan bireyler için tehlikeli bir korkuya dönüşerek, Müslüman azınlıkların en temel insan haklarını dahi etkiler sonuçlar doğurmaktadır.[187] İnsanların güvenini kazanan yazar, politikacı, din adamı yahut medya önünde bulunan insanların İslam'ı terörle ilişkilendirmesi, Müslümanların bu insanların gözünde potansiyel terörist olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir.[188] Bir İngiliz araştırma şirketi olan *YouGov* tarafından 2010 yılında İngiltere'de yapılan bir ankette katılımcılara sorulan *"İslam hakkında sahip olduğunuz bilgiyi en fazla hangi kaynaktan alıyorsunuz?"* sorusuna katılımcıların %77'si, "TV haberleri" şeklinde cevap verirken; %41'i "gazete haberleri" yanıtını vermiştir.[189] Bu sonuçlar da bizlere Batı toplumunun zihninde çizilen İslam imajında, medyanın ne denli büyük bir etkisi olduğunu gözler önüne sermektedir. Bundan dolayıdır ki, ankete katılanlara sorulan diğer bir soru olan, *"İslam'ı hangi kelimeyle ilişkilendiriyorsunuz?"* sorusuna verilen ilk üç yanıtın oranları şu şekilde olmuştur; %77 "din", %58 "aşırılık", %50 "terörizm", %33 ise "şiddet".[190] Erfurt Üniversitesi tarafından Almanya'nın iki devlet televizyon kanalı olan ARD (*Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland*) ve ZDF'de (*Zweites Deutsches Fernsehen*) yayınlanan İslam haberleri üzerinde yapılan bir diğer araştırmaya göre ise, yapılan haberler %78 oranında İslam'ı, "terörizm ve aşırı dincilik" konuları çerçevesinde ele alırken;

---

[186] Government Offices of Sweden, "Sweden's national counter-terrorism strategy", Stockholm, 9 Şubat 2012, s.5,6.

[187] Orhan Gökçe, "Avrupa Medyasının ve Kamuoyunun İslam Algısı", İslamofobi, Kolektif Bir Korkunun Anatomisi, Sempozyum Tebliğleri, Ankamat Matbaacılık, Ankara 2012, s.102.

[188] Karslı, "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi", s.86.

[189] YouGov, "Exploring Islam Foundation Survey Results", 19-21 Mayıs 2010, s.1, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/today_uk_import/YG-Archives-Pol-ApexCommunicationsExploringIslamFoundation2-100520.pdf (erişim tarihi:03.10.2019).

[190] YouGov, "Exploring Islam Foundation Survey Results", s.2.

benzer bir şekilde kullanılan haber başlıklarında da "Terörist Komşularımız" gibi terörizm ve İslam'ı birbirine bağlayan söylemlere yer verilmiştir.[191]

İslam ve terörizm kodlamasında medya etkisinin önemi ile birlikte bahsi geçmesi gereken bir diğer unsur ise, terör örgütleri tarafından yayılan şiddet içerikli görseller ve videolardır. Çünkü medya aracılığı ile yayılan şiddet içerikli görseller ve videolar, Batı toplumlarında İslam'a ve Müslümanlara karşı korku ve nefret duygularının beslenmesini kolaylaştıran etkenlerden biri ve bir propaganda aracı olarak değerlendirilebilir. Propaganda kısaca, Jowett ve O'Donnell'a göre, kasıtlı ve sistematik olarak algıları şekillendiren ve propagandayı kullananın amacına ulaşmasını kolaylaştıran doğrudan eylem olarak tanımlanabilir.[192] Terörist gruplar tarafından korku yaymak, itaati kolaylaştırmak, örgüte yeni üye sağlamak ve uluslararası toplumda ses getirmek amacıyla çekilip yayılan videolar birer propaganda faaliyeti işlevi görmektedir.[193] Lewis de medyayı kullanan teröristlerin asıl amacının düşmanı askeri olarak yenmek ya da zayıflatmak değil, adını duyurmak ve korku salmak olduğunu, yani psikolojik zafer olduğunu söylemektedir.[194]

Daha önce değinildiği üzere İslamofobi'nin psikolojik kökenlerini inceleyen Karslı'ya göre de; medya üzerinde yaratılan olumsuz İslam imajı bir kodlama yöntemi oluşturarak, bu imgelerle her karşılaşıldığında İslam korkusunu tetiklemektedir.[195] Basılı ve görsel medyada İslam'ın, şiddet ağırlıklı, savaşçı, kural tanımaz, acımasız olarak anlatılması; İslam'a karşı korku ve öfke duygularının oluşumuna sebebiyet vermektedir. Çekilen infaz videolarında örgüt üyelerinin giydiği kıyafetlerin siyah ağırlıkta olması, kıyafetlerde ve bayraklarda yer alan Arapça yazılar, Batı karşıtlığı söylemleri, cihat çağrısı ve sert ve acımasız bir tavırla infazın gerçekleştirilmesi videoya maruz kalan kişide yukarıda bahsi geçen klasik şartlanma durumuna sebebiyet vermektedir. Videoyu izleyen bireyin zihnine kodlanan bu imgeler, birey günlük hayatta çarşaflı bir kadın, uzun sakallı ve siyah

---

[191] Nebi Miş ve Murat Yeşiltaş, "Kültürel Kimliklerin Güvensizliği: Avrupa Birliği ve Medeniyetler Çatışmasını Yeniden Düşünmek", *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*, (der. Rasim Özgür Dönmez ve Gökhan Telatar), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 327.

[192] Garth S. Jowett ve Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, Washington: SAGE Publications, 2012, 5. Baskı, s.1,2.

[193] Stern, J. ve Berger, J. M., *ISIS The State of Terror*, New York: HarperCollins Publishers, 2015, s.121,122.

[194] Lewis, *İslam'ın Krizi*, s.

[195] Karslı, "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi", s.86.

giyimli bir erkek gördüğünde yahut Arapça konuşan insanlarla karşılaştığında; onun zihninde kan, ölüm, şiddet ve terör gibi olumsuzlama kodlarına bağlanmasına neden olmaktadır. Bahsi geçen videoların yanında, beş farklı dergiyi on farklı dilde internet üzerinden yayınlayan ve sosyal medya araçlarını da etkin bir şekilde kullanmayı başaran DEAŞ; propaganda araçlarını bu denli iyi kullanması ile bir yandan vermek istediği mesajın küresel çapta dolaşıma çıkmasını sağlarken, diğer yandan da İslam'a karşı korku dalgasının şiddetinin artmasına neden olmaktadır.[196]

Şiddet ve İslam arasında kurulan bağa psikolojik açıdan yaklaşan bir başka akademisyen olan Buehler'e göre İslam'a karşı şiddet odaklı genel yaklaşım, ancak Hristiyan dünyanın İslam ile ilişkisinin uzun ve inkar dolu tarihinin psikolojik bir yansımasıdır.[197] İslam, Batı tarihi boyunca düşman olarak kurgulanan "öteki" olmuş; Hristiyan dünyanın şiddet ve kan içeren tüm karanlık tarafları psikolojik bir savunma mekanizması ile ötekileştirilen İslam'a yansıtılmıştır.[198] Ötekileştirmenin bir diğer boyutunu vurgulayan Dönmez'e göre İslam, küreselleşen İslamcı terör saldırıları ile güvenlikleştirilme merkezine oturtularak, modern Batı'ya uyum sağlaması ve tehdit unsuru olmaktan çıkarılması ancak müdahaleyle mümkün görünen "öteki" olarak algılanmıştır.[199] Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan "ortak düşmana karşı birliktelik algısı", yeni dönemde hem kültürel hem fiziksel tehdit unsuru olarak görülen İslam'a karşı oluşturulmuştur. Bu durum ise, tüm Batı ve Avrupa'nın, büyük fotoğrafta belki Hristiyanlık aleminin, birlik içinde savaşması gereken bir düşman olarak İslam'a atfedilmiştir. İçerideki düşmanın yabancı kültürünün her şeyi yıkacağı korkusu, Donald tarafından şöyle ifade edilmektedir: *"Öteki ve biz arasında çizilmiş sınırlar yokken, yani düşman içerideyken, bu düşman sağlıklı bir vücudu ele geçiren organizmalar gibi her şeyi mahvedecek, kimlikler yok olacak ve "ben" ile ifade edilen kimlik "öteki" tarafından bozulacaktır.[200]"*

---

[196] Yenal Göksun, Emin Salihi, *DEAŞ'ın Medya Stratejisi*, İstanbul: SETA Yayınları, 2018, s.20,21.

[197] Arthur F. Buehler, "İslamofobi: Batı'nın "Karanlık Tarafı"nın bir Yansıması", (çev. Mehmet Atalay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Cilt 55, Sayı 1, s.123.

[198] Buehler, "İslamofobi: Batı'nın "Karanlık Tarafı"nın bir Yansıması", s.138.

[199] Rasim Özgür Dönmez, "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 2004, s. 81-114.

[200] David Morley ve Kevin Robins, *Kimlik Mekânları: Küresel Medya, elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997, s.75.

"Biz" kimliğini kaybetme korkusu, terörizmi İslam ile bütünleştirip ve bu söylemi süreklileştirip, "öteki" ile girilen azılı bir savaş durumuna sürüklenmiştir. Avrupa toplumunda girilen bu savunma hali Mattelart'ın da belirttiği gibi "ötekine" karşı; koyu bir milliyetçiliğe, dışlamaya, şiddete başvurmaya ve ırkçılığa dönüşebilmektedir.[201] Farklılıklar ile içe içe yaşama konusunda tarihsel süreci sancılı olan Avrupa'da bu farklılıkları "ötekileştirme" dürtüsü, kendini tanımlama unsuru olarak kullanılmış ve daima korku ve ön yargıya sebep olmuştur. Bu korku, önyargı, ötekileştirme ve farklı olanı dışlama duygularının 11 Eylül terör saldırıları ve onu takiben Avrupa'nın farklı yerlerinde gerçekleşen saldırılarla gün geçtikçe belirginleşip yükseldiği görülmektedir.[202] Saldırıların ardından İslami yaşam tarzı ve İslami köktendincilik, Batılı yaşam tarzına alelen bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve Müslümanlara karşı şiddet içerikli ve ırkçı eylemlerin sebebi olarak gösterilmiştir. Bu durumu daha iyi analiz edebilmek adına 2001 sonrası Avrupa'da gerçekleşen terör eylemlerine kısaca değinmekte fayda vardır.

11 Mart 2004 tarihinde Madrid banliyö tren hattına gerçekleştirilen çoklu terör saldırısında; 192 kişi hayatını kaybederken, 2 binden fazla kişi de yaralanmıştır. Saldırıları El-Kaide'nin üstlenmesi, Avrupa'nın 11 Eylül saldırılarının ardından icat edilen radikal dinci terör olgusu ile doğrudan doğruya tanışmasına neden olmuştur. Madrid saldırısında dikkat edilmesi gereken nokta, tarihsel sürece bakıldığında Avrupa ülkeleri arasında İslam ile en yakın ilişki kurmuş ülke olan İspanya da bile İslamofobik söylem ve davranışların artış göstermesidir.[203] 2004 yılının bir diğer önemli olayı ise, Hollandalı yönetmen Theo Van Gogh'un yönettiği ve senaryosunu Hollanda Parlamento üyesi Ayaan Hirsi Ali'nin yazdığı "Teslimiyet (*Submission*)" adlı İslamofobik filmin yayınlanması ve sonrasında yaşananlardır. Filmde İslam dininin kadına yönelik şiddeti onayladığı yönünde eleştirileri, kadın vücuduna yazılmış Kur'an ayetleri ile işlemesi Müslüman gruplar tarafından tepkiye yol açmış; aynı yıl yönetmen Theo Van Gogh'un suikaste uğrayarak bir Müslüman tarafından

[201] Armand Mattelart, *International Image Markets: In Search of an Alternative Perspective*, Comedia Pub. Group: Londra, 1984, s. 13-18.

[202] Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK): Ankara, 2008, s.5.

[203] *Islamophobia and its consequences on Young People*, Seminar Report, Hungary: Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe, 1–6 June 2004, s.43.

öldürülmesi, Hollanda'da dini ve etnik gerilimi arttırmıştır.[204] Merry ve Driessen'in saldırı sonrası Hollanda eğitim sistemi ve İslamik okullar tartışması hakkında düşünceleri gerilimin ipuçlarını barındırması açısından önem arz etmektedir:

> *"Müslüman gruplar diğer grupların genellikle görülmediği şekilde tehdit edici siyasi varlıklar olarak görülmektedir. Bu nedenle onların kağıt üzerinde sahip oldukları eşitlik günlük pratiğe çevrilmemiştir. Hollanda Eğitim Müfettişliği tarafından yayımlanan olumlu rapora rağmen İslami okullar seçimler nedeniyle işsizliğin ve suç oranlarındaki artışın hedefi olarak kötülenerek güvensizleştirilmektedir. Van Gogh cinayetinin ardından bazı camii ve İslam okulları da vandalizm ve kundaklamanın hedefi haline gelmiş durumdadır.[205]"*

2005-2016 yılları arasında en kanlı DEAŞ saldırılarının adresi olan Fransa'da ise, ondan fazla saldırıda 227 kişi yaşamını yitirmiştir. 2005 yılında Londra'da dört ayrı noktada gerçekleştirilen terör saldırıları ile Avrupa bir kez daha "iç düşman" miti ile sarsılmış; saldırıları DEAŞ'ın üstlenmesi ile; saldırılar 11 Eylül saldırıları gibi "7/7" şeklinde sembolikleştirilmiş ve İslam karşıtı dalga yeniden yükselişe geçmiştir. Belçika'da 2014 ve 2016 yılında DEAŞ tarafından düzenlenen üç saldırıda toplam 36 kişi yaşamını kaybetmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında DEAŞ tarafından düzenlenen toplam dört terör saldırısının hedefi olan İngiltere'de ise toplam 36 kişi hayatını kaybetmiştir. Yine 2015 ve 2016 yıllarında çok gündeme gelmemesine rağmen Danimarka'da iki kişinin yaşamını yitirdiği iki ayrı terör saldırısı düzenlenmiş saldırılar DEAŞ tarafından üstlenmiştir. 2016 yılında dört ayrı terör saldırısının gerçekleştiği Almanya'da toplam 13 kişi yaşamını yitirirken toplumsal hafızaya kazınan ve İslamofobik malzeme olarak en çok kullanılan görüntü ise; saldırganın Noel pazarına bir tır ile girmesi ve masum insanları ezerek öldürmesi olmuştur. Aynı yıl İsveç'te DEAŞ tarafından gerçekleştirilen terör saldırılarında ise toplam dört kişi yaşamını yitirmiştir. Avrupa'yı hedef alan ve Müslümanları hedef alan terör saldırılarına bakıldığında, 2014 yılında Avrupa'ya 6 saldırı gerçekleştirmişken, bu sayı 2015 yılında 28, 2016 yılında 38, 2017 yılında 42

---

[204] "Van Gogh Cinayeti Sanığı Yargıç Karşısında", BBC, 11 Temmuz 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050711_vangoghtrial.shtml (erişim tarihi: 26.09.2019).

[205] Geert Driessen ve Michael Merry, "Islam and school: The Dutch experience" *Invited paper international conference Islam in Europe,* Milan, June 22-23, 2005. s.427, Aktaran; Marcel Maussen, *Securitization and Religious Divides in Europe Muslims In Western Europe After 9/11: Why the term Islamophobia is more a predicament than an explanation*, (ed. Jocelyne Cesari), Submission to the Changing Landscape of Citizenship and Security 6th PCRD of European Commission, 1 June 2006, s.135, http://www.antoniocasella.eu/nume/Cesari_2006.pdf (erişim tarihi: 26.09.2019).

ve 2018 yılında 16, 2019'da 21, 2020'de 18, 2021'de 8 saldırı şeklinde birbirini izlemiştir.[206]

Bu terörist saldırılar göz önüne alındığında İslam'ın bir din, bir kültür ve yaşam tarzı olarak Avrupa toplumu için bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başlandığı görülmektedir. Bu algının temelinde Huntington'un, günümüzde siyasal ve ideolojik karşıtlıklardan ziyade; kültürel farklılıkların önemli olduğunu ve özellikle dinin, 21. yüzyılın şekillenmesinde toplumlar arasında başlıca çatışma unsuru olacağını söylediği "medeniyetler çatışması" tezi yatmaktadır.[207] İslam temelli olduğunu iddia eden terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen saldırıların artması ise bu tezin popülaritesini arttırmasına neden olmuştur. Bu kısımda, İslamcı terörün Avrupa toplumunun zihnindeki İslam imajında yarattığı tahribata daha yakından tanık olmak adına yapılan bazı araştırmalara yer vermek yerinde olacaktır.

YouGov tarafından 2007 yılında yapılan bir ankete göre, katılanların y %49'u İslam'ın hoşgörüsüz bir inanç olduğunu ve toplumun geri kalanından izole yaşadıklarını belirtmiş; katılanların %72'si 2005 Londra saldırılarından İslam'ı sorumlu tuttuğunu söylemiş; katılanların %28'i köktenci İslami gündemleri olan siyasi grupların yasaklanmasını savunurken; diğer yandan yalnızca terörizmle doğrudan bir bağ kurulması durumunda bu grupların yasaklanmasını savunanların oranı ise %58 olmuştur.[208] Anketten çıkarılabilecek en önemli sonuç ise, 2005 saldırılarından İslam'ı sorumlu tutan bazı katılımcıların, "köktencilik" vurgusu dahi yapmaması ve suçlamayı tüm İslam alemine yönlendirmiş olmasıdır.

İslam ve terörizmin özdeşleştirilmesinin İslam ve Müslümanların imajı üzerinde yol açtığı tahribat, genelde tüm Müslümanlara ve bir din olarak İslam'a karşı ön yargının ve karşıtlığın keskinleşmesine sebep olurken; özelde de Avrupa'da yaşayan Müslümanların gündelik yaşamlarında sözlü ve fiziki ciddi İslamofobik saldırılarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. İslami İnsan Hakları Komisyonu *(Islamic Human Rights Comission)* tarafından 2010 yılında İngiltere'de yapılan

---

206 "List of Islamic Terror Attacks", https://www.thereligionofpeace.com/attacks/attacks.aspx?Yr=Last30 (erişim tarihi: 28.09.2019).

207 Ahmet Aydın, "İslamofobi Aracı Olarak IŞİD", TUİÇ Akademi, 29 Kasım 2015, http://www.tuicakademi.org/islamofobi-araci-olarak-isid-2/ (erişim tarihi: 24.09.2019).

208 "Britons oppose Muslim", 13 November 2007, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/hbqseo7dhf/11.2007%20Evening%20Standard%20-%20Is%20Islam%20good%20for%20London.pdf (erişim tarihi:03.10.2019).

ankete göre, her 10 Müslüman'dan 4'ü İslamofobik saldırılara maruz kalırken; 2015 yılında bu oran %10'dan %6'ya yükselmiştir. Ankete katılan Müslümanlar arasında *"görüşlerinize değer verilmeden, sizinle aptalmışsınız gibi konuşulması ya da size aşağılayıcı davranılması"* durumuna maruz kalanların oranı 2010'da %38 iken bu oran 2015'te %63'e çıkmıştır. Ayrıca ankete katılanların yarısından fazlası sosyal ve kamusal alanda görmezden gelindiklerini veya reddedildiklerini belirtmiştir. Raporda ayrıca İslam'a ve Müslümanlara karşı yükselen önyargının politikacıların ve medyanın ayrımcı söylemleriyle beslendiğinin de altı çizilmiştir.[209]

YouGov şirketi tarafından 2013 yılında yapılan diğer bir ankette sorulan: *"Uzun vadede Batı ve Müslüman dünyasının birbirlerinin geleneklerine saygı göstererek barış içinde yaşayacağını düşünüyor musunuz? Yoksa ikisi arasında temel bir çatışma mevcut mu?"* sorusuna, ankete katılan İngilterelilerin %43'ü "temel bir çatışma var" derken ankete katılanların %41'i *"Batı ile Müslüman dünyanın barış içinde birlikte yaşaması mümkün"* şeklinde yanıt vermiştir.[210] Haziran 2019'da yapılan başka bir ankete göre ise, ankete katılanlara sorulan *"Neden İslam'ın İngilizlerin yaşam tarzı için bir tehdit oluşturduğunu düşünüyorsunuz?"* sorusuna katılanların %61'i *"İslam konuşma özgürlüğüne karşı hoşgörüsüz ve onları eleştirenlere, alay edenlere ve tasvir edenlere (karikatürize etmek kastediliyor) karşı şiddete yönelen bir inançtır"* şeklinde yanıtlamıştır.[211]

2015 yılında yapılan bir diğer ankette ise, ankete katılanlardan din ve toplum hakkında düşünmeleri istendiğinde; katılımcıların %56'sı *"İslam ve İngiliz kültürü arasında temel bir çatışma var"* seçeneğini kendilerine yakın hissederek işaretlemiştir.[212] 22 Ekim 2016'da yapılan diğer bir ankete göre ise, *"Aşağıdakilerden hangisinin bireysel terör eylemlerinin nedeni olduğunu*

---

[209] Islamic Human Rights Commission, "Environment of Hate: The New Normal for Muslims in the UK", 31 Temmuz 2020, https://www.ihrc.org.uk/activities/projects/11319-the-hate-crime-project-muslim-experiences/ (erişim tarihi: 02.10.2019).

[210] YouGov, "Clash of civilization is full now?", 20 Ocak 2013, https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2013/01/20/clash-civilisation-full-flow (erişim tarihi: 02.10.2019).

[211] YouGov, "Hope Hot Hate", 14-18 Haziran 2019, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/h76habg5k1/HnHResults_190618_ConMembers_web2.pdf (erişim tarihi:02.10.2019).

[212] YouGov Survey Result, 18-19 Ocak 2015, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/9z7tks3b3z/1.JAN_GB_15_W_Part10.pdf (erişim tarihi:03.10.2019).

düşünüyorsunuz?" sorusuna %33 oranında "dini görüşler" yanıtı verilmiştir. Yine aynı araştırmada, *"Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinin İslam'ın doğası hakkında bilgi verdiğini düşünüyor musunuz?"* sorusuna ankete katılanların %33'ü *"Saldırılar İslam'ın doğası hakkında bilgi veriyor"* derken %50'si *"Saldırılar bize İslam'ın doğası hakkında önemli bir bilgi vermemektedir"* cevabını vermiştir.[213]

Yine *YouGov* tarafından 31 Aralık 2018 ve 31 Ocak 2019 yıllarında Almanya, Fransa, İngiltere, ABD, Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Cezayir'de internet üzerinden yapılan anketler, Batı ülkelerinde yaşayan insanlarda toplum değerleriyle İslam arasında sorun olduğu algısının yaygınlığının görülmesi açısından önemlidir.[214] Ankette yer alan *"Ülkemin toplum değerleriyle İslam arasında bir çatışma var mı?"* sorusuna "Evet" cevabını verenlerin oranı; Almanya'da %47, Fransa'da %46 ve İngiltere'de %38 olmuştur. Bu sonuçlar, ankete katılanların İslam'ı bir din olarak topluma uygunluk açısından diğer dinlere (Hinduizm, Budizm, Musevilik gibi) göre daha "uyumsuz" gördüğünü göstermektedir. Diğer bir soru olan *"İslam'da aşırılığın yükselmesinden endişeliyim"* sorusuna olumlu yanıt verenlerin oranı; Fransa ve Almanya'da %70'in üzerindeyken, bu oran İngiltere'de %66 olarak karşımıza çıkmaktadır. *"Toplumunuzda bir kişinin Müslüman biriyle evlenmesi yakın çevresinde tepkiye neden olur mu?"* sorusuna ise, "Sorun olarak görülür" şeklinde cevap verenlerin oranı; Fransa'da %68 iken, Almanya'da %66 ve İngiltere'de %50 olmuştur.

Fox Haber yapımcısı Bill O'Reilly'in *"Müslümanlar bizi öldürdüler!"* sözlerini; meslektaşı Brian Kilmade'in *"Tüm teröristler Müslüman'dır."* sözlerini ve benzer şekilde Danimarka karikatür krizinden sonra *Wall Street Journal*'ın sahibi Rupert Murdock'un, bu durumun Danimarka'ya karşı ciddi bir terör saldırısının ateşleyici fitili olabileceğini savunduğu sözlerini hatırlayalım.[215] İslam karşıtı

---

[213] YouGov, "Causes of terrorism, Islamic terrorism, Christian terrorism results", 22 Aralık 2016, https://yougov.co.uk/opi/surveys/results#/survey/52dc14d0-c82c-11e6-947e-eebe41e67c16 (erişim tarihi: 02.10.2019).

[214] Çalışmanın araştırma alanı AB üye devletleri ile sınırlı olduğu için anket sonuçlarında yer alan ABD, Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Cezayir oranlarına yer verilmemiştir. YouGov, *Western/MENA attitudes to religion portray a lack of faith in common values*, 3 Şubat 2019, https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2019/02/03/westernmena-attitudes-religion-portray-lack-faith- (erişim tarihi:02.10.2019).

[215] Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, s.269.

açıklamaları ile tanınan Amerikalı blog yazarı Pamela Galler'ın şu alaycı sözlerini hatırlayalım: *"Problem cihad değil! New York'un 9/11'i, Londra'nın 7/7'si, Madrid'in 3/11'i… Bunlar problem değil. Problem İslamofobi. Ölülerimizi gömerken benden sonra tekrar edin, Problem İslamofobi'dir, problem İslamofobi'dir.*[216]*"*

Bu ipuçları açıkça göstermektedir ki, 11 Eylül saldırıları ve sonrasında artan DEAŞ saldırıları; Batı medyasında, iktidar elitlerinin söylemlerinde ve terör örgütlerinin propagandalarında korku yayma mekanizması olarak kullanılmıştır. Bu durum Avrupa toplumunun zihninde, İslam ve Müslüman imajını şiddet eğilimine yakınlaştırarak; İslamofobi'nin psikolojik kökeninde, şiddet ve terörizmde İslam'a özgü izler aranmasına alan açmıştır. Yaratılan bu alan, 21. yüzyıl İslam algısında bir kırılma noktası yaratarak, "İçimizdeki yeni düşman" algısını beslemiştir.

DEAŞ terör saldırıları ile beslenen İslamofobi fay hattına; çalışmanın bir sonraki bölümünde 2008 Ekonomik Krizi ile nasıl yeni bir çatlak daha eklendiği ve Avrupa'da İslam algısının ekonomik temelli nasıl dönüştürüldüğü incelenecektir.

2.3. 2008 Ekonomik Krizinin Avrupa'da İslamofobi'ye Etkisi

Tarihsel sürece bakıldığında; ekonomik dalgalanmaların siyasal alan üzerindeki devasa etkilerine ve aşırı ideolojilerin her daim büyük kriz anlarını fırsata çevirerek güç kazandıklarına pek çok kez şahit olunmuştur. Toplumsal tahammül sınırını zorlayan, politika yapıcılarını sorumluluk merkezine alan ekonomik krizler; kamuoyunun dikkatinin farklı noktalara çekilmesi adına siyasal kesim tarafından avantaj aracı olarak kullanılmıştır. Avrupa aşırı sağ partileri de 2008 ekonomik krizinin yarattığı kaos rüzgarını aleyhlerine çevirerek yelkenlerini doldurmayı ve bu dönemde yükselişe geçmeyi başarmışlardır. Aşırı sağ partilerin popülerleşen milliyetçi ve göçmen karşıtı söylemlerinin, bu dönemde İslamofobi'yi besleyen önemli kollardan birini oluşturduğu söylenilebilir. Bu sebeple 2008 ekonomik krizi sonrası aşırı sağ partilerin yükseliş sürecini ve söylemlerini anlamak, bu dönemde Avrupa'da İslamofobi'nin kazandığı ivmeyi anlamak açısından önemlidir.

[216] Pamela Galler, "Oslo Bombalandı, Hükümet Merkezinde Ölü ve Yaralılar Var, Güncelleme: Çoklu Saldırı, Patlamalar ve Silahla Saldırılar, 16 Ölü Yüzlerce Yaralı", 22Temmuz 2011, Akataran; Lean, *İslamofobi Endüstrisi,* s.273.

Kaya ve Kaiser'e göre, geçmişte yaşanan büyük çaplı sosyo-ekonomik ve demografik krizlerin Avrupa'yı ne şekilde etkilediğini hatırlamak; günümüzde etkileri hala devam eden 2008 ekonomik krizi sonrası aşırı sağ partilerin yükselişi ve Avrupa'da göçmen ve İslam karşıtı ideolojinin popülerleştirilmesi yönünde bazı düşünce egzersizleri yapmamıza yardımcı olacaktır.[217] Bu noktada tarihsel örneklere değinen Kaiser ve Kaya, Büyük Buhran sonrası Almanya'da yükselen aşırı sağ ile Nazizmin güç kazanmasının, hem tarihsel düşman olarak Yahudileri hedef göstererek Antisemitizm'i körüklemesiyle, hem de bu ideoloji ile beslenen "içimizdeki düşman" sendromunu kullanarak kitleleri peşinden sürüklemesiyle mümkün olduğunun altını çizmektedir.[218] Bu örneğe benzer olarak 2008 ekonomik krizinde Avrupalı siyasilerin sorumluluk odağından çıkmak adına; işsizliğin, şiddetin ve gerilimin sorumluluğunu Müslümanlara ve göçmenlere yükleyerek, Avrupa toplumunu yaratılan yeni "iç düşman" karşısında mobilize ettiğini söylemek mümkündür.

Avrupalı siyasilerin kriz temelli sorumluluk odağından kaçış çabasını, daha doğrusu hedef ibresini Müslümanlara çevirişlerini, 2008 krizi öncesi 1974 yılında yaşanan Dünya Petrol Krizi döneminde de görmek mümkündür. Bu dönemde Avrupa toplumuna etki etmeye başlayan; yüksek enflasyon, düşük büyüme oranı, yoksulluk, işsizlik ve eşitsizlik gibi yapısal sorunlar karşısında Avrupalı siyasiler çözümsüz kalmıştır. Etkili politikalar yürütemeyerek yaşanan iktisadi bunalım karşısında Müslüman ülkeleri sorumlu tutan Avrupalı siyasiler, Müslümanları hedefe alan yeni bir "öteki" algısı yaratarak kimlik krizi içine sürüklenen Avrupalıların korkularını yönetmeyi başarmışlardır. Ekonomik birlikten siyasal birliğe evrilen ve Avrupalı kimliği ile Avrupa toplumunu tek çatı altında birleştirmeyi amaçlayan AB oluşumu; 1974 Petrol Krizi'nin derin etkileri karşısında çaresiz kaldığı gibi, genişleme dalgaları ile bünyesine kattığı zayıf ekonomili devletler ile bu çaresizliğini 2008 ekonomik Krizi karşısında da devam ettirmiştir.

---

[217] Bianca Kaiser ve Ayhan Kaya, "Küresel Finans Krizi, Mülteci Krizi ve İslamofobizm Bağlamında Türkiye-AB İlişkileri", *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-Ab İlişkileri Ataum 30. Yıl Armağanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2018, s.411.

[218] Kaiser ve Kaya, "Küresel Finans Krizi, Mülteci Krizi ve İslamofobizm", s.415.

2008 ekonomik krizinin Euro bölgesinde borç krizine dönüşmesi, iş gücü piyasalarını derinden etkileyerek işsizlik oranlarının artmasına ve ekonominin daralmasına sebep olmuş; AB'nin borç krizinde ekonomi yönetimindeki eksiklikleri ise ulusal değerleri ön plana çıkarmış ve Avrupa bütünleşmesine karşı olan tarafın seslerini yükseltmesine zemin hazırlamıştır.[219] Kriz nedeniyle devlet ve sivil toplum arasındaki entegrasyon kapasitesinin azaldığı dönemde sağ popülizmi, toplum ve iktidar elitleri arasında bir nevi ara buluculuk rolü üstlenen belirli bir politik stil geliştirmiştir.[220] Kriz sonrası yoksulluk düzeyi, sosyal dışlanma ve kentsel ayrışmanın derinleşmesi, modernleşmenin "kazananları" ve "kaybedenleri" arasındaki sosyal ve yapısal kutuplaşmayı arttırmıştır.[221] Bu nedenle aşırı sağ seçmeninin önemli bir kesiminin, sosyal olarak dışlanmış ve statü kaybı tehdidi altında bulundukları için sosyal korunma arayışı içinde olan "kaybeden" kesimden olduğu söylenebilir.[222] Tüm bu beklentilerle Avrupa toplumunda yaşam standartlarının düşerek işsizliğin artması ve AB'nin ekonomi politikalarından duyulan rahatsızlık, sistem dışı çözümler üreten ve yeni bir politik söyleme sahip olan aşırı sağ görüşlerin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez yeniden popülerleşmesine ön ayak olmuştur.

Kültürel ve ekonomik izolasyonu, kısacası, "Avrupa kalesi" fikrini savunan, milliyetçilik ve ulusal egemenliğin tehdit altında olduğu yönünde eleştiriler etrafında birleşen aşırı sağ partiler, ekonomik krizde milliyetçi duyguları yönetmeyi başarmışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise ekonomik çıkarların ve korkuların kültürel korkularla beslenerek ulusal güvenlik anlayışına dönüştürülmesidir. Oluşturdukları milliyetçi, ırkçı, otoriter profilli seçmene, bu şekilde daha etkili hitap etmeyi başaran aşırı sağ partiler, "İşini elinden alan göçmen" -göçmenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu göz önüne alınırsa bu

[219] Nathalie Brack, "Populist and Radical Right Parties at the 2014 European Parliament Elections: Much Ado About Nothing?", *Parliaments, Public Opinion and Parliamentary Elections in Europe,* (ed. Cristina Fasone, Diane Fromage ve Zoe Lefkofridi), EUI Working Paper MWP 18, 2015, s. 93.

[220] Dietmar Loch and Ov Cristian Norocel, "The Populist Radical Right in Europe: A Xenophobic Voice in the Global Economic Crisis", *Europe's Prolonged Crisis: The making or the unmaking of a political Union*, (ed. H-J Trenz, C. Ruzza, V. Guiraudon), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, s.252.

[221] Loch ve Norocel, "The Populist Radical Right in Europe", s.258.

[222] Loch ve Norocel, "The Populist Radical Right in Europe", s.253-254.

söylemin altında "işini elinden alan düşman Müslüman"- imajını yaratarak, İslamofobi'yi ekonomik temelli besleyen popüler bir söylem oluşturmuştur.

PEW Araştırma Merkezi'nin 2016 yılında yaptığı Küresel Tutumlar Araştırması; Avrupa toplumunun büyük çoğunluğunun, 2008 ekonomik krizinden sonra kendi ülkelerinin iç meseleleri ile meşgul olduğunu ve AB'ye olan inancını kaybettiğini ortaya koymaktadır.[223] Seçmen davranışları üzerine çalışmalar yapan Borooah'a göre hükümetlerin ekonomik başarıları yahut başarısızlıkları, seçmenin ödüllendirme yahut cezalandırma davranışlarının temel belirleyicisidir.[224] Bu nedenle birliğe inancını kaybeden seçmenlerin ekonomik kriz nedeniyle suçlu buldukları iktidar partilerini "cezalandırma" eğiliminde olmaları, aşırı sağ partilerin oy oranlarının artmasına olanak sağlayan etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Yine Büyük Buhran örneğine dönülecek olursa, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik güçlüklerle boğuşan Almanya'da Büyük Buhran'ın da etkisiyle Nasyonal Sosyalist Alman İşçisi Partisi'nin (Nazi Partisi) iktidar partisine karşı yükselişini hatırlamak gerekir. Nazi partisi 1930 seçimlerini %18,2 ile kazanırken, 1932 seçimlerinde bu oranı %30'un üzerine çıkarmış ve 1933 seçimlerinde ise %40'tan fazla oy almıştır.[225] 1970 ve 2014 yılları arasında 20 farklı ülkede yapılan 827 seçimin sonuç verilerini araştırarak, aşırı sağ partilerin yükselişini değerlendiren Funke, Shularick ve Trebesch'e göre; büyük finansal krizleri takip eden beş yıl içinde aşırı sağ partilerin oy oranları %30 oranında artış göstermektedir.[226] Aşırı sağ partilerin finansal krizleri fırsata dönüştürerek oy oranlarında belirli artış yakalaması durumu, her araştırmacının üzerinde hem fikir olduğu bir söylem değildir. Örneğin Mudde'ye göre, 2008 ekonomik krizinden sonra aşırı sağ partiler bazı ülkelerde[227] yükseliş gösterirken; 28 Avrupa ülkesinin 10'unda ise aynı ivmeyi yakalayamamıştır.[228] Mudde, ekonomik krizin en derin hissedildiği ülkelerde dahi aşırı sağ partilerin yükseliş gösteremediği örnekler olduğunun altını çizer ve bunu

[223] Bruce Stokes, "Euroskepticism Beyond Brexit", PEW, 7 June 2016; Bruce Stokes, Richard Wike And Jacob Poushter "Europeans Face the World Divided", 13 June 2016.

[224] Vani K. Borooah, "Public Choice: An Introductory Survey", *Current Issues in Public Finance*, (ed. Peter Michael Jackson), Newyork: Mcmillan, 1993, s.134-135.

[225] Manuel Funke vd., "Going to Extremes: Politics After Financial Crises, 1870–2014", *European Economic Review 88*, 2016, s. 233.

[226] Funke vd., "Going to Extremes", s.244, Tablo 5.

[227] Cas Mudde, "The Far Right and the European Elections", *Current History*, 2014, s. 101, Tablo 1.

[228] Mudde, "The Far Right and the European Elections", s. 100.

söyle açıklar: *"İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde 2008 ekonomik krizinden sonra aşırı sağ oy oranlarında cılız bir artış görmek mümkün iken sol partilerin seçimleri kazandığı görülmektedir".*[229] Avrupa'da işsizlik oranının en yüksek olduğu Yunanistan'da aşırı sağ partilerin yükselişi gözlenebilirken (ki Mudde bunu istisna olarak ayrı tutar), işsizlik oranının en yüksek olduğu ikinci ülke olan İspanya'da Sosyalist sol partilerin yükselişi görülmektedir.[230] Ancak Mudde'nin ele aldığı İspanya'da Kasım 2019'da yapılan seçimlerde sol partilerinin genel başarısının yanında kaçırılmaması gereken detay ise, aşırı sağ parti Vox'un oy oranını iki kat arttırarak ülkenin üçüncü büyük partisi konumuna gelmesidir.[231] Burada dikkat edilmesi gereken unsur şudur, sadece ekonomik krizin değil aynı zamanda siyasi krizle de boğuşan İtalya, Yunanistan ve Macaristan gibi ülkelerde sağın yükselişi daha net gözlemlenebilmektedir. Bu bölümünde çalışmanın kapsamını aşmamak adına yalnızca ekonomik krizi fırsata çevirerek popülist söylemler üreten ve bu söylemlerle Avrupa'da İslamofobi'yi besleyen aşırı sağ partilerin yükselişine değinilecektir.

İlk olarak, 2008 ekonomik krizinden sonra aşırı sağ partilerin ulusal seçimlerde yükselişine bakılmasında fayda vardır. Bu doğrultuda Akkerman, de Lange ve Rooduijn tarafından hazırlanan çalışmada 2000-2009 ve 2009-2015 yılları arasındaki Avrupa ulusal seçimlerinde aşırı sağ partilerin değişen oy oranlarına bakıldığında; Avusturya Özgürlük Partisi *(Freiheitliche Partei Österreichs-FPÖ)* ortalama oy oranını %12'den %20'ye; Fransa'da eski ismiyle Ulusal Cephe (*Front National-FN*) 2018'de değişen yeni ismiyle Ulusal Toplanma[232] *(National Rally-NR)* ortalama oy oranını %7'den %13'e; 2006 yılında kurulan aşırı sağ Hollanda Özgürlük Partisi *(Partij voor de Vrijheid-PvV)* ortalama oy oranını %5'ten %12'ye; Birleşik Krallık

[229] Mudde, "The Far Right and the European Elections", s.100.

[230] BBC, "4 Soruda İspanya Seçimleri ile ilgili Bilmeniz Gerekenler" , 28 Nisan 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48076787 (erişim tarihi: 03.11.2019). Ve Mudde, "The Far Right and the European Elections", s.100.

[231] The Times, "Rise of Spain's far right: Vox and the ghost of Franco cast shadows over a divided nation", November 14 2019, https://www.thetimes.co.uk/article/vox-and-the-ghost-of-franco-cast-shadows-over-divided-spain-zmdrqkh2f (erişim tarihi: 10.01.2020).

[232] 2017 yılında Le Pen NR tarihinin en büyük başarısına imza atarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalarak yüzde 33,9 oy oranıyla ikinci olmuştur. Bu yükseliş hem Fransa hem Dünya basınında şok etkisi yaratmıştır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. The Guardian, "French presidential election May 2017 – full second round results and analysis", 26 May 2017, https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/may/07/french-presidential-election-results-latest (erişim tarihi: 10.01.2020).

Bağımsızlık Partisi (*United Kingdom Independence Party-UKIP*) ortalama oy oranını %1'den %12'ye çıkardığı görülmektedir.[233] Diğer yandan bu beş yılık süreçte İtalya aşırı sağ Lig Partisi'nin *(Laga Nord-LN)* ortalama oy oranını %5'den %4'e düşürmesinin sebebi, aynı dönem yükselişe geçen popülist 5 Yıldız Hareketi ile aralarında yaşanan rekabette aranabilir.[234] Mart 2018 İtalya genel seçimlerine bakıldığında, seçime ittifak halinde giren sağ partilerin karşısında hiçbir ittifakta yer almayan 5 Yıldız Hareketi seçimlerin galibi olmuş; ancak çoğunluk için gereken %40 oy oranını yakalayamamıştır.[235] 2018 seçimlerinin en dikkat çekici unsuru ise göç karşıtlığı ve AB şüpheciliği yaklaşımlarında ortaklıkları bulunan popülist ve aşırı sağ partilerin oy oranlarının %50'nin üzerine çıkmış olmasıdır.[236]

Ulusal seçimlerin ardından aşırı sağ partilerin Avrupa Parlamentosu'nda (AP) yakaladıkları yükselişe değinmekte fayda vardır. Çünkü burada milletvekillerinin ve siyasi grupların dile getirdikleri söylemler artık yalnızca ulusal kamuoyunu değil, tüm Avrupa için "duyulur" ve "etkiler" hale gelmektedir.

2004-2019 yılları arası yapılan AP seçimlerine bakıldığında da, aşırı sağ partilerin yükselişte olduğunu açık olarak görmek ve borç krizinin bu şekilde siyasal bir krize evrildiğini söylemek mümkündür. Örneğin 2004 seçimlerinde Fransız aşırı sağ partisi FN, parlamentoya 7 milletvekili gönderebilmişken; bu sayının 2014'te 23'e çıktığı görülmektedir.[237] Birleşik Krallık'ın aşırı sağ partisi UKIP ise, AP'ye 2004'te 12 milletvekili gönderebilmişken; bu sayı 2009'da 13'e; 2014'te 24'e yükselmiştir.[238] Avusturya'da FPÖ 2009 seçimlerinde parlamentoya yalnızca 2

---

[233] Tjitsk Akkerman, vd., *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Into the Mainstream?*, New York: Routledge, 2016, s.2.

[234] Akkerman vd., *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe,* s.2.

[235] The Guardian, "ıtalian election 2018- full results", 5 March 2018, https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/mar/05/italian-elections-2018-full-results-renzi-berlusconi (erişim tarihi: 10.01.2020).

[236] Övgü Pınar, "İtalya seçimlerine aşırı sağ ve popülist partilerin yükselişi damga vurdu" BBC, Roma, 5Mart 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43285240 (erişim tarihi: 10.01.2020).

[237] European Parliament, "France: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/france/2004-2009/constitutive-session/ ; 2014 AP seçimlerinin Fransa için sonuçlarına ulaşmak için bkz. European Parliament, "Results of the 2014 European Elections", http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-fr-2014.html (erişim tarihi: 02.11.2019).

[238] European Parliament, "United Kingdom: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/united-kingdom/2004-2009/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

milletvekili gönderebilmişken; bu sayı 2014 yılında 4'e yükselmiştir[239]. 2013 yılında kurulan aşırı sağ Almanya için Alternatif Partisi *(Alternative für Deutschland-AfD)* 2014 seçimlerinde parlamentoya 7 milletvekili göndermeyi başararak beklenmedik bir başarıya imza atmış ve bu sayı 2019 AP seçimlerinde 11'e yükselmiştir.[240] PvV ise 2009 AP seçimlerine hızlı bir giriş yaparak, parlamentoya 4 üye gönderebilmiş; bu sayı 2014'te de 4 olarak korunmuştur.[241] İtalya aşırı sağ partisi ise 2009 seçimlerinde parlamentoya 9 üye göndermeyi başarmış bu sayı 2014 seçimlerinde 5'e düşmüş ve parti oylarının çoğunu popülist 5 Yıldız Hareketi'ne kaptırmıştır. 5 Yıldız Hareketi ise 2014 seçimlerinde parlamentoya 17 milletvekili göndermiş; 2019 seçimlerinde ise denge, Lig Partisi'nin birinci parti çıkarak parlamentoya 28 milletvekili göndermesi ve 5 Yıldız Hareketi'nin parlamentoya gönderdiği milletvekili sayısının 14'e düşmesiyle değişmiştir.[242] Aşırı sağ partilerin AP de sandalye oranlarındaki değişime genel olarak bakılacak olursa; 2004 seçimlerinde %10'larda olan oran, 2014 seçimlerine %20'lerin üzerine çıkmıştır.[243]

Yakaladıkları bu yükselişle söylemlerinin etki alanını genişleten aşırı sağ partilerin popülerleşen iktidar odaklı eleştiri okları, genel anlamda ekonomiyi ve bir alt katmanda ise kötüleşen ekonominin-işsizliğin nedeni olarak göçmenleri hedef almıştır. O nedenle aşırı sağ partilerin İslamofobi'yi besleyen ekonomi temelli iktidar eleştirileri, göç karşıtı söylemleri ile iç içe geçmiş vaziyettedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, göç krizinin İslamofobi'yi besleyen yönleri incelenirken aşırı sağ partilerin bu temeldeki göçmen karşıtı söylemlerine odaklanılmıştır.

Örneğin, 2012 Fransa seçimlerinde iktidara gelen sosyal demokratlar ekonomik krize çözüm vaatleriyle yeni bir heyecan yaratmış fakat vaatlerin gerçekleştirilememesi ve aşırı sağ partilerin ekonomik kriz tabanlı iktidar eleştirileri

---

[239] European Parliament, "Austria: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/austria/2009-2014/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

[240] European Parliament, "Germany: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/germany/2014-2019/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

[241] European Parliament, "Netherlands: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/netherlands/2014-2019/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

[242]European Parliament, "Italy: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/italy/2019-2024/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

[243]Thilo Janssen, "A Love-Hate Relationship: Far-right Parties and the European Union", *Rosa Luxemburg Stiftung,* Brusssels, Şubat 2016, s.8.

sol kanat karşısında yükselmelerini sağlamıştır.[244] 2017 başkanlık seçimlerinde *The Local* tarafından yapılan bir değerlendirmede, Fransa halkının aşırı sağ lideri Le Pen'e neden oy verdiği sorusuna katılımcıların verdiği birkaç cevap irdelenmeye değerdir. Araştırmada; *"Fransa halkına diğerlerinden öncelik ve iş imkanı sağlanmasını istiyorum", "İşi olmayan birçok öğrenci tanıyorum. Çünkü bu işler göçmenlere veriliyor. Fransa'da sokakta yaşayan pek çok vatandaş var ancak konut yardımı göçmenlere yapılıyor.", "Mevcut ekonomik bağlamda göç sürdürülebilir değil. Göç güvenlik açısından sıkıntılara neden oluyor ve kontrol edilmesi gerekiyor.", "Sosyal adalet için oy vereceğim! Yaşlılarımızın ve engellilerimizin göçmenlerden önce hizmet alması gerekiyor."* şeklinde yer alan cevaplar göstermektedir ki, Fransa halkının aşırı sağdan beklentisi aşırı sağın vaatleri ile örtüşmektedir.[245] Ulusal kimliğe öncelik, göç politikalarının sıkılaştırılması ve hatta durdurulması, ekonomik iyileştirme ve Fransa halkına pozitif ayrımcılık ile istihdam beklentileri bu cevapların ortak paydalarını oluşturmaktadır. Aşırı sağın bu beklentilere cevap vermek adına ortaya koyduğu seçim vaatlerinde ise yabancıları bir sorun ve ekonomik kötü gidişatın nedeni olarak gösteren söylemleri göçmenleri ve Müslümanları hedef haline getiren dışlayıcı toplumsal ideolojinin gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

PvV, 2008 ekonomik krizinin etkileriyle AB'ye duyulan güvensizlikten ve korkudan yararlanarak, geniş bir halk desteği yakalayıp; bu desteği Müslümanların aleyhine yönlendirmeyi başarmış bir diğer parti olarak değerlendirilebilir.[246] Küresel krizle birlikte Avrupa'da artan işsizlik ve ekonomik sorunlar, güneyden kuzeye ve doğudan batıya doğru ülkeler arasında genç nüfus göçüne sebep olmuştur. PvV lideri Geert Wilders'ın yürüttüğü "Müslümanları geri gönderelim" kampanyasının yanında, 2012 yılında açılan internet sitesinde Avrupa vatandaşlarına Orta ve Doğu Avrupalı göçmenlerle ilgili şikayetleri sorulmuştur.[247] Ankette sorulan *"İşlerinizi*

---

[244] Ayşim Parlakyıldız, "Fransa 2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: 2. Tura Doğru", *BİLGESAM*, 5 Mayıs 2012, http://www.bilgesam.org/incele/741/-fransa-2012-cumhurbaskanligi-secimleri--2--tura-dogru/#.XDOehkAzbIU (erişim tarihi: 18.12.2019).

[245] "This is why millions of French people vote Marine Le Pen for president", The Local, 7 may 2017, https://www.thelocal.fr/20170507/why-we-are-voting-marine-le-pen-for-french-president (erişim tarihi: 10.12.2019).

[246] Ayhan Kaya, "The rise of populist extremism in Europe: Lost in Diversity and Unity", Critical Heritages (CoHERE), Critical Analysis Toll 2, 2017, s.10.

[247] "Dutch website causes stir in Central Europe", 10 Şubat 2012,

Polonyalılara, Bulgarlara ya da Rumenlere kaptırdınız mı?" ya da "Onları geri göndersek daha iyi olmaz mı?" gibi sorular bir yandan partinin *"ekonomik iyileştirme"* vaadini desteklerken, diğer yandan İslamofobi'yi besleyen söylemler olarak değerlendirilebilir.[248] Söylemlerin ana nedeni ise, yine göçmenlerin ve Müslümanların ulusların refahına karşı bir tehdit ve ekonomik krizle birlikte artan işsizliğin ana nedeni olarak görülmesidir.

Diğer bir örnek olarak, AB ve göçmen karşıtı söylemleri ile bilinen UKIP temsilcilerinin, 2014 AP seçimlerinin ardından AP açılış seremonisinde AB Marşı esnasında parlamentoya sırtlarını dönmesi hadisesi verilebilir. Sembolik bir protestoya imza atan UKIP üyeleri daha sonra yaptıkları açıklamada; Avrupa çapında milyonlarca insanı fakirliğe ve işsizliğe iten AB'nin milli marşı ve bayrağının karşısında milletlerinin yanında olacaklarını bildirmişleridir.[249] AB'den ayrılma sürecinde birlik içi ekonomik kötü gidişatı eleştiren ve mülteci karşıtı seçim kampanyaları yürüten UKIP'in işsizlik eleştirisini yansıttığı bir seçim afişi burada incelenmeye değer bir örneklem oluşturmaktadır.

---

https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/dutch-website-causes-stir-in-central-europe/ (erişim tarihi: 05.11.2019).

[248] "Dutch website causes stir in Central Europe", a.g.h.

[249] BBC, "Nigel Farage leads UKIP protest at EU Parliament", 1 July 2014, https://www.bbc.com/news/uk-politics-28113979 (erişim tarihi: 20.10.2019).

Şekil 2: UKIP Seçim Posteri, "Avrupa'da 26 milyon kişi iş arıyor. Sıradaki kimin işi?"

"UKIP launches election campaign with controversial posters", 22 Nisan 2014, https://www.euractiv.com/section/uk-europe/news/ukip-launches-election-campaign-with-controversial-posters/ (erişim tarihi: 06.11.2019).

Şekil 2'de görüldüğü üzere UKIP'in; "Avrupa'da 26 milyon kişi iş arıyor. Sıradaki kimin işi?" sloganına yer verdiği seçim posterinde, karşısındakini gösteren bir el figürünün yer alması dikkat çekicidir. Eleştirinin temelinde, Birliğin ekonomik kötü gidişatı durdurmak için gerekli olan çözümleri sunamaması ve gevşek sınır politikaları sebebiyle artan göçmen sayısının birlik içi işsizlik çatlağını daha da derinleştirmesi durumu yatmaktadır. Afişte yer alan parmağın, muhatap seçmeni, Birleşik Krallık toplumunu, yani "sen" i göstermesi; "ekonomik kötü gidişattan dolayı işini kaybedecek bir sonraki kişi sensin!" vurgusu yaratmaktadır. Ekonomik kaygıların bir korkuya dönüştürülerek kullanılması, göçmenlerin Avrupa'da 26 milyon işsiz içine dahil edilerek sayıyı arttıran asıl neden olarak görülmesi amacını taşımaktadır.

Ekonomik kötü gidişat ve işsizlik eleştirilerini, göçmen sayısının Avrupa toplumu içindeki artışına dayandıran aşırı sağ partiler; bu şekilde toplumsal algıda göçün ekonomik bir tehdit unsuru oluşturduğu bilincini yaratmıştır. 2018 yılında Meulemani, Davidov ve Billiet tarafından 2008 ekonomik krizinin Avrupa toplumunun "etnik tehdit algısı" üzerinde etkilerinin araştırıldığı çalışmada;

ekonomik koşulların ön yargı, tehdit algısı ve göçmen karşıtlığı duyguları üzerinde etkili olduğuna dair deneysel kanıtlar sunulmuştur.[250] 28 Avrupa ülkesinin 2002 ve 2012 yılları arasında yer alan *European Social Survey* verilerinden yararlanarak gerçekleştirilen çalışmada, ekonomik kriz öncesi ve sonrası durumlar karşılaştırılarak göçün ulusal ekonomiler için bir tehdit unsuru oluşturduğu algısının ekonomik değişikliklerden etkilendiği doğrulanmıştır.[251] Çalışmada, 2008 (finansal krizin başlangıcı) ve 2010 (finansal krizin reel ekonomi üzerinde etkilerinin netleşmesi) arasında Avrupa'da ekonomik tehdit algısında artış gözlenmiş; işsizlik ve ekonomik büyüme oranları ise ekonomik tehdit algısı üzerindeki değişimde kesin bir rol oynamıştır.[252] İşsizlik oranlarının arttığı ve büyüme oranlarının düştüğü zamanlarda vatandaşlar arasında göçmenlerin, ekonomiyi ve çoğunluk grubun ekonomik ayrıcalıklarını tehdit ettiği algısı yaygınlaşmış; bu durum toplumda dışlayıcı tutumlara ve ayrımcı davranışlara neden olmuştur.

Sonuç olarak, 2008 ekonomik krizi döneminde toplum içinde gelişen ekonomik kaygıların uzun bir dönem giderilememesi; bu kaygıların aşırı sağ partiler tarafından gelecek korkusuna dönüştürülerek iktidar partilerine karşı kullanılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde aşırı sağ partilerin Avrupa toplumunun gözünde kurtarıcı konumuna yerleşmesi bu partilerin yükselmesine ve söylemlerinin popülerleşmesine neden olmuştur. Popülerleşen bu söylemlerde yabancıların, göçmenlerin ve alt söylemde Müslümanların ekonomik kötü gidişatın sorumluları olarak, Avrupa toplumunun zihninde birer tehdit algısı olarak kodlanması, İslamofobik söylem ve eylemleri beraberinde getirmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise bu kodlamanın Avrupa'da sayıları günden güne artarak Suriye krizi ile birlikte en üst noktaya ulaşan göçmen sayısıyla birlikte geçirdiği gelişim ve Avrupa'da İslamofobi üzerindeki etkileri incelenecektir.

[250] Bart Mauleman vd., "Modeling Multiple-country Repeated Cross-sections. A Societal Growth Curve Model for Studying the Effect of the Economic Crisis on Perceived Ethnic Threat", *Methods, Data, Analyses*, Cilt 12, Sayı 2, 2018, s. 187.

[251] Mauleman, Davidov vd., "Modeling Multiple-country", s.202,204.

[252] Mauleman, Davidov vd., "Modeling Multiple-country", s.204.

2.4. Göç Krizinin Avrupa'da İslamofobi'ye Etkisi

Avrupa toplumu tarihsel sürecin pek çok döneminde, dünya üzerinde meydana gelen sosyal, ekonomik ve politik değişiklikler sebebiyle göç hareketleri ile karşılaşmıştır. Bu sebeple yabancı kültürleri sosyal hayatlarında görmeye alışmış ancak bu durum her zaman hoşgörü ve kabullenme olarak ortaya çıkmamış, toplumsal alanda iki tarafı da zorlayan iniş çıkışlara ortam hazırlamıştır.[253] Bu nedenle uluslararası göçleri, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yukarıda bahsi geçen sebeplerle bulundukları ülkelerden daha güvenli ve refah seviyesi daha yüksek olarak gördükleri AB ülkelerine göç eden pek çok insan, beklentilerinin karşısında Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapısının değişimine en çok etki eden etmenlerden biri olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Avrupa bu değişimin en büyüğünü, 2011'de patlak veren Suriye krizinin bir iç savaşa dönüşmesi sebebiyle ,milyonlarca insanın ülkelerinden kaçarak çeşitli yollarla AB ülkelerine geçiş yapmaya başlaması ile yaşamıştır. Bu devasa göç dalgasının ciddiyeti ancak, 2014 ve 2015 yıllarında Ürdün, Lübnan ve Türkiye gibi komşu ülkelere sığınan mültecilerin, sayıları giderek artan bir şekilde AB ülkelerine giriş yapmaya başlamasıyla fark edilebilmiştir. Ancak durum, savaştan ve ölümden kaçan insanların uluslararası hukukta haklarının korunması şeklinden oldukça uzak bir ulusal güvenlik ve tehdit unsuru olarak değerlendirilmiş ve bu süreçte Avrupa toplumsal algısında İslam ve göçmen karşıtlığı iç içe geçmiş şekliyle yer bulmuştur.

Göçün bir güvenlik unsuru olarak değerlendirilmesi durumunu anlamak için öncelikle kavramların geçirdiği dönüşüme bakmak yerinde olacaktır. Soğuk Savaş'ın bitimiyle uluslararası alanda yaşanan güç değişiklikleri pek çok kavramın içeriğinin değişmesine neden olurken bu süreç, "güvenlik" kavramının da aktörlerini ve bu aktörlerin rollerini değiştirerek kavramın kapsamını genişletmiştir.[254] Göç olgusuna da, bu süreçte yeniden oluşturulan güvenlik algısının içinde bir tehdit unsuru olarak yer verildiğini söylemek mümkündür.[255] Buzan'a göre yeni güvenlik tanımı oluşturulurken, bu süreç karşı tarafta tehdit unsurlarını da yaratmakta ve güvenlik

[253] John A Jackson, *Migration*, New York: Longman, 1986, s.13-14.

[254] A. Şevket Ovalı, "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2006, Cilt 10, Sayı 3, s.4.

[255] Jef Huysmans, *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*, Londra: Routledge, 2006, s.45.

tanımını yapan aktör, oluşturulan söylemi bir güç unsuru olarak elinde bulundurmakta ve kullanmaktadır.[256]

Bir önceki bölümde dile getirildiği üzere göç konusu, Avrupa'da yükselen aşırı sağ partilerin iki ana söylemlerinden birini oluşturmuştur.[257] Bu durumda Buzan'ın söyleminde yer alan yeni güvenlik tanımını yapan ve onu kullanma gücüne sahip olan aktör bu bölümün kapsamı içinde Avrupa'daki aşırı sağ partiler olarak değerlendirilebilir. Kaya'ya göre bu kullanım gücü göz önüne alınarak Avrupa'da aşırı sağ partilerin popüler söylem süreçleri incelendiğinde, dışlayıcı söylemlerin popülerleştiği dönem ile yabancı düşmanlığının yükselişe geçtiği dönem arasındaki pozitif korelasyon dikkat çekicidir.[258] Aşırı sağ partilerin ulusal kimlikleri koruma, yeniden öne çıkarma ve kurtarma çabası ve bu çabayla çok kültürlülüğe karşı başlattıkları savaş, "milli kimliğe düşman göçmenler" algısının yaratılmasına zemin hazırlamıştır.[259]

Çalışmanın İslamofobi kavramının tanımına ve tarihsel serüveninin incelendiği ilk bölümünde değinildiği üzere, İslamofobi kavramının bir kültürel ve yeni ırkçılık şekli ile ortaya çıkışının çalışmanın bu bölümünde Avrupalı kimliği karşısında güvenlikleştirilen göçmen sorunu ile oluştuğu söylenebilir.

Yeni ırkçılıktan bahsederken üzerinde durulması gereken bir diğer önemli kavram da "yerlilik (*nativizm*)" kavramıdır. Sağ popülizminin söylemlerinde kendine "ulusal öncelik anlayışı" üzerinden yer açan yerlilik, yani yerli olanı yüceltme anlayışı, yeni ırkçılıkta kültürel olarak ötekinin dışlanması durumunun karşısına oturtulmuştur. Bugün sağ popülist partilerin kullanışı ile yerlilik, göçmenlere ve yabancılara karşı yerli halkın çıkarını gözeten önyargı ve dışlama anlayışı olarak özetlenebilir.[260]

---

[256] Barry Buzan ve Lene Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s.213,214.

[257] Avrupa'da aşırı sağ partilerin iki ana seçim vaadi; ekonomik iyileştirme ve göçün sınırlandırılması olarak özetlenebilir.

[258] Kaya, "The rise of populist extremism", s.18.

[259] Jens Raydgren, "France: The Front National, Ethnonationalism and Populism ", (ed. Daniele Albertazzi ve Duncan) McDonnell, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy,* New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 170.

[260] Ian Jack, "We called it racism, now it's nativism." The Guardian, 12 Kasım 2016, https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/12/nativism-racism-anti-migrant-sentiment (erşim tarihi: 07.11.2019).

Örnek verilecek olursa, İngiltere aşırı sağ partisi UKIP'in seçim kampanyalarında dikkat çeken unsurlardan biri olan yerlilik vurgusuna bakılabilir. Partinin göçmenleri ve yabancıları hedef alan kampanyalarının temelinde, İngiliz toplumunun yüksek bir medeniyet seviyesine sahip olduğu ve "yerli" olmayanların bunu bozmasına izin verilmemesi gerektiği fikri yatmaktadır.[261] Kısacası yalnızca ülkedeki baskın etnik grup olan yerli İngilizlerin sosyal, ahlaki ve dini değer yargıları ön plana çıkarılıp çok kültürlülük anlayışı eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin detaylarına çalışmanın devamında yer alan aşırı sağ seçim afişlerinin incelendiği bölümde değinilecektir.

Göçün bir ulusal güvenlik unsuru haline getirilmesi durumuna, sınır güvenliğine yapılan vurgulara aşırı sağ popülist partilerin söylemlerinde sıklıkla yer verilmesinde rastlanmaktadır.[262] Buzan, Waever ve Wilde'a göre göçün toplumsal güvenliği tehdit edişi, şu şekilde tasvir edilebilir:

> *"X göçe uğrayan toplum Y ise mülteci toplum olarak nitelendirilsin. X toplumunun Y toplumu tarafından istila edildiğini düşünelim. Bu istiladan sonra X toplumunun popülasyon ağırlığı bir kaymaya uğrayacak ve değişecektir. X toplumunun kimliği de bu kayma nedeniyle eskisi gibi kalamayacak ve değişime mahkum olacaktır. Bu duruma örnek olarak ise Çinli mültecilerin Tibet'te ve Rus mültecilerin Estonya'da neden oldukları toplumsal değişim verilebilir.[263]"*

Oluşturulan bu tasvire benzer olarak bugün "istilacı göçmenler", "kimliğin kaybedilme korkusu", "Avrupa benliğinin yitirilmesi" gibi söylemlerin seçim afişlerinde ve parti sloganlarında Avrupa'da sağ popülist partiler tarafından sıkça kullanıldığı dikkat çekicidir. Müslüman göçmenler kültürlerini ve dinlerini sürdürmekte ısrarcı olarak algılandıkları için aşırı sağ partilere göre her zaman daha büyük bir tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir.[264] Çalışmanın daha önceki bölümlerde de sıklıkla üzerinde durulduğu gibi tarihsel süreç içerisinde oluşturulan "Avrupalı kimliği" ve "Avrupalı değerlerinin" Hristiyanlıktan ayrı değerlendirilebileceği düşünülemeyeceğine göre, Avrupalı kimliğinin kaybedilme korkusu sebebiyle aşırı sağ partiler tarafından kullanılan söylemler aynı zamanda

---

[261] Ralph David Grillo, "Cultural Essentialism and Cultural Anxiety", *Anthropological Theory*, London: SAGE, Vol. 3(2), 2003, s.157-173.

[262] Nazif Mandacı, Gökay Özerim, "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi",*Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 39, Güz, 2013, s.111,112.

[263] Barry Buzan vd., *Security: A new Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner, 1998, s.121.

[264] Raydgren, "France: The Front National", s.173.

Müslüman karşıtı ve Avrupa'da İslamofobi'yi besleyen öğeler olarak değerlendirilebilir.

Örneğin Fransa aşırı sağ FN lideri Marine Le Pen, söylemlerinde göçmenlerin ulusal güvenliği tehdit ettiği, Fransa'nın kültürel ve dini asimilasyonun eşiğinde olduğu, göçmenlerin hızlı doğum oranları sebebiyle bunu kolayca başarabileceği ve benzeri söylemlerle popülerleşmiştir.[265] Le Pen'e göre Müslümanlar ve göçmenler, Fransız milli kimliğini bozan tehdit unsurları olarak görülmelidir. Le Pen bu görüşünü Fransa sokaklarında namaz kılan Müslümanları Nazi dönemi işgalcilerine benzeterek desteklemiştir.[266] Fransa'ya gelen mültecilerin büyük bir bölümünün şehrin banliyölerinde yaşaması durumu da, toplumdaki kültürel çizgiyi net bir şekilde göstermek adına partinin seçim kampanyalarında sıkça kullanılan bir unsur olmuştur. Buna örnek olarak partinin 2015 yılında hazırladığı "Banliyölerinizi seçin, cephenize oy verin! *(Choisissez votre banlieue, votez front!)"* sloganlı seçim posteri verilebilir. Posterde dikkat çeken unsur, İslam'ın banliyölerde yaşayan göçmenler ile bağdaştırılması ve bu bağlı imgenin Fransa etnik, kültürel ve dini bütünlüğüne bir saldırı ve karşı cephe olarak konumlandırılmasıdır.

---

[265] Mabel Berezin, *Neoliberal Zamanlarda Liberal Olmayan Politikalar: Yeni Avrupa'da Kültür, Güvenlik ve Popülizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.77.

266 "Marine Le Pen compare les "prières de rue" des musulmans à une "occupation," ", Le Monde, 13.12.2012; aktaran, Hans George Betz, "The New Front National: Still a Master Case?", Recorde, Online Working Paper, Sayı 30, Augsburg, 2013, s.9.

Şekil 3: FN Seçim Posteri, "Banliyölerinizi seçin, cehpenize oy verin!"

Independent, "Front National election poster calls on French voters to 'Choose Your Suburb' - with a veiled woman or without", 3 Aralık 2015, https://www.independent.co.uk/news/world/europe/front-national-election-poster-calls-on-french-voters-to-choose-your-suburb-with-a-veiled-woman-or-a6759186.html (erişim tarihi: 10.11.2019).

Şekil 3 incelendiğinde, posterin sağında ve solunda yer alan iki kadının aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Posterin solunda yer alan kadının kafasında kırmızı bir bere ve yüzünde Fransa bayrağının ve partinin renklerini savaş boyası gibi taşıyor olması idealize edilen Fransız kimliğini temsil etmektedir. Karşısında yer alan aynı kadının siyah bir çarşaf içinde görselleştirilmesi ile verilmek istenen mesaj ise, durdurulamayan mülteci akını nedeniyle Fransa'nın giderek İslamlaştığı ve Fransa etnik, kültürel ve dini kimliğinin yitirildiğidir. Cumhuriyetçi ve seküler değerlere uyum sağlayamayan Müslümanların bu nedenle entegresi mümkün görülmemekte ve geri gönderilmesi gereken tehdit unsurları olarak algılanmaktadırlar. Posterde Fransa halkının "biz", banliyölerde yaşayan Müslüman halkın ise "onlar" olarak ötekileştirilmesi, temelde Fransa halkının "kimliği yitirme" korkusunun kullanılarak İslamofobi'nin nasıl beslendiğinin görülmesi açısından önemlidir.

Diğer bir örnek ise, FPÖ'nün 2015 yılında hazırladığı "İslamlaşmayı Durdurun. Avusturyalılar adaleti hak ediyor. *(Die Islamisierung gehört gestoptt. Österreicher verdienen fairness)"* sloganlı seçim posteridir.

Şekil 4: FPÖ Seçim Posteri, " İslamlaşmayı Durdurun."

"FPÖ-Plakate als Kampfansage gegen Islamisierung und rotes Bonzentum" 8 Eylül 2017, https://www.fpoe.at/artikel/fpoe-plakate-als-kampfansage-gegen-islamisierung-und-rotes-bonzentum/ (erişim tarihi: 10.11.2019).

Poster incelendiğinde Avusturya eski başbakanı Sebastian Kurz'un fotoğrafı ve "İslam Avusturya'ya aittir" sloganı siyah-beyaz olarak posterin arka tarafında konumlandırılırken gelecek aydınlık günlerin habercisi olarak FPÖ lideri Heinz Chiristian Strache İslam'ı durdurma vaadi ile ön plana çıkarılmıştır.

Benzer bir seçim posterinde ise "Viyana İstanbul olmamalı. Strache Viyana'nın ne düşündüğünü söylüyor. (*Wien darf nicht Istanbul werden. Er sagt, was Wien denkt)"* sloganı kullanılmıştır.

Şekil.5: FPÖ Seçim Posteri, "Viyana İstanbul olmamalı."

"Wien darf nicht Istanbul werden!**",** http://www.demokratiezentrum.org/wissen/bilder.html?index=1327, 23 October 2005, (erişim tarihi: 10.11.2019).

Posterde Viyana kuşatmalarına gönderme yapılarak, Avusturya'da gevşek göç politikalarının durdurulmaması halinde artan Müslüman sayısı nedeniyle Avusturya'nın İslamlaşacağı, yani İstanbul'a benzeyeceği vurgulanmaktadır. Avusturya'da göçmen, camii ve minare yapımı karşıtı çalışmalar yürüten FPÖ'nün bu tarz seçim posterleri ile İslam'ın Avusturya için bir tehdit unsuru oluşturduğu vurgusunu toplumsal bellekte taze tutmaya çalıştığı söylenebilir.

Göç krizinin AB'den ayrılma kampanyalarında sıkça kullanan UKIP'in "Ülkenin kontrolünü eline al. Sınır olmazsa, kontrol de olmaz. *(No boarder, No Control. Take back of our country.)"* sloganlı seçim posteri bu noktada incelemeye değer bir örneklem oluşturmaktadır.

Şekil 6: UKIP Seçim Posteri, "Sınır olmazsa, kontrol de olmaz."

UKIP'in resmi twitter hesabı, 2 Mayıs 2014, https://twitter.com/ukip/status/462204514104508416?lang=tr (erişim tarihi: 10.11.2019).

Şekil 6'daki poster incelendiğinde AB'nin göçmen politikasının bir yürüyen merdiven şeklinde tasvir edilerek "geçişe açık" algısı yaratıldığı görülmektedir. Dover bölgesinde yer alan ve Birleşik Krallık kıyılarına deniz yoluyla en kısa sürede geçiş imkanı sunması nedeniyle mülteciler tarafından sıkça tercih edilen bu beyaz falezlerle ayrılan iki farklı toplumun sembolize edildiği posteri, duvarın üst bölümünün Avrupalı kimliğini temsilen "bir üst kimlik olarak biz" ve duvarın alt kısmının bir alt ve aşağı görülen Müslüman göçmenler yani "onlar" olarak saklı bir ötekileştirme şekliyle de okumak mümkündür.

Şekil 7: UKIP Seçim Posteri, "Kırılma noktası."

UKIP'in resmi twitter hesabı, 16 Haziran 2016, https://twitter.com/UKIP/status/743388676244176896/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E743391026413461504&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.aljazeera.com%2Findepth%2Ffeatures%2F2016%2F06%2Fbrexit-anti-immigration-ukip-poster-raises-questions-160621112722799.html (erişim tarihi: 10.11.2019).

UKIP'in "Kırılma noktası." söylemiyle AB'nin göçmen politikasını eleştirdiği diğer bir seçim posterinde ise "AB hepimizi başarısızlığa uğrattı. AB'den kurtulmalı ve sınırlarımızı kontrol altına almalıyız. *(Breaking point: The EU has failed us all.)*" sloganı kullanılmıştır. Göçü yönetmekle Müslümanların Avrupa'ya girişinin sınırlanması arasında eşdeğer bir algı yaratılması ise İslamofoyi besleyen alt mesajlardan biri olarak değerlendirilebilir. Poster, Nazi dönemi ırkçı propagandalarına benzetilerek, toplumda göçmen karşıtı duyguları ve göçmenlere karşı saldırı duygularını beslediği gerekçesiyle yoğun eleştiriye maruz kalmıştır.[267] *YouGov* şirketinin 2014 yılında yaptığı bir araştırmaya göre partinin hazırladığı seçim posterleri katılımcıların yüzde 59'u tarafından "faşist" olarak değerlendirilmezken; katılımcıların sadece yüzde 39'u posterleri "saldırgan" olarak nitelendirmiştir.[268] Özellikle 2014 yılı itibari Suriye'den gelen mülteci akını ile seçim posterlerinde daha fazla yer bulan göçmen konusunun bu göçmenlerin büyük

[267] Guardian, "Nigel Farage's anti-migrant poster reported to police", 16 Haziran 2016, https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/16/nigel-farage-defends-ukip-breaking-point-poster-queue-of-migrants (erişim tarihi: 11.11.2019).

[268] YouGov, "Voters: New UKIP adverts are not racist", 24 Nisan 2014, https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2014/04/24/voters-new-ukip-adverts-are-not-racist (erişim tarihi: 06.11.2019).

çoğunluğunun Müslüman olması ve daha önce bahsedildiği gibi bu süreçte İslam karşıtlığı ve göçmen karşıtlığının iç içe geçen iki mesele olması nedeniyle Müslüman karşıtı düşüncelerin doğrudan beslendiği söylenebilir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken son konu ise bir tehdit unsuru olarak ele alınan göç konusunun Avrupa toplumunun algısında bulduğu karşılıktır. Alman Friderich Ebert Vakfı tarafından 21 Avrupa ülkesinin 2002 ve 2017 yılları arasındaki *European Social Survey* verileri üzerinden yapılan ve bu ülkelerdeki göçmenlere karşı davranışların incelendiği çalışma, özellikle sağ popülizmin yükselişe geçtiği yıllarda ve 2015 mülteci krizi sonrasında Avrupa'da göçmenlere karşı tavırda yaşanan değişimi görmek açısından önem taşımaktadır.[269] Çalışmada göçmenlere karşı tutum; sosyal dışlama, korku duyma ve göçmenlere karşı algı olmak üzere üç başlık altında analiz edilmiştir. 2014 yılında yapılan *European Social Survey* anketinde[270] yer alan "farklı bir kültürden ya da ülkeden gelen birinin komşunuz, eşiniz ya da patronunuz olması sizin için ne kadar sakınca tekil ediyor?" sorusuna 1 ile 10 arasında puan veren katılımcılar üzerinden yapılan değerlendirmede; "reddetmenin" en yoğun görüldüğü ülke yüzde 48 ile Macaristan olurken, bu oran Birleşik Krallık'ta yüzde 22; Fransa ve Avusturya'da yüzde 18; Hollanda'da ise yüzde 13 olmuştur.[271]

Avrupa toplumunun göçmenleri reddetmesinin altında yatan sebepler ise; işsizlik tehdidi, kültürel tehdit, refah tehdidi, din tehdidi ve suç tehdidi olarak beş başlık altında incelenmiştir.[272] Göçmenleri birer kültürel tehdit olarak algılama oranı Macaristan'da yüzde 51; Birleşik Krallık ve Avusturya'da yüzde 50 iken; bu oran Fransa'da yüzde 46 Hollanda'da ise yüzde 40 olarak karşımıza çıkmaktadır.[273] Çalışmada "Sizce ülkenizdeki dini inançlar ve uygulamalar ülkenizde yaşayan ve başka ülkelerden gelen insanlar tarafından zayıflatılıyor mu?" sorusuna verilen

---

[269] Bu ülkeler; Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti,, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İsrail, Litvanya, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık olarak sıralanabilir. Çalışmada yalnızca bu ülkelerden bazılarının verilerine yer verilmiştir.

[270] "Attitudes towards immigration and their antecedents", ESS Topline Results 7, 2014, http://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS7_toplines_issue_7_immigration.pdf (erişim tarihi: 23.12.2019).

[271] Vera Messing ve Bence Ságvár, *Looking behind the culture of Fear: Cross-National Analysis of Attitudes Towards Migration*, Budapest: Friderich Ebert Stiftung, 2018, s.4,5,10.

[272] Vera Messing and Bence Ságvár, *Looking behind the culture of Fear*, s.8.

[273] Vera Messing and Bence Ságvár, *Looking behind the culture of Fear*, s.8.

cevaplar neticesinde göçmenlerden birer dini tehdit unsuru olarak ne derece korkulduğu da araştırılmıştır.[274]

Bu inceleme sonucunda göçmenlerden ve özellikle Müslüman göçmenlerden birer dini tehdit algısıyla korkulması Çek Cumhuriyeti'nde yüzde 58; Fransa, Birleşik Krallık ve Avusturya'da yüzde 55; Hollanda'da ise yüzde 51 gibi yüksek bir oranla yaygın olarak görülmüştür.[275] Bu tehdit algıları sonucunda; Çek Cumhuriyeti'nde %62; Macaristan'da %58; Avusturya'da %57; Birleşik Krallık'ta %55; Fransa'da %53; Hollanda'da %52 oranında göçmenlerden korkulduğu sonucuna ulaşılmıştır.[276] Tüm bu veriler göstermektedir ki, dönüştürülen güvenlik algısıyla göç ve ona bağlı olarak İslam'ın sosyal, kültürel ve ekonomik bir tehdit unsuru olarak korkulan, istenmeyen ve gönderilmesi gereken "öteki" algısı özellikle Suriye krizi sonrası yaşanan göç kriziyle birlikte tırmanarak devam etmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde, Avrupa'da İslamofobi'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında geçirdiği değişim üç önemli kırılma noktası olarak kabul edilen; DEAŞ terörü, 2008 ekonomik krizi ve göç krizi başlıkları altında incelenmiştir. Avrupa toplumundaki İslam ve Müslüman imajı bu süreçlerde öncelikle 11 Eylül saldırıları ile büyük bir değişim geçirerek "terörizm" ile kodlanır hale gelmiş; ancak bu kodlama Avrupa kıtası için asıl anlamını artan DEAŞ terör saldırıları ile kazanmış ve toplumsal hafızada korku ve şiddet eğilimiyle birlikte işlenmiştir. 2008 yılında gerçekleşen ve Avrupa ülkelerini sarsan ekonomik kriz İslam algısına güvenlik kaygısının yanında bir de ekonomik kaygıyı eklemiştir. Bu süreçte toplum içinde derinleşen ekonomik kaygılar aşırı sağ partiler tarafından gelecek kaygısına dönüştürülmesi, Müslümanların ve göçmenlerin ekonomik kötü gidişatın sebebi ve Avrupa vatandaşlarının işlerini ellerinden alan birer tehdit unsuru olarak görülmelerine sebebiyet vermiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen güvenlik anlayışı ve 2014 yılında patlak veren göçmen kriziyle birlikte göç meselesi ulusal güvenliğe karşı ve Avrupa kimliğine karşı kültürel bir tehdit unsuru olarak görülerek, aşırı sağ partiler tarafından bir politika malzemesi olarak kullanılmıştır. Böylece

[274] Vera Messing and Bence Ságvár, *Looking behind the culture of Fear*, s.7.
[275] Vera Messing and Bence Ságvár, *Looking behind the culture of Fear*, s.8.
[276] Vera Messing and Bence Ságvár, *Looking behind the culture of Fear*, s.9.

Avrupa toplumunda göçmenlere ve Müslümanlara karşı duyulan korku ve önyargı katsayıları artmıştır.

Oluşturulan bu üç ayaklı algı ağı kendi içinde aşılamaz bir döngü yaratarak, Müslüman çoğunlukta olan göçmenlerin Avrupa toplumuna entegrasyon sürecinin tıkanmasına, toplumda ötekileştirilmelerine, İslam karşıtı ırkçı söylemlerin ve Müslümanlara karşı şiddet olaylarının yaygınlaşmasına ve bu olayların gün ve gün normalleştirilmesine sebep olmuştur. Avrupa toplumsal algısındaki İslam karşıtlığı hastalığının nüksettirildiği bu süreçlerle, İslamofobi'yi beslenmeye devam etmiştir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, bu bölüme kadar aktarılmaya çalışılan süreçlerde İslamofobi'nin Avrupa'da yayılışı karşısında AB'nin izlediği politikaların işlerliği ve yeterliliği üzerine somut bir analiz yapmak adına karşıt bir örnek olarak AB mevzuatında Antisemitizm ve Çingene Karşıtlığı'na yönelik izlenen AB politikaları ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİSEMİTZM VE ÇİNGENE KARŞITLIĞI İLE MÜCADELEYE YÖNELİK AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKALARI

Giriş

Sayan'a göre ırk ayrımcılığına karşı AB politikalarının gelişimi üç aşamada incelenebilir. Birinci aşama; 1986 Ortak Bildiri'ye kadar Toplulukların temel hakları koruduğu, ayrımcılık algısının ağırlıklı olarak işgücü piyasası ile ilgili olduğu ve milliyet temelli ayrımcılığın yasaklandığı ancak ırk ayrımcılığı için hiçbir politika geliştirilmeyen dönemi kapsamaktadır. İkinci aşama Ortak Bildiri ile ırk ayrımcılığının gündeme eklendiği, sivil toplumla birlikte Parlamento'nun 1990'larda aktivizminin arttığı ve politika geliştirmenin sınırlı olmasına rağmen ırk ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın söylem olarak gündeme dahil olduğu dönemdir. Üçüncü aşama ise, Amsterdam Antlaşması ile AB'nin ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık konusunda yetkinlik kazandığı, 90'ların ikinci yarısında birkaç politika başlatılarak, ırkçılıkla en etkili şekilde nasıl mücadele edileceği tartışmalarının başladığı dönemdir.[277] Bu tartışmaların açtığı yolda, 2000'lerin başında özellikle Çingene Karşıtlığı gibi özel alanlarda kapsamlı politikalar geliştirilmiştir. Dönemsel gelişim süreçlerine bakıldığında Antisemitizm, milliyet temelli ayrımcılığın yasaklandığı ilk dönemde yer alırken; Çingene Karşıtlığı'na yönelik politikaların üçüncü dönemde geliştirildiğini söylemek mükündür.

Antisemitizm ve Çingene Karşıtlığı da kökenleri en az İslamofobi kadar eskiye dayanan, Romanlara ve Yahudilere karşı ayrımcılık tezahürleridir. Bu iki

[277] Pınar Sayan*, "The European Union Policies Against Racism, Discrimination And Xenophobia And their Implementation in Member States",* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü Avrupa Birliği Siyaseti Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2017, s.89-113.

ayrımcılığın da tarihsel süreç içinde gelişimi ve seyri dönemsel olarak dalgalanmalar yaşamıştır. Günümüzde hem Antisemitizm'e hem de Çingene Karşıtlığı'na karşı AB mevzuatında geliştirilen pek çok politika mevcuttur.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Antisemitizm'in kelime kökeni ve tarihsel gelişimine değinilerek, AB'de Antisemitizm'e karşı yürütülen politikalara değinilecektir. Ardından ise benzer şekilde Çingene Karşıtlığı'nın kökeni, oluşum süreci ve AB'de Çingene Karşıtlığı'na yönelik izlenen politikalara değinilecektir.

3.1. Antisemitizm

Marcus'a göre Antisemitizm'i tanımlamak; terimin asılsız kökenleri, etimolojisinin güvenilmez kaynakları, farklı tezahürleri ve uygulanmasının yarattığı politik tartışmalar sebebiyle oldukça zordur.[278] Marcus'a ve Kalmar'a göre Antisemitizm'in tanımında etimolojik olarak yapılan temel yanlışlık, ayrımcılığın Yahudilerin yanında Araplara ve Semitlere karşı duyulan nefreti de kapsayacak şekilde yapılmasıdır.[279] Çünkü Marcus'a göre Antisemitizm, yalnızca Yahudilere yönelik bir nefreti ifade etmektedir.[280]

Antisemitizm'in Yahudilerin ırksal faklılığı ve zıt ahlaki özellikleri arasındaki ilişki temeline dayalı ilk tanımlarından biri, 1882'de bir Alman sözlüğünde yapılmıştır; bu tanıma göre Antisemitler: *"Yahudilerden nefret eden ve genel olarak Yahudiliğe karşı çıkarak Semitlerin niyetlerine ve karakter özelliklerine karşı mücadele eden herkes"* olarak tanımlanmıştır.[281] 2004 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı-AGİT *(Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE)* Berlin Bildirisi'yle birlikte terim yeni biçimler ve tezahürler almış ve ırkçı temelin yanında etnik ön yargı ve yabancı düşmanlığını da kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmıştır.[282] Bu modern tanımın bir örneği, 2008 yılında yayınlanan

[278] Kenneth L. Marcus, "The Definition of Anti-Semitism", *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity,* (ed. Charles Asher Small), Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013, s.97.

[279] Ivan Kalmar, "Is Islamophobia the New Antisemitism?", *SETA*, 14 Mart 2017, s. 11,12,13. https://setav.org/en/assets/uploads/2017/03/Analysis.pdf (Erişim tarihi: 22.02.2021); Marcus, "The Definition of Anti-Semitism", s.97.

[280] Marcus, "The Definition of Anti-Semitism", s.97.

[281] Marcus, "The Definition of Anti-Semitism", s.98.

[282] OHCHR Submissions, "The Working Definition of Anti-semitism: What Does It Mean, Why Is It Important, and What Should We Do With It?", *Global Jewish Advocacy*, s.1.

Antisemitizm ile Küresel Mücadele Raporu'nda, Antisemitizm'in: *"Dini, etnik ve ırksal bir grup olarak Yahudilere karşı duyulan düşmanlık ve ayrımcılık"* şeklinde tanımlanmasında görülebilir.[283] Uluslararası Holokost Anma Birliği *(International Holocaust Remembrance Alliance-IHRA)* tarafından 2016 yılında yapılan ve Komisyon ve Konsey tarafından tanınan, ancak yasal bağlayıcılığı olmayan tanıma göre ise Antisemitizm; Yahudilere karşı nefret olarak ifade edilebilecek belirli bir Yahudi algısıdır, bu algı Yahudi ve Yahudi olmayan bireylerin mülklerine, Yahudi cemaatlerinin kurumlarına ve dini tesislerine yönelik retorik ve fiziksel olarak tezahür etmektedir.[284] Ayrıca tanıma göre Yahudileri, onların davranışlarından kaynaklanmayan ancak yalnızca onlarla ilişkili olarak algılanan sosyal sorunlardan, çatışmalardan ve krizlerden sorumlu tutmak da Antisemitiktir.[285] Komisyon bu tanıma resmi sitesinde yer vererek, tanımın Antisemitizm ile ilgili AB çalışmalarına yardımcı olduğunu belirtmiştir.[286]

Lewis ve Nethenyahu'ya göre ise Antisemitizm'e özgü olan şey; ötekine, yabancıya ve zayıfa duyulan nefretten daha çok azınlığa duyulan nefretin yoğunluğunda gizlidir.[287] Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir nokta da Antisemitizm tanımlarında bahsedilen "nefret" duygusunun; Yahudilere mi, İsrail'e mi yoksa Siyonizme mi yönelik olduğu sorusudur. Çünkü nefretin kanalize edildiği bu üç kaynak, kavramın tanımını da değiştirerek fikir ayrılıklarına sebep olmaktadır. Lewis'e göre İsrail'e, Siyonizm'e ya da Yahudilere karşı duyulan düşmanlık, kaynak kavramlar arasındaki farklılık nedeniyle herhangi bir doğruluk ya da kesinlik belirlemek kolay olmasa da aralarında büyük bir farklılık barındırmaktadır.[288]

---

[283] Raporda kabul edilen "Anti-semitism" tanımını içerin bkz. Marrien-Webster Dictionary, "Anti-Semitism", https://www.merriam-webster.com/dictionary/anti-Semitism (erişim tarihi: 21.02.2020); Office of the Special Envoy to Monitor and Combat Anti-Semitism, *Contemporary Global Anti-Semitism: A Report Provided to the United States Congress,* United States Department of State: Washington, 13 Mart 2008, s.6.

[284] European Commission, "Definition of Antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/definition-antisemitism_en (20.06.2021).; European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA Working Definition of Antisemitism", *Luxembourg: Publications Office of EU*, 01.07.2021, s. 10.

[285] OHCHR, "Working Definition of Anti-semitism".

[286] European Commission, "Definition of Antisemitism".

[287] Ben-Zion Netanyahu, "Antisemitism," in *The Hebrew Encyclopedia*, Cilt 4, Tel
Aviv, 1959, s. 493-508; Aktaran, Marcus, "The Definition of Anti-Semitism", s.99.; Bernard Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm: Çatışma ve Ön yargıya Dair*, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s. 13.

[288] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm,* s.8,9.

Nefretin kaynağı olarak; Siyonizm bir ideolojiyi, İsrail ise bir hükümet tarafından yönetilen bir devleti ifade etmektedir. Devlet olarak İsrail'in izlediği politikalar nedeniyle başka devletlerle ulusal çıkarları çatışabilir ve bir önyargı tetiklenebilir; ancak bu durum tek başına bir önyargı belirtisi olarak değerlendirilemez.[289] EUMC ise bir devlet olarak İsrail'e karşı yapılan eleştirilerin -tıpkı diğer ülkelerin çeşitli sebeplerle maruz kalabileceği gibi- Antisemitizm örneği olmadığını vurgulamaktadır.[290] Ancak IHRA tarafından genişletilen tanıma göre Antisemitizm, "kollektif bir Yahudi topluluğu" olarak İsrail'e karşı nefret olarak da kendini gösterebilir.[291]

Yukarıda bahsi geçen bir ideoloji olarak Siyonizme karşı nefreti ifade eden Anti-Siyonizm ise, İsrail'in Yahudileri temsil ettiği düşüncesiyle, İsrail devletine mensup olan ve onu destekleyenlere karşı düşmanlık beslemeyi ve muhaliflerine sempati duymayı ifade etmektedir.[292]

Adorno'nun tanımına göre ise bir ideoloji olarak Antisemitizm; Yahudileri tehdit edici, ahlaksız ve Yahudi olmayanlardan tamamen farklı olarak nitelendiren sabit ve negatif düşüncelerden oluşmakta ve bu tehdit edici "problemi" ortadan kaldırmak için kısıtlama, dışlama ve baskılama gibi düşmanca tutumlardan yararlanmaktadır.[293]

Fein'in bütünleştirici tanımında dikkat çeken nokta ise Antisemitizm'in kişisel bir inanç sistemi olarak değil, kültüre; mit, ideoloji, folklor, imge ve eylem olarak işlemiş karmaşık bir ağ yapısına sahip ve kolektif olarak tezahür eden ve Yahudilere karşı sırf Yahudi oldukları için uygulanan düşmanca inançlar olarak açıklanmasıdır.[294] Lewis'in sözleriyle ifade edilecek olursa bir Antisemit'in nihai arzusu ve bu arzunun diğer nefret türlerinden onu ayıran tarafı, düşmanı yalnızca

---

[289] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm,* s.12,13; EUMC, *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002 – 2003: Based on information by the National Focal Points of the EUMC - RAXEN Information Network*, Vienna, 2004, s.13, 14,

[290] EUMC, *Manifestations of Antisemitism*, s.13.

[291] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s.10, 16.

[292] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.100,101.

[293] T.W. Adorno vd., *The Authoritarian Personality,* 1950, s. 71, Aktaran, Marcus, *The Jew in Medieval World*, s.100.

[294] Helen Fein, "Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations, and Actions", *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism,* Berlin/New York, 1987, s. 67, Aktaran, Marcus, *The Jew in Medieval World*, s.100.

bastırmak, aşağılamak ya da sömürmek değil; düşmanını azaltmak, öldürmek ve nihai olarak ortadan kaldırma durumudur.[295] Lewis bu nedenle Yahudilere karşı duyulan bu denli derin bir nefretin içsel bir kökeni barındırması, kararlılığı, kapsamı, etkisi ve ölümcüllüğü ile biricik olduğunu belirtmektedir.[296]

Kurumsal olarak bakıldığında, AB yasal düzenlemelerinde Antisemitizm ile ilgili bağlayıcı bir tanıma rastlanmamışken; AB politikalarında ırkçılığın yanında "ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve Antisemitizm…" şeklinde ayrı bir kavram olarak ele alınarak ayrı başlıklar altında değerlendirildiği söylenebilir.[297]

Antisemitizm'in tarihsel sürecine bakıldığında; Yahudilerin genel olarak diğer toplumların ve dinlerin arasına sızarak, onları bozma ve onlara hakim olma amacıyla hareket eden, ebedi ve evrensel bir komplonun üyeleri ve ruhlarında şeytanın mesken tuttuğu dünyadaki tüm kötülüklerin kaynağı olarak görüldükleri söylenebilir.[298] Bahsi geçen nihai amaçlarına ulaşmak için Yahudiler, dönemsel olarak değişen ve hepsi kötülük barındıran çeşitli yöntemler kullanmak ile suçlanmışlardır.[299] Antisemitizm'in kökenlerini anlamak için Yahudilerin Ortaçağ'dan günümüze kadar maruz kaldıkları suçlamaları, bu suçlamaların Yahudilere yönelik yarattığı negatif algıları ve bu algıların Yahudiler üzerinde kurulan baskı, zulüm, şiddet ve sürgün olaylarını incelemek yerinde olacaktır.

3.1.1. Ortaçağ'dan Günümüze Avrupa'da Antisemitizm

"Christian" kelimesi, "Mesih yanlıları" anlamında 1. yüzyılın sonuna doğru kullanılmaya başlansa da; Hristiyanlık henüz ismi konulmamış bir inanış olarak insanoğlunu kurtarması için ilahi olarak gönderildiğine inanılan Nâsıralı *(Nazareth)* İsa ile doğmuş ve ilk başlarda Musevilik'in dışında yeni bir dini eylem olmaktan ziyade daha çok sosyal yanı güçlü revizyonist bir hareket olarak

[295] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm: Çatışma ve Ön yargıya Dair*, s.15.

[296] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm: Çatışma ve Ön yargıya Dair*, s.13.

[297] European Commission, "Racism and xenophobia", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia_en (erişim tarihi: 20.06.2021).

[298] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm: Çatışma ve Ön yargıya Dair*, s.15,16; Mark C. Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağ'da Yahudiler*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, 1997, s.47.

[299] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm: Çatışma ve Ön yargıya Dair*, s.15,16.

değerlendirilmiştir.[300] Yahudi inancında yer alan "seçilmişlik" vurgusunun yeni harekette "eşitlik" vurgusuna dönüşmesi, yasaklanan bazı yiyeceklerin tüketiminin serbest olması, sünnet ve oruç gibi katı kuralların bulunmaması bu hareketin kısa sürede taraftar sayısının artmasına ve bu artışın siyasi faktörler birleşmesi de, Hristiyan taraftarların Yahudi taraftarlarla aralarında çatışmalar çıkmasına sebep olmuştur.[301] Böylelikle Musevilik'in temelini oluşturan bazı inanışların sorgulanmasına kapı aralayan bu yenilikçi ve radikal hareket, dönemin Yahudi yönetimini zorlarken; Roma yönetimi ile aralarındaki anlaşmazlığın temelini ve Cohen'e göre bir nevi Hristiyan-Yahudi çatışmasının temelini oluşturmuştur.[302]

Bu bağlamda Avrupa'da Hristiyanlık'ın, Yahudiliğin karşısında yeni bir din olarak doğuşundan itibaren bu iki taraf arasındaki nefret duygusunun yeşermeye başladığı söylenebilir.

Literatüre bakıldığında genel olarak Yahudilere karşı nefretin bugüne kadar uzanması, yukarıda bahsi geçen dönemin Hristiyan ve Musevi gruplarının arasında geçen toplumsal çatışmanın yanında, kini perçinleyebilecek daha derin bir iddiaya dayandırılmaktadır. Antisemitizm'i oluşturan nefretle beslenen düşmanlığın temelinde, Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından ihanete uğrayarak öldürülmesi gibi büyük bir inanışının yatması sebebiyle, Yahudilere karşı duyulan kin ve nefret tarih boyunca sürmüş ve asla yok olmamıştır.[303] Trachtenberg'in aktarımında derinliği ve genelliği görülebilen, "İsa'nın ve dolaylı olarak Hristiyanlık'ın temel iki düşmanı vardır; Yahudiler ve Yahudilerin babası şeytan" inanışının tüm Ortaçağ boyunca hakim olduğu ve günümüze kadar etkisini sürdürmeyi başardığı söylenilebilir.[304]

4. ve 5. yüzyıllara bakıldığında bu inanışın ilk örnekleri; Constantin Yasaları'nda; sinagoglardan dini bina yerine Roma argosunda genelev anlamına gelen aşağılayıcı bir terimle bahsedilmesi ve John Khrysostomos'un (Konstantinapolis Başpsikoposu ve önemli bir Kilise Babası) sinagogların

---

[300] Cohen, *Haç ve Hilal Altında,* s.43,44; Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *İslam Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/Hristiyanlik (erişim tarihi: 02.03.2020).

[301] Cohen, *Haç ve Hilal Altında,* s.44-45,

[302] Cohen, *Haç ve Hilal Altında,* s.44.

[303] Özellikle Yahudilerden Hz. İsa'yı reddettikten sonra "kirli bir şeytan" olarak bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca bkz. Jashua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*, Illinois: Varda Books, 2001, s.19

[304] Trachtenberg, *The Devil and the Jews*, s.19.

putperestliğin ve şeytanın evleri olduğu ve Yahudilerin şeytana ibadet etmeleri nedeniyle tüm şölenlerinin kirli olduğuna dair savunmaları görülebilir.[305] Cohen'e göre Khrysostomos'un Yahudilerle ilgili vaazlarıyla oluşturduğu korkunç Yahudi figürü, erken kilise döneminin Antisemitik algısı üzerinde uç bir örnek teşkil etmektedir:

> *"Ruhları bu kadar kirli, kan ve cinayetle beslenen, şeytanların esiri bu insanlarla birlikte bir yerde (sinagoglar kastediliyor) nasıl toplanabilirsiniz - bunu nasıl yapabilir ve ürpermezsiniz? Onlarla selamlaşmak ve onlara bir tek söz söylemek yerine, bütün dünyaya yayılan bir salgın hastalık gibi onlardan uzak durmak gerekmez mi? Her türlü kötülüğün nedeni onlar değil miydi?[306]"*

Nefretin temeline dönecek olursak, Trachtenberg'in aktarımıyla Hristiyanlık inancında Yahudilerin; "Hz. İsa'nın ve Hristiyanların düşmanı" olarak görülmelerinin en temel sebebi Yahudilerin Hz. İsa'ya ihanet edip, onun çarmıha gerilişinde rol oynamış olmaları inancıdır. Hristiyanlık inancına göre; Hz. İsa Mesihliğini ilan ederek Yahudi inanç ve geleneklerine hakaret ettiği gerekçesiyle Yahudi işbirlikçilerin baskısı sonucu Romalı yetkililerce idama mahkum edilmiş ve çarmıha gerilerek öldürülmüştür.[307] Yahudilerin Hz. İsa'ya ihaneti ve bu nedenle "tanrı katili"[308] olarak anılmalarına temel teşkil eden söylemlere ilk olarak Aziz Pavlus'un Selaniklilere Birinci Mektubu'nda rastlanır. Mektubun ikinci bölümü olan "Pavlus'un Selanik'teki Hizmeti" bölümünün 15. ve 16. konu başlıklarında Yahudilerden şu şekilde bahsedilmektedir:

> *"Rab İsa'yı ve peygamberleri öldüren, bize de zulmeden Yahudilerdir. Diğer uluslardan olanlarla konuşmamızı ve böylece onların kurtulmasını engellemekle Tanrı'nın hoşnutsuzluğuna yol açıyor ve tüm insanlara düşman oluyorlar. Böylelikle durmadan günah üstüne günah yığıyorlar. Ve sonunda Tanrı'nın gazabına uğramış bulunuyorlar.[309]"*

Daha önceki bölümde bahsi geçtiği gibi, 1. Haçlı Seferi her ne kadar kutsal toprakları Müslümanların elinden geri almak için Müslümanlara karşı başlatılmış olarak bilinse de; temelde iyi ile kötü, yani Hristiyan olanlar ve olmayanlar arasında

---

[305] Trachtenberg, *The Devil and the Jews*, s.20,21; Cohen, *Haç ve Hilal Altında*, s.47.

[306] John Khrysostomos, "Eight Homilies against the Jews", *Jews and Christians in Antioch in the First Four Centuries of the Common Era*, (çev. Wayne A. Meeks ve Robert L. Wilken), 1978, s.92,98; Aktaran, Cohen, *Haç ve Hilal Altında,* s.47.

[307] Demirci, "Hristiyanlık"; Cohen, *Haç ve Hilal Altında,* s.44, 45.

[308] Eva Goepler, *Anti-Semitizm: Antikçağ'dan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*, (çev. Süheyla Kaya), İstanbul: Belge Yayınları, 1999, s. 22.

[309] *Yeni Anlaşma: I. Selanikliler,* https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1708&mc=2&sc=1705 (erişim tarihi: 02.03.2020).

başlatılmıştır ve "Hz. İsa'nın düşmanlarından kurtulmak" gibi kapsayıcı bir amacı içermektedir.[310] Bu nedenle Maier'in aktarımıyla 1. ve 2. Haçlı Seferleri katliamlarını ele alan pek çok araştırmacıya göre, ideolojik temelde Yahudilere karşı başlatılmadığı düşünülen Haçlı Seferleri; Hristiyan olmayan ve tanrı düşmanı olarak kabul edilen Yahudilere karşı direkt olmasa da dolaylı olarak Antisemitist bir ideoloji barındırmaktadır.[311] Nitekim seferler, Ortaçağ Avrupası'nda her daim Hz. İsa'ya büyük ihanetleri nedeniyle hainler olarak görülen Yahudilerin de büyük bir kıyıma uğramasına sebep olmuştur. Tüm Haçlı Seferi birliklerini kapsamayacak şekilde de olsa, bazı birlikler tarafından kutsal Haçlı Seferi amacının; Yahudilere karşı bir intikam duygusuna dönüştürülmesi, askerleri dolaylı yoldan şiddet eğilimine teşvik ederek Yahudilere karşı tutumun daha düşmanca bir tavra dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.[312] Groepler'in aktarımıyla Yahudilerin bulundukları kentlerden geçerken Haçlılar arasından yükselen vaazlardan biri şu şekildedir:

> *"Güçsüzlerin ve Yok edilmişlerin Evi'ni (Hz. İsa'nın Kudüs'teki mezarının İbranice bir tanımı) ziyaret etmek ve İsrailoğulları'ndan öç almak için bunca yol geldik; ve işte ataları, onu suçsuz yere çarmıha geren Yahudiler burada, aramızda yaşıyorlar. Haydi önce onlardan öcümüzü alalım ve köklerini kazıyalım ki, İsrail adı bir daha anılmasın; ya da bizim gibi olsunlar ve Fuhşun Oğlu'na (inanışa göre Hz. İsa'ya Yahudilerce verilen ad) inansınlar.[313]"*

Böylece Fransa ile başlayan "tanrı düşmanları" katliamları Almanya'ya ve buradan Macaristan'a sıçramış; Yahudi kadınların kendi çocuklarını öldürmeyi tercih edecekleri kadar dehşet verici anlara şahit olunmuş ve iki ay içerisinde hemen hemen tüm önemli Yahudi toplulukları yok edilmiştir.[314]

1099 yılında Kudüs'e ulaşan Haçlıları; Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlar olmak üzere üç dinin mensupları birlikte karşılamış ve burada yaşanan katliamlar

---

[310] Christoph T. Maier, "Crusade Propaganda and Attacks against Jews in the Late Twelfth and Thirteenth Centruies", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu,* Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara 1999, XXVI. Dizi, Sayı:8, s.218,219,220; Matthew Gabriele, "Against the Enemies of Christ: The Role of Count Emicho in the Anti-Jewish Violence of the First Crusade", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s.61.

[311] Maier, "Crusade Propaganda", s. 219.

[312] Maier, "Crusade Propaganda", s.220,221.

[313] Goepler, *Anti-Semitizm,* s.12.

[314] Goepler, *Anti-Semitizm*, s.12-14,22,23; Hannes Möhring, *Der Weltkaiser der Endzeit: Entstehung, Wandel und Wirkung einer tausendjährigen Weissagung*, Stuttgart: Thorbecke, 2000, 165; Aktaran, Gabriele, , "Against the Enemies of Christ", s.62-71; Zoé Oldenbourg, *The Crusades*, (çev. Anne Carter), New York: Pantheon Books, 1966, s.81.

sadece Müslümanları değil Yahudileri de ciddi oranda etkilemiştir.[315] Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'un kızı Anna Komnena'nın aktarımında, Haçlıların Kudüs'te yol açtığı yıkım dikkat çekicidir:

> *"Kudüs'e doğru yola çıkan Haçlılar yol boyunca, kıyıdaki birçok yeri zaptettiler; ancak, en güçlü olan ve uzun bir kuşatma gerektirecek olanları, şimdilik bıraktılar, aceleyle Kudüs'e vardılar. Kudüs'ün surlarını kuşatıp, sık sık saldırılar düzenleyerek, sonunda, bir ay sonra, kenti aldılar; ve, Müslüman ya da Yahudi, halkının pek çoğunu kılıçtan geçirdiler. Sağ kalan halkın tümüne boyun eğdirilip, artık direnen kimse kalmayınca, buyurma yetkisini tümüyle Godefroi'ya bıraktılar ve onu Kral yaptılar.[316]"*

Kudüs'te yaşayan Yahudiler şehrin savunmasında Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle kuşatma sonrası sığındıkları -ve bazılarının kapatıldığı- şehrin merkezinde yer alan ana sinagogla birlikte yakılarak öldürülmüşlerdir.[317] Prawer'in aktarımına göre 6. ve 11. yüzyıllar arasında Filistin'de otuz tane Yahudi topluluğu bulunmasına rağmen bu sayı 11. yüzyıl sonrası on ikiye düşmüştür.[318] 1. Haçlı Seferi sonrası bu katliamlar 2. Haçlı Seferi sırasında ortaya çıkan kan iftirası suçlamaları ile devam etmiş ve 13. yüzyılda yayılan veba salgını ile dehşet verici bir boyuta ulaşmıştır.

Hosler'e göre özellikle şu üç iddia Ortaçağ Yahudi karşıtlığının temelini oluşturmaktadır; kutsal ekmeğe saygısızlık (*desecration of host),* ritüel çarmıha germe *(ritual crucifixion*) ya da daha kapsayıcı ve bilinen diğer adı ile kan suçlaması (*blood occusation*) ya da kan iftirası (*blood libel*) ve ritüel yamyamlık (*ritual cannibalism*).[319] Bu kısımda Ortaçağ Antisemitizm'ine etkilerinin daha net görülmesi amacıyla kutsal ekmeğe saygısızlık ve kan iftirası inanışları incelenecektir.

Rubin'e göre Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen ekmek ve şarap ayinindeki ekmeğin (*host*) Yahudiler tarafından Hz. İsa'nın bedeni olarak

---

[315] Joshua Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", *Speculum: A Jurnal of Medieval Studies,* Cilt 27, Sayı 4, The University of Chicago Press, 1952, s.492.

[316] Anna Komnena*, "Alexiad & Malazgirt'in Sonrası: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi",* (çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s.343.

[317] Prawer, "The Settlement of the Latins", s.492, Joshua Prawer, *The History of The Jews in the Latin Kingdom Jerusalem*, Oxford University Press, 1988, s.23; Oldenbourg, *The Crusades,* s.137; Brenner, *Kısa Yahudi Tarih,* s.91.

[318] Prawer, "The Settlement of the Latins", s.492.

[319] John D. Hosler, "Henry II, William of Newburgh, and the Development of English Anti-Judaism", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s. 172.

imgeleştirilip, dini ayetlerde saygısızca kullanılmasına dayanan bu Ortaçağ inanışı; Yahudilerin tutuklanması, işkence görmesi ve kalabalığın içinde linç edilerek öldürülmesine dahi yol açmıştır.[320]

Şekil 8: Kutsal Ekmeğe Saygısızlık Tasviri

"Desecration of the Host" tasviri. Lovel Lectionary, 1400'ler; aktaran Miri Rubin, Gentile Tales**:** The Narrative Assault on Late Medieval Jews, Philadelphia, University of Pennsylvalia Press, 2004, s.21

Katoliklere göre Hz. İsa'nın vücudu olarak imgeleştirilen Kutsal ekmek; Yahudiler tarafından kiliselerden çalınarak Hz. İsa'nın vücut bütünlüğüne zarar verilmesini simgeleyecek şekilde, üzerine iğne batırma, hançerleme ya da kaynayan suya batırma gibi çeşitli işkence yöntemleriyle Hz. İsa'ya saygısızlık amacıyla kullanılmaktaydı.[321] Kutsal ekmekten ise, Hz. İsa'nın acısını simgeleyen, Şekil 8'e görüleceği üzere, mucizevi bir şekilde kan aktığına inanılmaktaydı. Goeplere göre bu inanış, o dönemde Yahudi soyunu yok etmek ve kutsal ekmeğe saygısızlık suçuyla ölüm cezasına çarptırılan Yahudilerin mallarına el koymak için ortaya çıkarılan en gözde pogramlardan[322] biridir.[323] Fakat Marcus'a göre, Antisemtizm'i sadece bu

[320] Miri Rubin, "Desecration of the Host: The Birth of an Accusation", Studies in Church History, 29, 1992, s.169.

[321] Goepler, *Anti-Semitizm,* s.15.

[322] "Pogram" olarak bilinen diğer adıyla "katliam" Rusça kökenli bir kelime olup; dinsel etnik ve siyasi nedenlerle bir gruba zulmetmek ve şiddet kullanarak yok etmek anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca bkz. "Pogramlar", *Holokost Ansiklopedisi*, https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/pogroms (erişim tarihi: 14.03.2020).

[323] Goepler, *Anti-Semitizm*, s.24.

inanışlarla azınlığa duyulan nefret temelinde açıklamak, bu nefretin 2. Dünya Savaşı'nda yol açtığı soykırımın büyüklüğünü hafife almak demektir.[324]

Hosler ve Renna'ya göre literatürde sık rastlanılması ve tarihsel süreçte çok çeşitli örnekleri barındırması sebebiyle üzerinde ayrıca durulması gereken bir diğer suçlama ise kan iftiralarıdır.[325]

Şekil 9: Ortaçağ'da Ritüel Cinayetler

Ortaçağ Hristiyan inancına göre Yahudiler tarafından kaçırılan Hristiyan çocuklara uygulanan işkence ve ritüel cinayetlerin bir tasviri. Pierre Boaistuau, Histoires Prodigieuses, Paris, 1575; aktaran, Trachtenberg, s.136.

Kan iftirası inanışında Yahudiler, Şekil 9'de görüleceği üzere, Hristiyan çocukları kaçırıp çeşitli işkencelere maruz bırakarak ve bazen de Filistin'den sürülüşlerinin intikamını almak için çarmıha gererek ritüel cinayetlerle öldürüp, kanlarını büyü yapımında kullanmakla suçlanmışlardır.[326]

---

[324] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.99.

[325] Thomas Renna, "The Jews in the Golden Legend", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s.138.

[326] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm,* s.15,16; Michael Frassetto , "Introduction: Christians and Jews in the Middle Ages", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s. 15; John McCulloh, "Jewish Ritual Murder: William of Norwich, Thomas of Monmouth, and the Early Dissemination of the Myth," *Speculum 72*, 1997, s. 698–740; Aktaran; Nancy L. Turner, "Jewish Witness, Forced Conversion, and Island Living John Duns Scotus on Jews and Judaism*", Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006,

Laqueur'a göre o dönem söylentiler dışında toplamda yaklaşık 150 kan iftirası suçlaması kaydedilmiştir; ancak bu iftiralar Ortaçağ başta olmak üzere tarih boyunca Yahudilerin dışlanmasına, tutuklanmasına, gerek işkence gerekse mahkeme yoluyla öldürülmelerine yol açmıştır.[327] Yuval'a göre kan iftirası suçlamaları, 1. Haçlı Seferi sırasında din değiştirmeyi reddederek çocuklarıyla birlikte kendilerini öldüren Yahudilerin "kendi soyuna, çocuğuna acımayan Yahudilerin tahmin edilemez bir acımasızlık boyutu olabileceği" düşüncesini, Hristiyanlara benimsetmek amacıyla ortaya çıkmıştır.[328] Diğer bazı Ortaçağ inanışlarına göre de, Yahudiler kuyuları zehirleyerek ya da veba yayarak gittikleri her yere beraberlerinde ölüm getirmekle suçlanmışlar; bu nedenle "lanetli" olarak nitelendirilmişlerdir.[329]

Görüldüğü üzere, Yahudilerin Ortaçağ boyunca Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi inanışına dayanan "tanrı katili" ve Hristiyanlık'a ve Hristiyanlara her zaman zarar vermek amacını taşıyan "şeytanın çocukları" ve "şeytanın yardımcıları" olarak nitelendirilmeleri; Avrupa toplumundan ayrıştırılması ve hatta yok edilmesi gereken insanlar olarak görülmelerine sebep olmuştur.[330]

Bu algı, Yahudilerin Ortaçağ Avrupası'ndaki toplumsal konumlarını derinden etkileyen yasalara da yansımıştır: 132-135 yılları arasında İmparator Hadrian tarafından Sebt Ayini[331] ve sünnetin yasaklanması; Theodosian Yasası'nın "sapkınlar üzerine" başlıklı kısmında Yahudilerden "fışkırıp daha geniş alanlara yayılan bulaşıcı bir salgın hastalık" şeklinde bahsedilmesi; Yahudi-Hristiyan evliliğinin zinayla eş değer kabul edilmesi ve ölümle cezalandırılması; 404 tarihinde İmparator Hororius'un dayattığı bir yasaya göre Yahudilerin İmparatorluk hizmetinde çalışmalarının yasaklanması; I. Constantine tarafından çıkartılan Yahudilerin sahip olduğu köleleri Yahudileştirmesini yasaklatan ve aksi durumun ölümle

s.184. Yahudiler tarafından işlendiğine inanılan Ortaçağ ritüel cinayetleri için ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Trachtenberg , *The Devil and the Jews*, s.124-140.

[327] Walter Laqueur, *The Changing Face of the Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day*, Oxford University Press, 2006, s.56.

[328] Israel Jacob Yuval, "Vengeance and Damnation, "Blood and Defamation: From Jewish Martyrdom to Blood Libel Accusations," Zion 58:1,1993, s.33-99; Aktaran, Lily Galili, "And If It'a Not Good For The Jews", 18 February 2007, https://www.haaretz.com/1.4806558 (erişim tarihi: 20.02.2020).

[329] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.43-49.

[330] Trachtenberg, *The Devil and the Jews,* s.18,41,42.

[331] Sebt Ayini kısaca Yahudilikte kutsal olduğuna inanılan ve dinlenme günü sayılan Cumartesi günü sinagoglarda toplanılarak yapılan ibadettir. Ayrıca bkz. Salime Leyla Gürkan, "Sebt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sebt--yahudilik (erişim tarihi: 21.02.2020).

cezalandırıldığı yasa; 6. yüzyılın başlarında derlenen Justinainik Yasa'da sapkınların sürekli Yahudiler ile ilişkilendirilmesi; Justinian'ın Yeni Yasa'sı ile Musevilik'in gereklerini yerine getirme özgülüklerinin kısıtlanması ve 1205'de Papa Innocent'in Yahudilerin "sürekli köleliği" ile ilgili eski öğretilere destek vermesi bu yasaların önemli örnekleri olarak sayılabilir.[332]

Yüzyıllar boyunca Yahudilerin toplumsal hayattaki ve Ortaçağ Hristiyan algısındaki konumlarını etkileyen ve Nazi Almanyası'nda Yahudilerle ilgili çıkarılan yasalar üzerindeki etkisi de göz önüne alınarak, özellikle üzerinde durulması gereken en önemli olaylardan biri de 1215'te Papa III. Innocentius ve papazları tarafından düzenlenen Dördüncü Lateran Konseyi'dir. Cohen'in aktarımıyla Konsey'de Hristiyanların Yahudilere yakışıksız bağlılığına karşı çıkan ve Hristiyanlar üzerindeki hoş görülmez Yahudi etkilerinin giderilmesi amacıyla bir dizi yasa uygulamaya konulmuştur.[333] Bu yasalarla örnek olarak; Hz. İsa'ya saygısızlıkta bulunduğu için, Yahudilerin Hristiyanlar üzerinde güç sahibi olmaması gerektiği -bu durumun onlara Hristiyanlara karşı nefretlerini dışa vurma fırsatı vereceğine inanıldığından- savunularak kamusal görevlerde Yahudilerin terfii etmesi yasaklanmıştır.[334]

Konsey'i Yahudiler hakkında o güne kadar getirilen yasalardan ayıran en önemli yasa, Cohen'in aktarımıyla *"kötülüğü ile ünlü en önemli parçası"* olarak görülen Yahudileri toplumdan ayrıştırmak ve kolayca tespit edebilmek için yapılan ilk girişime imza atmış olmasıdır.[335] Yasanın 68. düsturunda yer alan buyruğa göre; normal dış görünüşlerinin Yahudilerin ve Saracenleri ayırmaya yetmediği için ve özellikle "kirletici" cinsel ilişkiyi önlemek adına, bu iki sapkın dinin mensuplarının Hristiyanlar ile karıştırılmasını önlemek amacıyla ayırt edici kıyafetler giymeleri gerekmektedir.[336] Burada "ayırt edici giysiler" ile kastedilen, kıyafetlerin en üst kısmına görünecek şekilde siyah bir leke şeklinde tezahür eden, utanç rozetlerini

---

[332] Cohen, *Haç ve Hilal Altında*, s.61-69.

[333] Cohen, *Haç ve Hilal Altında*, s.69.

[334] Solomon Grayzel, *Chuch and the Jews in the XIIth Century*, New York, 1966, s. 311; Aktaran, Cohen, *Haç ve Hilal Altında* s.69.

[335] Cohen, *Haç ve Hilal Altında,* s. 70.

[336] Grayzel, *Chuch and the Jews*, s.309; Guido Kisch*, "*The Yellow Badge in Histor"y*, Kisch, Forschungen zur Nechts, Wirtschafts und Sozialgeschichte der Juden*, Sigmaringen: 1979, s.2, 115-164, aktaran; Cohen, *Chuch and the Jews*, s.70.

(badge of shame) taşıma zorunluluğudur.[337] Bu işaretlenmenin bir benzeri yüzyıllar sonra Nazi Almanya'sında "Yahudi" kelimesinin Almancası olan *"Jude"* kelimesini ve altı köşeli yıldız simgesinin basılı olduğu rozeti, altı yaşından büyük tüm Yahudilerin kıyafetlerinin en üstüne gelecek şekilde taşıma zorunluluğu getirilmesiyle karşımıza çıkmıştır.[338]

Günümüze kadar varlığını sürdüren Antisemitizm'in, kökenlerini anlamak için üzerinde durulması gereken bir diğer önemli olay ise, 1265 yılında Kastilya Kralı X. Alfonso öncülüğünde hazırlanan Yedi Bölüm ya da Yasa Kitabı *(Las Siete Partidas)* olarak bilinen yasa metnidir.[339] Yasa Kitabı'nın yedinci bölümünün yirmi dördüncü başlığı altında yer alan on bir madde, büyücüler ve heretik (kâfir) olarak ele alınan Yahudilerin Hristiyan toplum içindeki hakları hakkındadır.[340]

Buna göre, Yahudilerin Hz. İsa'yı çarmıha gerenlerin torunları oldukları asla unutulmamalıdır; Hristiyan toplum arasındaki düzeni bozmadan dini ritüellerini yerine getirebilirler ancak herhangi bir dine mensup olmayanlara Yahudi dinini güzellemenin cezası ölümdür; Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinin yıl dönümü olan Paskalya Cuması'nda evde kapalı kalma kuralına uymayan ya da Paskalya Cuması'nı saygısızca kutlayan ya da Hristiyan çocukları kaçırarak ritüel ayin düzenlediği tespit edilen Yahudiler, ölümle cezalandırılacaktır; Yahudilerin Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle kaybettikleri onurları nedeniyle herhangi bir Hristiyan'a saygısızlık yapabilecekleri bir memuriyete ve makama getirilmeleri yasaktır; sinagogların onarım ve yeniden inşaa şartları kısıtlanmıştır; Yahudiler için kutsal ve tatil olarak kabul edilen Cumartesi gününe belirli şartlar çerçevesinde saygı duyulmuştur; herhangi bir zorlama olmaksızın Hristiyanlığa geçen bir Yahudi, korunup kutsanırken Yahudiliğe geçmeyi tercih eden bir Hristiyan ölümle cezalandırılacaktır; Yahudilerin Hristiyan hizmetçilerden yardım almaları serbest bırakılmış ancak birlikte yeme-içmeleri ya da birlikte kalmaları yasaklanmıştır; Hristiyan bir kadınla

---

[337] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm*s, s.15,16; Jacob Rider Marcus, *The Jew in Medieval World: A Source Book: 315-1791*, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1999, s.138,139; Groepler*, Anti-Semitism*, s.16.

[338] United States Holokost Memorial Museum, "Jewish Badge", https://www.ushmm.org/learn/timeline-of-events/1939-1941/jewish-badge-decreed (Erişim Tarihi: 23.05.2020).

[339] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.37; Cohen*, Haç ve Hilal Altında*, s.178.

[340] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.37; Cohen, *, Haç ve Hilal Altında,* s.178.

cinsel ilişki yaşayan Yahudiler ölüm ile cezalandırılacaktır; Yahudilerin Hristiyan köle satın almaları yasaklanmıştır; Yahudilerin Hristiyanlardan kolayca ayırt edilebilmeleri için günlük hayatlarında kafalarının üzerinde ayırt edici işaretler taşımaları zorunlu hale getirilmiştir.[341]

Yasa Kitabı'nı bu denli önemli kılan ise, bu yasaların sosyal hayatta Yahudilere karşı toplumsal tutumunun bel kemiğini oluşturması ve tarihsel süreçte küçük değişikliklerle kullanılmaya devam edilmesidir.[342] Toplumsal dışlanmanın şiddetlenen etkileri ve Yahudilere uygulanan vergilerin arttırılması sonucu git gide sefalete sürüklenen Yahudi toplumu, Fransa ve Almanya'da olmak üzere farklı tarihlerde çıkarılan yasalar ile pek çok kez sürülmüş; ancak İngiltere'de Kral I. Edward tarafından 1290 yılında çıkarılan ferman ile kitlesel olarak ilk kez sınır dışı edilmiştir.[343]

Yahudilerin Ortaçağ Avrupası'nda toplumsal hayatta dışlanmalarının, sürülmelerinin ve toplu ölüme mahkum edilmelerinin diğer bir nedeni de, 1348 yılında Avrupa'da ortaya çıkan ve yirmi beş milyon insanın ölümüne yol açan Kara Ölüm *(Balck Death)* olarak da bilinen veba salgınının; Hristiyan alemini yok etmek için Yahudiler tarafında düzenlenen uluslararası bir "Yahudi komplosu" olarak gösterilmesidir.[344] Lanetli olarak adlandırılan Yahudilerin bu salgın hastalığı da gittikleri her yere beraberlerinde götürdüklerine -kuyu, sarnıç ve su kaynaklarını zehirlediklerine- inanılması Yahudilerin yaşadığı kasabaların ve köylerin toplu olarak yakılmasına, Yahudilerin yakalanarak engizisyon mahkemelerinde suçlarını itiraf etmeleri için yargılanmalarına ve çeşitli pek çok işkenceye maruz bırakılarak katledilmelerine sebep olmuştur.[345]

---

[341] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.34-44.

[342] Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı eyaletlerinde ve birçok Latin Amerika ülkesinde hala yürürlükte olan yasalarda Yasa Kitabı'nın etkileri görülmektedir. Ayrıca bkz. Emrullah Kaleli, "Ortaçağ Avrupa'sında Yahudilerin Genel Durumu ve Las Siete Partidas'a (1265) Göre Yasal Statüleri", *Turkish Studies - Historical Analysis*, Cilt 14, Sayı 3, Skopje/Macedonia-Ankara/Turkey, 2019, s.584.

[343] Ayrıca Yahudiler Fransa Kralı Philippe 1182'de, Kral IX. Louis tarafından 1253'de, Avusturya'dan 1420'de, 1424 ile 1451 arası pek çok kez Almanya'dan kovulmuşlardır. Groepler, *Anti-Semitism*, s.27; Cohen, *Haç ve Hilal Altında*., s.94; Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, (çev. Sevinç Altınçekiç), İstanbul: , Alfa Yayınları, 2011, s.96.

[344] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.43. Goepler, *Anti-Semitism,* s.21.

[345] Marcus, "The Definition of Antisemitism", s.43-47. Bu dönemde sadece Strassburg'da bile 2000 tane Yahudi yakılarak öldürülmüştür. Detaylı bilgi için ayruca bkz. Goepler, *Anti-Semitism,* s.25.

Bu dönemden sonra Avrupa'da Antisemitizm Yahudilerin dini sebeplerin yanında casusluk ve tefecilik ile suçlanmalarını ve toplumdan dışlanarak uzaklaştırılmalarını kapsayan yasalar devam ettirilmiştir. Genel olarak amaç Yahudi halkın çoğalmasını önlemek, yoksulları ülke dışına sürmek ve zengin olanlardan ise vergiler sayesinde olabildiğince fazla faydalanmak üzerine kurulmuştur.[346] Örneğin, 16. yüzyılın başlarında Alman kentlerinde Yahudi nüfusu artsa da dışlayıcı önlemler alınmaya devam edilerek akşamları saat 18.00'a doğru Strasburg Katedrali'nin kulesinden Yahudileri kenti terketmeye çağıran Yahudi borusu çalınmaktaydı.[347]

Tarihsel süreçte toplumsal hafızaya ilmek ilmek işlenen Yahudi karşıtı düşünceler, tutumlar ve yasalar farkı dönemlerde benzer şekillerde kendilerine yer bulmayı başarmıştır. Ancak bunun Ortaçağ döneminde "din" üzerinden bir ötekileştirme etrafında yığıldığı görülürken; 19. yüzyıl'da ulusal devlet ve aidiyete dayalı devlet anlayışı ile değişen toplumsal ve siyasi şartlar eşliğinde daha önemli ve bilşetirici bir kavram olan "ırk" kavramının ötekileştirmenin odak noktası olmaya başladığı görülmektedir.[348]

Bunun en güzel örneklerinden biri de Nazi dönemi Almanyası'nda kabul edilen yasalarla, 2. Dünya Savaşı'na giden yolda Yahudilere karşı tutum ve beslenen ırkçılığın varabileceği en kötü nokta olan soykırım hadisesidir. Goepler'in ve Heilberg'in karşılaştırmalarına göre, Nazi dönemi Yahudi karşıtı yasaları pek çok yönden Avrupa'nın Antisemitizm geçmişinin bir yansımasını bizlere sunmaktadır. Bu karşılaştırmaya göre, 1936 yılında çıkarılan Alman Kanını ve Onurunu Koruma Kanunları olarak da bilinen Nürnberg Kanunları[349] ile Ortaçağ'da Yahudiler ve Hristiyanlar arasında evlilik ve cinsel ilişki yasağı; Yahudilerin yemekli vagonlardan yararlanmasını yasaklayan ve 1939'da Yahudilerin belirli evlerde ve mahallelerde yaşamasını öngören yasa ile Ortaçağ'da Yahudiler ve Hristiyanların birlikte yemek

---

[346] Goepler, *Anti-Semitism*, s.47.

[347] Goepler, *Anti-Semitism*, s.33.

[348] Pierre Andre Taguieff, *Antisemitizm*, (çev. Işık Ergüden), Ankara: Dost Yayınları, 2017, s. 37; Groepler, *Anti-Semitism,* s. 94; Raul Hilberg, The *Destruction of the European Jews*, London: Holmes& Meier, 1985, s.33; Sindre Bangstad ve Matti Bunzl, "'Anthropologists Are Talking' About Islamophobia and Anti-Semitism in the New Europe", *Ethnos*, Cilt 75, Sayı 2, 2010, s. 218.

[349] 1936'te Nazi Almanyası'nda kabul edilen ve kısaca üstün ırk olan saf Alman ırkından olmayarak alt sınıf olarak görülen Yahudiler ve Çingeneler'in bir de Alman ırkının sağlıklı devamı için tehdit olarak görülen özürlülerin yok edilmesine temel hazırlayan yasa. Bkz. "Nürnberg Yasaları", *Holokost Ansiklopedisi*, https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nuremberg-laws (erişim tarihi: 06.04.2020).

yemesinin ve birlikte yaşamasının yasaklanması; 1933 Memurluk Mesleği Yasası ile Ortaçağ'da Yahudilerin resmi görevlerde çalışması yasağı; 1938'de Yahudilerin taşınmaz malların zorunlu satışını öngören kararname ile Ortaçağ'da Yahudilere taşınmaz mal satma yasağı; 1942'de Yahudilerin dava açmasının yasaklanmasını öneren yasa ile Ortaçağ'da Yahudilerin Hristiyanlar aleyhinde dava açmasının yasaklanması; 1 Eylül tarihli kararname ile getirilen Yahudilerin kollarında sarı bant taşıma zorunluluğu ile Ortaçağ'da Yahudilerin kıyafetlerinin en üstüne gelecek şekilde ayırıcı işaret taşıma zorunluluğu; 1941 tarihli Yahudilerle dostluk ilişkisi kurma yasağı ile Ortaçağ'da Hristiyanların Yahudi törenlerine katılmasını ve Yahudilerin Katolik inancı tartışmasını yasaklayan yasa; 1942'de çıkarılan Musevilik'i kabul eden bir Hristiyan'a Yahudi gibi muamele edileceğini içeren yasa ile Ortaçağ'da Musevilik'e geçen bir Hristiyan'a kanıtlanmış kâfir algısı ile işlem yapılmasını içeren yasa ve 1933 tarihli Alman okul ve yüksekokullarının aşırı dolması gerekçesi ile Yahudilerin akademiden uzaklaştırılması yasası ile Ortaçağ'da Yahudilerin akademik unvan almasının yasaklayan yasalar açık bir benzerlik taşımaktadır.[350]

Kısacası Goepler'in ifadesiyle:*"Görüldüğü gibi, daha sonra yaşanan birçok şey için, yol çok önceden açılmıştı ve bugün de hala ortadan kalkmış değil.[351]"* Lewis'in altını çizdiği üzere Antisemitizm açılan bu yolda atılan adımlarla Nazi Almanyası yöneticilerinin Yahudi sorununu teşhis etmekte ve "nihai çözüm" olarak adlandırdıkları aracı geliştirmekte kullandıkları bir doktrindir.[352] 19. yüzyıl Almanyası'nın Antisemitizmi'ne bakıldığında dikkat çekici olan şey, Yahudi karşıtlarının hemen hepsinin iyi eğitim görmüş kesimlere mensup; kentli, Hristiyan dininin fanatik savunucuları olmayan -bazı kesimlerde kiliseye karşı düşmanca olmasa bile kayıtsız bir tavır sergileyen- insanlardan oluşması ve hatta en kötü Antisemitizm örneklerinin öğretmenler, öğrenciler, endüstri ve ticaret alanındaki hizmetliler, küçük memurlar, serbest meslek sahipleri ve çeşitli tarikat üyeleri tarafından benimsenerek yaygınlaştırılmasıdır.[353] Görüleceği üzere 19. yüzyıl

[350] Hilberg, The *Destruction of the European Jews*, s.11,12; Goepler, *Anti-Semitism,* s.18-21.

[351] Goepler, *Anti-Semitism*, s.98.

[352] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm,* s.4,13,19.

[353] Paul W. Massing, "Politik Anti-semitizmin Öncesi", *Sosyolojiye İlişkin Frankfurt Yazıları*, Cilt 8, s.96, Aktaran; Goepler, *Anti-Semitism,* s. 106.

Antisemitizmi'nde Yahudiler farklı kesimler için farklı tehlike anlamını taşımıştır; Kilise ve dindar Hristiyan kesim için hala dinsizlikte ısrar eden bir azınlık, muhafazakarlar için kültürel ve politik bir tehlike, köylüler için ise ekonomik bir felaket olarak görülmüşlerdir.[354]

Nazi dönemi Yahudi karşıtı politikalar; öncelikle Yahudiliği tanımlama ve ötekileştirme, gettolaştırma vasıtası ile dışlama, sürme ve en sonunda yok etme süreçlerini kapsayacak şekilde tarihsel olarak iki ana kol üzerinden yürütülmüştür. Birinci kol 1933-1940 yılları arasında Yahudilerin dışlanması ve sürülmesi, ikinci kol ise 1941-1945 yılları arasında Yahudilerin soykırıma uğratılmasıdır.[355] Yahudilerin toplumdan tecrit edilmeleri, sürülmesi ve kamplara yerleştirilmeleri sırasında katliamda rol oynayan en önemli unsur, Goepler ve Hilberg tarafından "mobil öldürme birlikleri" ya da "hareketli öldürme birlikleri" olarak isimlendirilen SS[356] ve Polis işgal birlikleridir.[357]

Nazi dönemi Antisemitizmi'nin Ortaçağ Yahudi karşıtı anlayışından ayıran özelliklerden biri de, saf Alman ırkı *(Aryen)* olmayanları ayrıştırırken belirleyici özellik olarak ilgili şahsın dininin değil atalarının dininin temel alınmasıdır.[358] Çünkü Nazi ideolojisine göre, Yahudilik ırk temelli bir aidiyeti temsil etmektedir; Yahudilerin din ve dil faktörleri tercihen değiştirilse de zürriyetleri Yahudi kalmaya devam etmektedir.[359] Lewis bu noktada Nazi dönemi algısında Yahudiliğin kalıtımla kazanılabildiği düşünüldüğü için, sadece dini bir tanım olmadığını ve dolayısıyla Yahudiliğin bir dini kimlik ve iradi olarak alınan veya terk edilebilen ulusal kimlik türlerinden farklı olarak kabul edildiğinin altını çizmektedir.[360] Ancak Lewis burada Yahudiliğin ırkçı bir tanım da olmadığı ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir parantez

[354] Goepler, *Anti-Semitism*, s. 106.

[355] Hilberg, The *Destruction of the European Jews*, s.54.

[356] SS (Schutzstaffel) ya da Koruyucu Takım olarak bilinen birlikler Adolf Hitler ve diğer parti liderleri için özel muhafız birliği olarak kurulmuştur ve Nazi terörünün önemli bir aracı olmuşlardır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. "SS Polis Devleti", https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/ss-police-state (Erişim Tarihi: 23.05.2020).

[357] Goepler, *Anti-Semitism*, s. 53,54. Hilberg, The *Destruction of the European Jews*, s.271.

[358] Goepler, *Anti-Semitism,* s.142.

[359] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm,,* s.12

[360] Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm,* s.11,12.

açmaktadır; çünkü ırkçılar için baba da en az anne kadar önemlidir ve ırksal kimlik din değiştirmeyle kazanılmaz ya da kaybedilmez.[361]

1941 yılında Almanya'da Devlet Güvenlik Dairesi tarafından yayınlanan kararname; Aryen ve Yahudilerin sosyal hayatta dostluk ilişkilerinin ve birlikte görülme oranlarının artması sebebi ile; bu tarz durumlarda Aryen tarafın eğitici amaçla geçici süre ile gözaltına ve ciddi durumlarda üç yıl süre ile toplama kamplarına alınmasını emrederken, Yahudi tarafın her durumda gözaltına alınmasını ve yeni bir emre kadar toplama kampına gönderilmesini emretmektedir.[362] Yahudilerin kamplara taşınmasında yolcu vagonlarının değil, yük vagonlarının kullanılması ise çok sayıda Yahudi'nin henüz kamplara ulaşamadan havasızlıktan ölmesine yol açmıştır. Kamplara ulaşmayı başaranlar için ise süreç çok hızlı işlemekteydi; trenden inenler öncelikle çalışabilecek olan genç ve sağlıklı erkekler, 16-20 yaş arası genç, sağlıklı ve çalışabilecek olan kadınlar, çalışamayacak kadar küçük ve yaşlı erkekler ve son grup olan çocuklu ve yaşlı kadınlar olmak üzere dört gruba ayrılıyor; bu grupların içinde önce çalışmayacak kategorisine girenler gaz odalarına, ardından da cesetlerinin yakılması için krematoryuma gönderiliyor ve aynı akşam eşyaları Almanya'ya paketlenmiş oluyordu.[363] Çalışmak için ayrılanlar için de süreç pek farklı işlemiyordu; koğuşlardaki korkunç derecede kötü yaşam koşullarının sonuçları bulaşıcı ve salgın hastalığa sebep oluyor, "hasta" olmak ise krematoryuma giden sürecin ilk adımı anlamına geliyordu.[364] Gaz arabaları ve birer imha merkezi olarak kurulan gaz odaları daha sonra duş ve banyo odaları olarak gizlenmiştir.[365]

Nazi faşizmi sürecinde toplama kampları -Almanya egemenlik bölgesinde toplam 2.352 dış kamp ve hapishane bulunmaktaydı- Yahudileri tecrit etme, işkence yapma ve imha etme merkezleri olarak kullanılmıştır; mevcut sürekli değiştiği için kamplara gelenlerin tam sayılarını saptamak zor olsa da 1940 yılından Sovyet

[361] Haham Hukuku'na göre Yahudilik; Yahudi bir anneden doğan ya da Yahudiliğe geçen kişidir. Bu kişi bir başka dine geçse bile Yahudiliği son bulmaz. Lewis, *Semitizm ve Anti-semitizm, s*.11,12.

[362] Hilberg, The *Destruction of the European Jew,* s.121; Goepler, *Anti-Semitism*, s.147.

[363] Goepler, *Anti-Semitism*, s.160, 175.

[364] En sık rastlanılan salgın hastalık açlık ishaliydi ve mahkumların %80'inin bu hastalığa yakanladığı söylenmektedir. Bu hastalığı tifus, malarya ve uyuz flegmoni gibi hastalıklar izlemekteydi. Goepler, *Anti-Semitism,* s.176,180.

[365] Goepler, *Anti-Semitism*, s.160.

ordularının müdahalesinin gerçekleştiği 1945 yılına kadar sadece Auschwitz kampında 4.500.000 Yahudi'nin katledildiği tahmin edilmektedir.[366]

Şekil 10: Holokost Toplu Mezarları

Toplu mezarlardan biri, Bergen-Belsen, Almanya, 1945, Imperial War Museum, London, England; Aktaran, Michael Berenbaum, The World Must Know: The History of the Holocaust Memorial Museum as Told in the United States Holocaust, USA: Little, Brown and Company, 1993 s.187.

Hitler'in şu sözleri toplama kampları hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır:

> *"Toplama kamplarının senatoryumlara dönüşmesini istemiyorum. Terör en etkili politik silahtır. Bize karşı çıkacak herhangi biri, kendisini toplama kampında nelerin beklediğini bilirse harekete geçmeden önce iyice düşünecektir. Sert davranabilen, birini öldürmesi gerektiği zaman düşünmeyen insanlara ihtiyacım var. Her olumluluğun anlamı olduğu gibi her olumsuzluğun da anlamı vardır. Vicdan Yahudilerin buluşudur.[367]"*

Kamplarda yapılan işkencelerden bahsedilirken üzerinde durulması gereken diğer bir konu da tıbbi deneylerdir. Örneğin, İmha edilecek halkların kısırlaştırılması için SS doktoru Clauberg 16-30 yaş aralığında olan 400-500 Yahudi kadının yumurtalıklarına kimyasal maddeler enjekte ederek; başka bir SS doktoru olan Schumann ise iç organları alma ve yumurtalıkları yakma yöntemiyle ve diğer bir SS doktoru olan Wirthus ise Yahudi erkekler üzerinde çeşitli yöntemlerle işkence içeren

[366] Goepler, *Anti-Semitism*, s. 162.

[367] Danuta Czech, Tedausz lwszko, Ausclıwitz, Hamburg 1980, s.102; Aktaran, Goepler, *Anti-Semitism*, s. 162,163.

tıbbi deneyler yapmıştır.[368] Deneye maruz bırakılan insanlar ya hemen ölmüş ya da zehir enjekte edilerek öldürülmüş ve gaz odalarına gönderilmiştir.[369] Diğer bir SS doktoru olan Mengele ise Yahudi, Kıpti ve Romen ailelerden alınan ikiz çocuklar üzerinde organları karşılaştırılarak çeşitli deneyler yapmıştır; bunlar arasında kimyasal enjekte ederek göz rengini değiştirmeye çalışmak, ikizleri sırtlarından birbirine dikmek ya da uzuvları kesmek gibi korkunç deneyler bulunmaktadır.[370]

Şunu belirtmek gerekir ki, Yahudi soykırımı sadece Nazi dönemi Almanya sınırları içinde kalmayıp Almanya tarafından işgal edilen yerlerde de sürdürüldüğü ve süreç olarak 2. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmesi -tarihsel ve bölgesel kapsam genişliği- sebebiyle katledilen Yahudi sayısı hakkında literatürde bir fikir birliğine varılamamıştır.

Dawidowicz'e göre tüm bu süreç sonunda tahmini 5.933.900 Yahudi öldürülmüştür; bu veriye göre soykırım öncesi Polonya, Baltık Ülkeleri, Almanya ve Avusturya'daki toplam Yahudi nüfusunun yüzde 90'i katledilmiştir.[371] Avrupa geneline bakıldığında ise, soykırım öncesi Avrupa'da yaşayan ve sayıları 9 milyonu bulan Yahudilerin yaklaşık üçte ikisi yok edilmiştir.[372] Hilberg'e göre ise soykırıma uğrayarak öldürülen Yahudi sayısı 5,1 milyon civarindadır.[373] Seltzer'in aktarımına göre de Nazi rejimi altında yaşayan 9,6 milyon Yahudinin 5,7 milyonu öldürülmüştür.[374]

2. Dünya Savaşı'nın Avrupa Antisemitizm tarihinde, ders niteliğinde büyük bir kırılma yarattığı genel izlenimine rağmen savaş sonrası dönemde, uluslararası araştırmalarla yürütülen anket sonuçlarına göre; Avrupa ülkelerinin çoğunda Antisemitik tutumlar yok olmayarak beslenmeye devam etmiştir.[375] 2. Dünya Savaşı sonrası yerinden edilmiş ya da geri dönen Yahudiler, Batı Avrupa ülkelerinde

---

[368] Goepler, *Anti-Semitism,* s. 180.

[369] Goepler, *Anti-Semitism,* s. 180.

[370] Goepler, *Anti-Semitism*, s.181; Berenbaum, *The World Must Know*, s.192; "Nazi Medical Experiments", http://www.holocaustchronicle.org/StaticPages/384.html (erişim tarihi: 21.03.2020).

[371] Lucy S. Dawidowicz, *The War Against the Jews 1933-1945*, New York: Holt, Reinhard and Winston, 1975, s.402,403.

[372] Dowidowicz, *The War Against the Jews*, s.403.

[373] Hilberg, The Destructin of the European Jews, Cilt 3, s.1202.

[374] William Seltzer, "Population Statistics, the Holocaust, and the Nuremberg Trials", *Population and Development Review*, Cilt 24, Sayı 3, Eylül 1998, s.532.

[375] EUMC, *Manifestations of Antisemitism*, s.215, 217.

bürokratik önlemler ya da popüler tepkilerle karşılaşmışlardır.[376] Avrupa'da aşırı sağ partilerin kullandığı Antisemitist politikalar, 1950'lerden bu yana ve özellikle 1980'lerde yakaladığı kitlesel büyümeler ve 1990'larda seçim başarılarından dolayı oldukça ilgi görmüştür.[377] Fransa, İtalya, Avusturya ve bunlardan daha geç de olsa Almanya'da gelişen, şiddete başvurmaya hazır büyük bir sağ alt kültür oluşmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde ise durumun değişmediği hatta artış gösterdiği söylenebilir. 2018 yılında Avrupa Komisyonu tarafından *Eurobarometer* anketleriyle Avrupa'da Antisemtizm algısı incelenmiş; rapora göre katılımcıların %40'ı Antisemitzm'i kendi ülkelerinde bir sorun olarak görmezken Antisemitizm'in son beş yılda artışa geçtiğini düşünen genel oran %36, Yahudiler içinde ise artışı hissedenlerin oranı çarpıcı bir üstünlük ile %89 olmuştur.[378] Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (*European Union Agency for Fundamental Rights-FRA)* tarafından AB üye devletlerinde yaşayan Yahudi nüfusunun %96'sına ev sahipliği yapan 12 üye devlet (Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Hollanda, Polonya, İspanya, İsveç ve İngiltere) üzerinde 2008-2018 yılları arasında yapılan anketlere göre, günlük hayatta Antisemitizm olayları artmaktadır.[379] Rapora göre katılımcıların %89'u son beş yılda (yapılan son anketten önceki beş yıl) yaşadıkları ülkede Antisemitzm'in yükseldiğini ve %85'i bu konuyla ilgili ciddi problemler yaşadığını bildirmiştir.[380] Ayrıca katılımcılar, Antisemitizm'i yaşadıkları en büyük sosyal ve politik sorun olarak görme eğilimindedir; katılımcılara göre bu problem internet ve sosyal medyada %89, kamusal alanda %73, medyada %71 ve siyasal alanda %70 oranında karşılarına çıkmıştır.[381] Katılımcıların karşılaştıkları en Antisemitik ifadeler ise; %51 oranında *"İsrailliler Filistinlilere Naziler gibi davranıyor"*, %43 oranında *"Yahudiler çok fazla güce sahip"*, %35 oranında *"Yahudiler Holokost kurbanlığını kendi amaçları için sömürüyor"* şeklindedir;

[376] EUMC, *Manifestations of Antisemitism*, s.216.

[377] EUMC, *Manifestations of Antisemitism*, s. 221.

[378] European Commission, "Commission presents its response to Antisemtism and a survey showing Antisemtism is on the rise in the EU", 10 December 2018, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_6724 (Erişim tarihi: 05.03.2021).

[379] FRA, *Experiences and perceptions of antisemitsm: Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*, Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2018, s.7,11.

[380] FRA, *Experiences and perceptions of antisemitsm,* s.11.

[381] FRA, *Experiences and perceptions,* s.11

katılımcılar bu tarz söylemlerle %80 oranında çevrimiçi olarak, %56 oranında internette ve %48 oranında siyasi alanda karşılaştıklarını belirtmişlerdir.[382]

2005 yılında Polonya Başkan yardımcısı Richard B. Cheney'in şu sözleri Antisemitizm'in henüz bir düşünce iken engellemesinin öneminin altını çizmektedir:

> *"Bu yerde toplandığımızda böylesine muazzam bir zulmün dünyanın çok uzak, uygar olmayan bir köşesinde değil medeni dünyanın kalbinde gerçekleştiğini hatırlıyoruz. Toplama kamplarının hikayesi bize şunu hatırlatıyor: Kötülük gerçektir, ismiyle anılmalıdır ve yüzleşilmelidir. Anti-semitizmin kelimelerle başlayabileceğini ancak nadiren kelimelerle son bulduğunu hatırlıyoruz… Nefret ve hoşgörüsüzlük mesajlarına korku eylemlerine dönüşmeden önce karşı çıkılması gerekiyor.[383]"*

Bu önemi de göz önünde bulundurarak ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Avrupa'da İslamofobi'nin engellenmesi için uygulanan politikaları daha sağlıklı incelemek için bir örneklem olması adına, bu bölümde Avrupa'da Antisemitizm'in önlenmesi için uygulanan AB politikalarına değinilecektir.

3.1.2. Avrupa'da Antisemitizm ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikaları

AB Antisemitizm Koordinatörü Katharina von Schnurbein'in de dediği gibi; *"Bir şeyi tanımlayamazsak eğer onunla savaşamayız.[384]"*

Bir durumun nasıl görüldüğü ve kabul edildiği o durum karşısında atılan adımları şekillendiren ve etkileyen en önemli faktördür. O nedenle başlarken, bir önceki bölümde üzerinde durulduğu üzere, Antisemitizm'in Ortaçağ'da dini ayrımcılık ile öne çıkarken, özellikle 2. Dünya Savaşı'nda sonra biyolojik temelli ırkçılık denildiğinde Avrupa toplumsal hafızasında akla ilk gelen ayrımcılık şekli olduğu hatırlanmalıdır. Bu bağlamda Antisemitizm, AB yasal mevzuatında resmi bir tanımlama ile ele alınmamış olmasına rağmen; ırk temelli ayrımcılık ve ırk temelli ayrımcılıkla ilgili şiddeti teşvik eylemlerinin, nefret söylemi ve nefret suçlarının

[382] FRA, *Experiences and perceptions,* s.11

[383] Office of the Special Envoy to Monitor and Combat Anti-Semitism, *Contemporary Global Anti-Semitis.*

[384] Combat Anti-semitism, "Europe's role in Combating Anti-Semitism: Interview with Ms. Katharina von Schnurbein", 1 November 2020, https://combatantisemitism.org/latest-news/europes-role-in-combatting-anti-semitism-interview-with-ms-katharina-von-schnurbein/ (erişim tarihi: 20.03.2021).

yasaklandığı maddelerle üye devletlerin yasal mevzuatlarında bağlayıcılık kazanarak engellenmeye çalışılan bir ırkçılık türü olarak kabul edildiğinin altı çizilmelidir.

Antisemitizm'e karşı yürütülen AB politikalarını daha iyi anlamak için öncelikle; ırk ayrımcılığına karşı bağlayıcı mevzuatları, katı hukuk araçları olarak da bilinen; Avrupa Birliği Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma, AB Temel Haklar Şartı (*Charter of Fundamental Rights of the European Union)*, 29 Haziran 2000 tarihli 2000/43/EC sayılı Irk Eşitliği Direktifi, 2000/78/EC sayılı Çerçeve Direktifi, 28 Kasım 2008 Tarihli 2008/903/JHA sayılı Konsey Çerçeve Kararı, 10 Mart 2010 tarihli ve 2010/13/EU sayılı Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi ve 25 Ekim 2012 tarihli 2012/29/EU sayılı Mağdur Hakları Direktifi kısaca incelenmelidir. AB'nin taraf olmamasına rağmen üye devletlerde bağlayıcı olan AİHS'de bu konuda değinilmesi gereken uluslararası bağlayıcı metinler arasındadır. Ayrıca AB tarafından ırk ayrımcılığını önlemek için geliştirilen, yumuşak hukuk araçları olarak da bilinen ve bağlayıcı olmayan politikalar da bu alanda önem taşımaktadır.

Öncelikle AB'nin Antisemitizm ile mücadele politikalarının temelini oluşturan yasal mevzuat incelenecektir. Bu bağlamda karşımıza ilk olarak AB Antlaşması Madde 2'de yer alan; AB'nin azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere; insan onuruna, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğüne saygı değerleri üzerine kurulduğunun vurgusu çıkmaktadır.[385]

AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma Madde 10'a göre; Birlik politikalarını ve faaliyetlerini tanımlarken ve uygularken cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelinde ayrımcılıkla mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Madde 17'ye göre ise Birliğin üye devletlerde yer alan dini kuruluş ve cemaatlerin iç hukuktaki farklı uygulamalara tabi olmasına saygı gösterir. Ancak bu durum kilise ve sinagoglar için olumlu bir konum sağlarken, daha sonra değinileceği gibi özellikle İslam dini için dezavantajlı durumlar doğurmaktadır. Yine aynı antlaşmanın Madde 19'unda bu ayrımcılıklarla mücadele için Konsey'in özel

[385] European Commission, "Legal Framework", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/legal-framework_en (erişim tarihi: 10.03.2021).

bir yasama usulü uyarınca, oy birliği ile karar verilerek AP'nin onayını aldıktan sonra uygun önlemleri alabileceği belirtilmiştir.[386]

ECRI'nın 1996 yılındaki, ECRI 1 No'lu ırkçılık, Yabancı Düşmanlığı, Antisemitizm ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele İçin Genel politika Tavsiye Kararı'na bakıldığında; ırkçılık, yabancı düşmanlığı, Antisemitizm ve hoşgörüsüzlüğe karşı etkili bir şekilde mücadele vermek için yaşamın her alanına yayılmış ve birbirini tamamlayan çok çeşitli tedbirlerlerin somutlaştırması, bütünlük ve süreklilik arzeden bir yaklaşımın gerekli olduğu ve üye devletler arasındaki sosyal, ekonomik ve hukuksal açıdan varolan farklılıklara uygun şekilde çalışmalar yapılması gerektiği bildirilmiştir.[387]

Ayrıca istihdam ve çalışma hayatında ve topluma mal ve hizmet sağlanması konularında; ayrımcılığın hukuka aykırı olduğu, ırkçı ve yabancı düşmanlığını içeren eylemlerin şiddetle cezalandırılması gerektiği, ırksal, etnik, milli ya da dinsel topluluklara ya da üyelerine karşı toplumu, düşmanlığa ya da şiddet kullanmaya teşvik eden sözlü, yazılı, görsel-işitsel ifade araçları (elektronik medya araçları da dahil olmak üzere) kullanılması, dağıtılması ya da depolanması hukuksal açıdan bir suç olarak tanımlanması; ırkçı örgütlerle mücadele etmek amacıyla, gerektiğinde hukuki ve üzerinde anlaşılan hallerde bu tür örgütlerin yasaklanması, bu konularla ilgili mücadeleyi güçlendirmek adına eğitim ve haber iletişim alanlarında tedbirler alınması, kültürel çeşitliliğin destekleyecek politikalar üretilmesi, ayrımcılığın kökeni ve nedenleri ile ilgili araştırmalar yapılması, polisin toplumun tüm üyelerine eşit davranmasını ve her türlü ırkçı, yabancı düşmanı, Antisemitik ya da hoşgörü dışı davranıştan kaçınmasını sağlamak adına çalışmalar yapılması şeklindeki hususlar üye devletlerin hükümetlerine tavsiye edilmiştir.[388]

Amsterdam Antlaşması'nda Madde 13 ile; cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelinde ayrımcılık yapmama maddesi eklenmiş ve sığınma konusunda AB'ye yetki verilmiş ve Konsey, madde 136 ve 137 ile bu konularda üye devletleri işbirliğine teşvik etmek ile

[386] "Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union", *Offical Jurnal of the European Union*, (C 326), Brussels, 26.10.2012, s.53,55,56.

[387] "1 No.lu ECRI Genel Politika ve Tavsiye Kararı: Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı, Anti-semitizm ve Hoşgörüsüzlük ile Mücadele", ECRI, CRI (96) 43, Strasburg: ECRI, 4 Ekim 1996, s.3.

[388] "1 No.lu ECRI Genel Politika ve Tavsiye Kararı", s. 4,5,6.

görevlendirilmiştir.[389] Bu dönemde AB'de ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıkla mücadele ile ilgili çeşitli politikalar geliştirilmeye çalışılmış ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nı (ABAD), AB mevzuatının uygulanırlığını denetlemek için görevlendirilmiştir.

Üye devletlerin konuyla ilgili ulusal hukuklarına bakıldığında birkaç örnek ele alınabilir. Örneğin 2018 yılında Belçika'da arabayla Yahudi bir vatandaşa kasten çarpılması, hem temel bir suçu teşkil etmesi hem de suça teşvik motivasyonu sebebiyle ırkçı nefret olarak değerlendirilerek Antwerp Ceza Mahkemesi tarafından nefret suçu olarak değerlendirilmiştir.[390] Başka bir örnekte, 2019 yılında Avusturya'da Yahudi bir çocuğa hakaret ve tehdit eden bir adam nefret söyleminde bulunduğu ve toplumsal şiddeti tetiklediği gerekçesi ile ulusal ceza mahkemesi tarafından suçlu bulunmuştur.[391]

Ulusal hukukun yanında, ABAD tarafından Antisemitizm ile ilgili verilen birkaç karara değinilmesinde de fayda vardır. *Garaudy v. France* davasında "İsrail'in Kurucu Mitleri" kitabının yazarı olan başvuranın, ABAD kararına göre Yahudi cemaatini alelen karalamak, toplumu suça teşvik ederek ifadelerinin Holokost'u inkar anlamı barındırdığı sebebiyle başvurusu uygunsuz bulunmuş ve Madde 17 (hakkı kötüye kullanma yasağı) uygulanarak olayın Madde 10 (ifade özgürlüğü) kapsamında değerlendirilemeyeceği kararına varılmıştır.[392] Benzer şekilde gerçekleşen iki dava olan *Honsik v. Austria* ve *Marais v. France*'da da mahkeme gaz odalarında soykırımın inkarı ve gazla öldürülmenin bilimsel mantıksızlığını tartışan iki yayın için de durumu, ifade özgürlüğü değil, hak ihlali ve ırkçılığa teşvik kapsamında değerlendirmiştir.[393] Başka bir örnek de ise 2008 yılında Fransa'da bir performans sanatçısı tarafından sahnelenen oyunun Yahudileri aşağılayıcı, hakaret içeren ve Holokost'u inkar edici öğeler barındırması sonucu başvurusu kabul edilemez bulunmuş ve AİHS'e aykırı olarak nefret ve Antisemitizm öğeleri

[389] "Consolidated Version of the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community", *Official Jurnal of the European Communities*, (C 325), 24.12.2002.
[390] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 11.
[391] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 11.
[392] "Factsheet- Hate Speech", *European Court of Human Rights*, Eylül 2020.
[393] "Factsheet- Hate Speech", s.3.

barındırması sebebiyle ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğine karar verilmiştir.[394]

Temel Haklar Şartı Madde 1'e göre, insan onuru dokunulmazdır, saygı duyulmalı ve korunmalıdır; Madde 3'e göre, herkes'in fiziksel ve zihinsel bütünlüğüne saygı gösterilmesi hakkı vardır; Madde 21'e göre, etnik köken, renk ya da bir ulusal azınlığa mensup olma durumlarını temel alan ayrımcılık yasaklanmıştır; Madde 22'de ise Birliğin dini, dilsel ve kültürel farklılıklara saygılı olduğu belirtilmiştir.[395]

Ayrıca AİHS'in Ek 12 No'lu Protokolü Madde 1'e[396] göre ayrımcılığın genel olarak yasaklanması ve Madde 14[397] ile de ırk ve etnik kökenli ayrımcılığın kamu makamları tarafından kullanılmasının yasaklanması, AB'nin Antisemitizm politikaları açısından temeli oluşturan maddeler arasındadır. Bu bağlamda AİHS'in uygulanırlığını denetleyen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), içtihatlar yoluyla Holokost'u inkar etmenin Sözleşme'nin Madde 10 ile korunan, ifade özgürlüğü kapsamı dışında tutulması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Holokost gibi açıkça belirlenmiş tarihsel gerçeklerin gerçekliğini inkar etmenin [...] anti-Semitizm temellidir ve kamu düzenine ciddi bir tehdit oluşturur. Bu tür eylemler başkalarının haklarını ihlal ettikleri için demokrasi ve insan haklarıyla bağdaşmaz.[398]"*

Bu bağlamda 2019 yılında AİHM tarafından görülen, *Williamson v. Germany*, *Pastörs v. Germany, Lewit v. Austria* davalarında da; "Yahudi halkına yönelik eski ayrımcılığın devamı" ve "kamu düzenine ciddi bir tehdit" olarak Madde 10 ile ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğini belirtmiş ve hak ihlaline karar verilmiştir.[399]

---

394 "Factsheet- Hate Speech", s.3,4.

395 "Charter of Fundamental Rights of the European Union", *Official Jurnal of the European Union*, (C326), 26.10.2012.

396 "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", *European Court of Human Rights*, Avrupa Anlaşmaları Serisi No. 5, 2010, s.48,49.

397 "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.12.

398 "Antisemitism: Overview Of Antisemitic Incidents Recorded in The European Union 2009–2019", *FRA*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020, s. 12.

399 "Antisemitism: Overview Of Antisemitic Incidents ", s.13.

Irk ve etnik kökene bakılmaksızın kişiler arası eşit muamele ilkesini uygulayan 2000/43/EC sayılı Irk Eşitliği Direktifi *(Racial Equality Directive)* ile de bu grupların ortak pazara eşit katılımı hedeflenmektedir.[400] Yönetmelikte yer alan dolaylı ayrımcılık *(indirect discrimination)* kavramının tanımı, normal şartlarda bir azınlık grubu için etkisiz bir hükmün sırf belli bir etnik köken ve ırksal farklılığından dolayı o grubun diğer kişilere göre dezavantajlı konuma düşmesine neden olması durumlarını da "ayrımcılık" kapsamına sokması açısından, kavramın içeriğini genişleterek derinleştirmiştir.[401]

2000/78/EC sayılı İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi *(Employment Equality Directive)* ile istihdam sağlamada ve meslekte eşit muamele için kamu kurumlarında ve özel sektörde din ve inanca dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır.[402]

2009 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi'ne İlişkin Antlaşma; ırkçılık ve yabancı düşmanlığını önleme ve bunlarla mücadele etme yolunda yüksek düzeyde güvenlik sağlanması için çaba gösterilmesini amaçlamaktadır.[403] Üye devletlerin ifade özgürlüğü hakkının ve sınırlarının korunmasına ilişkin hukuk sistemlerindeki farklılıklar nedeniyle, bu hassas konu hakkındaki müzakereler yedi yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır. En sonunda Birlik çapında ırkçılık ve yabancı düşmanlığı temeline dayanan bir suçluyu tanımlamak için yeterli bir ortak standarda varılarak, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının belirli biçimleri ve ifadeleri ile ceza hukuku yoluyla mücadele edilmesine ilişkin 2008/913/JHA sayılı Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararı kabul edilmiştir.[404]

---

[400] "Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin", *Official Jurnal of the European Communities*, (L 180), 19.07.2000.

[401] "Council Directive 2000/43/EC".

[402] "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation", *Official Jurnal of the European Communities*, (L 303) 02.12.2000.

[403] "Report from the Commission to the European Parliament and the Council: on the Implementation of Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law", *European Comission,* Brussel, 27.01.2014, *s.2.*

[404] "Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law", *Official Jurnal of the European Union (*L 328), 06.12.2008.

Çerçeve Kararları, Temel Haklar Şartı'nda yer alan ifade ve örgütlenme özgürlüğü başta olmak üzere temel haklara uygun olarak uygulanmalıdır; bu çerçevede hoşgörüsüzlüğe dayalı nefreti yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran ırk ayrımcılığı ve yabancı düşmanlığı biçimlerini cezalandırarak bireylerin, grupların ve toplumun haklarının korunması ihtiyacına dayanmaktadır.[405] Çerçeve Kararın 2. Paragrafı'nda Konsey; her türlü ırkçılığa, Antisemitizm'e ve yabancı düşmanlığına karşı çıkma konusundaki kesin kararlılığını hatırlatmıştır.[406] Çerçeve Kararla üye devletlerin yukarıda sayılan nedenlerle ve Holokost'un önemsizleştirilmesi ve inkar edilmesi durumlarında cezalandırma yükümlülüğünü ortaya koyarken; diğer yandan ülkelerin ırkçılık ve yabancı düşmanlığını içeren suçlarda uymaları gereken kanun ve yönetmeliklerin birbirine yakınlaştırılması gerektiği öngörülmüştür.[407] İnsanlığa karşı suçları reddetmek ve açıkça belirlenmiş tarihi olayların varlığını inkar etmek, AİHM içtihatlarında da belirtildiği gibi Yahudilere yönelik nefreti kışkırtmak olarak kabul edilmektedir.[408] Ayrıca Madde 9'a göre üye devletler; ırkçılığı, yabancı düşmanlığını ve Antisemitizm'i diğer herhangi bir suç için ceza belirlenirken suçu işlemeye yönelten ağırlaştırıcı bir motivasyon aracı olarak değerlendirilmesini sağlama konusunda yükümlü tutulmuştur.[409]

2010/13/EU sayılı Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi *(Audiovisual Media Services Directive)* ile AB üye devletlerinin; medya hizmetlerinin ırk, din, cinsiyet ve milliyete dayalı nefreti kışkırtsı konularında gerekli önlemleri alması zorunlu kılınmıştır.[410] Madde 6'ya göre; üye devletler kendi yetkileri altındaki medya servislerinin ırk, din, cinsiyet ve milliyete dayalı nefreti teşvik etmemesini uygun araçlarla sağlayacaklardır.[411]

---

[405] "Council Framework Decision 2008/913/JHA".

[406] "Council Framework Decision 2008/913/JHA".

[407] "Romanlar için AB Eylemi", AB Türkiye Delegasyonu Enformasyon ve İletişim Destek Programı, Ağustos 2010, https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/roma_flyer_tr.pdf (Erişim tarihi: 14.10.2020).

[408] "Factsheet- Hate Speech", s.3.

[409] "Council Framework Decision 2008/913/JHA".

[410] "Council Directive 2010/13/EU (Audiovisual Media Services Directive)", *Official Jurnal of European Union*, (L 95) 15.04.2010.

[411] "Council Directive 2010/13/EU".

2012/29/EU sayılı Mağdur Hakları Direktifi *(Victim Rights Directive);* nefret suçu mağdurlarının haklarının etkili korunması ve desteklenmesi, adalete erişim ve deneyimlerin yetkili kurumlara doğru bir şekilde bildirilmesi için asgari standartların belirlenmesini hedeflemektedir.[412]

AB'nin Antisemitizm politikalarını temellendiren bağlayıcı hukuk araçlarının yanında, Konsey ve Parlamento deklerasyon ve önerileri ve Komisyon tarafından üretilen politika araçları da genel politikaları önemli oranda şekillendirip yol haritasını oluşturmaktadır.

2020 tarihli politik alanda Antisemitizm ile mücadeleyi savunan Konsey Deklerasyonu'na bakıldığında; Antisemitizm, -2018 tarihli deklerasyon da olduğu gibi- Avrupa değerlerine karşı bir engel olarak görülürken, Antisemitizm'in ırkçılık, aşırıcılık gibi kendini gösterdiği her hali ile yasal ve politika temelinde savaşılması gerektiği bildirilmiştir.[413]

2001' de gerçekleşen 6. Irkçılığa Karşı Dünya Konferansı için AP tarafından, AB'nin ırkçılığa karşı alacağı konum önerisinde; ırkçılığın kökenlerinin genellikle üye devletlerin kolonyal dönemlerinde olduğu ancak Holokost gibi yakın tarihli örneklerle kendini gösterdiği ve buna Avrupa eğitim sisteminde ve özellikle tarih derslerinde yer verilmesi gerektiğine değinilmiştir.[414]

2004 yılında Avrupa Komisyonu başkanı Romano Prodi konuşmasında, AB'yi çeşitlikleriyle güzel olan bir "azınlıklar birliği" olarak tanımlamış; Yahudilerin tarihinden çok şey öğrenileceğinin altını çizerek, onları "en eski Avrupalılar" olarak nitelendirmiş ve milliyetleri ne olursa olsun Avrupa ahlakını, kültür ve tarihini şekillendirmede büyük rol oynadıklarını belirtmiştir.[415] Konuşmada bu çeşitlilik

---

[412] "Dırectıve 2012/29/EU of the European Parlıament and of the Councıl of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA", *Official Jurnal of the European Union,* (L 315), 14.11.2012.

[413] "Council Declaration on mainstreaming the fight against antisemitism across policy areas", *Council of the European Union*, Brussels, 02.12.2020, https://www.consilium.europa.eu/media/47065/st13637-en20.pdf (erişim tarihi: 15.03.2021).

[414] "European Parliament recommendation on the European Union's position at the World conference against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance", *Official Jurnal of the European Communities,* (C 34 E/208), 07.02.2002.

[415] European Commission, "Romano Prodi President of the European Commission A Union of minorities Seminar on Europe Against Anti-Semitism, For a Union of Diversity Brussels, 19 February 2004", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_04_85 (Erişim tarihi: 08.03.2021).

birliğinde tüm bileşenlerin; kültürel, dini, etnik ya da ulusal eşit hak ve haysiyete sahip olduğunun altı çizilmiştir.

Okul, iş yeri, kamusal ve siyasi hayatta geçmişe dair farkındalık ve sahip olunan çeşitliliğin korunmasına dair bilincin oluşması adına atılacak adımların; Antisemtizm'in tezahürlerine ve diğer önyargı biçimlerine karşı aşı görevi göreceği vurgusu da, Komisyon tarafından atılacak adımların önemini vurgulamıştır.[416] İnsan haklarının ve özellikle azınlık haklarının birliğe katılım için kilit bir kriter olduğu da ayrıca hatırlatılmıştır; bunlar kısaca, Birliğin anayasa taslağına eklenen ve ayrımcılığı katı bir şekilde yasaklayan Temel Haklar Şartı'nın kabulü; üye devletler tarafından Yahudi propagandasının üretilmesi, yayılması ve satılmasını yasaklayan yasaların kabul edilmesi; Holokost'un inkarının suç sayılması; Çerçeve Karar ile belirlenen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı olaylarının yasalarla cezalandırılması; Birlik çapında adli iş birliğinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi olarak sayılabilir.

AB Antisemitizm'in yalnızca Birlik içinde değil, küresel bir problem olduğunun bilincinde olarak uluslararası çalışmalara destek vermektedir. Örneğin BM içinde artan Antisemitizm'in etkilerinin farkına varılması ve üyeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi adına yapılan çalışmaları sponsorluklarla desteklemiş; Ayrıca 2019'da AB Antisemitizm ile Mücadele Koordinatörü BM genel kurulunda "Yahudi Düşmanlığı ve Diğer Nefret Biçimleriyle Mücadele: Dijital Çağ'da Hoşgörü ve Saygı Öğretmenin Zorlukları *(Combatting Anti-semitism and Other Forms of Racism and Hate - The Challenges of Teaching Tolerance and Respect in the Digital Age)*" konularına dikkat çekmiştir.[417]

Küresel alanda atılan diğer bir adım da, AB ve İsrail'in artan Antisemitizm tehdidine karşı uluslararası mücadelede koordinasyonu arttırmak adına 2005 yılında aralarında kurulan forumdur.[418] Bundan sonraki aşamada aralarında düzenlenen seminerlerde Avrupa'da ve İsrail'de devlet memurlarının, politikacıların, uluslararası

[416] "Romano Prodi President of the European Commission A Union of minorities Seminar".

[417] European Commission, "International Cooperation: Global cooperation on combating Antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/international-cooperation_en (Erişim tarihi: 21.03.2021).

[418] "International Cooperation: Global cooperation on combating Antisemitism".

kuruluşlar ve Sivil Toplum Kuruşları'nın (STK); ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve Antisemtizm ile mücadelede adına gösterdikleri en iyi uygulamalar ele alınmıştır.[419]

2011 yılında ise Komisyon, radikalleşmenin erken belirtilerini tespit etmek ve bunları ele almak için STK'lar, yerel kuvvetler, eğitmenler, bölgesel koordinatörler ve politika yapıcıları gibi çok sayıda farklı aktörü bir araya getirerek, Radikalleşme Farkındalık Ağı'nı *(Radicalisation Awareness Network-RAN)* kurmuştur.[420] 2015 yılında ise üye devletler arası ağı genişletmek ve rehberlik hizmetlerini geliştirmek için, RAN Mükemmeliyet Merkezi *(RAN Centre of Excellence)* kurulmuş; Merkez birlik çapında 6,000 uygulayıcı ve 10 çalışma grubu ile çalışmalarına devam etmektedir. Komiyon, kurumun çalışmalarını desteklemek için dört yılda 4 milyon Euro'dan fazla fon sağlamıştır.[421]

Avrupa Komisyonu 2015'te ilk kez düzenlediği Temel Haklar Semineri *(Fundamental Rights Colloquium)* ile Antisemitizm ve Müslüman karşıtlığı da dahil olmak üzere, tüm ırkçı ve hoşgörüsüz yaklaşımlara karşı mücadele başlatmıştır.[422] Bu girişimle birlikte, Yahudi ve Müslüman toplulukların sıkıntılarının siyasal çerçevede dikkat çekmek ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve diğer hoşgörüsüzlük formları için sağlanan hizmetleri düzenlemek için, Antisemitizm ve Müslüman karşıtlığı ile mücadele adına ilk koordinatörler atanmıştır.[423]

AB'nin Antisemitizm politikaları için kilit taşlarından birini, 2016 yılında kabul edilen IHRA'nın yasal bağlayıcılığı olmayan Antisemitizm tanımının, 2017 yılında Avrupa Komisyonu ve Parlamentosu tarafından kabul edilmesi oluşturmaktadır.[424]

---

[419] "International Cooperation: Global cooperation on combating Antisemitism".

[420] European Commission, "Policies and Actions: Actions on combating antisemitism in different policy fields", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/policies-and-actions_en (Erişim tarihi: 20.03.2021).

[421] European Commission, "About RAN", https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran_en (Erişim tarihi: 20.03.2021).

[422] European Commission, "What has the Commission done to tackle Antisemitism?", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/memo_19_542 (Erişim tarihi: 03.03.2021).

[423] European Commission, "Commission appoints coordinators on antisemitism and anti-Muslim hatred", 1.12.2015, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-is-new/news/news/2015/20151201_2_en (Erişim tarihi: 03.03.2021).

[424] "European Parliament Resolution of 1 June 2017 on Combating anti-Semitism (2017/2692(RSP))", *Official Jurnal of the European Union,* (C 307), 30.08.2018.

Antisemitizm'i tanımlamanın önemi ve amacı ise; insan hakları izleme organlarına, kolluk kuvvetlerine, yasal mekanizmaya, eğitimcilere ve devlet çalışanlarına; Antisemitizm'in çeşitli tezahürlerini tespit etmek, izlemek, Antisemitik olayları sınıflandırmak, nefret suçu istatistiklerinde Antisemitizm'in yönlerini belirlemek amacıyla yol gösterici ve eğitici olması; ve ayrıca bu alandaki finansmanın sivil toplum ve insan hakları kuruluşlarına doğru bir şekilde yönlendirilmesi süreçlerine yardımcı olmaktır.[425] IHRA tarafından açıkça belirtildiği üzere, Antisemitik eylemler yasalar tarafından bu tanımla örtüşür şekilde tanımlandıklarında suç teşkil etmektedir.[426]

Ancak not düşülmelidir ki bu tanım, Almanya ve Belçika gibi farklı ülkelerde farklı benimsenebilir ve yerel mevzuatlarında farklı uygulanabilir özellikler taşımaktadır.[427] Çoğu AB ülkesinde Holokost'un reddedilmesi ya da bazı ülkelerde Antisemitik malzemelerin dağıtılması gibi Antisemitik eylemler, yasalar tarafından suç kabul edilmektedir.[428] Ayrıca Yahudilerin sadece Yahudi oldukları için diğer insanlara sunulan fırsatlara ve hizmetlere olan erişimlerinin reddedilmesi de Antisemitik ayrımcılık olarak birçok ülkede yasa dışıdır. Ayrıca IHRA tanımı ışığında, ister Yahudi olduğu için ister Yahudi olduğu düşünüldüğü için bir insanı, ya da Yahudilerle bağlantılı olduğu düşünülen bina, okul, ibadethane ya da mezarlık gibi alanları hedef alan saldırılar/suç eylemleri Antisemitiktir.[429]

Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesi Ek Protokolü *(Additional Protocol to the Convention on Cybercrime)* ile bilgisayar sistemleri aracılığı ile işlenen Holokost'u inkar ve aşağılama gibi insanlığa karşı her türlü ırkçı ve yabancı düşmanlığı niteliğindeki eylemin, üye devletlerin iç hukuklarına göre suç olarak gerekçelendirilmesi ve sayılması taahhüt edilmiştir.[430]

---

[425] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 7.

[426] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 9.

[427] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s.7.

[428] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s.9, 12.

[429] IHRA, "Working Definition of Anti-semitism", Bucharest, 20 May 2016, https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/press_release_document_antisemitism.pdf (erişim tarihi: 20.02.2021).

[430] European Council, "Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems", *European Treaty Series - No. 189*, Strasbourg: 23.01.2003.

Örneğin, Romanya'da Antisemitik materyallerin üretilmesi, yayılması ve Antisemitik karaktere sahip herhangi bir örgütün kurulmasını sınırlayan ve önleyen bir yasa, 2018 yılında kabul edilmiş ve bu eylemlere Antisemitik düşünceleri teşvik ettiği için üç yıla kadar hapis cezası verilmektedir.[431] Ancak bu durum zorunlu bir uygulama olmadığı için, diğer ülkelerde tanımın kullanımı; hükümet veya kabineler arası toplantılarda kullanım ve Antisemitizmle mücadele için ulusal eylem planlarında kullanılması ile sınırlı kalmıştır.[432]

Diğer bir örnekte ise, Belçika'da Aalst karnavalının geçit töreninde Yahudileri burunlarından kancalanmış ve böcekler olarak karakterize edilmesi, Antisemitik ögeler barındırdığı gerekçesiyle 2019 yılında Avrupa Komisyonu, uluslararası kuruluşlar ve hükümetler tarafından kınanmış ve karnaval UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki statüsünü kaybetmiştir.[433]

Yine benzer şeklide 2018'de bir Alman gazetesinde İsrail başbakanının ırkçı Yahudi tasviri şeklide resmedilmesi, Almanya Antisemitizm ile Mücadele Komiseri tarafından Nazi propagandası olarak nitelendirilmiş ve gazete kamuoyundan özür dileyerek karikatürü paylaşan gazetecinin işine son vermiştir.[434]

Bazı AB ülkelerinde Antisemitizm vakalarının daha doğru ve hızlı saptanabilmesi adına; IHRA'nın tanımını yargı sistemlerine dahil etmek, hakim ve avukatlar için eğitimler düzenlemek ve hatta Antisemitizm komiseri/koordinatörü atamak gibi girişimlerde bulunulmuştur.[435] Örneğin Avusturya'da, hakim ve savcılar için Antisemitizm için iki aşamalı bir eğitim semineri düzenlenirken; Almanya'da 2018 yılında başlanan yeni bir uygulama ile Başsavcılık ofisi tarafından Antisemtizm Komiseri atanmıştır.

2008 Avrupa Konseyi Çerçeve Kararları'nda ırkçı ve yabancı düşmanı nefret söylemine ve Antisemitizm dahil olmak üzere nefret suçlarına yönelik ortak bir ceza hukuku yaklaşımı tanımlanmıştır. Karar üye devletleri; bir ya da bir grup insana ırk,

---

[431] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s.7, 26.

[432] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s.7.

[433] European Commission, "Handbook of Practical use of IHRA", s.11; "EU castigates Aalst carnival parade for 'anti-Semitism'", 25 February 2020, https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/eu-castigates-aalst-carnival-parade-for-anti-semitism/ (erişim tarihi: 21.02.2021).

[434] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 15.

[435] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s.24.

renk, din, ulusal ya da etnik kökeni nedeniyle şiddet veya nefrete yönelik kamusal kışkırtmayı ve ayrıca Holokost'un önemsizleştirilmesini ve inkar edilmesini cezalandırma yükümlülüğü vermiştir.[436] Ayrıca üye devletler, diğer herhangi bir suç için Antisemitik, ırkçı ve yabancı düşmanı motivasyonun ceza belirlenirken mahkemeler tarafından dikkate alınmasını ve ağırlaştırıcı bir durum olarak kabul edilmesini sağlamayı taahhüt etmektedir.[437]

Ancak yine de bazı durumlarda, yerel kolluk kuvvetleri tarafından Antisemitik saldırıya uğrayan mağdurların durumları doğru tespit edilmemiş olabilir ya da mağdurlar bir şeyin değişmeyeceğini düşündükleri ya da polise güvenmedikleri için suçları bildirmemiş olabilirler. Bu durumda karşılıklı güveni sağlamak ve yaşanan olayların doğru kategorize edilmesini sağlamak adına, daha önce bahsedilen Mağdur Hakları Direktifi, mağdurların haklarının korunması için asgari standartların belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur.[438]

AİHM, ifade özgürlüğü ile meşru olarak sınırlandırılabilen ifadeler arasındaki ayrımı belirleyerek; hoşgörüsüzlüğe dayalı nefreti yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimini engellemeyi ve bu tür ifadelere cezayi yaptırım uygulanmasını gerekli görmüştür.[439]

AGİT'in Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi *(Office for Democratic Institutions and Human Rights- ODHIR)* 2017 yılında "Yahudi Karşıtı Nefret Suçlarını Anlamak ve Yahudi Toplulukların Güvenlik İhtiyaçlarını Ele Almak" konulu yol gösterici klavuzu AB genelinde devlet görevlilerine, polise ve yargıya bilinçlenme alanında destek oluması amacıyla yayınlamıştır.[440]

Yine benzer şekilde AB Yasa Uygulama Eğitimi Ajansı (CEPOL), Ocak 2020'den beri Çerçeve Kararı'nı imzalayan devletleri Yahudiliğin Pratik Klavuzu'nu *(Practical Guide to Judism)* kullanmaya teşvik etmektedir.[441] Aynı zamanda

[436] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 9.

[437] European Commission, "Handbook of the Practical use of the IHRA", s. 10.

[438] "Directive 2012/29/EU".

[439] European Court of Human Rihts, "Factsheet-Hate Speech", s. 10.

[440] OSCE, "Understanding Antisemitic Hate Crimes and Addressing the Security Needs of the Jewish Community: A Practical Guide", Warsaw: OSCE/ODIHR, 2017.

[441] Security and Crisis Center by EJC & European Agency for Law Enforcement Training (CEPOL), "A Practical Guide to Judaism", https://www.cepol.europa.eu/sites/default/files/Guide_to_Judaism_EN.pdf (Erişim tarihi:01.03.2021).

AB'deki tüm polis memurlarının kullanımına sunulmuş bu uygulama, nefret suçu modülü gibi çevrimiçi eğitimleri de içermektedir.[442] Uygulama yerel kolluk kuvvetlerinin Antisemitik olayları doğru tespiti ve bu olaylar karşısında doğru yöntemler izlenebilmesi açısından önemli bir adımdır.

Ayrıca 2016 yılında Komisyon tarafından; ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlüğün diğer formları ile mücadele ve ülkeler arası işbirliği ve iletişimi arttırmak adına, Yüksek Düzey Grup oluşturularak toplantılar yapılmaya başlanmıştır.[443] Yahudi toplulukların şemsiye kuruluşları ile üç ayda bir yapılan toplantılarla ve üye devletlere yapılan düzenli ziyaretlerle de bu topluluklar, üye devlet yetkilileri, uluslararası kuruluşlar ve STK'lar arasındaki işbirliği güçlendirilmiştir.[444]

Antisemitizm'e karşı mücadele ve Avrupa'daki Yahudi topluluklarını ve kurumlarını daha iyi korumak için, ortak güvenlik yaklaşımının geliştirilmesini konu alan Konsey Deklerasyonu'nun üye devletler tarafından kabul edilmesinin ardından; 2019 yılında Avrupa Komisyonu Antisemitizm ile mücadele Çalışma Grubu *(Working Group)* kurulmuştur. Çalışma Grubu üye devletleri ırkçılık, yabancı düşmanlığı, radikalleşme ve şiddet içeren her türlü aşırıcılığı önleme stratejisinin bir parçası olarak, Antisemtizim'in her tezahürünü önlemek ve mücadele etmek için ulusal düzeyde bütüncül stratejiler benimsemeleri için desteklemektedir.[445]

Ayrıca 2020'de Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan Herkes için Katılım ve Entegrasyon Eylem Planı 2021-2027 Hedefleri, Avrupa'da vatandaşlardan göçmenlere kadar herkesi kapsayacak şekilde; bu kişilerin AB'ye önemli katkılarda bulunacağını kabul ederek, entegrasyonlarının önünde duran engelleri kaldırmanın

---

[442] 27 Ocak 2021'de gerçekleşen Covid-19 sürecinde Antisemitik nefret suçlarını konu alan eğitim için ayrıca bkz. CEPOL, Webinar Covid 17/2020: Hate Crime in Times of Covid-19: Antisemitism, 27 Ocak 2021, https://www.cepol.europa.eu/education-training/what-we-teach/webinars/webinar-covid-172020-hate-crime-times-covid-19 (Erişim tarihi: 01.03.2021).

[443] European Commission, "A EU High Level Group on combating racism, xenophobia and other forms of intolerance", https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=51025 (Erişim tarihi:03.03.2021).

[444] European Commission, "What has the Commission done to tackle Antisemitism?", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/memo_19_542 (Erişim tarihi: 05.03.2021).

[445] European Commission, "Working Group on combating Antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/working-group-combating-antisemitism_en (Erişim tarihi: 16.03.2021).

hem bu kişilerin hem ev sahibi topluluğun çabalarına dayandığının altını çizerek teşvik etmektedir.[446]

Holokost'u araştırmak, anlamak ve bu konuda eğitilmenin AB'nin kuruluş tarihini anlamanın anahtarı olduğu düşünülerek başlatılan, Avrupa Komisyonu Ufuk 2020 (*Horizon 2020*)[447] programı ile Avrupa Holokost Araştırma Altyapı *(European Holokoust Research Infrastructure-EHRI)* projesi başlatılmış ve Holokost literatürüne Avrupa perspektifinden katkıda bulunma amacı hayata geçirilmiştir.[448]

Ayrıca AB Yahudi topluluğu için bir numaralı endişe kaynağı olan güvenlik sorunuyla mücadele etmek için, 2020 yılında kamusal alanların ve özellikle ibadet yerlerinin korunması adına çağrısında bulunmuş ve COM(2017)612 sayılı Kamusal Alanların korunması Eylem Planı uyarınca fon sağlamaya başlamıştır.[449]

20. yüzyılda Holokost'u anmak ve Antisemitizm ile mücadeleyi canlı tutmak adına Vatandaşlar için Avrupa *(Europe for Citizens- EFC*)[450] programı ile AB tarafından yıllık 3,5 milyon Euro'luk bir fon kullanılmaktadır. Avrupa'daki farklı Holokost anıtları da AB yapısal fonları tarafından finanse edilmiş ve 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı için 1600 Yahudi mezarlığını korumak için 1 milyon Euro'luk bir fon kullanılmıştır.[451] Ayrıca AB'nin Haklar, Eşitlik ve Vatandaşlık Programı da *(Rights, Equality and Citizenship Programme)*[452] Antisemitizm ile mücadele açısından önemli bir finansman kaynağıdır. Nefret söylemi ve nefret suçu ile

---

446 European Commission, "Inclusion for all: Commission presents action plan on Integration and Inclusion 2021-2027", COM(2020) 758 final, Brussels: 24 November 2020.

447 European Commission, "What is Horizon 2020?", https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/what-horizon-2020 (Erişim tarihi: 05.03.2021).

448 "European Holokoust Research Infrastructure", https://www.ehri-project.eu/ (Erişim tarihi:05.03.2021).

449 European Commission , "Funding programmes: Commission programmes funding relevant projects combating antisemitism and fostering Jewish life", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/funding-programmes_en (Erişim tarihi:21.03.2021).

450 European Commission, "Europe for Citizens", https://ec.europa.eu/info/departments/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/europe-citizens-efc-0_en (Erişim tarihi: 05.03.2021).

451 European Commission, "What has the Commission done to tackle Antisemitism?".

452 European Commission, "Rights, Equality and Citizenship Programme", https://ec.europa.eu/justice/grants1/programmes-2014-2020/rec/index_en.htm (Erişim tarihi: 16.03.2021).

mücadele etmek ve hukuki yaptırımların geliştirilmesi adına da Tüm Gerçeklerle Yüzleşme *(Facing all the Facts)* Projesi başlatılmıştır.[453]

Bir önceki bölümde üzerinde durulduğu üzere, Ortaçağ'da Antisemitizm'i besleyen suçlamalardan biri, Yahudilerin salgın hastalıkları Hristiyan dünyasına karşı üretip yaymasıdır. Bu suçlamaların günümüz uzantısı Covid-19 salgınında da gözlenmiştir.[454] Bu bağlamda, Antisemitizm ile Politik Alanda Mücadele Konsey Deklerasyonu ile özellikle Covid-19 salgını bağlamında Yahudilere yönelik komplo mitlerinin yeniden canlanması ve bu durumun tehditlerin ve nefret suçlarının artmasını tetiklemesi ile farkındalığı arttırarak ve bu durumla tamamlayıcı kamu politikaları ile mücadele edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.[455]

Vatandaşların yanlış bilgilere maruz kalması, Birlik için büyük bir tehlike olarak görüldüğü için Komisyon, Avrupa değerlerini ve demokratik sistemini korumak adına dezenformasyonun yayılması ve etkileriyle mücadele adına kapsamlı bir eylem planı oluşturmuştur.[456] Örneğin, Covid-19 salgını sırasında Antisemitizm'i besleyen ve salgın döneminde ortaya çıkan diğer birçok yanlış bilgiyi kapsayan çalışmalar ve raporlamalar yapılmıştır.[457]

8 Ocak 2021'de Avrupa Komisyonu, IHRA ile birlikte Birliğin Antisemitizm tanımının pratik kullanımı için bir el kitabı yayınlamıştır. Kitapta Antisemitizm'in tezahürleri değerlendirilirken Antisemitizm'in tanımının önemini vurgulayan 22 tane Avrupa kaynaklı Antisemitizm vakası incelenmiştir.[458]

Ayrıca AB Antisemitizm Koordinatörü Katharina von Schnurbein, FRA yıllık değerlendirme raporlarına göre; AB'de Antisemitizm'in düzenli bir artış gösterdiğini, ancak eksik raporlama nedeniyle bunun sadece buz dağının görünen yüzü olduğunu

---

[453] Facing All the Facts, https://www.facingfacts.eu/european-report/ (Erişim tarihi: 05.03.2021).

[454] CNN Business, "Coronavirus lockdowns are fueling an 'explosion' of anti-Semitism online", 30 July 2020, https://edition.cnn.com/2020/07/30/uk/online-anti-semitism-intl-scli-gbr/index.html (Erişim tarihi:20.03.2020).

[455] Council of the European Union, "Antisemitism: Council Declaration on fighting antisemitism*", JAI.A,* (13637/20), Brussels, 2 December 2020.

[456] European Commission , "Tackling Online Disinformation", https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation (Erişim tarihi: 20.03.2021).

[457] European Commission, "Fifth set of reports- Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme", https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/fifth-set-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme (Erişim tarihi: 20.03.2021).

[458] European Commission, "Definiton of Antisemitisim", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/definition-antisemitism_en (Erişim Tarihi: 22.02.2021).

ve Antisemitizm'in Avrupa'ya en kötü biçimlerinden biriyle döndüğünü belirterek, bu nedenle Komisyon'un 2021'de başlatılmak üzere kapsamlı bir strateji sunacağını duyurmuştur.[459]

3.2. Çingene Karşıtlığı

"Çingene" kelimesi ırksal bir anlamı çağrıştırarak, 19. yüzyılın sonlarına kadar Mısır kökenleri oldukları kabul edilen ve bu nedenle Batı dillerinde "Mısırlı (kıptî)" anlamına gelen *"gypsy*[460]*"* kelimesi ile anılan ve sonraki araştırmalar neticesinde kökenlerinin Kuzey Hindistan'a dayandığı ortaya çıkan göçebe halkı ifade etmek için kullanılmaktadır.[461]

Çingeneleri ifade etmek için dünyanın farklı yerlerinde kullanılan farklı kelimeler, çağrıştırdıkları anlamlar itibari ile tartışma konularına sebep olmuş ve bunun için Çingeneler için kendilerini tanımlayan bu kelimeler önem kazanmıştır. 1960 yılında Çingenelerin ilk uluslararası örgütlenme deneyimi olarak, Dünya Çingeneler Cemiyeti *(World Gypsy Community-WGC)* oluşturulmuştur. 1971 yılında ise bu cemiyetin girişimi olarak Londra'da toplanan 1. Dünya Roman Kongresi'nde Uluslararası Roman Birliği'nin *(International Romani Union- IRU*) kurulması kararlaştırılmış ve Çingenelerin tanımlanması için kullanılan *Gypsy, Ziguner* ve *Gitano* gibi ve Türkçe'de "Çingene" tabirine denk düşen ifadeler reddedilerek; "Roman (insan anlamına gelen *rom, romany*)" kelimesinin kullanılması gerektiği

---

[459] Combat Anti-semitism, "Europe's role in Combating Anti-Semitism: Interview with Ms. Katharina von Schnurbein", 1 November 2020, https://combatantisemitism.org/latest-news/europes-role-in-combatting-anti-semitism-interview-with-ms-katharina-von-schnurbein/ (Erişim tarihi: 20.03.2021).

[460] İngiltere'ye ilk olarak 16. Yüzyılın başlarında geldikleri düşünülen Çingeneler'e verilen isim. Angus Fraser, *Avrupa Halkları Çingeneler*, İstanbul: Homer Kitapevi, 2005, s. 11; aktaran, Süleyman İlhan ve Muhammed Fırat, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingelik Kuramsal Bir Çözümleme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, Elazığ, 2017, s.266

[461] Topluluk Batı ülkelerinde Gypsy'nin yanında Rom, Zigeuner, Gitanos, Heiden, Cigani olarak da bilinmektedir. Gül Özateşler, "Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2013, s.14; İlhan ve Fırat, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingelik", s. 266. Viorel Achim, *The Roma in Romanian History,* Central European University Press, 2004, s.7,8; İsmail Altınöz, "Çingeneler*", TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cingeneler (erişim tarihi: 23.03.2020); 1978 yılında Cenevre'de toplanan 2. Dünya Roman Kongresi'nde Hindistan Çingeneler'in ana vatanı olarak ilan edilmiştir. Ayrıca bkz. Başak Akgül, "Türkiye Çingenelerinin Politikleşmesi ve Örgütlenme Deneyimleri", *Öneri Dergisi,* Cilt 9, Sayı 34, Temmuz 2010, s. 214.

kabul edilmiştir.[462] Ancak dünya üzerindeki tüm Roman toplulukların bu konuda hem fikir olduğu söylenilemez; bazıları Roman ve Çingene kelimelerinin aynı anlama geldiğini söylerken bazıları ise Roman kelimesini diğer gruplardan daha yüksek bir sosyal statü anlamı barındırdığı gerekçesiyle, kendilerini tanımlamak için bu kelimenin kullanılmasını kabul etmektedir.[463]

Avrupa Komisyonu ise AB politikaları ve belgelerinde: *Gypsies, Travellers, Manouches, Ashkali, Sinti ve Boyash* gibi çeşitli alt grupları ifade etmek için çatı bir kavram olarak "Roman (*Roma)"* kelimesini kullanmaktadır.[464] Bu sebeple bu çalışmada Romanlara karşı yaygın ayrımcılığı ifade etmek adına, *Anti-Gypsyism* kelimesinin Türkçesi'ne tekabül eden Çingene Karşıtlığı kelimesi kullanılacak; Çingeneleri ifade etmek için ise Roman kelimesi kullanılacaktır.

Avrupa Konseyi'nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı'na Karşı Avrupa Komisyon'u tarafından hazırlanan Çingene Karşıtlığı ve Romanlara Karşı Ayrımcılık ile Mücadele ile ilgili raporda Çingene Karşıtlığı, şu şekilde tanımlanmaktadır:

> *"Çingene Karşıtlığı (Anti-Gypsyism), diğer yöntemlerin yanı sıra, şiddet, nefret söylemi, suistimal, damgalama ve bariz bir ayrımcılıkta ifade bulan, ırkçılığın özel bir türü, ırk üstünlüğüne dayalı bir ideoloji, tarihsel ayrımcılıktan beslenen bir insanlıktan arındırma ve kurumsal ırkçılık biçimidir.*[465]"

Bu tanım AP tarafından 2017 yılında kabul edilmiş; karar bağlayıcı olmamasına rağmen, Birlik politikalarda yol haritası görevi görmesi nedeniyle önem taşımaktadır.[466]

---

[462] Hermann Berger, *Çingene Mitolojisi*, (çev. Musa Yaşar Sağlam), Ayraç Yayınevi, 2000, s.9; Peter Vermeersch, "Ethnic Minority Identity an Movement Politics: The Case of the Roma in the Czech Republic and Slovakia", *Ethnic and Racial Studies*, Taylor & Francis, Cilt 26, Sayı 5, Eylül 2003, s.881; Başak Akgül, "Türkiye Çingenelerinin Politikleşmesi", s.214; "Çingene" kelimesinin Türkiye'de olumsuz ve aşağılayıcı bir anlam taşıdığı ve Çingeneler'in kendilerini bu kelime ile tanımlamak istememelerine yönelik yapılan araştırma için ayrıca bkz. Muhammet Fırat, "Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingeneler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Malatya Örneği)", Doktora Tezi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı,* Elazığ, 2016, s.166,167.

[463] Suat Kolukırık, *Dünden Bugüne Çingeneler*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2009, s.63.

[464] European Comission, "Who are the Roma?", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu_en (erişim tarihi: 02.05.2020).

[465] "ECRI General Policy Recommendatıon No.13 on Combating Anti-gypsyism and Discrımınation Against Roma", *ECRI-Council of Europe,* (CRI(2011)37rev), Strasbourg, Aralık 2020, s.3.

[466] "Fundamental rights aspects in Roma integration in the EU: fighting anti-Gypsyism

2015'de 2. Dünya Savaşı'nda Romanlara yapılan soykırım nedeniyle Çingene Karşıtlığı Anma Günü'nün AB tarafından tanınması ile birlikte, Avrupa Konseyi ve Parlamentosu tarafından kabul edilen Çingene Karşıtlığı'na karşı ırkçı şiddetin yükseldiği belirtilmiştir.[467] AB mevzuatında çalışmanın ilerleyen bölümünde bakılacağı üzere, Antisemitizm ile benzerlik gösterir şekilde Çingene Karşıtlığı da AB yasal mevzuatında tanım olarak ele alınmamıştır. Ancak hem AB mevzuatında ırka ve etnik kökene dayalı ayrımcılığı yasaklayan maddelerden atıfla, hem de destekleyici politkalarla Çingene Karşıtlığı, ırkçılığın özel bir türü olarak muamele görmektedir.

Avrupa Roman Hakları Merkezi'nin *(European Roma Rights Centre)* yaptığı tanıma göre ise Çingene Karşıtlığı; sadece kültürel davranış farklılıklarına dayanan bir ayrımcılık biçimi değil, aşağılamayı ve dışlamayı amaçlayan bir nefret göstergesidir.[468] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Romanların İslamofobi ve Antisemitizm'de olduğu gibi dinsel ayrımcılığa maruz kalmadığıdır. Romanlar yerleştikleri toplumun dinini kolayca benimseyebildikleri için dinsel bir ötekeleştirmeden ziyade, ırk odaklı bir ötekileştirmeye maruz kalmaktadırlar. Bu durum yukarıda bahsi geçen raporda şu şekilde özetlenmiştir:*"Romanlara yönelik ayrımcılığın esas olarak Romanların etnik kökenine ve yaşam tarzına dayalı olduğunu hatırda tutarak…*[469]*"*

Romanların etnik kökenine ve yaşam tarzına dayalı ayrımcılığın kökenlerini anlamak için ise, onların Avrupa'ya uzanan karmaşık yolculuklarına ve imajlarının Avrupa toplumunun hafızasındaki köklerine daha yakından bakmakta fayda vardır.

European Parliament resolution of 25 October 2017 on fundamental rights aspects in Roma integration in the EU: fighting anti-Gypsyism (2017/2038(INI))", *Official Jurnal of the European Union*, (C 346), 27.09.2018.

467 "International Roma Day- anti-Gypsyism in Europe and EU recognition of the memorial day of the Roma genocide during WW II", *Official Jurnal of the European Union*, (C 328), 06.09.2016.

468 Henry Scicluna, "Anti-romani Speech in Europe's Public Space- The Mechanism of Hate Speech", European Roma Rights Centre, 21 November 2007, http://www.errc.org/roma-rights-journal/anti-romani-speech-in-europes-public-space--the-mechanism-of-hate-speech (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

469 "ECRI General Policy Recommendatıon No.13", s.4.

3.2.1. Ortaçağ'dan Günümüze Avrupa'da Çingene Karşıtlığı

5. yüzyıldan itibaren Hindistan'dan ayrılarak zamanla dünyanın dört bir yanına göç ettikleri tahmin edilen Romanlar, gittikleri her yerin dinini kolaylıkla benimsedikleri bilinmesine rağmen kültürel ve toplumsal olarak dışlanmış; "hiçbir yerin yerlisi" olarak görüldükleri için ise baskıya, ayrımcılığa ve şiddete maruz kalmış ve kalmaya da devam etmektedirler.[470] Romanların Avrupa'ya ulaşmaları İran, Ermenistan ve Türkiye üzerinden, 9. ve 14. yüzyıllar aralığında olmuş ve 15. yüzyılın ilk çeğreğine kadar, Avrupa topraklarında yerleşmelerine izin verilmediği için hayatlarını göçebe olarak sürdürmeye devam etmişlerdir.[471]

Romanların diğer etnik gruplara ve ırklara göre daha az bilinen -bunun sebebi göçebelik, kökenlerine ait bilimsel kanıt eksikliği ve kollektif bir tarih bilinçlerinin olmayışı gibi sebeplerdir- ve belki de daha az önemsenen tarihi, aslında en az hayatları kadar acı olaylarla doludur.[472] Örneğin, 14. ve 15. yüzyıllarda yukarıda bahsedilen göç dalgaları ile Avrupa'da Roman nüfusu azımsanmayacak kadar artmış; Balkanlar'ın kuzeyinde metal, demircilik[473], kalaycılık ve çilingircilikle uğraşan Romanlar doğdukları andan itibaren kaçmalarının engellenmesi adına satılabilen ve takas edilebilen köleler olarak kabul edilmiş ve toplumsal statü olarak efendiler ve köylüler arasında bir konumda yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır.[474] Hatta Achim, 15. yüzyılın ikinci yarısıyla ilgili çarpıcı bir örnek olarak; özellikle Doğu Avrupa'da "Çingene" kelimesinin "köle" kelimesi ile eş değer olarak kullanıldığının

---

[470] Altınöz, "Çingeneler*".*

[471] Achim, *The Roma in Romanian History,* s. 7-26; Dena Ringold, "Roma and the Transation in Central and Eastren Europe: Trends and Challange", Washington: The World Bank, 2000, s.8,9; Dena Ringold ve Mitchell Orenstein, Erica Wilkens, *Roma in An Expanding Europe, Breaking The Poverty Cycle*, Washington: A World Bank Study, 2003, s.14; François de Vaux de Foletier, "The World Their Homeland", *UNESCO Courier: The Gypsies*, Cilt 37, Sayı 10, France, 1984, s.6,7; Guenter Lewy, *The Nazi Persecution of the Gypsies*, Newyork: Oxford University Press, 2000, s. 78; Aktaran, İlhan ve Fırat, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik", s. 267.

[472] Fraser, *Avrupa Halkları Çingeneler*, s.19-36.

[473] Berger, *Çingene Mitolojisi,* s.11,12. Avrupa çingenelerinin bilinen mesleği demircilik hakkında ayrıntılı bir araştırma için ayrıca bkz. Esteban Cobas Puente, "Wandering Blacksmiths", , *UNESCO Courier: The Gypsies*, Cilt 37, Sayı 10, France, 1984, s. 9,10.

[474]Achim*, The Roma in Romanian History*, s.27-85.

altını çizmektedir.[475] Hammerberg'e göre de Romanlar, 15. yüzyıldan 1855'e kadar bugün Romanya olan Eflak ve Moldovya'da köle olarak yaşamışlardır.[476]

Hancock'a göre ise, Romanların Avrupa'ya tek göç hareketiymiş gibi görülen İstanbul'un fethiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlara yayılması durumundan çok daha önce; 1347'de ortaya çıkan veba salgını, Batı Anadolu topraklarına çoktan ulaşmış ve hastalığı getirmekle suçlanan Romanların da içinde bulunduğu gruplar Avrupa'ya doğru genel bir göçe zorlanmıştır.[477] Romanların Avrupa'ya gelişi, orada veba salgınından dolayı suçlanmaları için çok geç olmasına rağmen kirlilik ve hastalık taşımak ile suçlanmışlar; Ehmann bu durumun, o zamanın toplumundaki yerini halk arasında yaygın olan şu söylem ile vurgulamaktadır: *"Düzenli bir devlet içinde Çingeneler bir hayvanın üzerinde yaşayan parazitler gibidir.*[478]*"*

Benzer şekilde 1910'da da İtalya'da kolera hastalığını yaydığı gerekçesiyle suçlanan Roman toplulukları, söylemin sonradan asılsız olduğu kanıtlanmış olsa da bölgedeki yerel halk tarafından dışlanmış ve kovulmuştur.[479]

Hancock Çingene Karşıtlığı'na sebep olan birçok farktör sayılabileceğini ancak Avrupa özelinde şu iki faktörün önem kazandığını belirtmektedir; Romanların Avrupa'ya göçlerinin tarihsel olarak Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirilmesi ile aynı döneme denk gelmesi neticesinde Avrupa toplumunun Çingeneleri Osmanlı ajanları olarak birer tehdit unsuru olarak görmeleri; ikinci faktör ise Romanların Hristiyan olmayan ve özellikle Avrupa toplumuna göre daha koyu bir ten rengine sahip farklı bir etnik grup olarak görülmeleridir.[480]

---

[475] Achim, *The Roma in Romanian History,* s.29.

[476] Thomas Hammarberg, *Avrupa'da İnsan Hakları*, (çev. Ayşen Ekmekçi), İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.54,55.

[477] Ian F. Hancock, "On Romani Origins and Identitiy", *The Romani Archives and Documentation Center,* Austin: The University of Texas, 2008, s.34.

[478] Annegret Ehmann, "A short history of the discrimination and persecution of the European Roma and their fate under Nazi rule", *Center the Romani Archives and Documentation-RADOC*, Berlin, http://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_ehmann&lang=en&articles=true (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

[479] Ehmann, "A short history of the discrimination".

[480] Ian F. Hancock, "The Roots Of Antigypsyism: to the Holocaust and after", (der. G.J. Colijn ve Marcia Sachs Littell), *Confronting the Holocaust: A Mandate for the 21st Century*, Lanham: University Press of America, 1997, s.19-49. Ayrıca Çingenelerin Avrupa'da Türk ajanı olarak bir tehdit unsuru şeklinde görüldükleri düşüncesini paylaşan bir diğer yazar Ingmar Karlsson'dur. Ayrıca bkz. Ingmar Karlsson, *Avrupa'nın Üvey Evlatları*, (çev. Turhan Kayaoğlu), İstanbul: Homer Kitapevi, 2006, s.146.

Görüldüğü üzere kültürel ve etnik bir ayrılığın yanı sıra, sadece ten renklerinin koyuluğunun bile Romanların üzerinde bir "kirli olma (ruh ya da beden kirliliği anlamında)" algısı oluşturmuş ve hatta bu durum bazı dinlerde "günah" ile özdeşleştirildiği için önyargı ögesi haline getirilmiştir.[481] Kirlilik ögesi, günümüze kadar Romanlar'a karşı ırkçı bir söylem üretim yöntemi olarak kullanılmıştır. Örneğin 2019 yılında İtalya aşırı sağ Lig Partisi lideri ve İçişleri Bakanı Matteo Salvini, twitter hesabı üzerinden Roman bir kadın hakkında "kirli Çingene" anlamına gelen *zingaraccia* kelimesini kullandığı için ırkçılık ile suçlanmıştır.[482]

1427'de Romanların Paris'e ilk gelişleri sırasında görgü tanıkları tarafından kayıtlara geçen tasvirleri, Avrupa toplumunda Romanların en başından beri nasıl algılandığının anlaşılması açısından önemlidir:

> *"Neredeyse hepsinin kulaklarında bir veya iki gümüş küpe vardı. Erkekler siyah (ten rengi kastediliyor) ve saçları kıvırcık, kadınlar da belirgin bir şekilde siyah, siyah saçlı ve yüzleri yaralıydı. Üzerlerindeki tek kıyafet omuzlardan bağlı eski ve biçilmemiş bir örtüydü. Kısacası Fransa'da şimdiye kadar görülen en zavallı ve en fakir yaratıklardı.[483]"*

[481] Fraser, *Avrupa Halkları Çingeneler,* s.209; İlhan ve Fırat, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik", s.269.

[482] Rachael Kennedy, "Italy's Matteo Salvini accused of racism after 'dirty gypsy' comments", 02.08.2019, https://www.euronews.com/2019/08/02/italy-s-matteo-salvini-accused-of-racism-after-dirty-gypsy-comments (Erişim Tarihi: 29.05.2020).

[483] John Hoyland, *A Historical Survey of the Customs, Habits, & Present State of the Gypsies",* York: HARGROVE, GAWTHORP, & COBB, Herald-Office, 1816, s. 19; Aktaran, Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century" s. 597.

Şekil 11: Ortaçağ'da Roman Tasviri

Bilinmeyen bir sanatçı tarafından yapılan Roman tasviri, 1470–90, National Gallery, Prague; aktaran Erwin Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century Western European Iconography", *CIHA (International Congress of History of Art) Conference, Crossing Cultures: Conflict, Migration, Convergence*, University of Melbourne, Ocak 2008, s.598.

Avrupa'da Romanlar ile ilgili çizimlerde genel olarak Şekil 11'deki tasviri görmek mümkündür. Özelde Fransız tasvirlerinde rastlanmayan ancak Alman çizimlerinde -İncil'deki kâfirlerin tasvirlerini yansıtmak adına- 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar, Roman kadınların oryantal desenli elbiseler içinde ve türban takarken ki tasvirini görmek mümkündür.[484] Şekil 11'de Roman bir kadının bir çeşit türban ile tasvir edildiği görülebilir.

Pokorny'e göre Romanların ten renginin koyuluğu, Ortaçağ Hristiyan ikonografilerinde ahlaki olarak şüpheli türleri temsil etmek için de kullanılmıştır.[485] Ortaçağ çizimlerinde Romanlar, tıpkı Yahudiler gibi çoğunlukla birer kâfir olarak resmedilmişler; İsa'nın çarmıhtan indirilişinin tasvir edildiği resimlerde siyah tenleri, türbanlarının altından görülen siyah bukleli saçları ve çizgili giysileri ile yer verilen

[484] Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s. 597,598.

[485] Hieronymus Bosch tarafından 1477 yılında yapılan bir tabloda Hz. İsa'nın sol tarafına resmedilen Çingene figürü ten renginin koyuluğu, başındaki Çingene türbanı, kulağında küpesi ve "şeytani bakışları" ile göze çarpmaktadır. Tablo için ayrıca bkz. Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s.600.

Romanlar, ya çarmıha merdiven taşırken ya çarmıha tırmanmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.[486]

Etnik dışlanmanın yanında Romanların toplumsal hayata adapte olmayı zorlaştıran şekilde sürdürdükleri göçer yaşam tarzı -çoğu zaman dışlamayla ve yasaklarla buna mecbur bırakılmışlardır-, toplumsal hayatta konumları, meslekleri ve onlar hakkında olumsuz söylenceler ve mitler onların gittikleri her yerde toplumun içinde bir sorun ve tehlike olarak algılanmalarına sebep olmuştur.[487] Tarihsel süreçte Romanlar hakkında yaygınlaşan mitler, ötekileştirilen Roman gruplarını toplumdan ayırmak için kullanılan en önemli araçlardan biri olmuştur. Bu mitleri anlamak, mitlerin Romanların toplumsal hafızada oluşan imajları, toplumsal hayattan dışlanmaları ve ayrımcılığa uğramaları gibi sonuçlar üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir.

Hristiyan dünyasında Romanlarla ilgili yaygın mitler Yahudi karşıtlığında olduğu gibi Hz. İsa'nın çarmıha gerilişine kadar gitmektedir. Literatürdeki yaygın bir inanışa göre, Romanlar Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde kullanılan çivilerin üretiminde rol almışlar ve bu nedenle Yahudilerle birlikte Tanrı tarafından lanetlenmişlerdir.[488] Efsanenin Romanların inanışındaki versiyonunda ise, Hz. İsa'nın kalbini delmek için kullanılan dördüncü çivi bir Roman tarafından çalınmış ancak bu Romanlar üzerinde bir lanetlenme durumu oluşturmamış; çünkü bu iş için tüm Romanlar Tanrı tarafından lanet korkusu olmadan çalma izniyle kutsanmıştır.[489] Aynı inanışın değişik bir versiyonunda ise dördüncü çiviyi çalan Yahudi'nin Hristiyanlık'a döndüğü ve Romanların atası olduğundan bahsedilmektedir.[490] İnanışın Romanlar tarafından görülen versiyonunda, bir suçlamaya karşı kendilerini savunma çabası içinde oldukları çok açıktır. Diğer bir Hristiyan inanışına göre, Mısır'da yaşayan gezgin Romanlar Kutsal Aile'ye saklanmaları için sığınak vermeyi reddettikleri için Tanrı tarafından cezalandırılmışlardır.[491] Romanların lanetlenip; devletsiz, kralsız, yurtsuz ve dilsiz kalmalarına sebep olan tufanı anlatan Firavun

[486] Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s. 599.

[487] İlhan ve Fırat, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik", s.268.

[488] Çingenelerin tanrı tarafından cezalandırıldıkları için bir yazı diline sahip olmadıkları inanışı da temelde bu inanışa bağlanmaktadır. Ayrıca bkz. Berger, Çingene Mitolojisi, s.13,14,49-52.

[489] Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s. 599.

[490] Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s. 599.

[491] Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s. 599.

inanışı da farklı bir mit olarak ele alınabilir.[492] Görüldüğü üzere Romanlar hakkında yaygın Avrupa mitlerindeki ortak nokta; tanrı tarafından lanetlendiği ve bu nedenle dinsiz ve yurtsuz olmaya mahkum olan gruplar olarak görülmeleridir.

Berger'e göre de Romanlarla ilgili inanışlar iki temel üzerinde şekillenmiştir; bunlardan ilki Romanların bir dininin olmadığı, ikincisi ise Romanların misafir oldukları halkın inancına sadece "görünüşte" mensupmuş gibi davrandıkları inancıdır.[493] Romanya ve Macaristan'da eski bir inanışa göre Çingeneler kilise yağından inşa edilmiş ve köpekler tarafından yenilmiştir.[494] Bu mitte de Tanrı tarafından dışlanmışlık ve Hristiyan inancında bir aşağılama göze çarpmaktadır. Durumu farklı bir açıdan analiz eden Berger'e göre, bu tip inanışların temeli, kolaylıkla hırsızlık ve dolandırıcılık gibi ahlaksız uğraşlar ile meşgul olan Romanların, korkacakları bir Tanrı ve din olamayacağı önyargısından ziyade, Romanların yerleştikleri toplumların içinde dışlanma ve zulüm korkusu ile kendi toplumsal, dinsel ve düşünsel kimliklerini açıklamaktan çekinmeleri durumunda yatmaktadır.[495] Yani denilebilir ki, toplumdan izole edilen Romanların hayatlarını o topluma karşı kapalı yaşamaları bir "bilinmezlik" doğurmakta ve bu bilinmezlik Romanlara karşı önyargıyı beslemektedir.

Diğer yandan tarihsel süreçte yerleştikleri her toplumda "gizemli gezginler" olarak algılanan Romanların yerleştikleri topluma kültürel kapalılıklarının yanında, büyücülük ve falcılıkla uğraşmaları ve bu nedenle de uğursuz ve lanetli olarak kabul edilmeleri de geleneksel inanışlarında "ruh" ve "cin" temalarına çok fazla rastlanmasına dayandırılabilir.[496] Çeşitli nesnelerden yapılan ya da kumaş ve eşyaların üzerine çizilen figürler, Roman inanışına göre kötü ruhlardan, hastalık, yokluk, kıtlık ve kederden korunmak için kullanılmıştır.

Doğaüstü inançlarının etrafında şekillenen gelecekten haber verme ve el falı bakma gibi uğraşları da, Ortaçağ Avrupası'nda Romanların en belirgin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hoyland'ın 1427'deki Fransız

---

[492] Berger, Çingene Mitolojisi, s.14,18.

[493] Görünüşte dinsel uyum sağlamanın sebebi misafir olunan toplum tarafından zulme uğrama korkusudur. Ayrıca bkz. Berger, Çingene Mitolojisi, s.12.

[494] Berger, Çingene Mitolojisi, s.12,13.

[495] Berger, Çingene Mitolojisi, s.12.

[496] Berger, Çingene Mitolojisi, s. 14-18,60,61.

kayıtlarından aktarımında, Roman kadınların el falı bakan, insanların geleceklerini tahmin ederek büyü, sanat ve bu tarz yollarla paralarını alan yankesiciler olarak tasvir edildikleri görülmektedir.[497] Avrupa geneline bakıldığında da, 15. yüzyıldan itibaren pek çok Batı resminde Romanların el falı bakan, yan kesicilik yapan, sefalet içinde yaşayan insanlar olarak gösterildiğine rastlanmakta ve Carmona için bu resimlerin incelenmesi Romanların Avrupa tarihinde uğradıkları ayrımcılığa sebep olan stereotiplerin anlaşılması açısından önemlidir[498].

Şekil 12: Fal Bakan Roman Tablosu

Nicholas Regnier ,"The Fortune Teller (1626)", Louvre Museum, Paris; aktaran, Sarah Carmona, The Representation of Roma in Major European Museum Collections: Volume I The Louvre, Council of Europe: Paris, Şubat 2020, s.22.

Şekil 15'te görüleceği üzere, resmin sol tarafında yer alan ve tipik bir Roman kadını olarak resmedilen birinci figür sağdaki beyaz tenli kadının el falına bakarken onun hemen yanında yer alan ve daha yaşlı olan ikinci Roman kadın falı bakılan kadının cüzdanını çalmaktadır. Günümüzde ise hala pekçok Roman kadının el falı, bakla falı, ya da kahve falı bakarak gelecekten haber verme vaadiyle para kazandığı görülebilir.

Görüleceği üzere Romanların toplumsal hayatta dışlanmalarının ve ayrımcılığa uğramalarının nedenleri üzerinde büyük bir kısmını, "öteki" olarak onlara yüklenen

[497] Hoyland, *A Historical Survey of the Customs*, s.19; Aktaran, Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century", s.600.

[498] Carmona, "The Representation of Roma", s.5.

imaj oluşturmaktadır. Solmaz'a göre Romanların imajı iki sütunlu bir yapı üzerinde inşa edilmektedir. Bunlardan birincisi, Romanların toplumsal ahlaka aykırı davranışlara (hırsızlık, dilencilik, dolandırıcılık, fuhuş, kumar gibi dini ve milli kimlik içinde istenmeyen sıfatlara) sahip oldukları iddiası sebebiyle "kötü" olarak nitelendirilebilecek imaj; ikincisi ise, daha çok medya (filmler, diziler, haberler ve reklamlar gibi) tarafından üretilen ve topluma sunulan, Romanların renkli kültürleri ile dansı, müziği, eğlenceyi seven ve günlük yaşayan kayıtsız insanlar olmaları sebebiyle "iyi" olarak nitelendirilebilecek imajdır.[499] Romanlara yüklenen bu kötü imaj Avrupa tarihinde zaman içinde şekillenmiş ve etkisini hala sürdürürken; iyi imaj ancak 19. yüzyılda medya sayesinde şekillenmiş ve toplumsal hayattaki etkisi ilkine nazaran daha cılız olmuştur.

Birinci örnekteki kötü imaja örnek olarak, Victor Hugo'nun Notre Dame'ın Kamburu adlı eserinde 1800'lü yılların Paris'inde ve aslında Avrupa'nın genelinde Romanların toplumsal hayatta nasıl görüldüğüne dair ipuçları bulunmaktadır:

> *"Çingenelerin hepsi yırtık pırtık giysiler içindeydi. Ardından büyük şefin krallığı (Çingene kralından ve ona bağlı Çingene topluluğundan bahsedilmekte) Fransa'nın itibarına göre sıralanmış, en çapsızların en önde yürüdüğü tüm hırsızları geliyordu. Aralarında kulağı kesik ayyaşların, dolandırıcıların, sara taklidi yaparak, evlerinin yandığını söyleyerek, sakat organlarını göstererek dilenen dilencilerin, sokak çocuklarının, yetimlerin, muhbirlerin, eskicilerin, çapulcuların, cüzzamlıların ve sayması Homeros'u usandıracak çeşitli grupların yer aldığı çoğunluğu topal, aksak çolak…*[500]*"*

Kitapta bu şeklinde tasvir edilen Romanlar toplumun en alt tabakasını oluşturmakta, dar ve karanlık sokakların en bilinmez köşelerinde barınmaktadırlar. Toplumsal hafızaya işlenen bu Roman imajıyla, onların ahlaksızlık ve kanunsuzluk ile özdeşleştirilmesi Romanların toplumsal hayatta istenmemesine, dışlanmasına -ki bu dışlanma sadece sosyal ilişkilere sınırlı kalmayıp aynı zamanda eğitim ve çalışma gibi alanları da kapsayacak şekildedir- hatta yerleşim yerlerinin dahi şehrin dış mahallerlerinde olacak şekilde izole edilmesine sebebiyet vermiştir.

Kitapta dikkat çeken diğer bir nokta da, o dönemde Yahudilerin Romanlar tarafından bile aşağı görülen bir algıya oturtulmuş olmasıdır:

> *"Cepçiler kralı (Romanların başı kastediliyor) kaşlarını çattı.*

---

[499] Başak Solmaz, "Türk Çingenelerin Medyada Temsili ve Kimlik Süreci", *II. Uluslararası Roman Çalışmaları Konferansı Konferans Tebliği,* İstanbul, 14-15 Mayıs 2005, s.2.

[500] Victor Hugo, *Notre Dame'ın Kamburu*, (çev. Volkan Yalçıntoklu), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, VIII. Basım, 2018, s. 69,70.

-Sen beni kim sanıyorsun? Macar Yahudisi argosuyla bize neler uyduruyorsun? İbranice bilmem. Haydutsak Yahudi değiliz. Artık hırsızlık yapmıyorum. Bir kademe yükseldim, insanları öldürüyorum.[501]*"*

Romanların göçer yaşam tarzı ve bir devlete ve topluma bağlanma güçlüğü sebebiyle tarih boyunca örgütlenme zorluğu yaşamaları onların tarihsel süreçte yaşadığı zulümlerin kaderdaşlarının örnekleri gibi gün yüzüne çıkmasını ve daha bilinir hale gelmesini zorlaştırmıştır. Romanların Avrupa'da karşılaştığı zorlu sürecin günümüze uzanan yolunda üzerinde durulması gereken üç önemli kırılma noktası vardır; 2. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Çingene soykırımı *(Baro Porrajmos)*, 1990'da Doğu Bloğu'nun çöküşü ile Roman nüfusun yoğunlukta bulunduğu ülkelerde gelişen ekonomik ve sosyal kriz süreçleri ve AB bütünleşme süreci. Avrupa'da Çingene Karşıtlığı'nın boyutlarını görmek açısından bu üç önemli kırılma noktasının kısaca üzerinde durulacaktır.

Günümüzde 2. Dünya Savaşı sırasında, Nazi Almanyası'nda Yahudiler'e karşı yapılan soykırım pek çok insan tarafından bilirken -ünlü Hollywood fimlerine dahi konu olduğu için-, aynı soykırımın aynı toplama kamplarında Romanlara karşı da yapıldığı gerçeği bu denli bilinmemektedir. Novitch'e göre: *"Çingenelerin ölümünü haklı çıkarmak için başvurulan güdüler Yahudilerin öldürülmesini emredenlerle aynıydı ve biri için kullanılan yöntem diğeri için kullanılanlarla özdeşti.*[502]*"*

Bu nedenle Yahudi Soykırımı gibi Roman Soykırımı'nın detaylarına göz atmak da ayrımcılığın ve ırkçılığın gelebileceği korkunç noktaların anlaşılması açısından önemlidir.

1. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da yükselmeye başlayan faşizm dalgasının Romanlar üzerinde etkileri sadece Almanya ile sınırlı olmamış; ancak en zedeleyici etkilerini Alman faşizminde görülmüştür. Örneğin 1926'da İtalya'da yükselmeye başlayan faşizmin etkisiyle çıkarılan bir genelgeye göre, ülkede bulunan tüm Romanların "Roman yaşamının karakteristik özelliklerinin yaşatıldığı karavanların, halk sağlığını ve güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle ülkeden temizlenmesi" aracılığı ile ayrımcılık ve zulmün başlangıcı olan sınırdışı

[501] Hugo, *Notre Dame'ın Kamburu,* s.93.

[502] Myriam Novitch, "Le génocide des Tziganes sous le régime nazi", Paris: AMIF and the Ghetto Fighters' House, Israel, 1968, s.3; aktaran, Ian Hancock, "Romanies And The Holocaust: A Re-evaluation And An Overvıew", *The Historiography of the Holocaust*, (der. Dan Stone), New York: Palgrave-Macmillan, 2004, s.383.

edilmelerinin önü açılmıştır.[503] Bu şekilde Almanya ve Avusturya'ya gönderilen Romanları ise imha edilmeye uzanan başka bir süreç beklemekteydi.

Bir önceki bölümde bahsedildiği üzre Nürnberg Kanunları'nda Yahudilerin yanında Romanlar da saf Alman ırkına bir tehdit olarak görülmüştür; kanunları hazırlayanlardan biri olan Globke, Romanların yabancı kan taşıdığını ilan etmiş, Guenther ise bu durumu Romanların karışık bir ırk yapısına sahip olması ile açıklamıştır.[504] 1937'de Çingene Belasıyla Mücadele *(The Struggle Against the Gypsy Plague)* isimli karar yayınlanmıştır.[505] Bu dönemde Avrupa'da Romanların yerleştikleri toplumlarda yukarıda da sayılan çeşitli meslek grupları ve suçlar ile anılmaları ve en büyük itici güç olarak kabul edilen Nürnberg Kanunları'nın da devreye sokulması ile, Romanlar "kronik suçlular" olarak ilan edilmiş ve bu, 1938'de başlayan ve yaygınlaşan tutuklamaların gerekçesi sayılmıştır.[506] 13 ve 18 Haziran arasındaki hafta Roman temizlik haftası ilan edilerek "toplumu korumak" bahanesi ile Romanlara yönelik hiçbir şiddetin ve zorlamanın cezalandırılmayacağı açıklanmıştır.[507] Başta Almanya, Avusturya, Macaristan, Hırvatistan, Romanya olmak üzere Nazi yönetimine giren yerlerde yaşayan Romanların malları müsadere edilerek kamplara sürülmeye başlanmıştır. Sürgünlerin ardından kamp içinde sınıflandırılma, işkence ve imha süreçleri başlamıştır. Bu dönemde tüm güvenlik işleri ve toplama kamplarından sorumlu olan Himmler'in Auschwitz'de komutan olan Höss'e gönderdiği emirde yok edilmesi gereken aşağı ırklar kategorisinde Yahudilerin yanında açıkça Kıpti ve Romenlerin de sayıldığı bilinmektedir.[508] Hatta Hancock, Roman sorununun yok edilmesi, ortadan kaldırılması, için oluşturulan ilk resmi belgenin 1936'da kaleme alınması sebebiye Yahudiler için düzenlenen belgeden daha eski olduğunu iddia etmektedir.[509]

---

[503] Commissioner for Human Rights, "Human Rights for Roma and Travellers in Europe", Council of Europe Publications: Paris, 2012, s. 7.

[504] Myriam Novitch, "Half a Million Gypsy Victims of the Nazi Terror", *UNESCO Courier: The Gypsies*, Cilt 37, Sayı 10, France, 1984, s.24.

[505]Hancock, "Romanies And The Holocaust", s.384.

[506] Novitch, "Gypsy Victims of the Nazi Terror", s.24.

[507] Hancock, "Romanies And The Holocaust", s.388.

[508] Goepler, *Anti-Semitizm*, s.168,169.

[509] Ian Hancock, "On The Interpretation of a World: Parajmos as Holokost", Center the Romani Archives and Documentation- RADOC, 2006. http://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_interpretation&lang=en&articles=true (Erişim tarihi: 07.05.2020).

Auschwitz'in bir bölümü olan Birkenau kampında toplanan insanlar sınıflandırma sürecinde renklerine göre ayrılan çeşitli şeritler ile işaretlendirilmiş; bu noktada Kıpti ve Romenler fahişelerle birlikte "Asosyal Mahkumlar" olarak "siyah üçgen" takarak işaretlenmişlerdir.[510] Romanların asosyal mahkumlar olarak nitelendirilmelerinin sebebi ise, Naziler tarafından kalıtımsal olarak asosyal davranışlar sergileyen aşağı bir halk olarak görülmelerinde gizlidir.[511]

Şekil 13: Auschwitz'de Romanlar

Novitch, "Half a Million Gypsy Victims of the Nazi Terror", s.25.

Şekil 13'de Auschwitz'e getirilen Romanlara suçlu kıyafetleri giydirildiği ve pantolonlarının dış kısmında görülecek şekilde yukarıda bahsi geçen "siyah üçgen" sembolünü taşıdıkları görülmektedir.[512] Billig'e göre Nazi döneminde Romanlara yönelik şu üç yöntem uygulanmıştır; sınır dışı etme, doğurganlığı engelleme (kadınların cinsel organlarının cerrahi müdehaleler ile alınması ve hamileler üzerinde yapılan deneyler) ve öldürme.[513]

Bu dönemde Buchenwald kampında, Romanlar için özel bir bölüm oluşturulmuş ve Mauthausen, Gusen, Dautmergen, Natzweiler ve Flossenburg gibi diğer pek çok kampın ölüm listesinde de Romanların isimlerine rastlanmış;

[510] Goepler, *Anti-Semitizm,* s.176.
[511] Hammerberg, *Avrupa'da İnsan Hakları,* s.56.
[512] Novitch, "Gypsy Victims of the Nazi Terror", s. 25.
[513] Novitch, "Gypsy Victims of the Nazi Terror", s. 24.

Polonya'ya sürülen 30.000 Roman; Belzec, Treblinka, Sobibor ve Majdanek kamplarında yaşamını yitirmiştir.[514] 1942'de Romanya'daki faşist Demir Muhafızlar rejimi, Yahudilerle birlikte 30.000 Roman'ı Dniester Nehri yakınlarında açlık ve ölüme terkettiğinde sadece yarısı hayata kalabilmiştir.[515] Çalışmalar, 2. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'da yaşayan, savaş ve soykırım sonrası hayatta kalmayı başaran Çingenelerin sayısını belirlemenin zorluğu konusunda hem fikir olsa da, çalışmalarında tahmini rakamlar veren araştırmacılar da bulunmaktadır. Hilberg'e göre savaş öncesi Almanya'da yaşayan 34.000 Romandan kaçının hayatta kaldığı bilinmiyor, Ukrayna ve Kırım'da 300.000, Sırbistan'da 28.000, Tennenbaum'a göre ise Polonya da yaklaşık 500.000 civarında Roman yaşamını yitirmiştir.[516] Sadece Birkenau kampında 20.000 Kıpti ve Roman çeşitli işkencelere maruz bırakılarak gaz odalarında imha edilmiştir.[517]

2001 yılında Uluslararası Göç Örgütü *(Organisation for Migration)* tarafından yayınlanan rapora göre ise Nazi döneminde öldürülen Romanların sayısı 1,5 milyondur ve bu rakam dönemin Avrupası içindeki toplam Roman nüfusu göz önüne alındığında oldukça çarpıcıdır.[518] Romanların Avrupa'da yüzyıllardır uğradığı ayrımcılık ve şiddet olaylarının 2. Dünya Savaşı ile soykırım boyutuna ulaşması ve sonrasında Romanlar üzeride devam eden şiddet eylemleri bu sorunların uluslararası boyuta taşınması düşüncesini doğurmuş ve tüm bunlar, daha önce bahsi geçen Dünya Roman Konseyi'nin kurulmasında itici güç unsurlarını oluşturmuştur. Konseyin üçüncüsü 1981 yılında Göttingen'de toplanmış, Nazi döneminde Romanlara yönelik yapılan soykırım konseyin gündemini oluşturmuş ancak Alman hükümetinden istenen tazminat talebi Romanların kamplara etnik kimliklerinden dolayı değil, suç ve şiddet olayları sebebiyle alındığı iddiası ile karşılıksız kalmıştır.[519]

---

[514] Novitch, "Gypsy Victims of the Nazi Terror", s. 24.

[515] Commissioner for Human Rights, *Human Rights for Roma and Travellers in Europe*, s.7.

[516] Novitch, "Gypsy Victims of the Nazi Terror", s. 24.

[517] Goepler, *Anti-Semitism*., s. 169.

[518] Marie-Agnes Heine, *Roma Victims of the Nazi Regime May Be Entitled to Compensation,* Geneva: International Organization for Migration, Office of Public Information, 2001, s. 1; Aktaran, Hancock, "Romanies And The Holocaust: A Re-evaluation And An Overvıew", s.392.

[519] Robert Saunders, *Etnopolitics in Cyberspace- The Internet, Minority Nationalism and the Web of Identity*, New York: Lexington Books, 2011, s.141; Akgül, "Türkiye Çingenelerinin Politikleşmesi", s. 214.

İkinci kırılma noktasına bakıldığında, 1990'lara iki kutuplu sistemin çözülmesiyle birlikte gün yüzüne çıkan ekonomik ve sosyal sıkıntılar ve alevlenen milliyetçilik sebebiyle özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde Romanlara yönelik şiddet olaylarında artış yaşandığı söylenebilir.[520] Doğu bloğu ülkelerinde yaşayan Romanların farklı bir ırk olarak onları toplumdan ayrıştırdığı düşünülen kültür, dil ve kimlik özellikleri baskılanmış (göçebe hayatı ve geleneksel meslekleri terketmeye zorlanmak vb.) ve tıpkı Nazi döneminde olduğu gibi çocuklar zorla ailelerinden alınarak Roman kadınlar soylarının devamı sağlanmaması için zorla kısırlaştırılmıştır.[521] İki kutuplu sistemin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni devletlerin sınırları içinde yaşamlarını sürdüren Romanlar 1990'lar boyunca bu kez azınlık sorunlarının merkezinde yer alarak şiddet olaylarına maruz bırakılan günah keçileri olmaya devam etmiştir. Vermeersch'e göre bu dönemde Romanlar üzerinde artan şiddet ve ırkçılıkla Romanların politize olarak Roma hareketinin etkinleşmesi arasında birbirini besleyen bir döngü vardır.[522] Barany'e göre ise Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Roma örgütlerinin sayılarının önemli artış gösterse de örgüt elitler tarafından temsili, yapılarının yerelliği ve gevşekliği sebebiyle etkinliği istenilen seviyeyi yakalayamamıştır.[523]

1990 sonrası dönemde Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB bütünleşme süreçlerinin başlaması dolaşım serbestisiyle Avrupa'da Roman nüfusunun artışını ve yaşadıkları sorunları beraberinde getirirken diğer yandan da bu sorunların uluslararası arenada bilinirliğini arttırmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın 2002'de vize rejimlerinin kaldırılması ve 2007'de AB'ye üye olmaları ile AB'ye Roman göçü giderek artmış; bu göçlerden başta İtalya olmak üzere pek çok Avrupa ülkesi etkilenmiştir.[524] 2005 yılında Avrupa Roman Hakları Merkezi tarafından AB'ye sunulan mektupta, Romanların Avrupa toplumu içinde yaşadığı zorlukların; şiddetli

[520] James A. Goldston, "The struggle for Roma Rights: Arguments That Have Worked", *Human Rights Quarterly*, Cilt 32, Sayı 2, 2010, s. 31,313,314.

[521] Chiristine Walsh ve Brigette Krieg, "Roma Identity: Contrasting Constructions", *Canadian Ethnic Studies*, Cilt 39, Sayı 1-2, 2007, s.172.

[522] Vermeersch, "Ethnic Minority Identity an Movement Politics", s.282.

[523] Zoltan Barany, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*, New York: Cambridge University Press, 2002, s. 207.

[524] European Roma Rights Centre, "Security a La Italiana: Fingerprinting, Extreme Violence and Harassment of Roma in Italy", *The Roma Centre for Social Intervention and Studies*, Fo-Szer Bt: Hungary, 2008, s.13,14, 17.

yoksulluk, insan hakları ihlalleri, sosyal hayatta ayrımcılık, şiddet ve taciz alanlarında görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca bu durumların giderek arttığının ancak bu durumların medya ve sosyal hayatın her alanında ırkçılık dışı konular olarak değerlendirildiği için yeterli önlemlerin alınmadığı ve cezalandırılmaların yapılmadığının da altı çizilmiştir.[525]

Günümüzde ise Romanlar 6 milyonu AB ülkelerinde olmak üzere, 10-12 milyon arasındaki toplam nüfuslarıyla Avrupa'nın en büyük azınlık topluluğunu oluşturmaktadır.[526] Ancak bu büyük azınlık topluluğu günlük hayatta sık sık; ırkçılık, ayrımcılık, sosyal hayattan dışlanma, şiddet, insan ticareti, sağlık, eğitim ve konut hizmetlerine ulaşmada zorluk, işsizlik ve düşük ücret gibi problemler ile karşılaşmakta ve sürüklendikleri büyük bir yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.[527]

FRA tarafından yapılan bir araştırmaya göre Avrupa genelinde Çingene Karşıtlığı, Romanların sosyal ve ekonomik durumlarını iyileştirmenin önünde engel teşkil etmektedir.[528] Çalışmada, AB üye devletler için Roman nüfusun yoğunlukta olduğu; Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Potekiz, Romanya, Slovenya ve İspanya'da yaşayan yaklaşık 34 bin Romanla yapılan, 2011 ve 2016 yılı anket sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve ortaya çarpıcı sonuçlar çıkmıştır.[529] Rapora göre bu dokuz ülkenin altısında; Roman çocukların eğitime katılım oranı artmasına rağmen, nüfus ortalamasının altında kalmış; okulda ayrımcılığa uğradığını hisseden Roman çocukların oranı %14 ile aynı kalırken; çocukların tüm sınıfın Roman olduğu sınıflara katılma oranı 2011'de %10 iken 2016'da %15'e yükselmiştir.[530] Bu beş yılda ankete katılan neredeyse her iki Romandan biri (%41) günlük hayatta iş, eğitim, sağlık gibi hizmetlere ulaşmada

[525] Bill Templer, "Neoliberal Strategies to Defuse a Powder Keg in Europe: The Decade of Roma Inclusion and Its Rationale", *New Politics*, Cilt 10, Sayı 4, 2006, s.40.

[526] European Commission, *"Factsheet- A new Roma Strategic Framework",* Justice and Consumers, 7 October 2020, s.1.

[527] European Commission, "National Roma Integration Strategies: A first step in the implementation of the EU Framework", COM(2012) 226 final, Brussels, 21.05.2012, s. 2.

[528] FRA, "A persisting concern: Anti-Gypsyism as a barrier to Roma Inclusion", Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018, s. 3.

[529] European Union Agency for Fundamental Rights, "Second European Union Minorities and Discrimination Survey: Roma Selected-findings", Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016, s. 3.

[530] FRA, "A persisting concern: Anti-Gypsyism", s. 11.

etnik kökenlerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını hissettiğini bildirirken; her beş Roman'dan biri bu ayrımcılığı toplu taşıma ve alışveriş gibi sosyal yaşamın içinde bulunduğu durumlarda yaşadığını belirtmiştir.[531]

2016 yılında yapılan anketlere katılan her üç Roman'dan biri nefret temelli suç ve taciz mağduru olduğunu bildirmiş; katılımcıların %4'ü Çingene Karşıtlığı temelli fiziksel şiddet gördüğünü belirtirken, bu kişilerin yalnızca üçte biri bu durumu polise ya da herhangi bir organizasyona bildirmiştir.[532] Anketin yapıldığı bu dokuz ülkede yaşayan Romanların 2011 ve 2016 yılları arasındaki yoksulluk oranlarına bakıldığında ise bir değişim görülmemektedir; %80'i yoksulluk riski altında ve yaklaşık %27'lik bir kesim bir önceki ay en az bir kişinin aç yatmak zorunda kaldığı evlerde yaşamaktadır.[533] 2011 ve 2016 yılları arasında verilerin değişmediği bir diğer alan ise, ankete katılan Romanların üçte birinin su ulaşımının dahi olmadığı evlerde barınmak zorunda kalmasıdır; ayrıca Romanların yaşadıkları evlerin %38'inde tuvalet, duş ve banyo evlerin içinde yer almamaktadır.[534]

FRA'nın 2019 İnsan Hakları Raporu'na bakıldığında, AB'de yaşayan Romanların sosyal ve ekonomik durumlarındaki iyileşme oranlarında değişikliğe fazla rastlanmazken; eğitim, iş istihdamı, sağlık ve barınma olanaklarına ulaşımda etnik kökenlerinden dolayı ayrımcılık ve nefret suçuyla karşılaşmaya devam ettikleri görülmektedir.[535]

Görüldüğü üzre Romanların Avrupa'ya göç dalgalarının başlamasından itibaren yaklaşık 7 yüzyıldır, Avrupa'da yaşayan ve bölgenin en büyük azınlık grubunu oluşturan Romanlar, günümüzde hala ötekileştirilerek, ayrımcılığa uğrayarak toplum dışına itilmekte ve "hiçbir yerin yerlisi" olarak yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadır. Romanlar hakkında Ortaçağ'dan günümüze kadar yaratılan mitler onlara karşı önyargıların kök salmasına yardımcı olmuştur. Romanların Avrupa'ya göçüyle birlikte yaratılmaya başlanan bu tür önyargı kalıplarının, 19. yüzyılda yaratılan çingene yaşamının romantik idealizasyonundan ziyade; bugüne

[531] FRA, "A persisting concern: Anti-Gypsyism", s. 11.
[532] FRA, "A persisting concern: Anti-Gypsyism", s. 10.
[533] FRA, "A persisting concern: Anti-Gypsyism", s. 12.
[534] FRA, "A persisting concern: Anti-Gypsyism",, s. 14.
[535] FRA, *Fundamental Rights Report 2019*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, s. 111.

kadar çok daha güçlü ve etkili bir şekilde varlığını koruduğu söylenebilir.[536] Berger'e göre 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Romanların karakteristik özellikleri git gide yok olmaya başlamış, gelişen sanayileşme sonucu geleneksel geçim kaynakları sınırlanmış ve misafir olunan toplumların kültürlerinde asimile olma oranları artış göstermiştir.[537] Romanlar dışlanmamak, ötekileştirilmemek ve bu tür ayrımcılıkların etkilerine maruz kalmamak için toplumsal hayatta sıklıkla kimliklerini gizleme eğilimine giderek Goldston'un da deyimiyle, toplumun diğer kesimlerinden kendilerini soyutlamaktadırlar.[538]

Romanların günlük hayatta yaşadıkları zorluklar ve ayrımcılıklar AB'deki büyümeyi zorlaştıran potansiyel bir kayıp olarak görülmektedir. Romanların AB içindeki en kalabalık azınlık topluluk olduğu göz önüne alınırsa, entegrasyonlarının önemi açıktır. Bir sonraki bölümde bu kaybın azaltılması ve önlenmesi için AB politikaları incelenecektir.

3.2.2. Avrupa'da Çingene Karşıtlığı ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikaları

Çingene Karşıtlığı'nın AB politikalarındaki yeri ve gelişimi incelenirken, en başta bir önceki bölümde de üzerinde durulduğu üzere, ECRI tarafından Çingene Karşıtlığı'nın Romanların etnik kökenine ve yaşam tarzına dayalı olan, devamlılık arz eden, şiddet içeren ve tekrarlanan yaygın bir "ırkçılık türü" olarak kabul edildiğinin altı çizilmelidir.[539] Ancak AB yasal düzlemde henüz konuya ilgili bağlayıcı bir ırkçılık tanımı yapılmamıştır.

AB kurumlarının ve üyelerin ortak sorumluluğu olan Romanların entegrasyonu meselesinde AB'nin rolü, üye devletlerin AB politikalarını uygulamasını ve uygulama sürecinin koordinasyonunu sağlamaktır.[540] Buradan anlaşılacağı üzere asıl uygulama, üye devletler nezdinde yapılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bu

[536] Pokorny, *The Gypsies and their impact on Fiftheenth Century,* s.600.

[537] Berger, *Çingene Mitolojisi,* s.12.

[538] İlhan ve Fırat, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik", s.269; Goldston, "The struggle for Roma Rights" s.31.

[539] ECRI, "ECRI General Policy Recommendation No.13" s. 3,4.

[540] European Commission, "The European Social Fund and Roma", *Background Report*, Belgium: European Union, 2010, s.25-27.

bölümünde öncelikle Avrupa'da Çingene Karşıtlığı'na karşı mücadelenin temelini oluşturan yasal mevzuata ve bu yönde geliştirilen politikalara daha sonra bu politikaların günlük hayatta etkinliğinin görülmesi açısından AB tarafından üretilen politika araçlarına değinilecektir.

Romanlara özel sosyal politikalar 1990 öncesinde Avrupa kurumlarında ve politikalarında özel olarak ele alınmamışken durum, Soğuk Savaş'ın bitişinden itibaren değişmiş ve birlik politikalarında Romanlara ilişkin politikalar yer almaya başlamıştır.[541] Bunun sebebi hem Soğuk Savaş sonrası göç dalgaları ile Batı Avrupa ülkelerinde artan Roman nüfusunun yarattığı güvenlik sorunu algısında, hem de Birliğin genişleme süreci göz önüne alındığında muhtemel yeni üyelerin sahip olduğu Roman nüfusunda aranabilir.

AB kurum ve politikalarında Romanlarla ilgili ilk resmi adım, Avrupa Konseyi Parlamento Meclisi tarafından 1993 yılında Josephine Verspaget'in "Avrupadaki Çingeneler Üzerine *(On Gypsies in Europe)*" isimli raporuna dayanılarak kabul edilen 1203 No'lu Tavsiye Kararı ile atılmıştır; Tavsiye Kararı uyarınca Romanlar gerçek bir Avrupa azınlığı olarak kabul edilerek diğer tüm azınlıkların yararlandığı haklardan yararlanma hakkına sahip olurken ayrıca bölge dışı bir azınlık grubu olarak özel korumaya da ihtiyaç duydukları öngörülmüştür.[542]

Bu noktada parantez açılması gereken iki nokta, "bölgesel olmayan millet" kavramı ve ulusal azınlık olarak Romanların karmaşık statü durumlarıdır. 1977'de kurulan Uluslararası Roman Birliği'nin temel politikasını belirleyen bu kavrama göre dünya üzerindeki tüm Romanlar temelde ortak bir kökene, kültüre ve dile dayanan tek bir milleti oluşturmaktadır.[543] Farklı ülkelerde yaşayan Roman grupları arasındaki farklılıkların ise o ülkelerin gruplar üzerinde uyguladıkları asimilasyon politikalarından kaynaklandığı kabul edilmektedir.[544] Bu yaklaşım Uluslararası Roman Birliği'nin Avrupa'daki tüm Romanlar için özel bir yasal statü talebinin

---

[541] Martin Kovats, "The Emergence of European Roma Policy", (ed. Will Guy), *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*, Hatfield: University of Hertfordshire, 2001, s.94.

[542]Peter Thelen, "Roma Policy: The Long Walk Towards Political Participation", *Roma in Europe: From Social Exclusion to Active Participation,* Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2005, s.37. ve Kovats, "The Emergence of European Roma Policy", s. 98.

[543] Özateşler, "Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar", s. 25.

[544] Özateşler, "Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar", s.25.

zeminini oluşturmaktadır. Diğer yandan ulusal azınlık olarak tanınan Romanlar diğer tüm azınlıkların yararlandığı haklardan yararlanarak haklarının savunuculuğu ulusüstü konferans ve anlaşmalarla korunma şansı elde etmiş olmaktadır. Ancak Romanlar için bu statü bahsi geçtiği üzre farklı Roman gruplarının sosyo-kültürel açıdan farklılıklar taşıması ve azınlık statüsünün gerektirdiği ortak bir devlete bağlı olma ve birleştirici öğelere (ortak din, dil, kültür ve ulus duygusu) sahip olma gibi unsurları barındırmaması gibi savlar nedeniyle tartışmalı bir yaklaşım olma durumunu korumaktadır.[545]

1993 yılında Avrupa içinde ilk kez azınlık olarak kabul edilen Romanların bu statüsü 1995'te azınlıkları uluslararası alanda koruyan ilk kapsamlı anlaşma olan Ulusal Azınlıkları Korumak için Çerçeve Sözleşmesi ile korumaya alınmıştır.[546] Ancak burada parantez açılması gereken nokta Romanların bir ulus olarak bağlı olup korunduğu bir devletin bulunmaması sebebiyle, her ülke tarafından ulusal azınlık statüsüne kabul edilmeme durumudur. AB üye devletlerine bakıldığında ise 16 ülke tarafından Romanlar, etnik azınlık olarak kabul edilirken; 11 ülkede Romanları etnik azınlık olarak kabul eden resmi bir belgeye rastlanmamıştır.[547]

Romanların Avrupa'da ulusal azınlık sayılmasıyla birlikte aynı yıl AGİT'in (o dönem ismi *Conference on Security and Co-operation in Europe*-CSCE) Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri Max van der Stoel, komünizmden kapitalizme geçen ülkelerde demokratikleşme ve yapılanma sürecinde Romanların durumu üzerine bir rapor sunmuş ve rapor geçiş sürecindeki bölgelerdeki toplumlarda, ekonomilerde ve siyasi sistemlerde savunmasız bir konuma sahip olan Romanları etkileyen organizasyonel değişikliklere öncülük etmiştir.[548] Dönemin AGİT üyesi ülkelerin hükümetleri, uluslararası kanallardan sağlanan yardımlarla ayrımcılık ve saldırılar

[545] Istvan Pogany, "Minorty Rights and the Roma of Central and Eastern Europe", *Human Rights Law Review*, Vol: 6, 2006, s.1-25.

[546] Council of Europe, "Framework Convention for the Protection of National Minorities", Strasbourg: European Treaty Series, No.157, 1995, s.1.

[547] European Commission, "The European Social Fund and Roma", s.86,87,88.

[548] OSCE, "Remarks by Mr. Max van der Stoel to the Meeting of Romania's Council for National Minorities", Bucharest: Organization for Security and Co-operation in Europe, 18 Ağustos 1993.

OSCE, "Statement of the HCNM on his study of the Roma in the CSCE region at the Meeting of the Committee of Senior Officials (CSO)", Prague: Organization for Security and Co-operation in Europe, 21 Eylül 1993.

dahil olmak üzere Romanların ciddi sosyal, ekonomik ve insani sorunlarını ele almak için yapıcı politikalar geliştirmeye teşvik edilmiştir.[549]

Romanların birer azınlık grubu olarak talep ettikleri haklar bir yana, özellikle Romanlara karşı ırkçılığın ihlal ettiği temel insan hakları üzerinden yapılan hak talepleri, Romanlara toplumla daha bütünleştirici bir hareket alanı sağlamıştır. 1990'larda Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye etkisiyle birlikte de Birliğin Roman meselesine yaklaşımını, güvenlik ekseninden insan hakları eksenine doğru kaymıştır.[550] 1996'da Avrupa Roma Hakları Merkezi'nin kuruluşunun da tam olarak bu değişim dönemine tekabül etmesi şaşırtıcı olmamıştır.

Geçiş dönemi ülkelerinde yaşanan sıkıntılı dönemin Romanlar üzerinde yarattığı ekonomik ve toplumsal yük, Romanları Batı Avrupa ülkelerine göç etmeye sürüklerken; bu durum Batı Avrupa'nın Roman politikasını tetikleyen sebeplerden birini oluşturmuştur.[551] Soğuk Savaş dönemi sonrası geçiş sürecindeki ülkelerin geçirdiği dönemsel bunalım sebebiyle odaklanılan ana konular; Romanların tetiklediği uluslararası göç dalgasının önlenmesi amacıyla yasal statülerinin sağlanarak, iyileştirilmiş bir yaşam kalitesi sunulması noktaları etrafında birleşmiştir.[552]

Roman meselesinde atılan adımların hızlanmasıyla birlikte, 1991 yılında kurulan Demokratik Kuruluş ve İnsan Hakları Ofisi (*Office for Democratic Institutions and Human Rights-ODIHR*) tarafından 1995 yılında Varşova'da kurulan Roma ve Sinti Meseleleri için Kontak Noktası, ilk dönem özellikle Roman ve Sintilerin kimliklerinin korunması ve sosyal hayata entegre edilmesi üzerine çalışmalar gerçekleştirmiş; daha sonra ise Kontak Noktası'nın çalışmaları Roman, Sinti ve diğer grupların AGİT bölgesinde yaşadıkları çeşitli problemler üzerinde

[549] OSCE, "Statement of the HCNM".

[550] Eva Sobotka, "Human Rights and Roma Policy Formation in the Czech Republic, Slovakia and Poland", *The Roma- A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Budapest: Central European University Press, 2007, s.135.

[551] Barany, *The East European Gypsies*, s. 241-282.

[552] OSCE, "International response to ethnic conflicts: Focusing on prevention Keynote Address by Max van der Stoel, CSCE High Commissioner on National Minorities, to the Fourth International PIOOM Symposium: 'Ethnic Conflicts and Human Rights Violations in Europe'", Leiden, The Netherlands: 25 Haziran 1993 ve OSCE, "Statement of the HCNM".

yasal ve politik gelişmelerde öneride bulunma, koordine etme ve taraf devletlere araştırma heyetleri gönderilmesine zemin hazırlama şeklinde geniletilmiştir.[553]

1995'te sunulan Verspaget Raporu ile ise Romanlarla ilgili politikaların yönlendirilmesi için Roman ve Çingeneler Üzerinde Uzman Grup kurulması teşvik edilmiş ve bahsi geçen uzman grup 1999 yılında Romanların Avrupa'daki sosyal durumlarını iyileştirilmesini amaçlayan yönlendirici prensipler raporunu hazırlanmıştır.[554]

1993 yılında ayrıca birliğe katılması muhtemel görülen Orta ve Doğu Avupa ülkeleri için üyelik yolunda demokrasi, insan hakları ve azınlık durumları hakkında kurumsal ve yasal mekanizmaları oluşturarak gerekli asgari ve siyasi koşulların sağlanması koşulunu içeren Roman politikası, Kopenhag Kriterleri'ne eklenmiştir.[555] Ringold vd. tarafından hazırlanan "Genişleyen Avrupa'da Romanlar: Yoksulluk Döngüsünü Aşmak" isimli raporda Romanların azınlık gruplar içinde en dezavantajlı konumda olmaları durumunun, eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlere erişebilme yetersizliklerinin yanında yüksek işsizlik ile birlikte yoksulluğa sürüklenme oranlarının yüksekliğinden kaynaklandığı vurgulanmıştır.[556] Bu bağlamda Birliğin hızlanan entegrasyon sürecinde yoksulluğa ayrıca odaklanılarak Kopenhag Kriterleri'ne eklenen Roman politikasında önemli ayaklardan birini, yoksulluğu önleyici politikalar oluşturmuştur.

Bu bağlamda 1997'de Amsterdam Antlaşması ile birlikte Birliğin kurucu anlaşmalarına, yoksulluk ve sosyal dışlanmayı önlemek amacıyla yeni maddeler eklenmiş; Madde 13, 136 ve 137'ya göre AB Topluluğu cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, özgürlük, yaş veya cinsel yönelime bağlı ayrımcılık ile mücadele etmektedir.[557] Bu maddelerle bağlantılı olarak Lizbon Zirvesi ile de sosyal dışlanmayla mücadelenin AB temel hedeflerinden biri olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca Amsterdam Antlaşması ile ele alınan ırk temelli ayrımcılık ile mücadele

[553] Thelen, "Roma Policy: The Long Walk", s.37; Kovats, "The Emergency of European Roma Policy", s. 97.

[554] Kovats, "The Emergency of European Roma Policy", s.94.

[555] Ringold vd., *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*, New York: The World Bank, 2003, s.10.

[556] Ringold vd., *Roma in an Expanding Europe,* s.10.

[557] European Commission, "Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community", *Official Jurnal of the European Communities*, (C 340), 10.11.1997, s.185,239.

politikaları, yasal temelde geliştirilerek Madde 10 ile AB mevzuatına dahil edilmiştir.[558]

Bir önceki bölümde bahsi geçen Dünya Roman Kongresi'nde Çingenelerin "Roman *(Roma)"* kelimesiyle anılmaları gerektiğine dair alınan karar Avrupa Komisyonu tarafından 1998'de kabul edilerek, üye devletlere de Çingene ve Roman grupları ifade edilirken Roman kelimesinin kullanılması tavsiye edilmiştir.[559]

AB'nin Roman sosyal politikasını etkileyen önemli adımlardan biri de, Avrupa Konseyi tarfından 2000 yılında kabul edilen ve Antisemitizm'e karşı AB politikaları bölümünde değinilen Irk Eşitliği Direktifi *(Race Equality Directive*-2000/43/EC*)* olmuştur. Ancak Direktif Irk ve etnik kökene yönelik ayrımcılıkla mücadele etmeyi amaçlamanın yanında, Madde 2(2) ile uyrukluk (milliyet) temelli ayrımcılığı açıkça kapsamadığını belirterek; AB'de yaşayan Romanlar için önemli bir hukuki boşluğa neden olmuştur:

> *"Bu Direktif, uyrukluk esasına dayalı farklı muameleyi kapsamaz, üçüncü ülke uyrukluların ve vatansız kimselerin üye devletlerin topraklarına girişi ve orada ikametine ilişkin koşul ve hükümlere ve ilgili üçüncü ülke uyruklular ile vatansız kimselerin yasal statülerinden kaynaklanan herhangi bir muameleye halel getirmez.[560]"*

Irk Eşitliği Direktifi Madde 2'de ele alınan uyrukluğa dayalı ayrımcılık muafiyeti, İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi Madde 12 ile de sürdürülmüştür.[561]

2000 yılında imzalanan Temel Haklar Şartı, Avrupa'da Roman haklarının korunması için temel kabul edilen belgelerden bir diğeridir. Şart'ın 19. Maddesinde yer değiştirme, sınırdışı edilme ve ülkeye iade durumunda doğan haklar korunurken toplu sınırdışı edilme yasaklanmıştır.[562] Madde 21'e göre de etnik köken, renk ya da bir ulusal azınlığa mensup olma durumlarını temel alan ayrımcılık yasaklanmış; Madde 22'de ise Birliğin dini, dilsel ve kültürel farklılıklara saygılı olduğu belirtilmiştir.[563]

---

[558] "Lisbon Treaty", *Offical Jurnal of the European Union*, (C 306), Volume:50, 17 December 2007.

[559] Özateşler, "Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar", s.14.

[560] "Council Directive 2000/43/EC".

[561] "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation", Official Jurnal of the European Communities, (L 303), 02.12.2000.

[562] "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.12.

[563] "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.13.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve AİHS, insan hakları temelinde Romanlarla ilgili sosyal politikalara işleyiş ve talep yönünden zemin teşkil ederken; AB düzeyinde ayrımcılık ve azınlık haklarıyla ilgili yapılan düzenlemeler, daha önce bahsedildiği üzere AHİS'e Ek protokol Madde 1, Madde 14 ve sosyal içerme yönetmelikleri de bu politikalara yön vermektedir.

Bu tarihten itibaren AİHM'de Madde 14 ile kamusal alanda ırk ayrımcılığının yasaklanmasının ihalini temel alan Roman ırkçılığı davaları, Avrupa Roman Hakları Merkezi tarafından önemle takip edilmektedir.[564] Örneğin 2018 yılında görülen *Burlya vd. Ukrayna* davasında, olası bir Roman saldırısı karşısında evlerini terk etmeye zorlanana Ukrayna uyruklu Romanların yetkilileri saldırıyı önlemede etkisiz ve soruşturmada başarısız oldukları konusunda şikayetçi olmuşlardır. AİHM tarafından verilen kararda AİHS Madde 14 ve onunla bağlantılı olarak Madde 8 (konuta saygı yasağı) ve yine Madde 14 ile bağlantılı olarak Madde 3'ün (insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağı ve etkili soruşturma eksikliği) ihlal edildiğine karar vermiştir.[565]

2001 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, üye devletlere yönelik Avrupa'daki Romanlar/Çingeneler ve Gezginlerin ekonomik ve istihdam durumlarının iyileştirilmesine ilişkin Rec(2001)17 sayılı Tavsiye Kararı oluşturmuştur. Kararda, Avrupa'da ki Romanlar ve Gezgin grupların Avrupa genelinden kültürel açıdan farklı olduğu ve bu çeşitliliğin ulusal ve yerel düzeyde değerlendirilmesi ve teşvik edilmesi gerektiği önerilmiştir. Ayrıca bu grupların maruz kaldıkları ayrımcılık ve sosyal dışlanmaya bağlı olarak; konaklama, sağlık, eğitim ve mesleki eğitim gibi hizmetlere ulaşmada zorluk yaşayarak üye devletlerin sosyal uyumunu tehdit edebilecek uzun vadeli işsizlik ve yoksulluğun etkilerinden muzdarip oldukları kabul edilmiştir. Kararda belirlenen aşağıdaki önerilere dikkat edilerek bu grupların yönlendirilmeleri gerektiği tavsiye edilmiştir:

> *"Roman ve Çingene toplulukları ve kuruluşları ekonomik ve istihdam durumlarını iyileştirmeye yönelik program ve politikaların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesi süreçlerine tam olarak katılmalı; bu durum*

[564] 2004-2006 altı yılında Madde 14'ün ihlalini temel alarak açılan davaların örnekleri için ayrıca bkz. European Roma Rights Centre, "Roma Rights: ERRC 10th Anniversary*"*, *Quarterly Jurnal of the European Rights Centre*, Budapest, No: 2-3, 2006, s.11-14.

[565]European Court of Human Rights, "Factsheet- Roma and Travellers", Nisan 2021, s.2,3. https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Roma_ENG.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2021).

hükümetler tarafından uzun vadeli ekonomi politikaları geliştirilerek desteklenmeli; hükümetler tarafından bu toplulukların farklı durumlarına uyarlanmış iletişim stratejileri ile birlikte esnek yapılar ve yaklaşımlar geliştirilmeli; Romanların hem doğrudan hem de dolaylı ayrımcılıkla karşı karşıya olduğu göz önünde bulundurularak ayrımcılıkla mücadele mevzuatı daha etkili hale getirilmeli ve STK'lar Romanlara/ Çingenelere yasal yardım için desteklenmelidir.[566]*"*

Önemli gelişmelerden bir diğeri ise 2003 yılında Budapeşte'de düzenlenen Roman Konferansı *(Roma in Expanding Europe: Challanges for the Future)* ile AB politikası ve hedeflerinin, aynı zamanda AB içindeki Roman toplumunun durumunu iyileştirmek ve entegrasyonunu hızlandırmak amacıyla kullanılmasını hedefleyen Roman İçermesinin On Yılı *(Decade of Roma Inclusion)* sürecinin başlatılmasıdır.[567] Ayrıca aynı yıl; AB içinde serbestçe yer değiştirme ve ikamet etme hakkına dair Direktif (2004/38/EC) ile tüm vatandaşların iş arama, çalışma ya da emekli olma şartı ile AB içinde serbestçe dolaşım hakkına sahip olduğu garanti altına alınmıştır.[568]

2004 yılında 8 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin ve ardından 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ın Birliğe üye olmalarıyla Romanlar, Avrupa'nın en kalabalık azınlık nüfusu haline gelmiş ve bu durum, bu büyük azınlık grubun entegrasyonunu ve haklarını içeren politika ve uygulamaları beraberinde getirmiştir.[569] Thelen'e göre bir ülkenin büyüklüğünün o ülkenin gayri safi milli hasılasına ve AB karar organlarında alınan kararları etkileme kapasitesi açısından nüfusuna paralel olarak belirlendiği dikkate alınırsa; Avrupa'da artan Roman nüfusuyla doğru orantılı olarak Romanlara ilişkin oluşturulan politikaların AB politikaları içindeki genişlemesi daha kolay anlaşılabilir.[570] 2004 yılı Avrupa Komisyonu raporuna göre de Romanlara yönelik ayrımcılık Avrupa'nın karşı karşıya olduğu en acil siyasi, sosyal ve insan hakları

---

[566] Council of Europe Committee of Ministers, "Recommendation Rec(2001)17 on improving the economic and employment situation of Roma/Gypsies and Travellers in Europe", 27 November 2001.

[567] Speech of James D. Wolfenshon, *Roma in Expanding Europe: Challanges for the Future,* World Bank Document, Budapest, 1 July 2003, http://documents1.worldbank.org/curated/fr/551581468184471377/pdf/101608-WP-Box393261B-PUBLIC-2003-07-01-JDW-Roma-in-an-Expanding-Europe-Challenges-for-the-Future.pdf (Erişim tarihi: 14.09.2020).

[568] "Romanlar için AB Eylemi", AB Türkiye Delegasyonu Enformasyon ve İletişim Destek Programı, Ağustos 2010, https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/roma_flyer_tr.pdf (Erişim tarihi: 14.10.2020).

[569] European Commission, "European Union Support for Roma Communities in Central and Eastern Europe", Brussels: Enlargement Information Unit, 2003, s.4.

[570] Thelen, "Roma Policy: The Long Walk", s. 7,8.

meseleleri arasına yerleştirilmiştir.[571] FRA'nın resmi sitesinde "etnik köken ve ırk" ayrımcılığının ele alındığı bir bölüm bulunmasına rağmen, Romanlara karşı ayrımcılığın ayrı bir başlık altında ele alınması ve Avrupa Komisyonu'nun 2008 yılı ayrımcılığa karşı yenilenmiş taahhüdünde Romanlara karşı uygulanan ayrımcılığa ve sosyal içerilmeye ayrıca vurgu yapılıp ayrı bir başlık altında ele alınması, AB'nin Çingene Karşıtlığı'na verdiği önemin altını çizmektedir.[572]

Daha önce bahsedildiği üzere Konsey ve Parlamento tarafından çıkarılan Roman karşıtlığı politikalar, Komisyon tarafından geliştirilen politika araçları ile uygulamaya konulmaktadır. Komisyon tarafından uygulanan yapısal fonlar çıkarılan bu kararların günlük hayatta uygulanışının daha net gözlemlenmesine alan sağlamaktadır. Fonlar AB ülkelerinde yaşayan Romanların dışlanmasının önüne geçerek, sosyal hayata katılımlarını hızlandırmayı amaçlamaktadır. Bu hedefleri destekleyen programların, doğrudan Romanları hedef alanları sırasıyla: Avrupa Sosyal Fonu (İstihdamı ve yaşam standartlarının iyileştirmesini destekleyerek eğitim ve becerilerin geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.), Avrupa Bölgesel Kalkınma fonu (Bölgesel kalkınma, ekonomik değişim, rekabetçiliğin arttırılması ve bölgesel işbirliğinin desteklenmesi amacını taşımaktadır.) ve Gelişim Programı ("Çeşitlilik ve Ayrımcılıkla Mücadele" kampanyası kapsamında Romanlara karşı ayrımcılıkla mücadele adına bilinçlendirme faaliyetlerini finanse etmektedir.) olarak sayılabilir.[573] Bu fonlarla birliğe yeni üye olan devletlerin, AB üye devletlerinin standartlarına erişimini kolaylaştırarak; yapısal değişimin hızlandırılması, Romanların sosyal hayata katılımının ve kamu hizmetlerine ulaşımının arttırılıp istihdamda dışlanmanın azaltılması hedeflenmektedir.[574]

Ayrıca bahsi geçtiği üzere Soğuk Savaş döneminde geçiş ülkeleri olan, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin birliğe katılım sürecinde verilen destekleme ve fon

---

[571] European Commission, "The Situation of Roma in an Enlarged European Union, Directorate-General for Employment and Social Affairs", Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.

[572] European Union Agency for Fundamental Rights, "Roma", https://fra.europa.eu/en/themes/roma (Erişim tarihi: 22.10.2020); "Non-discrimination and equal opportunities: A renewed commitment", Commission of the European Communities, COM(2008)420 Final, Brussels, 2008, s.1,9,10.

[573] "Romanlar için AB Eylemi", AB Türkiye Delegasyonu Enformasyon ve İletişim Destek Programı, Ağustos 2010, https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/roma_flyer_tr.pdf (Erişim tarihi: 14.10.2020).

[574] European Commission, "European Social Fund and Roma", s. 4-12.

programları da bu ülkelerdeki Roman entegrasyonunu içeren politikaları ekonomik açıdan desteklemiştir. Bahsi geçen ülkelerin ekonomilerini desteklemek amacıyla uygulanan programlardan ilki; 1989 yılında uygulanmaya başlanan Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım *(Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies-PHARE)* programı, 2004 yılında birliğe giren sekiz ülkeyi de kapsayarak on ülkede de uygulanmaya başlanmıştır.[575] 2000 yılına kadar aynı programdan yararlanan Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya 2001 tarihinden itibaren yeni bir program olan Batı Balkanlarda Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı *(Community Assistance for Reconstruction, Development and Stability in the Balkans-CARDS)* programı kapsamına alınmıştır.[576]

Fonların kapsayıcılığı ve büyüklüğünün yanında işlevsellikleri de oldukça önemlidir. 2007 ve 2013 yılları arası dönemde yapısal fonların daha etkili kullanımının denetlenebilmesi, projelerde Romanların etkili rol alabilmesi ve ayrıca üye devletlerarası Roman politikalarını uyumlu hale getirilmesi ve ortak politika oluşturma amacıyla AB Roman Ağı kurulmuştur.[577] Ancak FRA 2020 raporuna bakıldığında Balkan ülkelerinde Romanlara karşı ırk temelli ayrımcılığın devam ettiği, ayrıştırılmış alanlarda kötü koşullarda yaşama oranlarında ve eğitimde ayrıştırılma ve iş olanağı sağlanmaması nedeniyle sosyal hayata entegrasyon güçlüğü yaşanması durumlarında kayda değer bir düşüş yaşanmadığı gözlemlenmiştir.[578] Bu durum fon kaynaklarının Roman toplumunun tabanına erişebilen etkinlikle kullanılmasının önemine vurgu yapmaktadır.

Üye devletlerin ırkçılık ve yabancı düşmanlığını içeren suçlarda uymaları gereken kanun ve yönetmeliklerin yakınlaştırma çabası, 2007 yılında hazırlanan AB üye devletlerinde Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Üzerine Rapor'da bazı üye devletlerin yönetimde uzman organlara sahip olmaması, uzman organ bulunduğu

---

575 "Phare Programme", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:e50004&from=EN (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

576 "CARDS Programme", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar18002 (Erişim tarihi: 18.09.2020).

577 "EU Roma: European Network on Roma Inclusion under ESI Funds", https://www.euromanet.eu/about-us/history/ (Erişim tarihi: 22.10.2020).

578 FRA, "Fundamental Rights Report 2020", Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020, s.80-99.

durumlarda kullanılmaması ya da Romanlara karşı ırkçılık motivasyonlu suçlarda caydırıcı yasal yaptırım uygulanmaması durumları Romanlar için ayrımcılığın önüne geçilmesi ve entegrasyon sürecini sekteye uğratması durumlarında aranabilir.[579]

Çerçeve Kararı'nın Avrupa Komisyonu tarafından sunulan 2014 yılı raporuna göre üye devletlerin büyük çoğunluğu nefret söylemi içeren bir davranışı, 1 ile 3 yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılması şartını yerine getirirken; bazı üye devletler nefret söylemi ile ilgili 1 ile maksimum 7 yıl arasında verilen hapis cezasına alternatif olarak para cezası verme seçeneği de sunmaktadır.[580] Bu durum göstermektedir ki, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı karşısında çıkarılan kanun ve yönetmeliklerin yakınlaştırılması çabası yol katedilmesi gerken bir süreç olarak önemini korumaktadır.

16 Eylül 2008'de birinci Avrupa Roman Zirvesi gerçekleştirilmiş ve Aralık 2008'de AB Genel İşler Konseyi'nde Roman katılımını hızlandırmak ve uygulamaların ve deneyimlerin paylaşımı adına bir platform kurulması kararlaştırılmıştır. Roman Katılımı için AB Platformu'nun ilk toplantısı, 24 Nisan 2009'da Prag'da yapılarak Platform'un Avrupa çapında ve uluslararası çapta yürütülen Roman politikalarının birbirine daha uyumlu daha etkin hale getirilmesi hedeflenmiştir.[581] Platform'da AB kurumları ve üye devletlerine Roman katılımına yönelik politika ve projeler tasarlanırken rehberlik etmesi adına şu 10 temel ilke belirlenmiştir;

1. *Yapıcı, uygulamalı ve ayrımcı olmayan politikalar*
2. *Açık ancak ayrıcalıklı olmayan hedefleme*
3. *Kültürlerarası yaklaşım*
4. *Toplumun genelini hedefleme*
5. *Cinsiyet boyutu konusunda farkındalık*
6. *Kanıt temelli politikaların aktarımı*
7. *Topluluk araçlarının kullanımı*

---

[579] FRA, "Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the EU", Wien: Publications Office of the European Union, 2007.

[580] Bu 14 ülke sırasıyla; Belçika, Yunanistan, İrlanda, Fransa, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Polonya, Romanya, Finlandiya, İsveç ve Birleşik Krallık olarak verilmiştir. Europen Commission, "Report From The Commission to the European Parliament and the Council: on the implementation of Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law, COM(2014) 27 final, Brussels, 27.1.2014, s.6.

[581] "Romanlar için AB Eylemi", AB Türkiye Delegasyonu Enformasyon ve İletişim Destek Programı, Ağustos 2010, https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/roma_flyer_tr.pdf (Erişim tarihi: 14.10.2020).

8. Bölgesel ve yerel makamları dahil etme
9. Sivil toplumu dahil etme
10. Romanların aktif katılımı.[582]

2008 yılı ekonomik krizinin etkileriyle sarsılan AB, 2010 yılında hem mali hem de sosyal alanda yapısal dönüşüm amacıyla Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için AB 2020 Stratejileri'ni uygulamaya alarak -Lizbon Stratejisi'ne benzer şekilde- hedef alınan on yıllık süreçte ekonomik büyüme ve istihdamda iyileşme ile yapısal dönüşüm amaçlanmıştır.[583] İstihdamı arttırarak, yoksullukla mücadele ederek ve işgücü pazarını genişleterek, büyümeye toplumun tüm fertlerini dahil ederek büyümeden herkesin yararlanmasını sağlama amacı taşıyan AB'nin 2020 hedeflerinde yer alan "kapsayıcı büyüme stratejisi", Roman içerme projesini de içermektedir.[584] Belirlenen bu strateji kapsamında dört temel alan olan eğitim, istihdam, barınma ve sağlık alanlarında üye devletler ulusal durumlarını ve hedeflerini belirleyerek rapor sunma ve entegrasyon projelerine uyum sağlama yükümlülüğüne girmiştir.

Bütünleştirmeci yaklaşımda iş pazarına katılımı arttırma hedefinin birincil hedef olduğunu söylemek mümkündür.[585] Aynı öncelik AB Roman Ağı tarafından 2014-2020 yılları arasında yapısal fonların kullanım hedeflerinde de öne çıkmaktadır.[586] Bunun sebebi yaşlanmakta olan Avrupa nüfusundan kaynaklanan insan gücü ihtiyacının genç Roman nüfusuyla rahatlatılması hedefinde aranabilir.[587] Ancak üzerinde sık durulan başlıklardan biri olarak istihdama katılımda, etnik kimlik geride tutulur ve bireysel olarak istihdama katılım öne çıkarılır. Bu durumu da baz alarak bütünleştirmeci yaklaşımda dışlanmanın önüne geçilerek tam bir katılım öngörülürken kültürel çeşitliliği göz ardı etme riskinin yüksek olduğu söylenebilir.

---

582 "Romanlar için AB Eylemi".

583 Gökşen Akbaş ve Altan Apar, *Avrupa 2020 Stratejisi: Akılli, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi Özet Bilgi Notu,* Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı, 14 Eylül 2010, s. 2.

584 "Analysis of the National Roma Integration Strategies", European Roma Policy Coalition, Mart 2012, s.2,3.

585 2000-2006 ve 2007-2008 arası yıllarda Romanlara yönelik fonun alanlara göre müdahalesini inceleyen tablolar için ayrıca bkz. "European Social Fund and Roma", s.5, 8.

586 "EU Roma: European Network on Roma Inclusion under ESI Funds", https://www.euromanet.eu/esi-funds/ (Erişim tarihi: 22.10.2020).

587 European Commission, "Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and Committee of the Religions: The Social and Economic Integration of the Roma in Europe", Brussels, 07.04.2010, s. 2.

2005-2015 yılları arasında başlatılan, Romanlar için On Yıllık Sosyal İçerme Programı ile öncelik olarak eğitim, istihdam, sağlık ve barınma konuları ele alınarak, Romanların sosyal statülerinin iyileştirilmesi hedeflenmiş; süreç hem Avrupa hükümetlerini hem de hükümet dışı kuruluşlarla Roman sivil toplum örgütlerini birbirine bağlamasını sağlamıştır.[588] On yıllık planın 2005 ve 2015 verileri karşılaştırıldığında onbir ülkede[589] Roman toplumunda eğitime katılımın, sekiz ülkede artarken üç ülkede azaldığı; işsizliğin dört ülkede artarken yedi ülkede azaldığı ve ırkçılığa maruz kalma oranının 2005 veri eksiklikleri sebebiyle yalnızca iki ülkede azaldığı tespit edilemişken bir ülkede arttığı gözlemlenmiştir.[590] Katılımcı hükümetlerin Romanların toplumdaki durumu hakkında program başlangıcında veri sağlayamamış olması program sonu verilerini karşılaştırma yapma açısından zorlaştırmıştır. Bu durum programın ülkeler arası verimli politika paylaşımı amacını engelleyerek Avrupa'da etkin bir Roman sosyal içerme hedefini zayıflatmaktadır.

2012-2014 yılları arasında yapılmış olan Avrupa Roman Entegrasyonu İyi Uygulama Değişimi ve Politika Ağı *(European Roma integration Good Practice Exchange and Policy Network*- ERNE*)* projesi; Almanya, Avusturya, Belçika, İtalya, Romanya, Slovakya, Bulgaristan ve Hırvatistan katılımcı üyeleri arasında gerçekleştirilen ve bu ülkelerde uygulanan en iyi projeleri belirlemeyi amaçlayan bir siyasa değişim ağıdır.[591] Proje aracılığı ile sayılan ülkeler tarafından yürütülen Romanlara yönelik eğitim ve istihdam öncelikli başarılı projeler ön plana çıkarılarak desteklenmiş ve böylece diğer ülkelere emsal oluşturmuştur.

2020 Eylül'de kabul edilen AB Irkçılığa Karşı Eylem Planı (2020-2025) hedeflerinde kısaca; Ekim ayında AB Roman Çerçeve Stratejisi'nin hazırlanması, 2021'de her üye devletin oluşturdukları Roman stratejilerini sunması, 2022'de bu stratejilerin Komisyon tarafından değerlendirilmesi, 2023'den itibaren her iki yılda

---

588 "Decade of Roma Inclusion 2005-2015", https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecade_p/17/decade-of-roma-inclusion-2005-2015 (erişim tarihi: 22.10.2020).

589 Bu ülkeler: Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Karadağ, Romanya, Sırbistan, Slovakya ve İspanya'dır.

590 Decade of Roma Inclusion 2005-2015, "Roma Inclusion Index 2015", Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation: Budapest, Eylül 2015, s.26-68.

591 "ERNE - European Roma integration good practice exchange and policy network", http://www.eromaresource.com/project/erne---european-roma-integration-good-practice-exchange-and-policy-network-.html (erişim tarihi: 23.10.2020).

bir üye devletlerin Roman stratejilerinin uygulanışını rapor etmesi, 2023-2030 yılları arasında Komisyon tarafından on yıllık planın gözden geçirilerek değerlendirme yapılması ve en nihayetinde 2030 yılında Romanlar için eşitlik, sosyal içerilme ve katılım adına belirlenen hedeflere ulaşılması öngörülmektedir.[592] 2020-2030 yılları arasında Romanların eşitliği ve sosyo-ekonomik katılımı için yeni hedefler belirlenen AB Roman Stratejik Çerçevesi'nde; ayrımcılık deneyimi yaşayan Roman sayısını yarıya indirmek, ayrımcılığa uğrayanların bu durumu bildirme oranını iki kat arttırmak, Romanlarla birlikte yaşamaktan rahatsızlık duyan bireylerin genel nüfus içindeki oranını en az üçte iki oranında azaltmak, Roman fertlerin ortalama yaşam süresini olumsuz etkileyen sağlık koşulları iyileştirmek, okullarda Roman çocuklara karşı ayrımcılığı engelleyerek okul öncesi eğitime katılımı en az yarısı kadar arttırmak, liseyi tamamlama oranını en az üçte bir arttırmak, toplumsal cinsiyet temelli işsizlik oranı da dahil olmak üzere Romanların işsizlik ve yoksulluk oranını en az yarı yarıya azaltmak, konut ihtiyacı oranını en az üçte bir azaltmak, Roman STK'larının ulusal izleme komitelerine tam üyeliğinin sağlanması ve Romanların yerel, bölgesel ve ülkelerarası AB siyasetine katılımının sağlanması hedeflenmiştir.[593]

Sonuç olarak, Avrupa sınırlarında Roman nüfusunun artışı ile önem kazanan Roman politikaları, Romanların Avrupa azınlığı olarak kabul edilmesine ve haklarının yasal zeminde korunmaya başlanmasına giden yolu aralamıştır. Çingene Karşıtlığı'nın 2020 strateji planında bir ırkçılık türü olarak kabul edilmesi de AB politikalarında Roman ayrımcılığı ile ilgili uygulanacak politikalar açısında büyük önem arz etmektedir. AB Roman politikaları; Romanların sosyal hayatta eğitim, sağlık ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak asgari ve siyasi koşulların sağlanması hedeflerini içerirken özellikle yoksulluğu önleyici politikalar ön plana çıkmıştır.

Bu politikalar çerçevesinde Romanlar için sosyal dışlanmayı önlemek ve sosyal içerilmeyi hızlandıracak politikalar, Avrupa Komisyonu'nun yapsal fonları gibi politika araçları ile AB ülkelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca yapısal fonların işlevselliğinin denetlenmesi ve etkinliğinin arttırılması adına, AB Roman

[592] European Commission, "Factsheet- A new Roma Strategic Framework", 7 October 2020, s.3, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/factsheet_-_a_new_eu_roma_strategic_framework_en.pdf (erişim tarihi:02.11.2020).

[593] European Commission, "Factsheet- A new Roma Strategic Framework", s.2.

Ağı gibi ülkeler arası bilgi alışverişi sağlayan mekanizmalar kurulmuştur. Üyeliğe aday ülkeler için ise Birliğe üyelik kriterlerinin bir bölümünü oluşturan sosyal politikalar içinde Roman sosyal politikalarının AB mevzuatı ile uyumlaştırılması ve etkin uygulanışı önem kazanmıştır. Özellikle Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararları ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı ceza hukuku yoluyla mücadele edilmesi ve bu uygulanışın birlik ülkelerinin yasal mekanizmaları arasında uyumlaştırılması çabası, bu konuda atılan önemli adımlardan birini oluşturmaktadır. Üye devletlerin ve aday devletlerin ulusal eylem planı hazırlama ve yıllık raporlamaya teşvik edilmesi de, Romanlara karşı ırkçılığın ve sosyal içerilmenin seyrinin gözlemlenmesi açısından önemli bir analiz alanı oluşturmuştur. Ayrıca Romanların AB'ye entegrasyonu için başlatılan Roman Konferansı, Roman içermesinin On Yılı ve AB Irkçılığa Karşı Eylem Planı gibi yıllık hedef belirten süreçler AB'nin büyüme stratejileri içindeki Romanların sosyal statülerinin iyileştirilmesi amacını somutlaştırmış ve AB içinde Çingene Karşıtlığı karşısında birlikte hareket eden STK'ların AB politikaların da daha görünür olmasına zemin hazırlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMOFOBİ İLE MÜCADELEYE YÖNELİK AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKALARI

Giriş

Çoğu AB ülkesi nüfus sayımlarında dine göre ayrıştırılmış verileri toplamadığı için Avrupa'da yaşayan Müslüman sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte; temsili değerlere dayalı yapılan araştırmaya göre, Avrupa'da toplam Avrupa nüfusunun %4,6'sını temsil eden yaklaşık 26 milyon Müslüman yaşadığı tahmin edilmektedir.[594] Bu yüksek rakam ile Müslümanlar, Avrupa'nın en kalabalık dini azınlık grubunu oluştururken; 2015 *Eurobarometer* anketine göre Müslümanlar aynı zamanda AB'de en az kabul gören dini azınlık gruptur.[595]

Çalışmanın birinci bölümüne ele alınan Avrupa'da İslam'a karşı tarihsel süreçte beslenen ve aktarılan yaygın hoşgörüsüzlük, ırksal ve dini güdülenmiş nefretin yaygınlaşması için verimli bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda günümüzde AP araştırma servisi çalışmalarına göre Müslümanlara karşı nefret oranı; 2010 yılında %12 iken, 2016'da %25'e yükselerek korkutucu bir ivme yakalamıştır.[596] Ayrıca Müslümanlara karşı nefret, göçmenlere ve mültecilere karşı yabancı düşmanlığı nefretiyle birlikte en yaygın görülen hoşgörüsüzlük alanlarının başında gelmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde detaylı incelenen ve Avrupa toplumsal hafızasında "ırkçılık" denilince akla sadece biyolojik bir ötekileştirme gelmesine

---

[594] Avrupa'daki Müslümanlar ile iligi 2016 yılı PEW araştırması için bkz. PEW, "Europe's Growing Muslim Population", 29 Kasım 2017, https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/ (erişim tarihi: 03.04.2019) ve ENAR, "Our Work: Islamophobia", https://www.enar-eu.org/Introduction-1156 (Erişim tarihi: 16.05.2021).

[595] European Commission, "Discrimination in the EU in 2015", Ekim 2015, https://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2077 (Erişim tarihi: 03.04.2021).

[596] European Commission, "Countering Racism and Xenophobia in the EU: Fostering a society where pluralism, tolerance and non-discrimination prevail," Commission Staff Working Document, Brussels, 15.03.2019, s. 13.

rağmen, günümüzün küreselleşmiş dünyasında, biyolojik temelli ırkçılığın yanında kültürel ırkçılık çok daha geniş bir alanda uygulanmaktadır. Günümüzde AB'deki Müslümanların maruz kaldığı ayrımcılık ve ırkçılığı ifade etmek için kullanılan en yaygın terim olan "İslamofobi", bu bağlamda dinin taşıyıcı bir rol üstlendiği popülerleşen kültürel ırkçılık olgusunda önemli bir yer tutmaktadır.[597]

İslamofobi pek çok araştırmacı tarafından, bir gruba sosyal inşa yoluyla ırksal bir özellik gibi belirli özellikler ve stereotipler atfedilmesi yoluyla oluşturulan ırkçılık şekli olarak tanımlanabilecek oldukça karmaşık bir olgudur.[598] Bu durum, Müslüman olmayan ancak kişilere atanan özellikler ve stereotipler sebebiyle Müslüman olduğu sanılan kişilerin de saldırıya uğramasına sebep olmaktadır.

AB 1990'ların ortalarına kadar ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile ilgili bağlayıcı bir düzenlemeye sahip olmamıştır. Amsterdam Antlaşması ile bu konularda düzenleme yapmaya başlayan Birlik, "ırk" tanımını yapmaktan bilinçli olarak kaçınmış ve bu durum daha önce belirtildiği üzere Birlik politikalarının ırk ayrımı yapan teorileri reddeden "eşit muamele" temeline dayanmasıyla açıklanmaktadır. Silver'a göre ise bu durum ırkçılığı kategorize ederek resmi olarak yasaklayıp, ırk tanımının resmi olarak yapılmaması sebebi ile kendi içinde bir ironi oluşturmaktadır.[599] Ancak farklı görünümler altında ortaya çıkan ırkçılık durumlarında "ırk" ile biyolojik, sosyal ya da kültürel tezahürleriyle kastedilenin net olmama durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ırkçılığın yalnızca biyolojik temelli algılanış yönünü kuvvetlendirerek, toplumsal yaşamın farklı alanlarında ortaya çıkan İslamofobi gibi kültürel ırkçılık ve yabancı düşmanlığı tezahürlerinin tespitine önemli ölçüde zarar vermektedir.

AB'de İslamofobi ile mücadele yolunda izlenen politikalar; birincil AB mevzuatı ve ikincil AB mevzuatı çevresinde şekillenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle AB'nin İslamofobi karşısındaki politikalarını etkileyen birincil

---

[597] Martina Prpic, *Combating Anti-Muslim Hatred in the EU*, European Parliamentary Research Service(EPRS), December 2018.

[598] Martina Prpic, Combating Anti-Muslim Hatred in the EU".

[599] Hilary Silver, "European Policies to Promote the Social Inclusion of Disadvantaged Groups: Lessons for Latin America and the Caribbean", Document presented fort he seminar "Good Practices n Social Inclusion: A Dialogue between Europe and Latin America and the Caribbean", March 21 and 22, 2003, Milan, Italy, *Inter-American Development Bank*, s.9; aktaran, Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, USAK Yayınları, Ankara, Ekim 2008, s.36.

AB mevzuatı kapsamında; AİHS, Avrupa Birliği Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma ve Temel Haklar Şartı'na değinilecektir.

Ardından İslamofobi'ye karşı izlenen AB politikalarına uygulanma alanı sağlayan ikincil AB mevzuatı kapsamında; Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına İlişkin Ortak Eylem, Kahn Komisyonu'ndan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'na Dönüşüm, Irk Eşitliği Direktifi, İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi, Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Planı, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı, Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi, Mağdur Hakları Direktifi, Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda AB Üst Düzey Grubu, İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi, Avrupa Birliği Irkçılığa Karşı Eylem Planı incelenecektir.

4.1. İslamofobi ile Mücadeleye Yönelik AB Politikalarında Birincil Mevzuat

4.1.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İnsan haklarının temelini oluşturan eşitlik ilkesi yaklaşımlarının tarihsel düzlemde Antik Çağ'a kadar uzandığı kabul ediliyorken; ayrımcılık yasağı, eşitlik ilkesinin daha sağlam temellere oturtulabilmesi amacıyla yasalar önünde eşitlik anlayışı ile birlikte 18. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır.[600]

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948 yılında BM bünyesinde imzalanarak, bütün insanların özgür ve eşit doğduğu, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet gibi herhangi başka bir ayrım gözetilmeksizin bu Beyanname ile ilan edilen bütün hak ve özgürlüklerden yararlanabileceği ilkelerini kabul ederek; bölgesel olarak Avrupa'nın insan haklarına yaklaşımının gelişmesi adına önemli bir ön adım olmuştur.[601] Avrupa'da insan

[600] Alaaddin Şenel, "Eşitlik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi", *Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1969, s.257; Sibel İnceoğlu, "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı", *Çalışma ve Toplum Dergisi,* Cilt 4, Sayı 11, 2006, s.45.

[601] Universal Declaration of Human Rights, https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=trk (erişim tarihi: 10.05.2021).

haklarının gelişimi yönünde atılan en önemli adımlardan biri olan AİHS, Avrupa Konseyi üyesi 13 devlet tarafından Roma'da imzalarak 3 Eylül 1952 yılında yürürlüğe girmiştir. Temelde tüm insanların özgür ve haklar önünde eşit doğduğu ve bu haklardan hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın yararlanmaları gerektiğini savunan AİHS, insan haklarına en önemli katkıyı yapan belgelerin başında gelmektedir.[602] AİHS ile üye devletler sözleşmede yer alan haklar lehine egemenliklerinden bir nebze de olsa feragat ederek, sözleşmenin getirdiği denetim sistemini kabul etmişlerdir.

Sözleşmenin 59. Maddesi'ne göre bir kurum olarak AB, AİHS'e katılabilir ancak daha sonra bahsedileceği üzere bu katılım henüz gerçekleşmemiştir.[603] AB hukuku ve AİHS birbiriyle yakından ilgili ve tamamlayıcı özellikler göstermektedir. AB Temel Haklar Şart'ı AİHS'de yer alan haklarla sınırlı olmamakla birlikte AİHS ile korunan temel hak ve özgürlükleri yansıtmakta; ABAD ise verilen kararlarda AİHS ve AİHM kararlarından ilham almaktadır. Ancak ABAD ve AP'nin temel hakların korunması bağlamında AİHS'e göndermelerde bulunmasının, hukuksal bağlayıcılık temelli değil moral yükümlülük temelli olduğu söylenebilir.[604]

AB hukukunda temel hakların gelişimi, özellikle geç kalınan ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele konularına yaklaşım yönünden AİHS'nin önemli bir esin kaynağı olması, bu konudaki AB politikalarının gelişimi açısından önemlidir. Üye devletlerin AB'ye üyelik sürecinde AİHS'in kabul şartı ve kurucu antlaşmalarda AİHS'e yapılan vurgular sebebiyle çalışmanın bu bölümünde AİHS'e yer verilmesi; Birliğin sözleşmeye siyasi katılım süreciyle ilgili çalışmalar devam etmesine rağmen, Avrupa'da yaşayan Müslümanların haklarının korunması ve uğradıkları ayrımcılığın yasal zeminini anlamak adına yerinde olacaktır.

Din ve vicdan özgürlüğü ve İfade özgürlüğü Avrupa'da Müslümanların temel haklarının en çok ihlal edildiği başlıklar olarak değerlendirilebilir. BM Beyannamesi Madde 19'da: *"Herkesin kanaat ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın kanaat taşıma ve herhangi bir yoldan ve ülke sınırlarını gözetmeksizin bilgi ve fikirlere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma*

[602] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.5.
[603] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s. 29.
[604] Hilal Sanioğlu, "Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları", *TBB Dergisi*, Sayı 74, 2008, s. 107.

serbestliğini de kapsar" şeklinde ele alınan ifade özgürlüğü, AİHS Madde 10'da ise şu şekilde ele alınmaktadır:

> *"Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.*[605]*"*

AHİS'e göre ifade özgürlüğü mutlak bir hak olmayıp, 10(2) Maddesi'nde sınırlandırılabileceği durumlar ele alınmıştır:

> *"Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.* [606]*"*

AİHS'de belirlenen hak ve özgürlüklerin kullanılması ve ayrımcılığın yasaklanması ilkelerini yorumlayarak uygulayan AİHM kararları, bu bağlamda önem arz etmektedir. 1959 yılında Avrupa Konseyi çatısı altında oluşturulan AİHM, 47 kurucu ülke tarafından atanan yargıçlar aracılığı ile görev yapmaktadır. Özel veya tüzel kişiler, iç hukuk yoluyla adil bir sonuca ulaşılmadığını ve adaleti sağlayamadıklarını düşündükleri devletler için AİHM yoluyla hesap verilebilirlik sürecini başlatabilir.[607] AİHM kararları, AİHS'e taraf olan ülkeler için bağlayıcı olup; bu ülkelerin verilen kararlara uymaması durumunda oy hakkı ve üyeliğin askıya alınmasına kadar gidebilecek bir süreci başlatmaktadır.

Madde 10 bağlamında, AİHM tarafından İfade özgürlüğünün sınırlandırılması ölçütleri; kanunla yapılmış olması, meşru ve haklı bir amaca dayanması, demokratik bir toplumda gerekli ve orantılı olması, özel hayatın korunması, şiddete çağrı niteliği taşımaması şeklinde sıralanmıştır.[608]

---

[605] "Universal Declaration of Human Rights";, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.11.

[606] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.11.

[607] AİHM hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Sertaç Aktan, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nedir, nereye bağlıdır, kimler nasıl başvurabilir?", 20/11/2018, https://tr.euronews.com/2018/11/20/avrupa-insan-haklari-mahkemesi-nedir-nereye-baglidir-kimler-nasil-basvurabilir (Erişim tarihi 20.05.2021).

[608] Arzu Becerik, *İfade Özgürlüğünün Sınırları ve Yargının Tarafsızlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.4

İfade özgürlüğünün sınırlandırılması noktasında, nefret söylemi Avrupa'da Müslümanların sıklıkla maruz kaldığı ve İslamofobi'yi besleyen, uygulanan kişiye psikolojik açıdan zarar veren ve şiddet eylemlerine teşvik edici unsuru yüksek etkenlerin başında gelmektedir. "Nefret söylemi" kavramının üzerinde uzlaşılmış evrensel bir tanımı olmaması ile birlikte hedef alınan birey ve gruba karşı açık bir şekilde düşmanca hislerle nefret beslenmesi durumu, kavramın "beğenmeme" ya da "saygı duymama" vb. kavramlardan ayrılmasını sağlamaktadır.[609]

Nefret söyleminin bir alt başlığı olarak ele alınabilecek olan "dine hakaret" kavramı; nefret söylemiyle birlikte tespit edilmesi adına, ifade özgürlüğündeki gibi belirlenen ölçütleri olmaması sebebiyle, kapsamında belirsizlik taşımaktadır.[610] Dine hakaretin, dinsel kini içeren bir nefret söylemi barındırması sebebiyle suç teşkil etmesi durumunu da doğurabilmektedir. AİHM'de 2015 yılında görülen *Perinçek v. Switzerland* davası; İslamofobik ifadelerin AİHS'nin temel değerlerini ihlal ettiği ve İslam dinine yönelik hoşgörüsüzlüğü körükleyecek saldırılara dönüşmesini, ifade özgürlüğü başlığı altında değerlendirmediği ve AİHS Madde 10'un ihlali yönünde emsal niteliğinde bir karar verilmiştir.[611]

Diğer yandan AİHM dine hakaretin konu alındığı davalarda, bireylerin şöhret ve haklarının korunması kapsamı içinde dini duyguların rencide edilmesi ve dini ayrımcılıkla ilgili uyuşmazlıklarda belirlediği ilkelerde; ifadenin saldırganlık içermeme ve tahrik etmeyerek şiddete teşvik etmemesi hallerinde ifadenin kısıtlanmasına gerek bulunmadığı yönünde karar vermektedir.[612] Ancak bu durum "nedensiz" yere bir kişiyi, dini inancını hedef alarak rencide edilmemesi gerektiği sınırlamasını barındırsa da; zamansal ve mekansal farklılıklara göre değişkenlik göstermesi açısından dine hakaret konulu suçların tespiti sürecine "nedenli yahut nedensiz" gibi yoruma açık bir kıstasın dahil edilmesi sebebiyle karmaşık hale

---

[609] Devrim Kabasakal Badamchi, "Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Bir Parçası mıdır?", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 61, 2015, s. 56.

[610] Mustafa Ünal, "Modern Hukuk ve İslam Hukukunda İfade Özgürlüğü ve Dine Hakaret Noktasında Sınırlandırılması", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2019, s. 143-147.

[611] European Court of Human Rights*, Case of Perinçek v. Switzerland No: 27510/08*, 15 Ekim 2015.

[612] Erhan Tanju*, AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü,* Ankara: Seçkin Yayınevi, 2. Baskı, 2017, s. 304; aktaran, Ünal, "Modern Hukuk ve İslam Hukukunda İfade Özgürlüğü", s.147.

getirilmiştir.[613] AİHM'de görülen *Tatlav v. Turkey*, *Otto-Preminger-Institut* ve *Murphy-İrlanda* davaları bu konuda incelemeye değerdir:

> *"10. maddenin 2. paragrafının da kabul ettiği gibi, sözkonusu özgürlüğün uygulanması konusu görev ve sorumluluklar içermektedir. Bunlar arasında dini inançlar bağlamında, diğerleri için saygısız ve nedensiz olarak kırıcı olan ifadelerden sakınma zorunluluğu yer alabilir.[614]"*

AİHM'de verilen kararlar ışığında belirtilene göre:

> *"Bir Devlet, baskalarının düsünce, inanç ve dinlerine saygı ile bağdasmadığı düsünülen haber ve fikirlerin iletilmesi de dahil olmak üzere bazı tutumları cezalandırmayı amaçlayan tedbirleri almanın gerekli olduğu kanaatine varabilir.[615]"*

AİHM *Aydın Tatlav v. Turkey* davasında "İslamiyet Gerçeği" adlı kitabın dini hakaret içerdiği iddiası ile Türkiye'de 12 ay hapis cezasına çarptırılan ve daha sonra bu ceza para cezasına çevrilmiştir. AİHM, dava konusunu oluşturan sözlerin bir kişiyi ya da dini doğrudan hedef alan aşağılayıcı ifadeler olarak değerlendirilemeyeceği ve dine ait kutsal sayılan sembollere hakaret içermediği gerekçesi ile AİHS Madde 10'un ihlal edildiği kararına varılmıştır.[616]

Düşünce özgürlüğünün sınırlandırılabileceği konusunda İslamofobi açısından örnek teşkil eden bir başka dava ise, Fransa'da bulunan Charlie Hebdo dergisinin İslam'ı ve Hz. Muhammed'i hedef alan karikatürlerinin ele alındığı davadır. Derginin İslam'ı ve pergamberini aşağılayan karikatürleri; Müslüman dernekler, Fransa İslam Konsey'i ve Paris Camisi tarafından 2006 ve 2007 yıllarında yargıya taşınmış ancak söz konusu çalışmalar açıkça, AİHM tarafından belirlenen; bir dini hedef alması, kutsal kabul edilen peygamberini aşağılayarak rencide edici söylemlerde bulunması ve toplumu kışkırtarak kin ve nefete teşvik edici ögeler barındırmasına rağmen ifade özgürlüğüne aykırı bulunmamıştır.[617] Oysa AİHM'e göre örnek davalarda verilen kararlarda açık bir şekilde "şoke edici, provokatif ve hatta rencide edici ifadeler" ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilse bile; İslam

---

[613] Tanju, *AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü,* s.305.

[614] European Court of Human Rights, *Case of Aydın Tatlav v. Turkey No: 50692/99*, 02.05.2006.

[615] European Court of Human Rights ,*Case of Aydın Tatlav v. Turkey No: 50692/99.*

[616] European Court of Human Rights, *Case of Aydın Tatlav v. Turkey No: 50692/99.*

[617] European Center for Law and Justice, "Islam the ECHR upholds anti-blapshemy law", 26 October 2018, https://eclj.org/free-speech/echr/blasphemy-crime-the-echr-is-not-charlie (Erişim tarihi: 23.05.2021).; Müşerref Yardım ve Muhammed Mücahid Dalkılıç, "Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofobya: L'Express Dergisi Örneği", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2018, s.98.

dini için kutsal sayılan Hz. Muhammed'e hakaret, Müslümanların tümüne karşı haksız saldırı niteliğinde değerlendirilerek ilgili devlet tarafından gerekli tedbirler alınabilir.[618]

2015 yılında benzer bir karikatür yayınlanması sonrası oluşan toplumsal gerginlik ortamı, dergiyi hedef alan bir saldırıya sebep olmuş; bu durum ise, kamu düzeninin bozulması durumu dikkate alınarak ifade özgürlüğünün, azınlık nüfus olarak Müslümanların dini inançlarına yöneltilen hakaretin ve toplumu kin ve düşmanlığa teşvik eden nefret söylemlerinin sınırlandırılmasının önemini hatırlatmaktadır.[619] Çalışmanın ikinci bölümünde yer verilen örnekten hatırlanacağı üzere, 2008 yılında Charlie Hebdo Dergisi'nde Antisemitik köşe yazısı ile eleştirileri üzerine toplayan karikatüristin işine son verilmiş ve bu olayın ifade özgürlüğü kapsamında değil, Yahudi Karşıtlığı'nı körükleyerek dini değerlere hakaret niteliği taşıması kapsamında değerlendirilmesi düşündürücüdür.[620]

Diğer yandan benzer bir olayda ise; 2005 yılında "Mesih'in son akşam yemeği" tablosundan esinlenerek tasarlanan reklam afişlerinde ürünlerini tanıtan bir tekstil firması, ticari amaçlar uğruna Katolik değerleri zedelediği gerekçesi ile Paris Ceza Mahkemesi tarafından haksız bulunmuş ve afişlerin toplatılmasına karar verilmiştir.[621] Bu ikircikli durum, Fransa ulusal hukukunda ifade hürriyeti hakkının tüm inanç grupları için eşit dağıtılmadığı tartışmalarına sebep olmuştur.

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ele alındığı Madde 9'a göre:

1. *"Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.*
2. *Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.[622]"*

[618] European Court of Human Rights, *Case of İ. A. v. Turkey No: 42571/98*, 13.12.2005.

[619] ECLJ, "Islam the ECHR upholds anti-blapshemy law".

[620] "Fransa'da ifade özgürlüğü herkese eşit değil", 16.01.2015, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-ifade-ozgurlugu-herkese-esit-degil/83480 (erişim tarihi: 23.05.2021).

[621] " Fransa'da ifade özgürlüğü herkese eşit değil", a.g.h.

[622] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.10.

Madde 9'a göre bireyler inançlarını hem bireysel hem kamusal alanda açıklama hakkına sahiptir hem de bu özgürlüğün kullanımına yönelik müdehalelere karşı devlet tarafından gerekli önlemlerin alınmasını yükümlülüğünü doğurmaktadır.

AİHS ile belirlenen hak ve özgürlükler kadar bu hak ve özgürlükleri sahip olunan herhangi bir sebep bahane gösterilerek kısıtlanması ve engellenmesi yoluyla ayrımcılığa uğrayarak kullanılamaması durumunun ele alınması da önemlidir.

Sözleşmenin Madde 14'ünde ayrımcılığın yasaklanması durumuna "din" aidiyetinin ele alınışı şu şekildedir:

> *"Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.*[623]*"*

Uluslararası sözleşme ve metinlerde doğrudan bir tanımı yapılmayan ayrımcılık yasağı, Madde 14'de görüldüğü gibi ayrı bir düzenleme olarak ele alınmıştır.

Madde 14 ile 2000 yılında kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe konulan Ek 12 No'lu protokol Madde 1 birbirlerini tamamlayıcı maddeler olarak değerlendirilebilir. "Ayrımcılığın genel olarak yasaklanması" başlıklı Ek Protokol Madde 1'e göre:

> *"Hukuken temin edilmiş olan tüm haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, din, dil, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal ve sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğum veya herhangi bir diğer statü bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.*
>
> *Hiç kimse, 1. paragrafta belirtildiği şekilde hiçbir gerekçeyle, hiçbir kamu makamı tarafından ayrımcılığa maruz bırakılamaz.*[624]*"*

Ek Protokol Madde 1 ile ırk ve etnik kökenli ayrımcılığın kamu makamları tarafından kullanılması yasaklanmış ve sözleşmenin kapsamı ulusal hukuka doğru genişletilmiştir.[625]

Avrupa'da Müslümanların din özgürlüğü ile ilgili karşılaştıkları hak ihlalleri daha çok inançların pratiğe dökülmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bunlara örnek; olarak inanca göre kıyafet tercihleri, başörtü veya burka takılması, halka açık alanda namaz kılınması, camii ve minare yapımı tartışmaları verilebilir.

---

[623] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.12.

[624] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.48,49.

[625] "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s.12.

Avrupa'da başörtüsü konusuyla en çok gündeme gelen ülkelerinde başında Fransa gelmektedir. Örneğin 2008 yılında AİHM'de görülen *Doğru v. France* ve *Kervancı v. France* davalarında, Fransa'da bir okulda beden eğitimi dersine öğretmenlerin uyarılarına rağmen başörtülerini çıkarmayı reddeden iki Müslüman öğrenci, Belgin Doğru ve Esma Nur Kervancı; sağlık kurallarını çiğnedikleri gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılmış ve karar ulusal mahkemelerce onanmıştır. Konuyla ilgili AHİM'in kararı; AİHS'in 9. Maddesi'ni ihlal eden bir durumun bulunmağı, ulusal makamlar tarafından belirlenen, başörtü ya da peçe takmanın spor aktivitelerinde sağlık ve güvenlik açısından uygun olmadığı kararının mantıksız bulunmadığı ve verilen cezaların başvuranların iddia ettikleri gibi dini inançlarından dolayı değil okul binasında geçerli olan ve kendilerine doğru bir şekilde bildirilmiş olan kurallara uymayı reddetmelerinin sonucu olduğu kabul edilmiştir.[626]

Yine benzer şekilde 2004-2005 yıllarında görülen başka bir davalarda Fransa'da başörtü ve keski takan kız ve erkek öğrencilerin okuldan atılması konu alınmıştır. AİHM öğrencilerin dinlerini açıklama özgürlüklerine yapılan müdahalelerin, kanunla öngörülen "başkalarının hak ve özgürlüklerini ve kamu düzenini koruma" meşru amacını güttüğünü belirterek, başvuruları dayanaktan yoksun olması sebebiyle kabul edilmez bulmuştur. Ayrıca AİHM devletin, çeşitli dinlerin ve inançların uygulanmasının tarafsız bir düzenleyicisi olarak önemli rolünün altını çizmiştir.[627]

2015 yılında görülen *Ebrahimian v. France* davasının konusunu ise Fransa'da bir hastanede çalışan sosyal hizmet uzmanı peçe taktığı için sözleşmesinin yenilenmemesi durumu oluşturmaktadır. Dini açıklama özgürlüğünün ihlal edildiği gerekçesi ile AİHM'e taşınan dava sonucuna göre, peçe takmanın dinin gösterişli bir tezahürü olduğu, bunun kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken yükümlü oldukları "tarafsızlık" şartıyla bağdaşmadığının altı çizilerek AİHS'e aykırı olmadığına karar verilmiştir.[628]

---

[626] European Court of Human Rights, European Court of Human Rights, *Two Chamber judgments in respect of France on wearing the headscarf in school, 882*, *04.12.2008*.

[627] European Court of Human Rights, *The Court Gives Several Decisions on Conspicuous Religious Symbols, 584,* 17.07.2009,

[628] European Court of Human Rights, *Non-renewal of contract, in a public establishment, of a social assistant refusing to remove her veil was not contrary to the European Convention on Human Rights*, ECHR(370), 26.11.2015.

Benzer olarak 2016 yılında görülen *Barik Edidi v. Spain* davasında; İspanya'da mahkemede başörtü takan Müslüman bir avukatın başvurusu, iç hukuk yolları tüketilmediği ve AİHS'i ihlal eden bir durum görülmediği için reddedilmiştir. 2017 yılında ise Bosna Hersek'e karşı başvurusunda, tanıklık yaparken takke taktığı için mahkeme salonundan atılan Husmet Hamidovic, AİHM tarafından AİHS Madde 9 kapsamında din özgürlüğünü ve dini açıklama temel hakkının ihlal edilerek mahkemeye karşı herhangi bir saygısızlık yaptığı kanıtına ulaşılmaması sebebiyle haklı bulunmuştur.[629] Burada AİHM'nin dikkat edilmesi gereketiğine dair altını çizdiği nokta, Husmet Hamidovic benzeri sıradan vatandaşların davalarının, iş yerlerinde ve özellikle kamu görevlileri tarafından resmi yetkileri kullanılırken dini sembol ve kıyafetler giymeme yükümlülüklerinden dolayı "tarafsız olma" kapsamındaki davaların birbirinden ayrılması gerektiğidir.

AİHM'nin din özgürlüğü kapsamında değerlendirilebilecek en önemli davalarının başında, kamusal alanlarda uğranılan hak ihlalleri konusunun oluşturduğu davalardır. Örneğin, 2014 yılında görüken *S.A.S. v. France* davasında Fransız vatandaşı bir Müslüman, 11 Nısan 2011 yılında Fransa'da kamuya açık alanda yüzün gizlenmesini yasaklayan yasa yürürlüğe girdikten sonra kamuya açık alanda başkalarını rahatsız etmek için değil sadece kendi iç huzuru için ve bireysel tercihi ile peçe takarak dini özgürlüğünü kullanmak istediği gerekesiyle AİHM'e başvuruda bulunmuştur. AİHM kararına göre devletin verdiği kararda, kanunla getirilen yasağın AİHS'nin Madde 8 (Aile hayatına ve özel hayata saygı konulu), 9 ve 14'e aykırı bir duruma sebep olmadığı belirtilmiştir. AİHM Fransa'da 2011 yılında kabul edilen yasa ile özellikle Müslüman kadınların üzerinde belirli olumsuz etkileri olduğunu kabul etmekle birlikte, birlikte yaşama koşullarına saygının söz konusu tedbir için nesnel ve makul bir sebep olduğunun da altını çizmektedir.[630] Fransa'daki ile aynı yasa, 1 Haziran 2011 yılında Belçika'da da kabul edilmiş ve benzer davalarda aynı karar AİHS'e göre hak ihlali olmadığı yönünde Belçika için de verilmiştir.

---

[629] European Court of Human Rights, *Appeal lodged out of time prevented domestic courts from ruling on the merits of the case*, ECHR(164), 19.05.2016.

[630] European Court of Human Rights, *French ban on the wearing in public of clothing designed to conceal one's face does not breach the Convention,* ECHR(191), 01.07.2014.

Dikkat çekici bir diğer nokta, Avrupa Konseyi resmi internet sitesinde AİHS'nin etkilerinin incelendiği sayfada, Romanların uğradığı ayrımcılık ve bu konuda görülen AİHM davaları "eşitlik" başlığı altında ve ayrı alt başlıklar halinde ulaşıma sunulmuş iken; Müslümanların uğradığı hak ihlalleri "dini özgürlük" başlığı altında ayrı bir alt başlıkta değil yalnızca konuyla ilgili AİHM kararları ile ulaşıma sunulmasıdır.[631] Madde 9'a tekrar bakıldığında, dini sembollerin yanında bireylerin benimsedikleri din ve mezheplerin gereği olarak yerine getirdikleri ibadetler sırasında, kendilerine engel olacak herhangi bir müdahale, fiili ya da sözlü taciz de bulunulmaması gerekmektedir.

2015 yılında Avusturya'da aşırı sağ FPÖ partisi tarafından kabul edilen ve İslamofobi'nin Avrupa'da kanunlaşmış ilk hali olarak görülen "İslam Yasası" oluşturulduktan sonra AGİT'den görüş talep edilmiştir. Ancak meclis AGİT tarafından "yapıcı, iyileştirici, inanç özgürlüğüne aykırı olmayacak düzenlemeler" içeren tavsiye metnini ufak değişiklikler dışında dikkate almayarak İslam Yasası'nı kabul etmiş ve kabul edilen bu yasa 2018 yılında Avusturya'da kapatılan camiler için temel teşkil etmiştir.[632]

AHİS'in 1 Nolu Ek Protokolü Madde 2'de bireylerin dini eğitim ve öğretim hakları korunmaktadır:

> *"Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.*[633]"

1 Nolu Ek Protokolü Madde 2'de tanınan, dinsel eğitim verilmesi konusunda üye devletler farklı yaklaşımlara sahiptir. Örneğin ülkelere göre; laik eğitim, müfredatın içine eklenen İslam eğitimi, devlet okulu bağlamı içinde veya dışında sağlanan din eğitimi gibi farklı sistemler bulunmaktadır. Tüm bunlardan bağımsız olarak bazı ülkelerde Müslüman topluluklar ayrı din eğitimi dersleri de

---

631 Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Council of Europe, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Etkileri", https://www.coe.int/tr/web/impact-convention-human-rights#/ (erişim tarihi: 20.05.2021).

632 "Avusturya'da Don Kişot Sendromu ve Kanunlaşan İslamofobi", 1 Nisan 2015, https://perspektif.eu/2015/04/01/don-kisot-sendromu-ve-kanunlasan-islamofobi/ (erişim tarihi15.05.2021); "Avusturya'da Cami Kapatan Bir Utan Vesikası İslam Yasası", 18 Haziran 2018, https://perspektif.eu/2018/06/18/avusturyada-cami-kapatan-bir-utanc-vesikasi-islam-yasasi/ (erişim tarihi: 15.05.2021).

633 "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", s. 32.

sağlayabilmektedir. Örneğin mezhepsel din eğitiminin devlet okullarında ve devlet gözetimindeki dini topluluklar tarafından verildiği Almanya'da, Müslümanlar için dini eğitim İslam Federasyonu tarafından devlet gözetiminde sağlanmaktadır.[634] Diğer yandan resmi niteliklere sahip olmaması ve getirildiği ülkeye uyum açısından az bilgi sahibi olan imamlarla ilgi, evlilik danışmanlığından mali danışmanlığa kadar giderek artan bir rol üstlenmeleri sebebiyle ikinci ve üçüncü neslin entegrasyonunun önünde bir engel olarak görülmeleri gibi çeşitli endişeler ve tartışmalar bulunmaktadır.[635] Yine yapılan son araştırmalara göre; sınıflarda İslam'i din eğitimi sağlanmasına karşı direniş, yerini yavaş yavaş bu durumun entegrasyonu engellemekten ziyade hızlandıracağı yönünde düşüncelere bırakırken; Müslüman ebeveynlerin arasında kendilerini izole etme isteği karma okullarda yüksek performans oranlarıyla ters orantılı olarak azalmıştır.[636]

İmamların durumu ile ilgili bir örnek de, Avusturya'da kabul edilen İslam Yasası gereğince dernek olarak faaliyet gösteren camilerin, Avusturya İslam Cemaatine bağlı tüzel kişiliğe geçmelerinin zorunlu hale getirilmesi ve imamlarının başka ülkelerden maaş almalarının yasaklanması durumu verilebilir.[637]

İnsan haklarının tespit edilmesi kadar güvence altına alınması, etkili politikalar ve adil yargılama ile ulusal ve uluslararası düzeyde etkin bir şekilde korunması gerekmektedir. AİHS bu bağlamda Birlik düzeyinde ve uluslararası alanda insan haklarının ve bu çalışmanın kapsama alanı açısından önemli olan, Avrupa'da yaşayan Müslümanların temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını sağlayan en önemli belgelerin başında gelmektedir. Din temelli ayrımcılığın yasaklanmasının, AB hukukunda ayrımcılığın yasaklanmasından çok daha erken bir dönemde ele alan AİHS, AB'nin sözleşmeye siyasi katılımının gerçekleşmemesi sebebiyle AİHM ile yargı yetkisini AB kurum, organ, büro ve ajanslarının ve AB adına hareket eden

---

[634] Meghan Benton ve Anne Nielsen, " Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses", Migration Policy Institute, 10.05.2013, https://www.migrationpolicy.org/article/integrating-europes-muslim-minorities-public-anxieties-policy-responses (erişim tarihi: 25.06.2021).

[635] Bneton ve Nielsen, "Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses"; EUMC, "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi", https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1936-EUMC-highlights-TR.pdf (Erişim tarihi: 23.05.2021).

[636] Benton ve Nielsen, " Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses".

[637] "Avusturya'da Cami Kapatan Bir Utan Vesikası İslam Yasası".

kişilerin eylemleri üzerinde kullanamamaktadır. Bu bağlamda yukarıda örnekleri verilen Avrupa'da İslamofobi'yi yakından ilgilendiren davalarda, AB kurumlarının denetlenebilirliği yolu kapatılarak; ırkçılık ve yabancı düşmanlığında Müslümanlar üzerinde uygulanan din motivasyonlu ırkçılığın AB hukukuyla organlarının uygulamaları arasındaki farklılıkların denetlenmesi konusunda oluşan boşluk tartışmalara sebep olmaktadır.

4.1.2. Avrupa Birliği Antlaşması

Avrupa Topluluğu'nu AB'ne dönüştüren kurucu iki antlaşmadan ilki olan AB Antlaşması (Maastricht Antlaşması), 7 Şubat 1992 yılında imzalanarak Kasım 1993'de yürürlüğe girmiştir. Birliğin üç temel direğini oluşturarak yeni bir hukuksal yapı düzenleyen antlaşmada, 1980'li yılların ikinci yarısında hız kazanan temel hak ve özgürlüklere yönelik çalışmaları yakından ilgilendiren; göç, iltica, insan kaçakçılığı gibi konularda adalet ve içişleri alanında işbirliğinin önemi vurgulanmıştır. [638]

Bu bağlamda işbirliğini geliştirmek adına insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ilkeleri, AB mevzuatına eklenerek insan hakları politikalarının gelişimi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Antlaşmanın giriş bölümünde Birliğin özgürlük, demokrasi, insan hakları, temel özgürlüklere saygı ve hukuk devleti ilkelerine bağlılığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda Madde 2'ye göre;

> *"Birlik azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler kadın ve erkek arasında çoğulculuğun, ayrım yapmamanın, hoşgörü, adalet, dayanışma ve eşitliğin hüküm sürdüğü Üye devlet toplumları için ortaktır.[639]"*

Madde 6'ya göre;

> *"İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi tarafından güvence altına alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, Birlik hukukunun genel ilkelerinin parçasıdır.[640]"*

---

[638] İhsan Dağı ve Necati Polat, *Herkes için Demokrasi ve İnsan Hakları*, Ankara: Liberte Yayınları, 2004, s.136; "Consolidated Version of the Treaty on European Union", s.5.

[639] "Consolidated version of the Treaty on European Union", s.10.

[640] "Consolidated version of the Treaty on European Union", s.11.

Madde 2'de belirtilen üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklar, AİHS ile birlikte AB hukuk düzeninde temel hakların iki kaynağından biri olarak belirtilerek; Birlik hukukunun genel ilkelerinin bir parçası olarak kabul edilmiş ancak Antlaşma içinde bu haklara yer verilmemiştir.

AB Antlaşması'nda dikkat çeken nokta 1980'lerin sonlarında çalışmanın bir önceki bölümünde bahsedildiği gibi, ırk ayrımcılığı ve yabancı düşmanlığı konularını söylem olarak gündeme getirilmesine rağmen; Birliğin kurucu Antlaşması'nda ırkçılık ya da yabancı düşmanlığı kavramlarının ayrı olarak ele alınmamış olmasıdır.

Dönemsel olarak henüz Birlik çapında üzerine yoğunlaşılmayan bir olgu olarak İslamofobi ya da Müslüman karşıtı nefret, AB Antlaşması'nda; özelde din temelli ayrımcılık, dini ötekileştirme yahut din motivasyonlu ırkçılık gibi kavramlarla ele alınmaktan çok uzak; yalnızca çatı bir kavram olarak değerlendirilebilecek insan onuruna ve insan haklarına saygı ve eşitlik ilkeleri altında değerlendirilebilir. Bu yolda Antlaşmanın AB hukukunda açtığı yol ise temel hak ve özgürlüklerin korunmasının AB değerlerinin vazgeçilmez ön koşulu olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

4.1.3. Amsterdam Antlaşması

1997 yılında imzalanarak 1 Mayıs 1999 yılında yürürlüğe konulan Amsterdam Anlaşması ile insan hakları konusu AB çerçevesinde merkezi bir önem kazanmış; diğer yandan din ve inanç temelli ayrımcılığın AB oluşum ve işleyiş fikrine aykırı olduğu düşüncesi, karşımıza somut bir şekilde ilk olarak bu antlaşma ile çıkmıştır. Antlaşma AB'nin ırkçılık karşıtı politikalarının yasal zeminini teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir. Bu önem çalışmanın bu bölümü için Avrupa'da İslamofobi politikalarının doğrudan yasal zeminini teşkil etmesi açısından ikiye katlanmaktadır.

Amsterdam Antlaşması Madde 13'e göre;

"Avrupa Birliği Konsey'i bu antlaşmanın diğer hükümlerine zarar vermeksizin, Avrupa Komisyon'unun önerisini aldıktan ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelinde ayrımcılıkla mücadele etmek için uygun önlemleri alabilir.[641]*"*

[641] "Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community", s.185.

Benzer şekilde Madde 136'da yer alan topluluk düzeyinde cinsel eğilim, ırk, etnik köken, din ve inanç, yaş veya fiziksel engel gibi her tür ayrımcılık temelinde *"dışlanmayla mücadele etmek"* amacına ulaşmak için Konsey, Madde 137'de yönergeler aracılığı ile üye devletler için asgari koşulları belirlemekle görevlendirilmiştir.[642]

Avrupa Birliği Konseyi'nin Madde 13 ile, aynı maddede sayılan her türlü ayrımcılık ile mücadele etmek için yetkilendirilerek oluşturulan direktiflerle Birliğin bu konudaki polika yolunu şekillendirmektedir. Konsey'in süreç içinde İslamofobi konusunda çizdiği politik tutumuna çalışmanın bir sonraki bölümünde değinilecektir.

Amsterdam Antlaşması'nın Birlik hukukuna kazandırdığı en önemli yeniliklerden biri de, AİHS'den ziyade topluluğa yeni bir koruma mekanizması oluşturmasıdır. Amsterdam Antlaşması Madde 46'nın 2. ve 3. Paragrafı değiştirilerek yeni eklenen bir hükümle AB bünyesinde yer alan en yüksek mahkeme olan ABAD, AB kurumlarının eylem ve düzenlemelerinin insan hakları açısından uygunluğunu denetlemek ve AB hukukunun Birlik içinde her yerde aynı şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlamakla görevlendirilmiştir.[643] Değiştirilen bu maddenin önemi, AB üzerinde ABAD'ın yetkisinin adalet ve içişleri alanına kadar genişletilmesinde gizlidir. ABAD'nın görev alanı AİHM'de olduğu gibi doğrudan insan hakları değil, AB mevzuatında insan haklarını ilgilendiren ilkelerin ihlal edildiği durumlardır. Bu bağlamda bu konudaki benzer başvuruların çoğu AİHM kararlarında görülmektedir. Nasıl ki AİHS ile çalışmanın devamında bahsedilecek olan AB Temel Haklar Şart'ı birbirinin alernatifi belgeler değilse, AİHM ve ABAD'da kararları arasında kimi çatışmalara söz konusu olsa da birbirini engellemek yerine birbirlerini oluşturdukları içtihat ile destekledikleri söylenebilir.[644]

2006 yılında Belçika'da çalıştığı güvenlik firmasında mesai saatleri içinde başörtüsünü çıkarmayı reddeden Achbita'nın işine, "firmanın tarafsızlığı ilkesine

---

[642] "Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community", s. 239.

[643] Desmond Dinan, Avrupa Birliği Tarihi, (çev. Hale Akay), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s.32,33; Tom Kennedy, "The European Court of Justice", *The Institutions of the European Union*, (ed. John Peterson ve Michael Shackleton), Oxford: Oxford University Press, 2. Baskı, 2012, s.130-135.

[644] Court of Justice of European Union, "Opinion 2/13 of the court (full court), 18 Aralık 2014, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=160882&doclang=en (Erişim tarihi: 28.05.2021).

aykırı bir şekilde siyasi, felsefi ve dini görüşleri görünür şekilde sembolize eden işaretleri taşımanın yasaklandığı" gerekçesine aykırı davrandığı sebebiyle son verilmiş; daha sonra olay Belçika Yargıtayına kadar taşınmıştır. Yargıtay, AB'nin 2000 yılında kabul ettiği İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'nin uygunluğunu danışmak için ABAD'a başvurmuş ve ABAD firmanın bireyin eşitlik kapsamında kişisel haklarına karşı bir ihlalde bulunmadığı ve Direktif'e aykırı bir durum olmadığına karar verirken; yönetmeliğin belirli bir din ve dünya görşüne sahip olan kişiler için dolaylı ayrımcılığa neden olabileceğini ancak bu durumda belirli bir dine yönelik yasaklamanın söz konusu olmadığını bildirmiştir.[645] FRA'da ABAD'ın kararını, eşit muamele ilkesi açısından doğru bulduğunu bildirmiştir. Yine benzer olarak 25 Şubat 2021'de Almanya'da görülen dava için bilirkişi raporu yayınlayan ABAD; iş yerinde başörtü yasağının "işveren veya etkilenen üçüncü tarafların, başörtüsü sebebiyle ekonomik dezavantaj riski bulunduğunu kesin ve yeterli kanıtlarla ispat etmesi" halinde doğrudan ayrımcılığı teşvik etmediğine karar vermiştir.[646] Üstelik 2017'de görülen dava, işveren tarafından ABAD'a taşınmadan önce Nürnberg İş Mahkemesi ve bir üst mahkeme olan Eyalet İş Mahkemesi tarafından; işverenin müşterilerine karşı tarafsızlık gerekçesi karşısında, "din özgürlüğünün önceliğini" işaret edilerek davayı açan Çiğdem K. lehine karar vermiştir.[647] Raporda dikkat çeken ve önemli noktalardan biri, işverenin çalışanların küçük dini semboller bulundurmalarını engelleyemeyeceği ancak başörtüsü gibi daha büyük dini sembollerin ilkesel olarak yasaklanmasının mümkün olduğu görüşüdür.[648] Bu durum diğer dinlerin sembollerinin ayrı tutularak, pratikte yalnızca İslam dininin bir gereği olarak Müslüman kadınlar tarafından giyilen başörtünün yasaklandığı yönünde tartışmalara sebebiyet vermiştir.

---

[645] "5 Soru: Avrupa Adalet Divanı'nın Başörtüsü Kararı", 24 Mart 2017, https://www.setav.org/5-soru-avrupa-adalet-divaninin-basortusu-karari/ (erişim tarihi: 26.05.2021).

[646] "Avrupa Adalet Divanı: 'İşyerinde başörtü yasağı ayrımcılığı teşvik etmez'", 26.02.2021, https://perspektif.eu/2021/02/26/avrupa-adalet-divani-isyerinde-basortusu-yasagi-ayrimciligi-tesvik-etmez/ (Eişim tarihi: 28.05.2021); Davayla ilgili ABAD raporu için ayrıca bkz. Court of Justice of European Union, No: 25/21, 25.02.2021, https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-02/cp210025de.pdf (erişim tarihi: 28.05.2021).

[647] Deutsche Welle, "Avrupa'da başörtü yasağı Avrupa Adalet Divanı'na sevk edildi", 30.01.2019, https://www.dw.com/tr/almanyada-ba%C5%9F%C3%B6rt%C3%BCs%C3%BC-yasa%C4%9F%C4%B1-avrupa-adalet-divan%C4%B1na-sevk-edildi/a-47300309 (erişim tarihi: 28.05.2021).

[648] "Avrupa Adalet Divanı: 'İşyerinde başörtü yasağı ayrımcılığı teşvik etmez'".

Daha önce bahsedilen AİHM kararlarında da kamu ve özel sektörde çalışanların başörtüsü takmasını konu alan davaların işverenlerin tarafsızlık ilkesini savunmalarının meşru kabul edilmesi dolayısı ile hak ihlali kabul edilmediği benzer örneklere değinilmiştir. Bu ve benzeri kararlar, Avrupa'da yükselen aşırı sağın siyasi etkileri neticesinde eşitlik ilkesine aykırı olmadığı değil; aksine Müslüman kadınları yüksek oranda etkilemesi neticesinde AB'nin dine saygı ve çok kültürlülük temel değerleriyle uyuşmadığı ve yükselen İslamofobi'nin yansıması olduğu şeklinde eleştirilere neden olmuştur.

Antlaşmada açık olarak İslamofobi ya da Müslüman karşıtı nefretle mücadele açısından bir önlem alınmamış ya da İslamofobi ırkçılık çeşitleri arasında sayılmamış olsa da AB yasal zeminine din ve inanç temelli ayrımcılığın dahil edilmesi, İslamofobi için kapsayıcı ancak yine de yetersiz bir adım olarak değerlendirilebilir.

4.1.4. Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma

2007 yılında imzalanarak mevcut antlaşmalarda değişiklik yapmak amacı ile 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe konulan ve Lizbon Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*(Treaty of the Functioning of the European Union)*, yukarıda bahsi geçen Amsterdam Antlaşması'ndaki ayrımcılık yapmama ilkesinde bir değişikliğe gitmemiş ancak "eşitlik" ilkesinin önemini vurgulamıştır. Madde 10'a göre:

> *"Birlik politikalarını ve faaliyetlerini tanımlarken ve uygularken cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelinde ayrımcılıkla mücadele etmeyi amaçlamaktadır.*[649]*"*

Madde 19 ise, Amsterdam Antlaşması Madde 13'e benzerlik göstermektedir;

> *"Konsey özel bir yasama usulü uyarına oybirliği ile hareket ederek ve Avrupa Parlamentosu'nun onayını aldıktan sonra cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temeline dayalı ayrımcılıklarla mücadele etmek için gerekli önlemleri alabilir.*[650]*"*

Madde 17'ye göre ise;

> *"Birlik, üye devletlerdeki kiliseler ve dini kuruluşlar veya cemaatlerin ulusal hukuk gereğince yararlandıkları statülerine saygı gösterir ve halel*

[649] "Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union", s.53.
[650] "Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union", s.56.

getirmez. Birlik, düşünce kuruluşlarının ve dini olmayan kuruluşların ulusal hukuk gereğince yararlandıkları statülerine eşit şekilde saygı gösterir. Birlik, kimliklerini ve özel katkılarını tanıyarak bu kiliseler ve kuruluşlar ile açık, şeffaf ve düzenli diyalog kurar.[651]"

Madde 17 incelendiğinde, din ve inanç özgürlüğü bağlamında AB'nin üye devletlerin iç hukuklarındaki farklı değerlendirilmelere saygı göstereceğinin açıkça belirtildiği görülmektedir. Bu bağlamda AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma Madde 17, Amsterdam Antlaşması Madde 13'den ayrılır. Bu durum AB'nin üye devletlerin iç hukukları doğrultusunda Avrupa'da yaşayan Müslümanların karşılaştıkları temel hak ihlalleri karşısındaki denetim alanını kısıtlar. Buna örnek olarak, 29 Kasım 2009'da İsviçre'de halkoyuna sunularak kabul edilen minare yasağının, Müslümanlar'ın azınlık konumunda olduğu bir durumda halkoylamasının meşrulaştırmasıyla alınması verilebilir. Bu meşrulaştırma tartışmaya bir konu oluşturmakla birlikte, cami inşasının din ve ibadet özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, bu durumun bir dine özgü yasalaştırılan, İslamofobi'yi besleyici nitelik taşıyan ve AB değerlerine aykırı bir karar olduğu söylenebilir.[652] Diğer bir örnekte ise Fransa'da sokakta namaz kılınması yasaklanmış olmasına rağmen camilerin inşaatı için müslüman toplulukların denizaşırı fonlara bel bağlamasını önlemek ve yine de laiklik yasalarını ihlal etmekten kaçınarak, doğrudan cami inşatlarına olmasada bir kompleks şeklinde inşa edilen camilerin etrafındaki otopark, kültür merkezi ve altyapı çalışmalarının desteklenmesidir.[653]

Bir yandan üye devletler AB kurucu antlaşmaları ve uluslararası sözleşmelerde tanınan din ve inanç özgürlüğü gibi temel insan haklarına saygı duymak ve korumak ile yükümlü iken, diğer yandan AB'de üye devletlerin din ve inanç özgürlüğü kapsamındaki uygulamalarına saygı duyacağını taahhüt ederek, bu bağlamda kısır bir döngüye sebebiyet vermiştir. Bu alanda Avrupa'da yaşayan Müslümanlar'ın yaşadıkları mağduriyetlerin en azından Birlik hukuku bazında çözümsüz kalması bu döngüyle açıklanabilir.

---

[651] "Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union", s. 55.

[652] " Swiss vote to ban construction of minarets on mosques", Guardian, 29 November 2009, https://www.theguardian.com/world/2009/nov/29/switzerland-bans-mosque-minarets (Erişim tarihi: 29.05.2021).

[653] Benton ve Nielsen, "Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses".

Amsterdam Antlaşması'nın 137. Madde'si ile bağlantılı olarak Lizbon Zirvesi'nde belirlenen, AB hedeflerinin sosyal dışlanma ve yoksulluk ile mücadelede üye devletlerin çabalarını desteklemek ve sosyal içermeye daha çok olanak sağlayan bir Avrupa kurmak amaçları etrafında şekillendiği söylenebilir.[654] Burada üzerinde durulması gereken nokta ayrımcılık ile mücadele ve eşitlik ilkelerinin; genel olarak kadın ve erkek arasında, özel olarak ise istihdam düzeyinde olması durumudur. Bu gelişmeler sosyal dışlanmayla mücadelenin AB'nin temel hedefi olduğunun yasal çerçevede izahı açısından önem arz ederken, bu konuda sorumluluk topluluk ve üye devletler arasında paylaştırılmıştır.[655] Bu sorumluluk paylaşımının gözlemlendiği bir diğer Madde ise 67(3) şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

> *"Birlik, bir yandan suç, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının önlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesine yönelik tedbirler ve polis ve adli makamlar ile diğer yetkili makamlar arasında koordinasyon ve işbirliğine yönelik tedbirler vasıtasıyla, diğer yandan cezai konulardaki yargı kararlarının karşılıklı tanınması ve gerekli görüldüğünde ceza mevzuatlarının yaklaştırılması suretiyle yüksek seviyede bir güvenlik sağlamaya çaba gösterir.[656]"*

Ancak bu hedefe tam olarak ulaşabilmek için AB'nin cezai konularda üye devletlerin ulusal hukuklarını birbirine yakınlaştıracak kapsamlı önlemler alınmalıdır. Özellikle ırkçılık ve yabancı düşmanlığını körükleyen nefret söylemleri temelinde konuşma eylemini barındırdığı için çoğu ülkede nefret suçunun önünü açsa dahi medeni ve idari hukuk kapsamında yer aldığı için ulusal ceza kanunları kapsamında suç teşkil etmemektedir.[657] Temel suç yelpazesinin üye devletlerin ulusal mevzuatlarına göre değişmesi nedeniyle geniş olması sonucu, eylemde temel bir suç taşımaması sadece ön yargı motivasyonu taşıması eylemin nefret suçu değil ayrımcılık olarak kabul edilmesine sebep olmaktadır.[658]

AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma, aynı zamanda AHİS'in bağlayıcılığını benimsemiş ve AB'nin bir örgüt olarak AHİS'e katılması yolunu bu şekilde açmıştır. Antlaşma uyarınca yasal bir gereklilik olan AB'nin AİHS'e katılımı, Avrupa'da

---

[654] Seyhan Erdoğdu, "Avrupa Birliği ve Sosyal Politika", Genel İş-Emek Dergisi, Sayı 1, 2005, s.21,22

[655] Erdoğdu, "Avrupa Birliği ve Sosyal Politika", s.22.

[656] "Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union", s.73.

[657] European Parliament, "Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches", Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, July 2020, s.22,23.

[658] European Parliament, "Hate speech and hate crime in the EU", s.22,23.

insan haklarının korunmasını daha da güçlendirecektir. Ayrıca AB hukuku ve sözleşme sisteminin arasındaki tutarlılığı arttırarak, AB'ye üye olan devletler ve sadece Avrupa Konseyi'ne üye olan devletlerin aynı uluslararası insan hakları denetimine tabi olmasını sağlayacaktır.[659] Bu durum ise vatandaşların AİHM önünde, AB kurumlarının AB hukukundan kaynaklanan insan hakları ihlallerine itiraz edebilecekleri anlamına gelmektedir.[660] AB'nin bir örgüt olarak AİHS'e katılımı yönündeki tartışmalar, özellikle Amsterdam Antlaşması ile AB'nin yetki alanının genişlemesi ile artmıştır.[661] Özellikle AB'nin üyeliğe kabul edeceği devletlerden AİHS'i kabul etme şartı öne sürerken örgüt olarak kendi kurumlarını bu denetime açmaması durumu, kendi içinde bir çelişki yaratmaktadır.[662]

Avrupa Komisyonu'nun Değerler ve Şeffaflıktan sorumlu başkan yardımcısı Věra Jourová ve Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Marija Pejčinović Burić, AB'nin AİHS'e katılımı için yeniden müzakere süreci başlatılması gerektiğine dair 29 Eylül 2020'de çağrıda bulunmuş ancak henüz bu konuda herhangi bir adım atılmamıştır.[663]

4.1.5. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

AB Temel Haklar Şartı 1970'lerden beri AB'nin gündeminde olmasına rağmen, 2000 yılında kabul edilmiş ve AB Anayasa Antlaşması'nın başarısız olması ile ancak 2009 yılında Lizbon Antlaşması ile yürürlüğe konulmuş ve bağlayıcılık kazanmıştır. Giriş bölümünde Şart'ın *"Anayasal teamüller, üye devletlerde ortak uluslararası yükümlülükler, AİHS ve AİHM'nin içtihat hukukuna saygı gösterdiği"* vurgulanmaktadır.[664]

---

659 FRA, *Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı*, 2010, s.17,18, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf (Erişim tarihi: 24.06.2021).

660 European Commission, "The EU's accession to the European Convention on Human Rights: Joint statement on behalf of the Council of Europe and the European Commission", 29 September 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_20_1748 (Erişim tarihi: 16.04.2021).

661 Hilal Sanioğlu, "Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları", *TBB Dergisi*, Sayı 74, 2008, s.106.

662 Kopenghag Kriterleri için ayrıca bkz. https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhague.html (Erişim tarihi: 25.05.2021).

663 European Comission- Statement, *The EU's accession to the European Convention on Human Rights: Joint statement on behalf of the Council of Europe and the European Commission*, Brussels, 29 September 2020.

664 "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.395

En temelde "eşitlik" ilkesine adanmış olan Şart, AB'nin İslamofobi politikalarını etkileme potansiyesi göz önüne alınarak; genel düzeyde insan hakları özel düzeyde ise din özgürlüğü açısından önemli düzenlemeler içermektedir.[665]

Düşünce, vicdan, din ve ibadet özgürlüğü kapsamında Madde 10, AİHS Madde 9'un ilk bendi ile aynıdır:

> *"Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, dini veya inancı değiştirme özgürlüğünü ve ister tek başına ister başkalarıyla birlikte toplu olarak halka açık bir şekilde veya özel olarak ibadet etme ve öğretim, uygulama ve uyma yoluyla dini veya inancı açıklama özgürlüğünü içerir.[666]"*

Madde 10 ile resmen tanınan ve garanti altına alınan din ve ibadet özgürlüğünü korumak üye devletler için bağlayıcı bir ilke olmasına rağmen Birlik çapında ülkesel uygulamalar konuyla ilgili Müslümanların uğradığı hak ihlalleri ve ayrımcılıkla ilgili bilgi eksikliğine sebep olmaktadır. 2016 yılında Avrupa Komisyonu'na Müslüman Karşıtı Nefret ile Mücadele Koordinatörü olarak atanan David Friggier'i bir röportajında, Avrupa Komisyonu'nun Avrupa'da yapılan cami saldırıları ile ilgili çok az bilgiye sahip olduğu ve en çok hangi Avrupa ülkesinde cami saldırısı düzenlendiği, saldıranların motivasyonları ya da saldırıya uğrayanların saldırı sonrası durumlarını gibi verilerin Komisyon tarafından toplanmadığı ve bunu yapacak yetkinliğe yahut kapasiteye sahip olmadıklarını bildirmiştir.[667] Konuyla ilgili üye devletlerin emniyet güçlerinin vakaları soruşturma ve adli kovuşturmayı gerçekleştirmekle yükümlü olduğunu belirten Friggieri, kuruluşlar tarafından oluşturulan yıllık raporlamalar doğrultusunda üye devletleri, Nefret Suçu Çalışma Grubu çerçevesinde sistematik bilgi toplamaya teşvik ettiklerini belirtmiştir. [668] Şart'da Madde 20'ye göre: *"Herkes yasalar önünde eşittir.[669]"* Madde 21'e göre: *"Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, ulusal bir azınlığa üyelik, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelli her ayrımcılık yasaklanacaktır.[670]"*

---

[665] Yüksel Metin, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 57, Sayı 4, s.35,36.

[666] "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.397.

[667] Perspektif, "Avrupa Komisyonu'nun Cami Saldırıları Verilerini Toplayacak Kapasitesi Yok", 3 Nisan 2016, https://perspektif.eu/2016/04/03/avrupa-komisyonunun-cami-saldiri-verilerini-toplayacak-kapasitesi-yok/ (Erişim tarihi: 23.05.2021).

[668] Perspektif, "Avrupa Komisyonu'nun Cami Saldırıları Verilerini Toplayacak Kapasitesi Yok".

[669] "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.399.

[670] "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.400.

Madde 22'ye göre ise: *"Birlik, kültürel, dini ve dilsel çeşitliliğe saygı gösterir.*[671]*"*

Temel Haklar Şartı'ndaki eşitlik vurgusu; renk, sosyal köken, genetik özellikler, dil, siyasi veya başka herhangi bir görüş, ulusal bir azınlık üyeliği, mülkiyet, doğum ve tabiiyet temellerini de içeriğe dahil etmesi dolayısıyla; Amsterdam Anlaşması, Lizbon Antlaşması ve Irksal Eşitlik Direktifi'ndeki eşitlik kavramından daha kapsamlıdır. Şart'ın teminat altına alınan hakların kapsamının düzenlendiği Madde 52'ye göre:

> *"Bu Şartla tanınan hak ve özgürlüklerin kullanılmasının kısıtlanması yasa ile olmalı ve söz konusu hak ve özgürlüklerin özü korunmalıdır. Kısıtlamalar, oransallık ilkesi de dikkate alınarak, ancak gerekli olduğu ve Birlik tarafından tanınan genel fayda amaçlarına veya başkalarının hak ve özgürlüklerini koruma ihtiyacını gerçekten karşıladığı takdirde getirilebilir. Bu Şartla tanınan ve Topluluk Antlaşmalarına veya AB Antlaşması'na dayanan haklar, söz konusu Antlaşmalarda belirlenen koşullar ve sınırlar dâhilinde kullanılır. Bu Şartta yer alan haklardan, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesinde yer alan haklarla örtüşenlerin anlamı ve kapsamı, söz konusu Sözleşmedeki haklarınkiyle aynıdır. Bu hüküm, Birlik hukukunun daha ileri bir konuma getirmesine engel teşkil etmez.*[672]*"*

AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma Madde 17'de olduğu gibi AB Temel haklar Şart'ı Madde 52'de tanınan hak ve özgürlüklerin üye devletlerde yasa ile kısıtlanabileceği yolu açmış ve bu bağlamda Amsterdam Antlaşması Madde 13'den ayrılmıştır.

Madde 52 göz önüne alınarak Şart'ın AB'ye sağladığı yetki alanı dikkate alındığında altının çizilmesi gereken nokta ise, Şart'ın AB'ye temel hakların ihlali alanında genel bir müdahale yetkisi sağlamadığıdır. AB mevzuatının kabul edildiği ve ulusal bir tedbirin AB mevzuatıyla çakıştığı durumlarda AB hukuku devreye girebilmektedir. AB üye devletleri temel hakların korunması konusunda kendi anayasal sistemlerine ve mahkemelerine sahiptir. Ancak her üye devlet AİHS gibi uluslararası insan hakları yükümlülüklerine de saygı göstermek zorundadır.

Şart'da yer alan hak ve özgürlüklerin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve süreci izlemek adına, AB Komisyonu 2010 yılında bir strateji planı oluşturmuştur. Bu stratejiye göre üç ana hedef vardır; şartın ilkelerinin yasama sürecinin her

---

671 "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.400.

672 "Charter of Fundamental Rights of the European Union", s.406.

aşamasında eksiksiz bir şekilde dikkate alınacağını garanti etmek, AB vatandaşlarının AB içindeki haklarının korunması konusundaki anlayışı geliştirmek ve yıllık raporlar aracılığı ile Şart'ın uygulanış sürecini izlemek.[673]

Yıllık raporlamalar ise daha önce bahsi geçtiği üzere FRA tarafından yapılmaktadır. Yıllık raporlar AB kurumlarının eylemlerine, halktan gelen mektupların analizine, AP'ye gelen sorulara ve dilekçelere dayanmaktadır. Raporlar AB vatandaşlarının temel haklarının, AB kurumu veya AB hukukunu uygulayan ulusal bir otorite tarafından ihlal edildiğini düşündüklerinde nereye başvurmaları gerektiğini belirlemelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.[674]

AB mevzuatı için yapılacak her yeni teklifin Şart'in ilkeleriyle uyumlu olması şartı aranmaktadır. Ayrıca yeni yasama tekliflerinin temel haklar üzerindeki etkisine ilişkin değerlendirme amacıyla bir klavuz yayınlanmıştır.[675] 2015 itibari ile de, tekliflerden hangi temel hakların etkileneceğini belirlemek ve öngörülen her bir politikanın bu haklar üzerindeki sistematik olarak değerlendirilmesi adına yeni bir kontrol listesi belirlenmiştir.[676]

Avrupa Komisyonu tarafından başlatılan, Vatandaşlar ve Temel Haklar *(Fundamental Rights and Citizenships)* Programı tarafından finanse edilen *"Ch@rterClick!"* projesi, temel hak ihlalleri mağdurları ya da bilgi sahibi olmak isteyenler için talebin Şart'a dayanıp dayanmadığını ve ulusal mahkemelerin veya AB mahkemelerinin yetki alanına girip girmediğini belirlemeye yardımcı olmaktadır.[677]

2019'da yapılan *Eurobarometer* anketine göre Şart'ın hala ulusal düzeydeki farkındalık düzeyi düşüktür.[678] Bu nedenle ulusal düzeyde tam potansiyelini gerçekleştirememektedir. 2 Aralık 2020'de Komisyon, AB'de Şart'ın uygulanmasını

---

673 European Commission, "Strategy for the effective implementation of the Charter of Fundamental Rights by the European Union", COM(2010) 573 final, Brussels, 19.10.2020.

674 European Commission, *2018 report on the application of the EU Charter of Fundamental Rights,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019, s.6.

675 European Commission , "Operational guidance on taking account of fundamental rights in European Commission impact assessments", SEC(2011) 567 final, Brussels, 6.5.2011.

676 European Commission, "Better Regulation: Guideline and toolbox", https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/better-regulation-why-and-how/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en (erişim tarihi: 14.04.2021).

677 "Ch@rterClick!", http://charterclick.ittig.cnr.it:3000/tutorial (erişim tarihi: 14.04.2021).

678 European Commission, "Special Eurobarometer 487: Charter of Fundamental Rights and General Data Protection Regulation", Brussel, 31.07.2020.

güçlendirmek için yeni bir strateji planı sunmuştur. İlerleyen on yıl için Şart'ın uygulanış yönünü belirleyen strateji planı, dört maddeye odaklanmaktadır; bu maddeler üye devletler tarafından etkili uygulanma, STK'ların, hak savunucularının ve adalet uygulayıcıların güçlendirilmesi ve toplumun farkındalığını güçlendirme şeklinde sıralanabilir.[679]

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde AB'nin Avrupa'da İslamofobi politikalarını belirleyen ve ikincil mevzuatı oluşturan eylem planları, direktifler, çerçeve kararları ve çalışmalar incelenecektir.

4.2. İslamofobi ile Mücadeleye Yönelik Avrupa Birliği Politikalarında İkincil Mevzuat

4.2.1. Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına ilişkin Ortak Eylem

1996 yılında yayınlanan Ortak Eylem ile birlikte Konsey cezai konularda ortak eylem oluşturma yetkisini AB Antlaşması'na dayandırarak Ortak Eylem planında yer alan konuların içine ırkçı eylemlerin de dahil edilmesi bakımından önemli bir adım atmıştır.[680] Üye devletler için adli işbirliğinde amaç ırkçılık ve yabancı düşmanlığı suçlarını işleyen faillerin ülke değiştirirerek; devletlerin hukuki sistemlerindeki farklılıklardan yararlanarak, cezai sorumluluktan kaçmasını engellemek adına bu suçlara karşı ortak bir mücadele benimsenmesidir. Bahsi geçen suçlar kısaca şu şekildedir;

> *"(a) Renk, ırk, din, milliyet ya da etnik kökene dayalı olarak tanımlanan bir grup ya da bu gruba mensup kisilere karşı halkı ayrımcılık, şiddet ve ırkçı nefrete yönelik teşvik etmek;*
>
> *(b) Irkçı veya yabancı düşmanlığı taşıyan bir amaçla işlenen insanlığa karşı suçlara veya insan hakları ihlallerine göz yumulması;*
>
> *(c) Renk, ırk, din, milliyete ya da etnik kökene dayalı olarak tanımlanan bir guruba mensup kişileri küşük gören ve aşağılayacak şekilde 8 Nisan 1945 tarihli Londra Antlaşması'na Ek Uluslararası Askeri Mahkeme Şartı Md. 6 uyarınca tanımlanan suçları inkar etme;*
>
> *(d) Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ifadeleri içeren broşürlerin, resimlerin veya diğer materyallerin halka açık bir şekilde yayılması veya dağıtılması;*

---

[679] European Commission, "Strategy to strengthen the application of the Charter of Fundamental Rights in the EU", COM(2020) 711 final, Brussels: 2.12.2020.

[680] Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK): Ankara, 2008, s. 140.

(e) Ayrımcılık, şiddet veya ırksal, etnik veya dini nefret içeren grupların, kuruluşların veya derneklerin faaliyetlerine katılım.[681]"

Üye devletler yukarıda belirtilen suçlar karşısında uygun önlemler alarak, adli süreçte diğer üye devletlerle işbirliği sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Ortak Eylem Planı'nda İslamofobi açık bir şekilde ele alınmamış olup; dini ayrımcılığa uğrayan bireyler içinde Müslümanların da değerlendirilebileceği söylenebilir. Ancak bu durum hem kavramsal bir boşluğu ortaya çıkarmak da hem de Müslümanların karşılaştığı ayrımcılık karşısında üye devletler nezdinde görülen cezai işbirliği amacında eksiklik meydana getirmektedir.

İlke kararların Konsey tarafından benimsenmesi ve ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile Birlik çapında etkin mücadele için atılan ilk somut adımlardan biri olarak değerlendirilebilen Irkçılığa Karşı Avrupa Yılı *(European Year Against Racism)* 1997'de ilan edilmiştir. Bununla birlikte, üye devletler ırkçılıkla mücadele etme sorumluluğu üstlenirken; ırkçılık, yabancı düşmanlığı ile yerel, ulusal ve AB düzeyinde mücadele edileceğinin altı çizilerek ırkçılığın ulus ötesi karakteri tanınmış ve Topluluk düzeyinde yasamaya yansıtılmasının önemi vurgulanmıştır.[682]

Ortak Eylem Planı'nın kabulü ve Irkçılığa karşı Avrupa Yılı ile atılan en önemli adımlardan biri, Birlik çapında ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele için çalışan STK'ların tek çatı altında birleştirilmesi için 1998 yılında kurulan Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı'dır *(European Network Against Racism- ENAR)*. ENAR'ın amacı, birlik çapındaki STK'ları bir araya getirerek ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile ilgili farkındalığı ve bu konuda üye devletler arasındaki işbirliğini arttırarak Birliğin karar alma sürecini etkilemektir.

ENAR'ın çalışmaları İslamofobi özelinde değerlendirildiğinde dikkate değer bulgular ortaya çıkmaktadır. Resmi internet sitesinde İslamofobi'yi Antisemitizm ve Roman karşıtlığı gibi ayrı başlık altında değerlendirmekte ve İslamofobi'yi şu şekilde tanımlamaktadır:

---

[681] "Joint Action of 15 July 1996 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, concerning action to combat racism and xenophobia (96/443/JHA)", *Official Jurnal of the European Communities,* (L 185), 24.07.1996, s.5.

[682] European Commission, "Communication from the Commission on Racism, Xenophobia and Anti-Semitism and Proposal for a Council Decision Designating 1997 as European Year against Racism", COM(95) 653 final, Brussels, 13.12.1995.

"Müslüman olan ya da Müslüman olarak tanımlanan bireylerin hayatın her alanında ayrımcı ve dışlayıcı bir tavırla karşılaşması ve özellikle internet üzerinde ırkçı şiddet ve konuşmaya maruz kalması ile ortaya çıkan ve mücadele edilmesi gereken ırkçılığın özel bir türü.[683]*"*

Ayrıca İslam'ın bir din ve ideoloji olarak eleştiriye tabi olduğunu, ancak bir grubun ırkı olarak dini aidiyetinin sosyal inşa şeklinde stereotipleştirilmesi yoluyla o gruba yönlendirilmesi ile üretilen ırkçılığın özel bir şekli olarak İslamofobi'nin; eleştiri ile bir ilgisi olmadığının altı çizilmiştir. Bu vurgu, bireylerin düşünce özgürlüğünü kullanarak bir grubun ya da kişinin mensup olduğu dini ya da paylaştığı ideolojiyi eleştirmesi ile; o grubun ya da bireyin Müslüman olmasını ya da Müslümanlığı bir streotip olarak o gruba ya da bireye atayarak, bunu ayrıştırıcı ya da dışlayıcı bir motivasyon kaynağı olarak kullanması arasındaki ince çizgiyi işaret etmesi açısından oldukça önemlidir.

ENAR'ın değindiği önemli noktalardan biri de İslamofobi'yi cinsiyetlendirilmiş bir ırkçılık türü olarak ele almasıdır.[684] Buna göre Müslüman kadınlar için giyim yoluyla dinin görünürlülüğü, Müslüman karşıtı bir önyargıya dayanan ırkçı davranışların tetiklenmesinde merkezi rol oynamaktadır.[685] İslam'ın görünür temsilcileri ve büyük oranda cinsiyetleriyle bağlantılı şekilde savunmasız oldukları algısıyla şiddet hedefine seçilen Müslüman kadınlar; büyük oranda başörtülerinin çıkarılması gibi ırkçı ve cinsiyetçi hakaret içeren eylemlerle karşılaşmaktadır.[686] Buna örnek olarak ise, bazı ülkelerde dini kıyafet ve dini sembollere getirilen yasakların, özellikle başörtülü Müslüman kadınların ifade özgürlüğü haklarını ihlal etmesi ve şiddet eylemleri ile karşılaşma durumları verilmiştir.[687]

ENAR, Müslümanların sosyal içerilmesini teşvik etmek ve İslamofobi ile mücadele etmek adına üye devletlere Ulusal Eylem Planları *(National Action Plans*

---

683 ENAR'ın islamofobi ile ilgili çalışmaları için ayrıca bkz. ENAR, "Introduction", https://www.enar-eu.org/Introduction-1156 (Erişim tarihi: 16.03.2021).

684 https://www.enar-eu.org/Introduction-1156 (Erişim tarihi: 16.03.2021).

685 Đermana Šeta, *Forgotten Women: The impact of Islamophobia on Muslim Woman*, Brussels: ENAR, 2016, s.26.

686 Šeta, *Forgotten Women,* s.26.

687 2008-2015 yıllarıarasında Belçika, Fransa, İşveç, Hollanda, Almanya, Danimarka gibi ülkelerde yapılan farklı araştırmalara göre İslamofobik nefret suçları ile büyük oranda başörtülü Müslüman kadınlar karşılaşmaktadır. Arştırmanın detayları için ayrıca bkz. Šeta, *Forgotten Women,* s.26.

Against Racism-NAPAR) geliştirilmesi çağrısında bulunmaktadır ve İslamofobi adına önemli çalışmaları şu üç başlık altında listelenebilir;

-İslamofobi'yi ve İslamofobi'nin geçmişteki istismarları ve stereotiplerinin bugün Müslümanlar üzerindeki etkilerinin üye devletler tarafından siyasi olarak tanınmasını teşvik etmek;

-AB veri koruma önlemlerine ilişkin olarak eşitlik, ayrımcılık yapmama ve sosyal içerme politikalarının desteklenmesi için ırkçılık, ayrımcılık ve ırkçı suçlarla ilgili karşılaştırılabilir verilerin toplanmasının teşvik edilmesi;

-Müslümanların politik sürece katılımı ve yetkilendirilmesi adına, kamusal hayata tam katılımlarının desteklenmesi ve aktif vatandaşlıklarının teşvik edilmesi.

Oluşum bu teşvik girişimlerinin yanında aynı zamanda Müslüman topluluklar hakkındaki mitleri çürütmek ve yaratılan streotiplerle mücadele etmek için çalışmalar yaparak; terörle mücadele tedbirlerinin Müslüman topluluklar üzerinde orantısız ve olumsuz etkilerine engel olmak ve temel hakların ihlalini önlemek amacı ile terörle mücadele ve güvenlik konusunda da tartışmalar düzenlemektedir. ENAR'ın bu çalışmalara benzer şekilde Roman karşıtlığı ile mücadele kapsamında yürüttüğü çalışmaları da görülürken; Antisemitizm için yapılan çalışmalara ve izlenen politikalara oluşumun resmi internet sitesinde yer verilmemesi dikkat çekicidir.[688]

ENAR'a göre AB ve çoğu ulusal politika çerçevesi; ırk, etnisite ve din ile bağlantılı yapısal eşitsizlikleri gözden kaçırmakta ve ırkçılığın yapısal, kurumsal ve tarihsel olan boyutlarını gözden kaçırarak, bireysel ırkçılık ve nefret biçimlerine odaklanmaktadır.[689] Bu eleştiri çerçevesinde ENAR, yapısal ırkçılığı ulusal ve AB politikalarında savunarak ele almaya çalışmakta ve bu yolda *Eurocities* ve Avrupa Irkçılığa Karşı Şehirler Koalisyonu *(European Coalition of Cities Against Racism-ECCAR)* ile birlikte çalışmaktadır.

Ayrıca ENAR, AB tarafından uygulanan terörle mücadele politikalarından kaynaklanan ve kaynaklanabilecek insan hakları kısıtlamalarının özellikle;

---

[688] ENAR'ın Roman karşıtlığı ile mücadele çalışmaları için ayrıca bkz. ENAR, "Our Work: Antigypsysim", https://www.enar-eu.org/Introduction-1166 ; ENAR'ın Antisemitizm ile mücadele çalışmaları için ayrıca bkz. ENAR, "Our Work: Antisemitism", https://www.enar-eu.org/Antisemitism (Erişim tarihi: 15.05.2021).

[689] ENAR'ın ırkçılığa karşı oluşturduğu eylem planları için ayrıca bkz. "Action plans against racism", https://www.enar-eu.org/Research-by-ENAR-other-NGOs-and-research (Erişim tarihi: 15.05.2021).

Müslümanlar, Afrika kökenli gruplar ve göçmenler üzerinde onların algılanan dini aidiyetleri nedeniye suç eylemlerine karıştıklarına dair hiçbir kanıt olmaksızın orantısız bir etkiye neden olduğunun altını çizmektedir. Bununla ilgili ise insan hakları, eşitlik ve uzun vadeli sosyal içermeye dayanan adil güvenlik ve kolluk kuvvetleri politikaları ve güven inşaası için AB düzeyinde ve ulusal düzeyde çalışmalar yürütmektedirler. Kuruluş, üye devletlerin etnik profil oluşturmayı yasa dışı ilan etmesi ve bununla mücadele etme yolunda, terörle ve radikalleşme ile mücadele önlemlerini alarak kolluk kuvvetlerinin hesap verilebilirliğinin sağlaması gerektiği ve uygun izleme ve bağımsız gözetim merkezlerinin oluşturulması gerektiğini savunmaktadır.[690]

4.2.2. Kahn Komisyonu'ndan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'na Dönüşüm

Çalışmanın birincil mevzuat kısmında bahsedildiği üzere, 1990 sonrası siyasi birlik fikri ile hız kazanan adalet ve içişlerinde işbirliği çalışmaları kapsamında oluşturulan AB mevzuatında çalışmanın kapsamı açısından dikkat çekici bir unsur, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile ilişkili konularda doğrudan bir gönderme yapılmamış olmasıdır. Bu bağlamda AB Antlaşması cezai konularda adli işbirliğini öngören K Maddesi'ne dayanılarak gerçekleştirilen çalışmalar; ırkçılık ve yabancı düşmanlı ile mücadele çalışmalarına evrilmesi, doğrudan göndermeden ziyade çıkarım yapılarak alınan önlemler olarak da değerlendirilebilir.[691]

Irkçılık ve yabancı düşmanlığı konularına ilk eğilimin gerçekleştiği 24-25 Haziran 1994 tarihli Korfu Zirvesi ile Kahn Komisyonu olarak da bilinen Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı Komisyonu *(Commission on Racism and Xenophobia- CRX)* kurulmuştur. 1995 yılında Komisyon tarafından yayınlanan ve literatürde Kahn raporu olarak bilinen raporda, din temelli ayrımcılığa eğitim ve çalışma alanlarında yarattığı engeller neticesinde değinilmiş; ancak AB çerçevesinde henüz ele alınmayan bir kavram olarak İslamofobi ya da Müslüman karşıtı nefret ile ilgili

[690] ENAR'ın ırkçılığa karşı güvenlik politikaları ile ilgili çalışmaları için ayrıca bkz. ENAR, "Security & Policing", https://www.enar-eu.org/Introduction-1294 (Erişim tarihi: 17.05.2021).

[691] Yılmaz, "Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı", s. 132,133.

herhangi bir analiz yapılmamıştır.[692] Komisyon 1996 Ortak Eylem planı ile başlayan toplu çalışmaların yürütüldüğü süreçte, Irkçılığa Karşı Avrupa Yılı ilanı ile birlikte Haziran 1998 yılında yetki alanı genişletilerek EUMC'ye dönüştürülmüştür ve ana görevleri; ırkçılık ve yabancı düşmanlığının boyutlarını araştırmak, bu tür davranışların nedenlerini analiz etmek ve iyi uygulamaların örneklerini yayınlamak olarak sıralanmıştır.[693]

Bu bağlamda EUMC'nin 11 Eylül saldırıları sonrası AB'de İslamofobik saldırıların, ülkesel analizlerle yükselişinin incelediği, bünyesinde 15 ülkeden 75 rapor barındırması ile İslamofobi ile ilgili o güne kadar başlatılan en geniş izleme raporunu 2002 yılında yayınlamıştır.[694] Rapor, terör olaylarından ayrım gözetilmeksizin Müslümanların sorumlu tutulması ile "Usame" adının aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanılması ve sözlü taciz başta olmak üzere; başörtüleri hedef alan saldırılardan fiziksel saldırılara kadar AB'de İslamofobi temelli saldırıları geniş bir yelpazeden ele almıştır. Ayrıca EUMC'nin 1997-2005 yılları arasında AB'de ırk ve etnik kökenli ayrımcılıkla ilgili yaşanan gelişmelerin incelendiği raporda Müslümanların, Yahudiler ve Romanlar ile birlikte üye devletler genelinde doğrudan veya dolaylı olarak ayrımcılığa uğrama riski altında bulunan savunmasız gruplar içinde değerlendirildiği ve ırkçı saldırıların kurbanları oldukları belirtilmiştir.[695]

2003 yılında yayımlanan "Toplumları Bir Araya Getiren Antisemitizm ve İslamofobi ile Mücadele" isimli rapora göre İslamofobi ve Antisemitizm'in tarihsel süreç içinde gelişimlerine değinilerek ulusal ve AB düzeyinde bu konularla ilgili uygulanan politikalara yer verilmiştir. Glavanis, Raporda Avrupalı kimliğinin kısmen İslam'ın dışlanması yoluyla inşa edildiği ve İslamofobi'nin özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra hatıralanan eski bir tehdit olduğunu belitmiştir.[696] İslamofobi teriminin uluslararası arenada oldukça politize edilmesi sebebi ile diğer dinler ve halklar hakkındaki söylemlerle oluşan ayrımcılık biçimlerinden farklılaşarak ırkçılık

[692] Jean Kahn, *Final Report from: Consultative Commission on Racism and Xenophobia,* Brussels, 23.05.1995, s. 7,8,12,36.

[693] Kahn, *Final Report from: Consultative Commission,* s.10.

[694] *Summary Report on Islamophobia Summary in the EU after 11 September 200*1.

[695] *Trends and Developments 1997-2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union*, FRA: Hungary, 24.07.2007, s.35.

[696] Glavanis, "National and European Policies against Islamophobia", s.70.

ve yabancı düşmanlığından farklı bir ayrımcılık biçimi olarak tanımlanabileceğinin altını çizmektedir.

Rapor'da ayrıca İslamofobi'nin önlenebilmesinin, dinler arası diyoloğun geliştirilebilmesi ile aşılabileceği; bunun için ise İslam'ın resmi din olarak tanınması ve üye devletler tarafından izlenen terör karşıtı politikaların İslamofobi'yi beslediği kabul edilerek, AB kurumlarının sorunun bir parçası olduklarını kabul ederek gerekli önlemleri almaları gerektiği tavsiye edilmiştir.[697] Niblock'a göre de bu ancak İslamofobi'nin ırkçılık ve insan hakları tartışmalarının merkezine oturtularak diyaloğa dahil edilmesi ve bunun eğitim ve medya gibi alanlar sayesinde gerçekleştirilmesi ile mümkün görünmektedir.[698]

2006 yılında yayınlanan "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi" isimli rapora göre; Müslümanlar AB'de sözlü şiddetten fiziksel şiddete kadar uzanan ve çalışma yaşamında daha düşük nitelik gerektiren işlere kabul edilmeleri, daha düşük ücret teklif edilmesi, barınma koşullarının kötü olduğu yerlerde yoğunlaşan nüfusları ile sosyal ilerlemenin önünde engel olarak görülerek sosyal dışlanmaya ve İslamofobik eylemlere maruz kalmaktadırlar.[699] Ancak bu önemli bulguların yanında AB'de İslamofobik vakaların raporlanmasında yaşanan ciddi eksikliğin de altı çizilmektedir.[700] Ayrıca AB'de İslamofobik tutumların ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile iç içe geçen kavramlar olarak değerlendirilebileceği ve Müslümalara karşı düşmanlığın, göçmenlere ve azınlıklara yönelik daha genel bir yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bağlamında değerlendirilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir.[701]

İslam'ın resmi olarak tanınmasının önemine ve hukuki durumuna değinilen 2006 tarihli raporda, din özgürlüğünün tüm üye devletlerde anayasal olarak garanti altına alındığı ancak din ve devlet arasındaki ilişkinin, devletler arasında değişiklik

---

[697] Glavanis, "National and European Policies against Islamophobia", s.72; Tim Niblock, "Policies against Islamophobia on the European Level", *The fight against Anti-Semitism and Islamophobia Bringing Communities together,* EUMC, Brussels, 2003, s. 73,74.

[698] Niblock, "Policies against Islamophobia on the European Level", s.75.

[699] *Highlights of EUMC Report 'Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia'",* FRA, 1.12.2006, s.1 https://fra.europa.eu/en/publication/2006/highlights-eumc-report-muslims-european-union-discrimination-and-islamophobia (Erişim tarihi: 26.06.2021).

[700] *Highlights of EUMC Report,* s.1.

[701] *Highlights of EUMC Report,* s.3,4.

gösterdiği vurgulanmıştır.[702] Bazı ülkelerde dini uygulamaları düzenleyen yasal araçlara rastlanırken, bazı ülkelerde; imamların tanınması ve yetiştirilmesi, okullarda din eğitimi ve kamu mali desteği için Müslüman kuruluşların tanınması gibi konularda yasal çerçevede eksiklik söz konusudur.[703] Aynı raporda İslamofobi tanımının karmaşıklığı vurgularak; uluslararası düzeyde kabul edilen tanımlar olarak, Avrupa Konsey'i ve BM tarafından yapılan ve çalışmanın ilk bölümünde yer verilen tanımlara değinilmiştir.[704]

Yetkisi ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile sınırlı olduğu için EUMC'nin yetki alanını genişletmek adına, 2007'de halefi olarak yerine Birlik düzeyinde ayrımcılıkla doğrudan mücadele eden tek kurum olarak, FRA kurulmuştrur. FRA'nın amacı kısaca, Temel Haklar Şartı'nda yer alan temel hakların, değerlerin ve özgürlüklerin korunmasına yardımcı olmak ve aşağıda listelenen amaçları gerçekleştirmek olarak özetlenmektedir:

- Yasa ve verileri toplayarak analiz etmek;
- Haklar konusunda bağımsız ve kanıta dayalı tavsiyeler sunmak;
- Karşılaştırılabilir verileri toplayarak analiz etmek;
- Etkili yasaların yapım sürecine katkıda bulunmak;
- Temel hak savunucuları arasındaki işbirliği ağını güçlendirmek.[705]

FRA'nın kurulduğu tarihten itibaren geçen dönemde hem İslamofobi kavramının tanımlanması adına çalışmalarda[706] yer almakta, hem de üye devletlerdeki Müslümanlara yönelik ayrımcılık verilerini düzenli olarak toplayıp, veri alt yapısında yayınlamaktadır.[707] Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü tarafından 13 Şubat 2020'de düzenlenen toplantıda, FRA'nın Müslüman karşıtı nefretle ilgili veri tabanının güncellenmesi konusu gündeme

[702] "Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia", s.30.

[703] "Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia", s.30.

[704] "Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia", s.60,61.

[705] FRA, https://fra.europa.eu/en/about-fra/what-we-do (erişim tarihi: 26.06.2021).

[706] FRA, "Toward working definition of Islamophobia", https://fra.europa.eu/en/news/2020/towards-working-definition-islamophobia (erişim tarihi 19.06.2021).

[707] FRA ve EUMC döneminde İslamofobi ile ilgili yapılan raporlar ve etkinlikler için ayrıca bkz. https://fra.europa.eu/en/search/node?search_api_views_fulltext_1=&search_api_views_fulltext_2=&search_api_views_fulltext_3=&search_api_views_fulltext=Islamophobia (erişim tarihi: 20.05.2021).

taşınırken; Müslüman karşıtı nefret ve İslamofobi kavramlarının birlikte kullanılması, iki terimin hem birbiri yerine kullanıldığını hem de henüz Birlik çerçevesinde ortaya konulan resmi bir tanım olmaması nedeniyle bu konuda devam eden kavram kargaşasını göstermektedir.

2017 yılında yayınlanan "İkinci Avrupa Birliği Azınlıklar ve Ayrımcılık Araştırması: Müslümanlarla İlgili Önemli Bulgular" raporunda, Müslümanların ikamet ettiği ülkeye güçlü bir bağ hissetmesine rağmen genel nüfusa göre kamu kurum ve kuruluşlarına daha az güvendikleri belirtilmiştir. Ayrıca giderek artan nefret kaynaklı ayrımcılık ve şiddet deneyimleri sebebiyle, Müslümanların yaşadıkları ülkeye olan bağlılıklarının azalma tehlikesi altında olduğu ve bu durumun Avrupa toplumuna tam olarak dahil edilmelerinin önünde bir çok engelle karşılaşmalarıyla sarmal bir döngü içinde seyrettiği söylenebilir.[708]

EUMC'den FRA'ya uzanan yolda yapılan çalışmaların önemi; Komisyon'un İslamofobi'nin üye devletlerde hangi alanlada ve nasıl tezahür ettiğini ve buna karşı alınan önlemler hakkında bilgi toplayarak; bunlara karşı yapıcı ve uygulanabilen geniş kapsamlı bir politika üretilmessi sürecini desteklemesi şeklinde analiz edilebilir.

4.2.3. Irk Eşitliği Direktifi

Daha önce üzerinde durulduğu üzere, AB'de 1990'larda ayrımcılık yasağının; ırk, etnik köken, din, inanç, yaş ya da engellilik gibi alanları kapsayacak şekilde uygulanmasını savunan kamusal çıkar grupları tarafından bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, 2000 yılına kadar ayrımcılık yasağı hukuku yalnızca istihdam ve sosyal güvenlik alanlarında ve kadın-erkek eşitliği temellerinde uygulanmaktaydı.[709] Bu süreç boyunca bazı AB ülkelerinde aşırı milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi bu konuda endişeleri arttırırken, topluluk antlaşmalarının gözden geçirilmesi ve bu konuda yeni bir mevzuat oluşturulması gerekliliğini hatırlatmıştır.[710] Bu bağlamda AB hukuku ayrımcılık yasağı kapsamında önemli bir genişlemeyi yansıtan, ırk ve

[708] *Second European Union Minorities and Discrimination Survey Muslims – Selected findings,* FRA, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017, s.7.
[709] *Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı*, s.14.
[710] *Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı,* s.14.

etnik kökene bakılmaksızın kişilere eşit muamele edilmesi ilkesini benimseyen 2000/43/ EC sayılı Irk Eşitliği Direktifi 29 Haziran 2000 yılında çıkarılmıştır.

Irk ve etnik kökene bakılmadan kişilere eşit muamele ilkesinin AB değerlerinin temeline oturtulması Direktif'in giriş kısmı 6. Paragrafında şu şekilde açıklanmıştır:

> *"Avrupa Birliği farklı insan ırklarının varlığını belirlemeye çalışan teorileri reddeder. Bu Direktif'de 'ırksal köken' teriminin kullanılması bu tür teorilerin kabul edildiği anlamına gelmez.*[711]*"*

Irk Eşitliği Direktifi, -Amsterdam Antlaşması Madde 13 hatırlanacak olursa- Konsey'e; ırk, etnik köken, din ve sayılan diğer nedenlere dayalı ayrımcılıkla mücadele konusunda karar alma yetkisinin verilmesi kapsamında benimsenen yeni hukuki düzenin ırkçılık konusunda bağlayıcı ilk düzenlemeyi oluşturması ve geniş kapsama alanı ile önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Ancak Direktif'in İslamofobi özelinde, din temelli ayrımcılıkla ilgili bıraktığı boşluklar da dikkat çekicidir.

Direktifin temel amacı eşit muamele ilkesinden yola çıkarak ırk ve etnik kökeni temel alan ayrımcılıkla etkin mücadele edilmesi için bir çerçeve hazırlanmasıdır. Direktif'in bu noktadaki en önemli kazanımı ırkçılığın önlenmesiyle ilgili düzenlemelerde üye devletler için ulusal düzeyde bağlayıcılık sağlamasıdır. Bahsi geçen bağlayıcılık üye devletler tarafından AB'ye devredilen yetki sınırlarında olsa da Direktif; ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılıkla sağlıktan, barınmaya ve eğitime sosyal yaşamın her alanında, mal ve hizmetlere erişim, istihdam ve çalışma alanlarında mücadele kapsamında oldukça geniş bir alanda düzenleme sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Direktif'in Madde 3 ile belirlenen şu alanlarda kamu ve özel sektöre, kamu organlarını da kapsayacak şekilde uygulama alanı genişetilerek bu sektörlerdeki tüm kişilere uygulanacaktır:

> *"(a) iş kolu ne olursa olsun terfi dahil profesyonel hiyerarşinin tüm seviyelerinde, işe seçim kriterleri ve alım koşulları dahil istihdam edilme, serbest meslek ve mesleğe erişim koşulları;*
>
> *(b) pratik iş deneyimi de dahil her tür ve her düzeyde mesleki rehberlik, mesleki eğitim, ileri mesleki eğitim ve yeniden eğitime erişim koşulları;*
>
> *(c) işten çıkarma ve ücret dahil istihdam ve çalışma koşulları;*
>
> *(d) işçi ve işveren örgütlerine veya belli bir mesleği icra edenlerin üye oldukları örgütlere bu örgütlerin sağladığı yardımlar dahil üye olma ve bu tür örgütlerin faaliyetlerine katılma;*

[711] Council Directive 2000/43/EC, s.22.

(e) sosyal güvenlik ve sağlığı kapsayacak şekilde sosyal koruma;

(f) sosyal avantajlar;

(g) eğitim;

(h) konut dahil halka açık mallara ve hizmetlere erişim[712]*."*

Direktif'in amacı kapsamında açıklanan eşit muamele ilkesini sağlamanın, ırk veya etnik kökene dayalı hiçbir doğrudan veya dolaylı ayrımcılık yapılmaması anlamına geldiği; Madde 2(1)'de belirtilerek Madde 2(2)'de doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kavramları şu şekilde açıklanmıştır:

"(a) Bir kimse ırk veya etnik köken temelinde benzer bir durumda başka bir kimsenin gördüğü, görmüş olduğu veya göreceği muameleye kıyasla daha zararına bir muamele görürse doğrudan ayrımcılık gerçekleşmiş kabul edilecektir.

(b) Görünüşte tarafsız bir hüküm, ölçüt veya uygulamanın; bir ırksal veya etnik kökenden kimseyi, diğer kişilerle karşılaştırıldığında belirli bir dezavantajlı konuma getirdiği durumlarda, söz konusu hüküm, ölçüt veya uygulama; meşru bir amaç ile nesnel olarak haklılık gerekçelendirilmemiş ve söz konusu amacı gerçekleştirmek için kullanılan araçlar uygun ve zaruri değilse, dolaylı ayrımcılığın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[713]*"*

Madde 2 ve 3'de görüleceği üzere Direktif ırk ve etnik temelli ayrımcılığı AB mevzuatına dahil ederek, ayrımcılıkla mücadele kapsamını genişletirken; bunun yanında bir sonraki İstihtam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'nde incelenecek olan istihdam konusunda da el atmıştır. Ancak bu geniş kapsama alanının içinde hem ırk kavramının tanımının yapılmaması, hem de çalışmanın konusunu oluşturan İslamofobik ayrımcılığın temelini oluşturan dini ve inanç temelli ayrıştırmanın yer verilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Howard'a göre ırk ve etnik kökenli ayrımcılıkla mücadeleyi hedefleyen Direktif'de, Madde 2 ile uyrukluk (milliyet) temelli ayrımcılığın kapsam dışı bırakılması ve din temelli ayrımcılığın esaslarının ele alınmayışı önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.[714] Ayrımcılığa uğrayan kişinin bağlı hissettiği azınlık dine ya da etnisiteye dayalı ayrımcılığın, ırk ayrımcılığından ayrılması güçlüğü; ırk ve dini temelli ayrımcılığın iç içe geçmesi durumunda tespiti zorlaştırarak, bahsedilen eksikliği doğurmaktadır. Örneğin Parmar'a göre bu ayrım eksikliğinin en net görüldüğü dönemlerden biri olan 11

---

[712] Council Directive 2000/43/EC, s.24; Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, s. 161,162.

[713] Council Directive 2000/43/EC, s.24; *Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı,* s. 22, 29.

[714] Erica Howard, "Anti Race Discrimination Measures in Europe: An Attack on Two Fronts", *European Law Journal*, Cilt 11, Sayı 4, Temmuz 2005, s.475; aktaran, Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, s.162, 163.

Eylül saldırıları sonrası yükselen ırkçılık eğilimi din, inanç ve uyrukluk ekseninde kendini göstermiştir.[715] Bahsi geçen eksiklik AB'de İslamofobik saldırıların tespitinde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Üye devletler 19 Temmuz 2003 tarihine kadar Direktif'in Madde 15'i ve 16'sında ele alınarak belirlenen ilkelerin, iç hukuka aktarılması sağlamak ve doğacak ihlallere karşı uygulanacak yaptırımların etkili, orantılı ve caydırıcı olacak şekilde belirleyerek Komisyon'a bildirmekle yükümlü tutulmuştur.[716] Üye devletlerin Direktif'de belirtilen ayrımcılık yasağına ilişkin mevzuatı ulusal hukukuna aktarmada etkinsiz kalması ve bu konuda gerekli düzenleme ve önlemleri yerine getirmemesi durumunda, Komisyon üye devletler için yaptırım talep edebilir ve ABAD nezdinde dava açabilir.[717]

Madde 17(2)'de Komisyonun Direktifle ilgili roparlarında, EUMC'nin sosyal ortak ve STK'ların görüşlerini dikkate alacağı ve gerekli görülürse bu doğrultuda Direktif'in revize edileceği bildirilmiştir.[718] Bu nedenle FRA raporları, Direktif'in üye devletlerde uygulanışının takibi, hak ihlallerinin tespiti ve bu durumlar karşısında gerekli önlemlerin alınabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda 2007 ve 2012 yıllarında Irk Eşitliği Direktifi'nin üye devletler üzerinde uygulanabilirliğini analiz etmek adına oluşturulan FRA raporlarına göre, Direktif, AB üye devletlerinde eşitliği teşvik etmek için yeni çerçevelerin getirilmesine veya mevcut çerçevelerin güçlendirilmesine yol açmıştır. Direktifin uygulanışı yönünde birçok olumlu uygulama gözlenmesine rağmen tam etki söz konusu olduğunda, bazı zorlukların devam ettiği bildirilmiştir ve analizde özel olarak din temelli ayrımcılıkla ilgili hak ihlali ve ülkesel uygulamaya yer verilmemiştir.[719]

Direktif'in kabulünden 20 yıl sonra, 2021 yılında uygulanışının analiz edildiği FRA raporu incelendiğinde; analize İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'nin

---

[715] Sejal Parmar, "The European Court of Justice and Anti-Discrimination Law: Some Reflections on the Experience of Gender Equality Jurisprudence for the Future Interpretation of the Racial Equality Directive*", The Development of Legal Instruments to Combat Racism in a Diverse Europe*, (çev. Jan Niessen and Isabelle Chopin), Leiden/Boston: Martinus Nıjhoff Publishers, 2004, s. 137; aktaran Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, s.163,164.

[716] Council Directive 2000/43/EC, s.26.

[717] Council Directive 2000/43/EC, s.26.

[718] Council Directive 2000/43/EC, s.26.

[719] FRA, *The Racial Equality Directive: application and challenges*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012, s.25,

uygulanışının analizi de dahil edildiği için Müslüman karşıtı nefretle ilgili veritabanındaki davaların ve kararların düzenli olarak güncellendiğine değinilmiştir.[720] Rapora göre, 2014'de Irk Eşitliği Direktifi'nin uygulanışına yönelik yayınlanan Komisyon raporundan bu yana, üye devletler üzerinde çok az ilerleme görülmüş ve ırk ayrımcılığı yaygınlaşmıştır.[721] Ayrımcılık deneyimleri, yaş grupları ve nesiller arası farklılık göstermek ile birlikte; 2007 ve 2016 anketleri karşılaştırıldığında, özellikle Müslüman göçmenlerin soyundan gelenlerin birinci nesil göçmenlere göre artan oranda etnik ve dini ayrımcılığa maruz kaldığı gözlemlenmiştir.[722]

4.2.4. İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi

İstihdam ve çalışma alanlarında eşit muamele için genel çerçeve oluşturan İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi, Irk Eşitliği Direktifi'nin dayandığı, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılığa yönelik genel mücadeleyi kabul etmekte ve bunu özellikle istihdam ve çalışma alanlarında, kişilere eşit muamele edilmesi ilkesinin üzerinde durarak Kasım 2000'de benimsenmiştir. Direktif'te Irk Eşitliği Direktifi'nden farklı olarak; din, inanç, yaş, engellilik ve cinsel yönelim temelli ayrımcılığın tüm AB topluluğunda yasaklanması ve buna karşı mücadelede ayrımcılığa maruz kalan kişilerin eşit haklara sahip olması gerektiğinin altı çizilmiştir.[723] Özellikle İslamofobi açısından bakıldığında, istihdam alanında din ve inanca dayalı ayrımcılığın AB hedeflerine ulaşmada bir engel olarak kabul edilmesi Direktif'in giriş kısmı paragraf 11'de şu şekilde ifade edilmiştir:

> *"Din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelime dayalı ayrımcılık özellikle yüksek düzeyde istihdam ve sosyal koruma sağlaması, yaşam standartlarının ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi olmak üzere ekonomik, sosyal uyum ve dayanıma ve kişilerin serbest dolaşımı gibi Avrupa Topluluğu Antlaşması hedeflerine ulaşılmasına zarar verebilir[724]."*

---

[720] FRA, *Equality in the EU 20 Years on from the initial implementation of the equality Directives*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 30 April 2021, s.5; FRA'nın Müslüman karşıtı nefret ile ilgili davalara yer verdiği veri tabanı için ayrıca bkz. FRA, "Cases and Rulings", https://fra.europa.eu/en/databases/anti-muslim-hatred/case-law (erişim tarihi: 15.06.2021).

[721] *Equality in the EU 20 Years on from the initial implementation of the equality Directives*, s.3.

[722] *Equality in the EU 20 Years on from the initial implementation of the equality Directives*, s.26.

[723] Council Directive 2000/78/EC, s.16.

[724] Council Directive 2000/78/EC, s.16,17.

Bu bağlamda ayrımcılığın istihdam alanında genişletilen kapsamı Madde 1'de şu şekilde ele alınmıştır:

> *"Bu Direktif'in amacı, üye devletlerde eşit haklar ilkesini yürürlüğe koymak amacıyla istihdam ve meslekle ilgili olarak din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelime dayalı ayrımcılıkla mücadele için genel bir çerçeve oluşturmaktır.*[725]*"*

Din ve inanç temelli ayrımcılıkla mücadele konusuna, ırk ve etnik kökene dayalı ayrımcılıkla mücadeleyi kapsamlı bir şekilde ele alan Irk Eşitliği Direktifi'nde değil de, istihdam ve iş alanında ayrımcılıkla mücadele amacıyla çıkarılan ve dolayısıyla daha dar bir kapsama sahip olan bu Direktif'de değinilmesi; kaçınılmaz olarak AB mevzuatında din ve inanç temelli ayrımcılıkla mücadelenin yasal dayanaklarının sınırlarını daraltmıştır. Bu daralma, Irk Eşitliği Direktifi'nde öngörülen sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri dahil olmak üzere, sosyal korumaya ilişkin; eğitim, konut dahil olmak üzere halka açık sosyal avantajlara erişim konusunda karşılaşılabilecek ayrımcılığın yasaklaması konularının sosyal yaşamdaki geniş kapsamının, İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'nde inanç ve din temelli ayrımcılık açısından eksikliği olarak yorumlanabilir.

İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'nde din ve inanç temelli ayrımcılık için söz konusu bir başka eksiklik de, Irk Eşitliği Direktifi'nde eşit muamelenin teşvik edilmesi için üye devletleri görevli organlar belirlemekle yükümlü tutarken İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifi'nde böyle bir yükümlülüğün bulunmamasıdır. Direktif'in 23. Paragrafında değinilen ilkeye göre:

> *"Çok sınırlı koşullarda olmak üzere din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim ile ilgili bir özelliğin özgün ve belirleyici bir mesleki gereklilik oluşturduğu ve hedefin meşru ve gerekliliğin orantılı olduğu durumlarda muamele farklılığı haklı görülebilir. Bu tür durumlar üye devletler tarafından Komisyon'a sağlanan bilgilere dahil edilmelidir.*[726]*"*

Söz konusu paragrafta mesleki ve yasal gereklilik sebebiyle farklı uygulamaların Komisyona bildirilmesi koşulu ile haklı görülebileceği hususuna ilişkin düzenlemelere, daha önce verilen örneklerin yanında bazı ülkelerde ya kamusal alanda tarafsızlığı sağlamak ya da insan etkileşimini kolaylaştırmak gibi pragmatik nedenlerle belirli kamu mesleklerinde dini kıyafetlerin kısıtlanması verilebilir; bu meslek grupları arasında memur ve öğretmenler (Almanya federal

[725] Council Directive 2000/78/EC, s.18.
[726] Council Directive 2000/78/EC, s.17.

eyaletlerinin yarısında, tüm Fransız devlet okullarında ve geçici dönemlerle Birleşik Krallık'da), polis teşkilatı (Danimarka, Norveç, Almanya ve Hollanda'daki özel durumlar), hakim ve katipler (Danimarka, Norveç, Birleşik Krallık ve İspanya'daki özel durumlar) yer almaktadır.[727]

Koşullu da olsa muamele farklılıklarının haklı görülme durumlarının kamu sektöründen ziyade özel sektör için ele alınmamış olması, Direktif'in derinliğini zayıflatmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere, AİHM ve ABAD kararlarında, çalışma alanında din ve inanç temelli ayrımcılık davalarında dolaylı ayrımcılığın olmadığı ve özellikle İslam dinine mensup kadınların başörtüsü tercihleri sebebiyle alınan kararlardan orantısız etkilenmesi gibi ucu açık hak ilhallerine alan bırakmaktadır.[728] Bu durum Müslüman kadınları, iş yerinden uzaklaştırmaya veya zaten savunmasız olan bir azınlığı damgalama riski taşımaktadır.[729]

Direktif'in kabul edilmesi sonrası geçen 20 yıllık sürede üye devletler üzerindeki etkinliğinin incelendiği FRA raporuna göre, 2014 yılında Komisyon raporundan beri, istihdamda eşitlik konusunda çok az yol katedilerek istihdamda inanç ve din temelli ayrımcılık oranının yükseldiği gözlemlenmiştir.[730] Gelişimin önündeki en önemli problemler ise ayrımcılık vakalarının yetkililere bildirilme oranlarındaki düşüklük ve eşitlik verilerinin toplanmasındaki boşluğun devam etmesi sebebiyle, üye devletlerde eşitlik direktiflerinin nasıl uygulandığının etkin bir şekilde izlenmesini engellemesidir.[731]

4.2.5. Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Programı

27 Kasım 2000 tarihinde Konsey tarafından verilen Kararla[732] Irk Eşitliği ve İstihdam ve Meslekte Eşitlik Direktifleri'nde benimsenen; ırk, etnik köken, din,

---

[727] Benton ve Nielsen, " Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses".

[728] Benton ve Nielsen, " Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses".

[729] Benton ve Nielsen, " Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses".

[730] *Equality in the EU 20 Years on from the initial implementation of the equality Directives*, s.26.

[731] FRA, *Has EU equality legislation delivered 20 years on?,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 30.04.2021, s.4,22.

[732] "Council Decision 2000/750/EC", *Official Jurnal of the European Communities*, (L 303), 02.12.2000.

inanç ve engellilik yaş veya cinsel yönelime yönelik doğrudan veya dolaylı ayrımcılıkla mücadele için üye devletlerdeki iyi uygulamaların örnek alınarak daha etkin politika ve uygulamaların geliştirilmesi adına Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Programı *(Action Programme to combat discrimation 2001-2006)* benimsenmiştir.[733] Programın amacı, ayrımcılığın her çeşidine karşı mücadeleye yönelik somut önlemleri teşvik etmek ve üye devletlerin esas olarak yasama faaliyetlerini desteklemek olarak açıklanmıştır. Bu amaca ulaşmada ise Komisyon, üye devletler ve STK'ların işbirliği içinde çalışması öngörülmüştür. Programda vurgulanan ayrımcılığın altında yatan değerleri tespit ederek, buna karşı mücadele eden uygulamaları teşvik ederek yayma amacı, özellikle AB'de İslamofobi'nin altında yatan sebeplerin doğru analiz edilmesi ve önlenmesi açısından oldukça önemlidir.[734]

Bu bağlamda program aracılığı ile AB'nin ulusötesi desteklediği eylemler şu şekilde sıralanmıştır:

- Ayrımcılıkla bağlantılı istatistiklerin toplanması, politika etkinliklerinin değerlendirilmesi ve sonuçların yayılması;
- Hedef aktörler arasında ulusötesi işbirliği ve STK ağlarının oluşturulması;
- Programda benimsenen her türlü ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin mücadelenin avrupa boyutuna ilişkin farkındalık yaratmak.[735]

Eylem programı her ne kadar geniş kapsamlı hedefler içerse de, Direktifler'in üye devletlerin ulusal sistemlerinde tam anlamıyla özümsenerek uygulanması konusunda FRA raporları ile değinildiği üzere eksikliklerle karşılaşılmıştır.

4.2.6. Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı

2008/913/JHA sayılı Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı, kısaca Konsey Çerçeve Kararı *(Council Framework Decision)* ilk

[733] Summaries of EU legislation, *Action Programme to combat discrimation(2001-2006)*, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l33113&from=EN (Erişim tarihi: 26.06.2021).

[734] *Action Programme to combat discrimation(2001-2006).*

[735] *Action Programme to combat discrimation(2001-2006).*

kez 2001 yılında Komisyon tarafından Konsey'e öneri[736] olarak sunulmuş olmasına rağmen, 2007 yılında kabul edilmiştir.[737] Çerçeve kararın amacı kısaca, daha önce bahsedildiği üzere, ırkçı ve yabancı düşmanlığı motivasyonu ile hareket ederek halkı düşmanlığa sürükleme, bahsi geçen motivasyonlarla broşür, resim veya materyallerin halka açık alanda dağıtılması yoluyla nefrete teşvik etmek, soykırımın reddi ve küçümsenmesi gibi eylemlerin engellenmesini amaçlayarak bu eylemler karşısında üye devletler nezdindeki düzenleme ve yasaların uyumlaştırılmasıdır. Burada bahsedilen soykırım kavramı ile daha çok, çalışmanın bir önceki bölümünde açıklandığı üzere, Yahudi soykırımı merkeze alınarak, soykırımı "küçümsemenin" aşağılama yoluyla nefrete teşvik edici özelliği barındırması sebebiyle suç sayılmasına karar verilmiştir.[738]

Madde 1(a) ile suç teşkil eden eylemler şu şekilde açıklanmıştır: *"Irk, renk, din, soy veya ulusal veya etnik kökene göre tanımlanan bir grup kişiye veya böyle bir grubun bir üyesine yönelik şiddete veya nefrete alenen kışkırtma.[739]"*

Bu bağlamda Irkçılığa ve Yabancı Düşmanlığına Karşı Ortak Eylem Planı Madde 1'in a,b,c ve d bendleri ile Çerçeve Karar'ın Madde 1'i altında hazırlanan bendlerin paralelliği ile kararların sürekliliği sağlamıştır.

Madde 1(3)'de dine yapılan atıfta, dinin bir kişinin ya da gurubun; ırk, renk, ulusal ve etnik kökenini hedef alan saldırılarda teşvik edici bir bahane olarak kullanılması amacına taşıyıcı işlevi üstlendiğinin altı çizilmektedir.[740]

Madde 4 ile ırkçı ve yabancı düşmanlığı motivasyonunun gerekçeyi ağırlaştırıcı koşul olarak sayılması gerektiği şu şekilde açıklanmıştır:

> *"1. ve 2. Maddelerde belirtilen dışındaki suçlar için üye devletler ırkçı ve yabancı düşmanlığı motivasyonunu ağırlaştırıcı bir sebep olarak görülebilir ya da buna alternatif olarak mahkemeler tarafından ceza belirlenirken dikkate alınabilir.[741]"*

---

[736] "Proposal for a Council Framework Decision on combating racism and xenophobia (2002/C 75 E/17)", *Official Jurnal of the European Communities*, (C/75 E/269), 26.03.2002.

[737] "Council Framework Decision 2008/913/JHA".

[738] "Council Framework Decision 2008/913/JHA", s. 56.

[739] "Council Framework Decision 2008/913/JHA", s.56.

[740] "Council Framework Decision 2008/913/JHA", s.57.

[741] "Council Framework Decision 2008/913/JHA", s.57.

Nefret kavramı İslamofobiyi tetikleyen dinsel motivasyonu kapsayacak şekilde 9. paragrafta şu şekilde açıklanmıştır: *"'Nefret', ırk, renk, din, soy veya ulusal veya etnik kökene dayalı nefrete atıfta bulunmak olarak anlaşılmalıdır.*[742]*"*

Madde 1'de belirtilen suçlara karşı üye devletlerin yasalarında cezai uygulamaların uyumlaştırılması çabası Madde 3(2)'de şu şekilde belirtilmiştir: *"Her üye devlet Madde 1'de atıfta bulunulan davranışların 1 ile 3 yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılmasını sağlamak için gerekli önlemleri alacaktır."*

Cezai konularda 2010 yılına kadar ulusal mevzuatlara aktarılması ve üye devletler arasında uyumlaştırmayı öngören Çerçeve Karar'ın, bu yönde izlenecek uygulamaların üye devletlerin takdirine bırakılması ile bu alanda oluşan boşluklar sonucu, Çerçeve Karar'ın amacına aykırı bir durum oluşturmaktadır.[743] Ayrıca Madde 8 ile ırkçı ve yabancı düşmanı saldırıların soruşturması ve kovuşturulması durumları, mağdurun bildirim ya da suçlamasına bağlanması; mağdurun gerekli sebeplerden dolayı suçu bildirmediği, bildiremediği ve suçun bildirimine kadar geçen sürecin doğru yürütülmediği durumlarda suç bildirilmediği için mağdurun haklarının korunması alanında eksiklikler ortaya çıkmaktadır.[744]

Madde 1'de atıfta bulunulan; motivasyon amacıyla sergilenen her türlü davranışın -konuşmak buna dahil- suç sayılması, AB'de İslamofobik sözlü tacizlerin ve hakaretlerin de, 9. paragrafta değinilen "nefret" kapsamında özgürlük ve temel hakların doğrudan ihlali olarak suç sayılması gerektiği anlamına gelmektedir. 2014 yılında Komisyon tarafından yayınlanan Çerçeve Kararı'na ilişkin üye devletlerde uygulama raporunda, üye devletlerde Karar'da sayılan suçlara ilişkin aktarım boşluğuna dikkat çekilmiştir. Komisyon, yasaların üye devletlerin iç hukukuna tam ve doğru aktarımı için ikili görüşmeler yürütmüş; uygulama raporunda, Madde 1'de yer alan suçlara yönelik nefret söylemi ve Madde 4'ten atıfla nefret suçlarına yönelik motivasyon için tanımsal ve kavramsal netlik getirmeye çalışmıştır.[745] Ancak

---

[742] "Council Framework Decision 2008/913/JHA", s.57.

[743] Sergio Carrera ve Joanna Parkin, "The Place of Religion in European Union Law and Policy: Competing Approaches and Actors inside the European Commission", *Religare Working Dokument*, No.1, Eylül 2010, s.7.

[744] "Council Framework Decision 2008/913/JHA", s.58.

[745] European Commission, *Report From The Commıssıon To The European Parlıament And The Councıl On The İmplementation Of Council Framework Decision 2008/913/Jha On Combating*

herhangi bir yasal mevzuatta doğrudan ve açıkça suç teşkil edecek şekilde ele alınmamış olması, İslamofobi ya da Müslüman karşıtı nefret eylemleri için üye devletlerin ulusal mevzuatları arası hukuki ve cezai işbirliği sürecinde uyuşmazlıklara sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda ENAR'ın 2016 yılında yayınladığı raporda, özellikle Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç ve Birleşik Krallık'da din ve cinsiyetin kesiştiği noktada, nefret suçu eylemlerine en çok mağdur kalan kişilerin Müslüman kadınlar oldukları ve bu konuda farklı polis kayıt ve dava takip sistemlerinden kaynaklanan açıklara ışık tutulmuştur.[746]

4.2.7. Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi

İfade özgürlüğü, demokrasilerin temel taşı olmasına rağmen; günümüzde hem vatandaşların hem de siyasilerin düşüncelerini özgürce ifade ettikleri internet platformları, toplumu kutuplaştıran nefret söylemlerinin eskiye nazaran çok daha hızlı yayılmasına alan açmaktadır. Bu bağlamda oluşturulan 2010/13/EU sayılı Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi, AB'nin yasadışı çevrimiçi nefret söylemi ile mücadele edilmesi adına atılan önemli bir adım niteliğindedir. Direktif'in AB'de sanal platformlarda sıklıkla nefret söylemi ile karşılan Müslümanlar için önem arz eden tarafı, Madde 9(c) ile dini içerikli ayrımcılığa teşvik eden söylemler için üye devletlerin önlem alma yükümlülüğüne girmesidir:

> *"Üye Devletler, kendi yetki alanları altındaki medya hizmet sağlayıcıları tarafından sağlanan görsel-işitsel ve ticari iletişimlerin aşağıdaki gerekliliklere uygun olmasını sağlayacaktır:*
>
> *(i) insan onuruna saygı gösterilmesi konusunda önyargı;*
>
> *(ii)cinsiyet, ırk veya etnik köken, milliyet, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelime dayalı herhangi bir ayrımcılığı dahil etmek veya teşvik etmek.*[747]*"*

Avrupa Komisyonu Başkanı Věra Jourová'nın konuyla ilgili Direktif'in amacını özetler nitelikteki sözleri dikkat çekicidir:

Certain Forms And Expressions Of Racism And Xenophobia By Means Of Criminal Law, Brussels, 27.02.2014, s.6,7.

[746] Šeta*, Forgotten Women: The impact of Islamophobia on Muslim Woman,* s.3; FRA, *Hate crime recording and data collection practice across the EU*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018, s. 20.

[747] "Council Directive 2010/13/EU", s.15.

"İnternet yasadışı nefret söyleminden, yabancı düşmanı ve ırkçı içerikten arınmış güvenli bir yer olmalı. Kurallar artık yasadışı içeriğin hızlı ve etkili bir şekilde ele alınması için kıymetli bir araç olduklarını kanıtladılar. Bu, teknoloji şirketleri, sivil toplum ve politika koyucular arasında güçlü bir işbirliği olması halinde sonuç alabileceğimizi ve aynı zamanda ifade özgürlüğünü koruyabileceğimizi gösteriyor. Şirketlerinin terörle mücadele veya kullanıcıları için elverişsiz şartlar ve koşullar gibi diğer önemli konular üzerinde çalışırken de benzer bir kararlılık göstermelerini bekliyorum.[748]"

Komisyon tarafından Mayıs 2016 yılında kurulan ağ ve oluşturulan Yasadışı Çevrimiçi Nefret Söylemiyle Mücadeleye Dair Kurallar *(Code Of Conduct on Countering Illegal Hate Speech Online),* Direktif'in hedeflerinin etkili bir şekilde yerine getilebilmesi için ulusal makamlar, STK ve şirketler[749] arası bilgi paylaşımı ve işbirliğinin arttırılmasını amaçlamaktadır.[750] Değerlendirme raporlarına göre şirketlerin kamu kurumları tarafından kendilerine getirilen yasadışı nefret söylemi bulgularının kaldırılma oranı; 2016'daki ilk izleme turunda %28 iken, Mayıs 2017'de %59'a çıkmış; tüm şirketler içinde bildirimlerinin 24 saat içerisinde gözden geçirilmesi kuralı %81 oranı ile uygulanmıştır.[751] Buna rağmen 2019 verilerine göre Müslüman karşıtı nefret söylemleri artış göstermiştir.[752]

Medyada terör propagandası, zorla evlendirme, kadın sünneti ve namus cinayetleri gibi şiddet içeren uygulamalarla ilgili haberler bu vakaların ne kadar az ve ne kadar uzak olduğunu gözardı ederek, Müslüman karşıtı duyguları meşruiyet zarıyla kaplamaktadır.[753] Bu alanda incelenebilecek örneklerin çok olmasının yanında, kararların AİHM ya da ABAD gibi mahkemelere temyize taşınması söz konusu olsa da önecelikle ulusal ceza kanunlarına göre ve ulusal mahkemeler tarafından verildiği unutulmamalıdır. Örnek olarak Avusturya'da 2017 yılında

---

[748] "Yasadışı online nefret söylemine karşı koymak- Komisyonun girişimi sürekli ilerleme kaydediyor ve daha fazla platform girişime dahil oluyor", 19.01.2018, https://ec.europa.eu/cyprus/news/20180119_tr (Erişim tarihi: 17.06.2021).

[749] Youtube, Facebook, Twitter, Microsoft 2016'da; Instagram, Snapchat, Dailymotion 2018'de; TikTok 2020'de ve Linkedln 2021'de söz konusu işbirliğine katılmıştır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. European Commission, "EU Code of Conduct on countering illegal hate speech online", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-code-conduct-countering-illegal-hate-speech-online_en (Erişim tarihi: 22.06.2021).

[750] European Commission, Countering illegal hate speech online #NoPlace4Hate, https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/54300 (Erişim tarihi:20.06.2021).

[751] "Yasadışı online nefret söylemine karşı koymak- Komisyonun girişimi sürekli ilerleme kaydediyor ve daha fazla platform girişime dahil oluyor".

[752] FRA, *Fundamental Rights Repot 2021*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 10 June 2021, s.98.

[753] " Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses".

görülen bir davada, *Facebook* üzerinden Müslüman bir erkek ve koyun sürüsü fotoğrafı paylaşarak aşağılayıcı ifadeler kullanması Yüksek Bölge Mahkemesi tarafından Avusturya ceza kanununa göre, nefreti kışkırma anlamı barındırması sebebiyle suçlu bulunması verilebilir.[754] Bu bağlamda alınan yol, Komisyon ve FRA raporları ile düzenli olarak değerlendirilirken uygulamanın daha fazla şirketi kapsayacak şekilde genişletilmesi ve ek önlemler alınacağını duyurulmuştur.[755]

4.2.8. Mağdur Hakları Direktifi

AB'deki Müslümanların maruz kaldığı ayrımcılık ve nefret eylemleri sadece hedef alınan bireyi değil, aynı zamanda ailelerini ve içinde bulundukları tüm toplumu etkilemektedir. Ayrımcılığın en şiddetli ifadesi temel hakların ihlal edilmesidir. AB bu konuda daha önce bahsedilen mağdurların haklarının korunması adına yasal çerçevesini, AB Temel Haklar Şartı ve 2008 yılında çıkarılan Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararı ile sağlamaya çalışmıştır. 25 Ekim 2012'de ise bu mevzuat ile korunan suç mağdurlarının haklarının desteklenmesi için asgari standartlar oluşturulması amacıyla belirlenen 2012/29/EU sayılı Mağdur Hakları Direktifi, AB mağdur hakları politikasının temel aracı olarak uygulanmaya başlanmıştır.

9. Paragraf'ta Direktif'in amacı; suçun topluma karşı bir yanlış olduğu kadar mağdurların bireysel haklarının da ihlali olduğu belirtilerek; ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, ulusal bir azınlığa üyelik, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş, cinsiyet, cinsiyet ifadesi, cinsel kimlik, cinsel yönelim, ikamet durumu veya sağlık gibi konulardan ayrımcılığa uğrayan tüm suç mağdurlarının uygun bilgi, destek ve koruma almalarını ve hukuki sürece katılabilmelerini sağlamak olarak açıklanmıştır.[756] Direktife göre, mağdurlarla temasa geçen tüm aktörler, onlara prefesyonel bir tavırla; saygılı, hassas,

---

[754] FRA, "Austria / Higher Regional Court Vienna / 17 Bs 295/17g", https://fra.europa.eu/en/databases/anti-muslim-hatred/node/6819 (Erişim tarihi:20.06.2021).

[755] European Commission, Removing Illegal Content Online: Commission calls for more efforts and fater progress from all side, Statement, , Brussels, 8 January 2018.

[756] European Commission, Question and Answer- Victims' Rights New Strategy to empower victims, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1169 (Erişim tarihi: 19.06.2021).

özel ve ayrımcı olmayan bir şekilde muamele etmeli ve mağdurların adalete yeterli erişimleri sağlanmalıdır.[757]

Direktif'in en önemli özelliği suç mağdurlarının gerekli bilgi ve destek ile öngörüldüğü şekilde ceza yargılamasına katılmalarını sağlamaktır. Direktif bu amacı ile 2008 Konsey Çerçeve Kararı'nın bıraktığı; suçun bildirimine kadar geçen süreçteki boşluğu, suç mağdurunun lehi yönde doldurmaya çalışmıştır.

Değer verilen ve saygı duyulan egemen grubun temsilcilerinin ve kamu kuruluşları temsilcilerinin insanlara davranış biçimleri ve adil muamelesi, sosyal içerme ve dışlama süreçlerinin önemli bir unsurudur.[758] Adil muamele ve işbirliği isteğine verilen cevap arasındaki ilişkide, sosyal ve grup kimliği dikkat edilmesi gereken unsurlardandır. Bireyler yalnızca kendilerine değil, kendilerini özdeşleştiredikleri bir grubun üyelerine yönelik uygulamaları da içselleştirildiği için tepki gösterirler. Böyle bir durumda, yetkililerin suç mağdurları ile ilk iletişimleri ve karar verme süreçlerindeki tutumları, bu grupların ve bireylerin kurumla ilişkilerini şekillendirmektedir. Benzer durumlarda Müslümanlar'ın dışlanma, ırkçılığa uğrama gibi durumlara tanık olma oranı ile, bu grupların adelete karşı duyarlı olma oranları arasında doğru orantı vardır. Yine Müslüman gruplar içinde halk, medya ve polis tarafından damgalandığını en çok hisseden kişilerin polislere ve yetkililere bilgi verme konusunda istekleri en azdır.[759] Tam tersi şekilde de bu grupların yetkililere karşı güveni onlarla işbirliği yapma isteğini arttırmaktadır.

11 Mayıs 2020'de Komisyon'un Mağdur Hakları Direktifi'nin uygulanmasına ilişkin yayınladığı raporda, Direktif ile öngörülen araçların üye devletlerin ulusal hukukuna eksik aktarılması ya da yanlış yorumlanması sebebiyle henüz tam anlamıyla verimli kullanılamadığı belirtilmiştir.[760] Bu konudaki açığı kapatmak adına kurulan AB Mağdur Hakları Ağı, üye devletlerin ulusal makamlarına mağdur

[757] "Directive 2012/29/EU".

[758] Ben Bradford, "Policing and Social Identity: Procedural Justice, Inclusion and Cooperation Between Police and Public*", Policing and Society*, Cilt 24, Sayı 1, Taylor&Francis, 2012, s.22, 39.

[759] Avusturya'daki Müslümanlar üzerine yapılan çalışma verilerinin detayları için ayrıca bkz. Kristina Murphy vd., "Reporting Threats of Terrorism: Stigmatisation, Procedural Justice and Policing Muslims in Australia", *Policing and Society*, Cilt 30, Taylor and Francis, 2020, s.361,371.

[760] Komisyon raporu için ayrıca bkz. *Report From The Commission to the European Parliament and the Council on the İmplementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA*, European Commission, COM(2020) 188 final, Brussels, 11.05.2020.

haklarına ilişkin AB hukukunun uygulanması konusunda bilgi sağlamak adına AB fonu ile destek vermektedir.[761]

AB ayrıca suç mağdurlarının haklarını güçlendirmeyi ve işbirliğini arttırmak adına, suç mağdurları ile ilgili ilk strateji olan 2020-2025 yılları arasında uygulanması planlanan Mağdur Hakları Stratejisi'ni oluşturmuştur.[762] Yeni Strateji'de ırkçı, yabancı düşmanlığı ve nefret suçuna uğrayan bireyler gibi özel ihtiyaca sahip suç mağdurlarını desteklemek için entegre ve hedefe odaklı AB fonlu kampanyalar yürütülmesi planlanmıştır.[763] Strateji'de AB'de Müslümanlara yönelik nefret suçu oranlarının arttığı belirtilirken, nefret suçu mağdurlarının haklarıyla ilgili olarak Komisyon'un ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı girişimlerini, Müslümanların uğradığı nefret suçlarının rapor edilmesini teşvik etmeyi, ayrımcılığı uygulayanın doğru bir şekilde araştırılmasını sağlamayı ve mağdura destek sağlamayı amaçladığı belirtilmiştir.[764]

Direktif'de açık bir şekilde Müslüman karşıtı nefret ya da İslamofobi mağdurları için düzenlemeler ele alınmamış olup, inanç veya inanç temelinde ayrımcılığa uğrayan kişilerle ilgili düzenleme yapılmış olması İslamofobi mağdurları için dolaylı bir çıkarım alanı sunar.

4.2.9. Avrupa Komisyonu Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü

Avrupa Komisyonu tarafından 1 Aralık 2015'de David Friggieri Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü olarak atanmıştır.[765] AB içinde Müslüman karşıtı nefretle mücadele edilmesi adına yetkili bir servisin kurulması, İslamofobi ile mücadele için eğitim, öğretim, entegrasyon, sosyal içerme politikaları, sivil toplum alanlarında gerekli çaba ve fon sağlanması; ayrıca AB'de ırkçılık ve Müslüman

[761] European Networks on Victims' Rights, https://envr.eu/ (Erişim tarihi: 21.06.2021).

[762] European Commission, *Strategy of Victims' Rights (2020-2025)*, COM(2020) 258 final, Brussels, 24.6.2020.

[763] *Strategy of Victims' Rights (2020-2025,* s.1-3.

[764] *Strategy of Victims' Rights (2020-2025),* .16.

[765] European Commission, "Combating Anti-Muslim Hatred: activities and events", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-anti-muslim-hatred_en (Erişim tarihi: 21.06.2021).

karşıtı nefretle ilgili çalışan STK'ların ana temas noktası olması anlamında oldukça önemli ve gerekli bir adımdır.[766]

Koordinatörlük Komisyon'un nefret suçu, hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın yanı sıra radikalleşme ve şiddet içeren aşırıcılıkla mücadeleye yönelik kapsayıcı stratejisine katkıda bulunurken, bu alanda çalışan Müslüman topluluklar ve STK'lar için özel bir irtibat noktası görevi görmekte ve FRA'nın Müslüman karşıtı nefret alanında yaptığı çalışmaları desteklemektedir.[767] Koordinatörlük tarafından Müslüman karşıtı nefrete dikkat çekmek, bilgilendirme sağlamak ve iletişimi geliştirmek adına yürütüten önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında, örnek olarak; Koordinatör'ün İslam Yasası'nı görüşmek için Avrusturya makamlarıyla toplantı düzenlemesi; küresel çapta düzenlenen din temelli hoşgörüsüzlük panellerine katılması; AB çapında düzenlenen ayrımcılıkla mücadele ve İslam için hoşgörü ve koruyucu anayasal bir kamu düzeni öngören uluslararası konferanslara katılarması; Almanya, Avusturya, Malta gibi gibi ülkelerde İslam Toplulukları ile toplantılar düzenlemesi; ODIHR, FRA, ENAR ve AB Üst Düzey Grubu ile işbirliği içinde olması sayılabilir.[768]

Koordinatör Ocak 2021'de üye ve aday ülkelerde 50'den fazla STK ve eşitlik kurumu temsilcisini bir araya getirerek; Müslüman karşıtı nefret ve ayrımcılıkla mücadelede işbirliği için somut yöntemler ve yollar keşfetmeyi ve ulusal düzeyde uygulanacak eylemlerin listesini içeren bir araç kutusu oluşturmayı amaçlayan bir çalıştay oluşturmuştur.[769]

Koordinatörlüğün STK'lar ile yürütülen en önemli işbirliklerinden biri, Müslüman karşıtı nefret ve ayrımcılık ile mücadele konusunda oluşturulan yuvarlak masa toplantılarıdır. Bu toplantılarda AB'deki Müslümanların günlük hayatta karşılaştığı iş ararken yapılan ayrımcılık, etnik kökene dayalı polis durdurma

[766] "Combating Anti-Muslim Hatred".

[767] "Second European Union Minorities and Discrimination Survey Muslims – Selected findings", s.7.

[768] Koordinatörlüğün kuruluşundan günümüze kadar gerçekleştirdiği tüm faaliyetler için ayrıca bkz. "Combating Anti-Muslim Hatred", https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/50085/en (erişim tarihi: 22.06.2021).

[769] "Combating Anti-Muslim Hatred".

işlemleri, nefret suçu ve taciz dahil olmak üzere pek çok konu tartışılarak bu sorunlara çözüm aranmaktadır.[770]

19 Aralık 2019'da Koordinatör, Müslüman karşıtı nefret/İslamofobi'nin uygulanabilir bir tanımını geliştirme ihtiyacını karşılamak için STK ve uluslararası kuruluşlardan, ulusal makamlardan ve akademiden çok çeşitli uzmanları bir araya getiren bir seminere ev sahipliği yapmıştır.[771] Seminer, İslamofobi tanımı oluşturma çabasının yanında, özellikle Müslümanları hedef alan nefret, ırkçılık ve ayrımcılığa karşı mücadeleyle ilgili politikalara katkıda bulunmak amacını taşımaktadır. Bu atılımın öncü olduğu yolda, 13 Ocak 2020'de İslamofobi'nin uygulanabilir bir tanımını geliştirmek adına yeni bir seminer daha düzenlenmiştir.[772] Bu adım, Birlik düzeyinde İslamofobi kavramı üzerinde ortak bir uzlaşıya varılması ve kavramın AB mevzuatında kalıcı bir yere sahip olarak politikalarda ve dolayısı ile üye devletlerin ulusal mevzuatlarında bulacağı olumlu dalga etkisi açısından önem taşımaktadır.

4.2.10. Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda Avrupa Birliği Üst Düzey Grubu

AB düzeyinde İslamofobi ile mücadele için politika sürecini etkileyecek gerekli araştırma ve bilgi üretimi adına atılan önemli adımlardan bir diğeri Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleri ile Mücadele Konusunda AB Üst Düzey Grubu'nun (High Level Group on Combating Racism, Xenophobia and Other Forms of Intolerance) 14 Haziran 2016'da oluşturulmasıdır. Üst Düzey Grup, 27 üye ülkenin ulusal makamları, STK ve uluslararası örgütler arasında; en iyi uygulamaların değişimini, yayılmasını, mevcut boşlukların nasıl doldurulacağı, nefret suçu ve nefret söyleminin nasıl daha iyi önlenip, mücadele edileceğine ilişkin somut tartışmaları teşvik etmektedir.[773] Üst Düzey Grup ayrıca, sivil toplum ve toplulukların deneyimleri ışığında, hoşgörüsüzlüğün belirli biçimlerinin özgüllüklerinin nasıl ele alınacağı konusunda özel tartışmalar için bir platform olacaktır.

---

[770] European Commission, "4th Roundtable with NGOs working on anti-Muslim hatred and discrimination", https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/611710/en (erişim tarihi: 22.06.2021).

[771] "Combating Anti-Muslim Hatred".

[772] "Towards working definition of Islamophobia".

[773] "EU High Level Group on combating racism, xenophobia, and other forms of intolerance".

Üst Düzey Grup'un odak noktası, belirli alt grupların oluşturulduğu iki öncelikli alan üzerinde hedeflenen çalışmaları içerir:

> *1- "2016 yılında Komisyon tarafından oluşturulan Yasadışı Çevrimiçi Nefret Söylemiyle Mücadeleye Dair Kurallar ağının uygulamaları dikkate alınarak yasadışı nefret söylemiyle mücadele.*
> *2- FRA gözetiminde ve uzman tartışmaları yoluyla nefret suçuna ilişkin verilerin kaydedilmesi ve toplanmasına yönelik metodolojilerin iyileştirilmesi."*[774]

Üst Düzey Grup bahsedildiği gibi Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü ve ilgili STK ile işbirliği içinde İslamofobi ya da Müslüman karşıtı nefret ile ilgili çalışmalar yürütmektedir. Grup çalışmalarını ırkçılık ve yabancı düşmanlığı genel başlığı altında sürdürerek analiz ve raporlamalarını da aynı şekilde gerçekleştirmektedir. Ancak Grubun çalışmaları, AB çapında günlük hayatlarında İslamofobi ile yasadışı çevrimiçi nefret söylemi ile sıklıkla karşılaşan Müslümanlar için doğrudan etkilidir. 2019 yılı Avrupa'da İslamofobi Raporu'na bakıldığında; Fransa'da rapor edilen İslamofobi vakalarının %20,1'ini ve Norveç'de %44'ünü gibi büyük bir oranı çevrimiçi nefret söylemi vakarının oluştururken, Bulgaristan ve diğer birçok AB ülkesinde Müslümanlara karşı nefret söylemi vakalarının kayıt altına alınmamış olması bu konuda gerekli çalışmaların aciliyetini gözler önüne sermektedir.[775] Bu bağlamda Üst Düzey Grup'un çalışmaları Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi ile üye devletlere konuyla ilgili gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü hatırlatması ve teşvik etmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Direktif'in uygulanırlığını genişletmek adına daha çok sosyal medya şirketi ile işbirliği kurulması amacı Üst Düzey Grup'un teşvik edici politikaları ile desteklenmektedir.

Grup'un ikici hedef çalışamaları kapsamına giren, üye devletlerin veri toplama ve aktarım kısmında gösterdiği özensizlik daha önce bahsedildiği üzere bu alandaki çalışmaların aciliyetini vurgulamaktadır. AB üye devletlerinde Müslümanlara karşı ayrımcılık vakalarının doğru kayıt ve bildirimi konusunda var olan açıkların doğru araştırma ve teşviklerle desteklenerek iyileştirilmesi, ayrımcılığa uğrayan Müslümanlar için oluşturulacak politikalar için hayati önem taşıması sebebiyle İslamofobi ile mücadele yolunda son derece önemlidir.

---

[774] "EU High Level Group on combating racism, xenophobia, and other forms of intolerance".
[775] Enes Bayraklı ve Farid Hafez, *European Islamophobia Report*, SETA: İstanbul, 2020, s.33,34.

Ayrıca Üst Düzey Grup, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı'nın üye devletlerin ulusal mevzuatlarına uygulanabilirliğini destekleyici çalışmalar yürütmektedir.[776] Çalışmada daha önce Çerçeve Kararı'n İslamofobi ile mücadeleye yönelik bıraktığı boşluklara değinilmiştir. Bu bağlamda Üst Düzey Grup'un çalışmaları, üye ülkeler arası adli işbirliğinin geliştirilmesi ve İslamofobi'nin de dini motivasyonlu nefret suçu olarak değerlendirilmesi açısından umut vericidir.

Üst Düzey Grup tarafından yürütülen önemli çalışmalardan bir diğeri ise, nefret suçu ve nefret söylemi kavramlarının içeriğinin doldurulması ve oluşturulan politikalarda kullanım ve uygulanışının geliştirilmesi adına toplantılar düzenlemesi ve işbirliğine teşvik etmesidir.

4.2.11. İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi

AB'nin Haklar, Eşitlik ve Vatandaşlık Programı tarafından finanse edilen İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi *(Counter-Islamophobia Kit Project)* sekiz AB üye ülkesinde (Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Macaristan, Yunanistan, Portekiz ve Çek Cumhuriyeti) geçmişten günümüze yaygın olarak kullanılan İslamofobik söylemleri ve İslamofobi karşıtı en iyi uygulamaları belgeleyerek eleştirel bir şekilde analiz etmektedir. Bu amaçla Proje, İslamofobi'yle doğrudan mücadele edebilecek söylemleri, argümanları, stratejileri ve eylemleri toplayarak ve bu ırkçılık biçimine karşı mücadele etmeyi amaçlayan en iyi uygulamalara ilişkin donanım sunarak yönergeler belirlemektedir.[777] Proje ayrıca, Avrupa genelinde İslamofobi ve İslamofobi ile mücadele anlatılarının sistematik kategorizasyonu ve sıralaması konusundaki eksikliklere dikkat çekmiştir.[778]

Projenin İslamofobi ile mücadele ilgili belirlediği baskın söylemler şu şekildedir; Müslümanların "tehdit"olarak algılanmasına meydan okumak, dışlayıcı ulusal projelere meydan okumak, kültürel uyumluluğu vurgulamak, Müslüman

[776] "EU High Level Group on combating racism, xenophobia, and other forms of intolerance".

[777] European Federetion of Jurnalist, "Counter-Islamophobia Kit Project Seminer", 25 September 2018, https://europeanjournalists.org/event/counter-islamophobia-kit-project-seminar/ (Erişim tarihi: 21.06.2021).

[778] Ian Law vd., *Counter-Islamophobia Kit Briefing Paper and Toolkit of Counter-Narratives to Islamophobia,* UK: Centre for Ethnicity and Racism Studies: UK, 2017, s.1.

çoğulculuğu geliştirmek, cinsiyetçilik anlatılarına meydan okumak, devletleri ırk temelli zihniyetten arındırarak kapsayıcı gelecekler inşa etmeye teşvik etmek ve Müslümanların medyadaki ve başka yerlerdeki çarpıtılmış temsillerine meydan okumak.[779]

4.2.12. Avrupa Birliği Irkçılığa Karşı Eylem Planı 2020-2025

18 Eylül 2020 tarihinde Komisyon, AB'de ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık çalışmalarında oldukça önemli bir adım olarak AB'de Irkçılığa Karşı Eylem Planı 2020-2025'i açıklamış ve bu sorunlarla ilgili kurumsal mücadelenin başlayacağını duyurmuştur. Eylem Planı'nın İslamofobi için getirdiği en önemli yenilik, Müslüman karşıtı nefretin ırkçılık çeşitleri arasında sayılmış olmasıdır:

> *"Din ve inanç temelli olarak Müslüman karşıtı nefret gibi siyah karşıtı ırkçılık, Çingene Karşıtlığı, Antisemitizm ve Asya karşıtı ırkçılık olmak üzere ırkçılığın birçok farklı çeşidi vardır. Bunların hepsi bir kişinin diğerlerinin ön yargısı ile oluşturulan klişeler ile etiketlenmesi gerçeğini paylaşmaktadır.[780]"*

Komisyon'un eşitlikten sorumlu üyesi Helena Dalli, ırkçılığa karşı eylem planı ile ırkçılığın sadece bireysel değil aynı zamanda yapısal bir sorun olduğunu kabul ettiklerini ve bu durumu tersine çevirmek için yönetimin her seviyesinde ırkçılığın üzerine gideleceğini bildirmiştir.[781] Komisyon Başkan Yardımcısı Jaurova ise, değişimin kolay olmayacağını belirterek AB'nin gerekirse yasaları güçlendirmekten çekinmeyeceğinin altını çizmiştir.[782]

Eylem Planı ayrıca, Covid 19 sürecinde ve ırkçılığın değişen yüzünün ırksallaştırılmış azınlıklar üzerindeki sert etkisine de değinmiş ve özellikle azınlık ve mültecilere karşı sağlık ve adalete erişim alanındaki eşitsizlikler daha derin hissedildiği belirtilmiştir.[783]

Örneğin, Macaristan'da Covid teşhisi konulan ilk kişiler İran'dan tatilden dönen ve Macaristan'da ikamet eden İranlı Müslüman öğrenciler olmuştur ve çıkan haberlere göre virüs bu öğrencilerin katıldığı bir doğum günü etkinliği sonrası

---

[779] *Counter-Islamophobia Kit Briefing Paper and Toolkit of Counter-Narratives to Islamophobia,* s.1,6.

[780] *A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025*, s.2.

[781] AA, "AB'den Irkçılığa karşı eylem planı", 18.09.2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-irkciliga-karsi-eylem-plani-/1977879 (Erişim tarihi: 19.06.2021).

[782] "AB'den Irkçılığa karşı eylem planı".

[783] *A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025*, s.1,20.

yayılmıştır. Olayın duyulmasından sonra Macar medyasında yer bulan habere göre Başbakan'ın söylediği şu sözler, virüsün açık hedefi olarak İranlı Müslüman öğrecileri göstermiştir: *"Yasadışı göç ile koronavirüs salgınları arasında açık bir bağlantı var, çünkü birkaç göçmen İran'dan veya İran üzerinden geliyor."* Daha sonra karantinaya alınan öğrenciler yetkililerle tam bir işbirliği içinde hareket etmelerine rağmen bazılarının kurallara uymaması sebebiyle polis ve görevlilerin müdahalesine uğrayarak sınır dışı edilmişler ve Shengen Bölgesi'ne girişleri üç yıl boyunca yasaklanmıştır. Öğrencilerden biri karantina kurallarına uymuş olması ve testinin negatif çıkmasına rağmen polis soruşturması kapatılmadan uygulanan "derhal sınır dışı edilme talebine" itiraz ederek, Macar Helsinki Komitesi'nden adli yardım talep etmiştir. Temyiz talebi üzerine mahkeme Göç İdaresi'nin polisin sınır dışı etme talebini reddedemeyeceğine karar vermesi üzerine geri gönderilmeme itirazi kabul edilmemiş ve öğrenciler sınır dışı edilmiştir.[784]

ENAR'a göre ırkçılık karşısında AB düzeyinde yıllarca süren seferberlik, aktivizm, savunuculuk, kampanya ve kurumsal eylemlerin bir karışımı, Komisyon'un daha önceden çalışma planında öngörülmeyen bu yeni stratejinin şekillendirilmesine ve çerçevelenmesine katkıda bulunmuştur.[785]

Eylem planının dikkat çeken detaylarından biri, üye devletlerde suça karışan kişilerle ilgili tutulan kayıtlarda, kişilerin ırk veya etnik kökenle ilgili kategorilerin bulunmasının ayrımcılığa teşvik edici bir nitelik olduğunun üzerinde durulmasıdır.[786]

Ayrıca istihdam konusunda yapılan araştırmalar işe başvurularında öz geçmiş formlarında Müslüman olduğunu belirten adayların dini inancını belirtmeyen ve kendileri ile aynı niteliklere sahip diğer adaylara kıyasla mülakatlara daha az çağırıldığını ortaya koymuştur.[787] Bağımsız ve çoğulcu bir medya için medyada Müslümanların tasvir edilme biçimlerinin değiştirilmesi gerektiğinin bilincine varan Komisyon, 2021 yılında Avrupa Gazeteciler Federasyonu ile birlikte İslam ve

[784] "Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches", s.80.

[785] Julia Pascoet, "EU Anti-racism Action Plan Explained", *ENAR*, 13.10.2020, https://www.enar-eu.org/EU-anti-racism-action-plan-explained-A-blog-series (Erişim tarihi: 19.06.2021).

[786] "AB'den Irkçılığa karşı eylem planı".

[787] *A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025*, s.10.

Müslümanlar hakkındaki farkındalığı arttırmak için bir dizi çevrimiçi seminer üzerine çalışmaktadır.[788]

Komisyonun Eylem Planı'nın güçlendirilmesi için, Irk Eşitliği Direktifi'nin tam olarak uygulanması gerektiği ve bunu sağlamak için bir rapor hazırlanacağını belirtmesi de dikkat çekici gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir. 2020 yılına kadar ırkçılığın sistemli ve toplumun yapılarına ve kurumlarına gömülü olarak değil de bireysel ve ahlaki bir mesele olarak ele alınması, atılan cılız adımlar nedeniyle hem aşılamayan hem de AB ve küresel düzeyde büyük bir sorun haline gelmesine sebep olmuştur. Özellikle çalışmanın araştırma konusunun öznesi olan İslamofobi ya da Müslüman karşıtı nefret, ırkçılığın özel bir çeşidi olarak AB politikalarında çok geç yer bulabilmiştir. Bu durum ise konuyla ilgili üye devletler nezdinde birleştirci, AB düzeyinde ise yapısal olarak atılması gereken adımların ne denli geç kaldığının bir göstergesidir.

[788] *A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025*, s.14.

SONUÇ

Bu çalışmada bir kurum olarak AB tarafından, Avrupa'da hızlı bir yükseliş içinde olan İslamofobi'ye yönelik benimsenen politikalar ve bu politikaların etkinliği araştırılmaktadır. Literatürde oldukça tartışmalı bir kavram olarak İslamofobi bazı bilim insanlarına göre, Müslümanlara bir bütün olarak yüklenen olumsuz imaj karşında duyulan temelsiz bir korkuyu ifade etmektedir. Müslümanlara karşı ayrımcılığın tabanını oluşturan bu din temelli korkunun, ırkçılık olarak değerlendirilemeyeceği de yaygın olan görüşler arasındadır. Ancak bu görüşe karşı çıkan bazı bilim insanları, korkuyla beslenen bu din temelli nefretin, ırkın sosyal bir yapı olarak inşa edilmesi sonucu ırksallaştırılabileceği ve bu bağlamda İslamofobi'nin ırkçılığın özel bir türü olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu savunmaya göre günümüz küresel dünyasında ırkçılık, artık yalnızca ırk temelli biyolojik bir ötekileştirmeden ziyade sosyal bir yapı olarak inşa edilmesi yönüyle yaygın olarak; kültürel ırkçılık, yeni ırkçılık ve ırksız ırkçılık kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. Irkçılığın derinleştirilmiş bu boyutunun gözden kaçırılması, Avrupa'da İslamofobi ile mücadele adına atılan adımları etkinsizleştiren kavramsal boşluğun da temelini oluşturmaktadır.

Ortaçağ'dan 11 Eylül terör saldırılarına kadar geçen süreçte, Batı'nın "biz" olarak benimsediği Avrupalı kimliği karşısında oluşturulan İslam'ın "öteki" kimliği, dönüşümlü olarak birbirini besleyen ve aslında birbirini doğuran kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ötekileştirmeye, Ortaçağ'da İslam'ın yükselen başarışı ve asimile edilemeyişine karşı duyulan korku sebep olurken; Rönesans ve Reform hareketleri sonrası Batı karşısında bilim ve sanatta yakalanan gelişmelere yetişemeyen, irrasyonel ve geri bir medeniyet olarak damgalanması neden olmuştur.

Çalışmada 11 Eylül saldırıları, İslam'ın güvenlikleştirilmesi algısının küreselleşmesine yol açarak, Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişi açısından kırılma noktasının en derin çatlağı olarak ele alınmıştır. Bu algının katlanarak büyümesine neden olan ve fay hattını derinleştiren ilk kol olarak incelenen DEAŞ terörü, Avrupa'da Müslümanların İslamcı terörist tipolojisine oturtularak, radikalizmin orantısız şekilde karşılığı olarak görülmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda İslam, radikalleşme ve terör kavramları ile birlikte hem medyada hem de politika yapıcıları tarafından sıklıkla yan yana anılmıştır. AB'nin güvenlik strateji planlarında dahi iç içe ele alınan bu kavramlar, Avrupa'da İslamofobi'nin beslenmesine alan yaratmıştır. 2008 ekonomik krizi ile Avrupalı siyasiler ve özellikle aşırı sağ partiler, sorumluluk odağını saptırmak adına işsizliğin, şiddetin ve gerilimin sorumluluğunu Müslümanlara ve göçmenlere yükleyen söylemleri sıklıkla kullanmışlardır. Bu amaç ile Avrupa toplumunun yaratılan yeni "iç düşman" karşısında mobilize edilmesi, Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişini tetikleyen fay hattının üçüncü kolunu oluşturmuştur. 2008 ekonomik krizi sonrası yoksulluk düzeyinin yükselmesi, Müslümanlar için sosyal dışlanmayı ve yapısal kutuplaşmayı arttırmıştır. Bu durum ise Müslümanların sosyal refaha ortak olarak görülerek, ekonomik tehdit algısı çerçevesine yerleştirilmelerine sebebiyet vermiştir. Bu dönemde Avrupa'da aşırı sağ partilerin yükselişe geçmesiyle ön plana çıkarılan söylemler, İslamofobi'nin yükselişini de desteklemiştir. Bu bağlamda öne çıkan iki ana politika söylem; Müslüman ve göçmen karşıtlığının ekonomik ve güvenlik tehdidi odağında ele alınması şeklinde özetlenebilir. Özellikle 2015 sonrası dönemde, göç krizi ile yoğunluk kazanan bu söylemler partilerin seçim posterlerinde ve politikalarında sıklıkla yer bulmuştur. Bu süreçte toplumsal kaygılar ekonomik temelli korkulara dönüştürülerek göçmenlerin; hem Avrupalıların işlerini ellerinden alan hem de kültürel tehdit ve güvenlik tehdidi olarak konumlandırılmaları yoluyla Müslümanlara karşı nefreti körüklemiştir.

İslamofobi'ye yönelik benimsenen AB politikalarının analiz alanını genişletmek adına, örneklem olarak incelenen; Antisemitizm'e ve Çingene Karşıtlığı'na yönelik AB politikaları önemli veriler sunmuştur. Öncelikle Antisemitizm'in, Ortaçağ'da din temelli ötekileştirme olarak ortaya çıkması İslamofobi ile Antisemitizm'i ortaya çıkış motivasyonları nedeniyle birbirine

yakınlaştırmıştır. Aynı durum Çingene Karşıtlığı ile ilgili gözlemlenmemiştir. Bunun sebebi Romanların Ortaçağ'dan itibaren kendilerine ait bir dini olmadığı inancı ve yerleştikleri toplumun dinini benimsemeleri sebebiyle, din temelli ayrımcılığa maruz kalmamaları yoluyla açıklanabilir. Özellikle 19. yüzyıl başında dünya üzerinde milliyetçi hareketlerin yükselmesi ile Antisemitizm, dinsel ayrımcılıktan ziyade biyolojik temelli ırkçılık tabanında yeniden yükselişe geçmiştir. Bu yükseliş sonucunda Antisemitizm, 2. Dünya Savaşı'nda Holokost'un yaşanması ile Avrupa toplumsal hafızasında, ırkçılık denildiğinde akla ilk gelen örnek olarak derin bir iz bırakmıştır. Aynı dönemde biyolojik temelli ötekileştirme ve soykırıma Romanlar da maruz kalmış, ancak bu durum Holokost kadar bilinir hale gelmemiştir. Yine de bu dönem sonrası geliştirilen ırk ve etnik köken temelli ayrımcılığa yönelik AB politikalarının uygulanış örneklerinde Yahudiler ve Romanlar, akla ilk gelen ayrımcılık çeşitleri olarak değerlendirilmeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun önemi; AB tarafından iki ayrımcılığın da resmi şekilde ırkçılık türü olarak kabul edilmemesine rağmen, yasal mevzuatın üye devletlerdeki uygulanışlarında ön planda tutulmalarında gizlidir. Buna örnek olarak, bazı üye devletlerde Yahudileri hedef alan ayrımcı söylemlerin ya da karikatürlerin ifade özgürlüğü kapsamında değil, nefret söylemi ve ifade özgürlüğünün kötüye kullanımı şeklinde değerlendirildiği olaylar verilebilir. Ancak Müslümanları hedef alan ayrımcı söylem ve İslami değerleri aşağılayan karikatürler söz konusu olduğunda, benzer değerlendirmelerin yapılmadığı ve söz konusu ırkçı söylemlerin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirildiği örneklerle karşılaşılmıştır. Yine benzer şekilde, bazı ülkelerde Yahudilerin hedef alınması durumunda, nefreti teşvik edici materyallerin basım ve dağıtımının yasaklanmasını konu alan yasaların katı olarak uygulandığı gözlemlenirken; Müslümanları hedef gösteren söylemler, partilerin seçim posterlerinde dahi kullanılabilmektedir. Bu gibi örneklerde Müslümanlar hedef gösterilirken durum -çoğunlukla- hak ihlali olarak değil, ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir. Bu örneklere ilgili alınan kararlara yalnızca ulusal mahkemelerde değil AİHM ve ABAD kararlarında da rastlanmaktadır. Ayrıca Romanların entegrasyonu konusunda uğranılan başarısızlık, AB'nin gelişiminin önünde büyük bir engel olarak kabul edilmesi nedeni ile, Çingene Karşıtlığı ile mücadeleye yönelik öne çıkan bilinçlendirme ve sosyal entegrasyon politikaları

dikkat çekicidir. AB'de yaşayan Müslümanlara yönelik bu kadar geniş kapsamlı sosyal entegrasyon politikalarına rastlanmamıştır.

Bu veriler ışığında AB'nin İslamofobi ile mücadele kapsamında analiz edilen yasal düzleminde, İslamofobi'nin resmi bir tanımının bulunmadığı ve ırkçılık türü olarak kabul edilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle İslamofobi AİHS, Avrupa Birliği Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma ve Temel Haklar Şartı'nda genel olarak; insan hakları ve onuruna saygı, eşitlik, ayrımcılık yasağı, ayrımcılığın dini temelde yasaklanması, ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü maddeleri altında dolaylı yoldan yer bulabilmektedir. Bu durum ise Müslümanların maruz kaldığı hak ihlallerinde, bahsedildiği üzere, Birlik çapında birbirinden farklı ve göreceli uygulamalara sebebiyet vermektedir. Benzer farklılaşmalar, dini inancını kamusal alanda açıklama ve ifade özgürlüğünün kamu yararı nedeniyle kısıtlanabilmesi konularında, Müslümanların orantısız hak ihlaline uğramasıyla da karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada incelenen, Müslüman kadınların başörtü ve peçe takmasının kamu güvenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle yasaklanmasını konu alan davalarda, AİHM'in hak ihlali olmadığı yönünde verdiği kararlar dikkat çekicidir. Benzer şekilde özel şirketlerde, işverenin tarafsızlığının korunması sebebiyle başörtü yasağının haklı görüldüğü davalar da bulunmaktadır. Bu durum, diğer dinlere mensup kişiler karşısında Müslümanların orantısız hak ihlallerine uğramalarına ve ayrımcı tavırlarla karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca AB'nin AİHS'e taraf olmaması, hak ihlalleri alanında kurum olarak denetlenebilirliğini engelleyerek; ırkçılığın yalnızca bireysel değil kurumsal bir yönü olması sebebiyle bu alanda boşluk yaratmaktadır.

İkincil mevzuatta, AB politikalarının uygulama alanındaki etkinliğinin incelenmesi adına önemli veriler ortaya çıkmıştır. Çalışmada FRA tarafından oluşturulan üye devletlerin raporlarının incelenmesi sonucunda; bu konuda AB politikalarının etkinsizliği, özellikle üye devletler arasında farklı uygulamaların bulunması ve verilerin yetersiz toplanması gibi eksikliklerle gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bağlamda geliştirilmeye çalışılan, AB düzeyinde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı suçlarına karşı üye devletler arasında adli iş birliğini öngören çalışmalardan Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığına İlişkin Ortak Eylem ve Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konsey Çerçeve Kararı, İslamofobi özelinde ulusal mevzuatları

uyumlaştırma ve adli iş birliği sağlama hedeflerini gerçekleştirmede yeterli verimi sağlayamamıştır. Bu politikalarda, suç teşkil eden eylemler arasında "din" temelli ayrımcılığın dahil edilmesi ve dinin suça teşvik eden bir motivasyon aracı olarak kabul edilmesine rağmen; toplumsal hafızada yer alan biyolojik kökenli ırkçılık tanımına etki edecek çalışmalar yapılmadığı ve İslamofobi kavramı tanımlanmayarak bir ırkçılık türü olarak kabul edilmediği için, ulusal mevzuatlarda göreceli uygulamalara sebep olmuş ve hedeflenen etkiyi yaratamamıştır.

Çalışmada incelenen, AB politikalarının uygulanışına yön vermek amacı ile oluşturulan direktiflerde İslamofobi'nin yine direkt olarak ele alınmaması dikkat çekicidir. Bu bağlamda denilebilir ki, AB yasal mevzuatında İslamofobi'nin dolaylı değerlendirilebilmesi ile yaratılan boşluk direktiflerle devam ettirilmiştir. Mağdur Hakları Direktifi'nde öngörülen; suç mağdurlarının ve suçlunun tespiti ve suçun yetkili makamlara bildirilmesi süreçlerinin, çalışmada incelenen raporlarla üye devletlerde hedeflenen şekilde verimli yürütülmediği sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen bu raporlarda özellikle Müslümanların devlet kurumlarına olan güvensizliği sebebiyle, ya suçun hiç bildirilmediği ya da bildirim sürecinde de hak ihlaline uğranıldığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Ayrımcılıkla genel mücadeleyi öngören Irk Eşitliği Direktifi gibi önemli bir adımda ise, ayrımcılığa teşvik kapsamına "din temelli motivasyonun" dahil edilmemesi, İslamofobi ile mücadele açısından büyük bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. İstihdamda ve Meslekte Eşitlik Direktifi'ne eklenen dini motivasyon temelli ayrımcılık ise, Direktif'in uygulama alanının sadece istihdam alanı olması açısından kısıtlılığa sebep olmakta ve bu eksikliği kapatamamaktadır. Bu iki direktifin uygulanabilirliğini geliştirmek ve denetlemek adına oluşturulan, Ayrımcılıkla Mücadele Eylem Programı'nın ise hem ayrımcılığın altında yatan nedenleri tespit etme hem de üye devletlerden sağlıklı veri akışı sağlama hedeflerini gerçekleştirmede yeterince etkili olamadığı söylenebilir. Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi ile üye devletler medya ve internet ortamında ayrımcılığa karşı gerekli önemleri almayı taahhüt etmiştir. Direktif'in üye devletlerde uygulanışına genel bakışta bir ilerleme görülse de, son verilere göre AB üye devletlerinde internet ortamında Müslümanlara yönelik nefret söylemi oranı artış göstermiştir. İslamofobi'nin en yaygın görüldüğü 8 AB üye devletinde yaygın İslamofobi söylemlerini tespit ederek, ülkeler arası işbirliği kurulması ve etkili

mücadele stratejilerinin öne çıkarılmasını hedefleyen İslamofobi ile Mücadele Donanım Projesi; tanımsal boşluğun yerini dolduramayacak kadar zayıf bir adım olarak kalmış ve mücadele uygulamalarının paylaşımında beklenen etkiyi yaratamamıştır.

AB'de özellikle 2015 yılından itibaren İslamofobi ile mücadele konusu daha sık gündeme gelmekle birlikte, bu konuda atılan en etkili ve umut verici adımlar; FRA bünyesinde yapılan çalışmalar, Komisyon'a Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü atanması, Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Diğer Hoşgörüsüzlük Biçimleriyle Mücadele Konusunda Avrupa Birliği Üst Düzey Grubu'nun oluşturulması ve 2020 Irkçılığa Karşı Eylem Planı'nda İslamofobi'nin ırkçılık türü olarak kabul edilmesi şeklinde sayılabilir. FRA raporları, İslamofobi'ye yönelik politikaların üye devletlerde uygulanışının etkinliğinin sorgulanması, eksikliklerin tespiti ve AB'nin bu verilere dayalı politika geliştirme sürecinde etkili olması nedeniyle oldukça önemlidir. AB Komisyonu'na Müslüman Karşıtı Nefretle Mücadele Koordinatörü atanması, Birlik içinde İslamofobi'nin ilk kez özel olarak ele alındığı bir birimin oluşturulması açısından oldukça önemli bir adımdır. Koordinatörlüğün İslamofobi ile mücadeleye yönelik en etkili adımı ise, İslamofobi'yi tanımlama çalışmalarını başlatmasıdır. Çalışmada üzerinde sıklıkla durulduğu üzere, İslamofobi'nin tanımsal eksikliği Birlik politikalarının etkinsizliğinin ana nedenlerinden biridir. Bu bağlamda, başlatılan tanımlama çalışması, İslamofobi ile mücadeleye yönelik oldukça geç, ancak bir o kadar önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. AB bünyesinde kurulan Üst Düzey Grup, hem İslamofobi'yi tanımlama çalışmalarında hem de İslamofobi'ye yönelik AB politikalarının verimsizliğine yol açan diğer etkenler üzerinde önemli çalışmaları olması açısından umut verici adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Çalışmada İslamofobi'ye yönelik AB politkalarının etkinsizliğinin derinleşmesine yol açan sebeplerden biri olarak sayılan; üye devletlerde hak ihlallerinin tespiti ve AB'e verimli bilgi akışı sağlanamaması konusu Üst Düzey Grubun öncelikli çalışma alanını oluşturması açısından oldukça önemlidir. En umut verici politik adımlardan bir diğeri ise, 2020 Irkçılığa Karşı Eylem Planı'nda İslamofobi'nin, Antisemitizm ve Çingene Karşıtlığı ile birlikte ırkçılığın özel bir türü olarak kabul edilmesidir. Ancak

bu tanım, henüz resmi olarak yasal mevzuata dahil edilmemiş olması nedeni önemli ancak geliştirilmesi gereken bir adım olarak değerlendirilebilir.

Yasal olmayan bu tanımın bağlayıcı hale getirilmesi, yasal mevzuatta İslamofobi'ye yönelik direkt önlemler alınması, AB tarafından İslamofobi'nin kurumsal ırkçılık yönünün kabul edilerek Birliğin kurumsal denetime açılması ve direktiflerde İslamofobi'nin direkt ve kapsayıcı şekilde ele alınmasıyla; üye devletlerin ulusal mevzuatlarını uyumlu hale getirme ve denetimin etkinleştirilmesi hedeflerine ulaşmada ilerleme kaydedilebilir. Bu durum ise, AB'de Müslümanların maruz kaldığı ayrımcılığın önlenmesi adına İslamofobi ile mücadeleye yönelik daha etkin politikaların yolunu açabilir.

KAYNAKÇA

Abdel-Fattah, Randa, "Countering violent extremism, governmentality and Australian Muslim youth as 'becoming terrorist'", *Journal of Sociology*, Australia:2020, Cilt 56, Sayı 3, s.372-387.

_____, "Managing Belief and Speech as Incipient Violence: 'I'm Giving you the Opportunity to Say that you Aren't'', *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, Cilt 14, Taylor& Francis:2019, s.20-38.

Abu-Bakare, Amal, 'Counterterrorism and Race', International Politics Review, Cilt 8, 2020, s.79-99.

Achim, Viorel, *The Roma in Romanian History,* Central European University Press, 2004.

"Address to Nation on Terrorist Attack", 11 Eylül 2001, https://www.docsteach.org/documents/document/address-nation-terrorist-attacks (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

Adıgüzel, Ahmet, "Doğu Batı Algısında Attila", *Turkish Studies International Jurnal*, Cilt 8,Sayı 5, 2013.

Adorno, T.W. ve Frenkel-Brunswik, Else ve Levinson, Daniel ve Sanford, Nevitt, *The Authoritarian Personality,* 1950.

Akbaş, Gökşen ve Apar, Altan, *Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi Özet Bilgi Notu*, Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı, 14 Eylül 2010.

Akgül, Başak , "Türkiye Çingenelerinin Politikleşmesi ve Örgütlenme Deneyimleri", *Öneri Degisi*, Cilt 9, Sayı 34, Temmuz 2010, s. 213-222.

Akkerman, Tjitsk ve S, Lange ve M, Rooduijn, *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Into the Mainstream?*, New York: Routledge, 2016.

Aktaş, Murat, "AB Ülkelerinde İslamofobi ve Terörizm", *Ombusdman Akademik*, Yıl 4, Sayı 7, Temmuz-Aralık 2017, ss.127-155.

Altınöz, İsmail, "Çingeneler*", TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cingeneler (erişim tarihi: 23.03.2020).

Amsterdam Antlaşması: Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları, İktisadi Kalkınma Vakfı:162, İstanbul: Haziran 2000, s.151.

Analysis of the National Roma Integration Strategies, European Roma Policy Coalition, Mart 2012.

"Ancient Saracen", 18Ekim 2010, https://european-history.knoji.com/ancient-saracen/ (erişim tarihi: 06.07.2019).

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: Marmara Kitap Yayınları, 2008.

Attitudes towards immigration and their antecedents", ESS Topline Results 7, 2014, http://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS7_toplines_issue_7_immigration.pdf (erişim tarihi: 23.12.2019).

Avcı, Casim, *İslam-Bizans İlişkileri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Aydın, Ahmet "İslamofobi Aracı Olarak IŞİD", TUİÇ Akademi, 29 Kasım 2015, http://www.tuicakademi.org/islamofobi-araci-olarak-isid-2/ (erişim tarihi: 24.09.2019).

Aydın, Mehmet, *Siyaset Aynasında Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Babaoğlu, Haşmet, "İslami Terör Kavramı Yanlıştır, Fakat", *Vatan Gazetesi*, 30.11.2003.

Badamchi, Devrim Kabasakal, "Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Bir Parçası mıdır?", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 61, s.55-80.

Balibar, Etienne, " Is There A Neo-Racism?" (ed. Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities,* London: VERSO, 1991, s.17-29.

Bangstad, Sindre ve Bunzl, Matti, "'Anthropologists Are Talking' About Islamophobia and Anti-Semitism in the New Europe", *Ethnos*, Cilt 75, Sayı 2, 2010, s.213–228.

Barany, Zoltan, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*, New York: Cambridge University Press, 2002.

Bayraklı, Enes ve Hafez, Farid, *European Islamophobia Report*, SETA: İstanbul, 2020.

BBC, "4 Soruda İspanya Seçimleri ile ilgili Bilmeniz Gerekenler" , 28 Nisan 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48076787 (erişim tarihi: 03.11.2019).

____, "Nigel Farage leads UKIP protest at EU Parliament", 1 Temmuz 2014, https://www.bbc.com/news/uk-politics-28113979 (erişim tarihi: 20.10.2019).

____, "Trump'un Suudi Arabistan Ziyareti ve Başparmak Diplomasisi", 22 Mayıs 2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39997889 (erişim tarihi, 08.10.2019).

____, "Van Gogh Cinayeti Sanığı Yargıç Karşısında", 11 Temmuz 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050711_vangoghtrial.shtml (erişim tarihi: 26.09.2019).

Becerik, Arzu, *İfade Özgürlüğünün Sınırları ve Yargının Tarafsızlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Benton, Meghan ve Nielsen, Anne, "Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses", *Migration Policy Institute*, May 10 2013, https://www.migrationpolicy.org/article/integrating-europes-muslim-minorities-public-anxieties-policy-responses (25.06.2021).

Berenbaum, Michael*, "The World Must Know: The History of the Holocaust Memorial Museum as Told in the United States Holocaust",* USA: Little, Brown and Company, 1993.

Berezin, Mabel, *Neoliberal Zamanlarda Liberal Olmayan Politikalar: Yeni Avrupa'da Kültür, Güvenlik ve Popülizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Betz, Hans George, "The New Front National: Still a Master Case?", RECODE, Online Working Paper, Sayı 30, Augsburg, 2013, s. 1-17.

Boaistuau, Pierre, *Histoires Prodigieuses*, Paris, 1575.

Borooah, Vani K., "Public Choice: An Introductory Survey", *Current Issues in Public Finance*, (ed. Peter Michael Jackson), NewYork: Mcmillan,1993, s.132-156.

Brack, Nathalie, "Populist and Radical Right Parties at the 2014 European Parliament Elections: Much Ado About Nothing?", *Parliaments, Public Opinion and Parliamentary Elections in Europe*, (ed. Cristina Fasone, Diane Fromage ve Zoe Lefkofridi), EUI Working Paper MWP 18, 2015, s.93-104.

Bradford, Ben, "Policing and Social Identity: Procedural Justice, Inclusion and Cooperation Between Police and Public*", Policing and Society*, Taylor&Francis, Cilt 24, Sayı 1, 2012, s.22-43.

Brenner, Michael, *Kısa Yahudi Tarihi*, (çev. Sevinç Altınçekiç), İstanbul: , Alfa Yayınları, 2011.

Brock, Sebastian P., "Syriac Views of Emergent Islam", *Studies of theFirst Century of Islamic Society* (ed. G. H. A. Juynboll), Carbontale: Southern Illiounis University Pres, 1982.

Brown, Katherina E., "Introduction: Radicalisation and Securitisation of Muslims in Europe", Journal of Muslims in Europe 7, Koninklijke brill NV, Leiden: 2018, s.139-145.

Buehler, Arthur F., "İslamofobi: Batı'nın "Karanlık Tarafı"nın bir Yansıması", (çev. Mehmet Atalay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 55, Sayı 1, 2014, s.123-140.

Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Buzan, Barry ve Hansen, Lene, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Buzan, Barry ve Waever, Ole ve Wide, Jaap de, *Security: A new Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner, 1998.

Caldwell, Christoper, *Avrupa'da Devrimin Yansımaları: Göç, İslam ve Batı*, (çev. Hasan Kaya), , İstanbul: Profil Yayınları, 2011.

Canatan, Kadir, *Avrupa'da Müslüman Azınlıklar,* İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Canikar, Louis ve Selod, Saher, 'Review of Race Scholarship and the "War On Terror"', *Sociology of Race and Ethnicity*, Cilt 4, Sayı 2, Sage:2018, s.165-177.

"CARDS Programme", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar18002 (Erişim tarihi: 18.09.2020).

Carmona, Sarah, *The Representation of Roma in Major European Museum Collections: Volume I The Louvre*, Paris: Council of Europe, Şubat 2020.

Carnotensis, Fulcherius, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, (çev. İlcan Bihter Barlas), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Carrera, Sergio ve Parkin, Joanna, "The Place of Religion in European Union Law and Policy: Competing Approaches and Actors inside the European Commission", *Religare Working Dokument,* No.1, September 2010.

CEPOL, Webinar Covid 17/2020: Hate Crime in Times of Covid-19: Antisemitism, 27 Ocak 2021, https://www.cepol.europa.eu/education-training/what-we-teach/webinars/webinar-covid-172020-hate-crime-times-covid-19 (erişim tarihi: 01.03.2021).

Cesari, Jocelyne, "Securitization of İslam in Europe", *Die Welt des Islams,* Leiden: Brill, Cilt 52, Sayı 3-4, 2012, s.430-449.

Ch@rterClick!, http://charterclick.ittig.cnr.it:3000/tutorial (erişim tarihi: 14.04.2021).

"Charter of Fundamental Rights of the European Union", *Official Jurnal of the European Union*, (C326), 26.10.2012.

Chronoica Prophetica, (çev. Kenneth Baxter Wolf), Medieval Texts in Translation, Pamona Faculity Publications, 01.01.2008.

CNN Business, "Coronavirus lockdowns are fueling an 'explosion' of anti-Semitism online", 30 July 2020, https://edition.cnn.com/2020/07/30/uk/online-anti-semitism-intl-scli-gbr/index.html (erişim tarihi:20.03.2020).

Cohen, Mark C., *Haç ve Hilal Altında Ortaçağ'da Yahudiler*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, 1997.

Combat Anti-semitism, "Europe's role in Combating Anti-Semitism: Interview with Ms. Katharina von Schnurbein", 1 November 2020, https://combatantisemitism.org/latest-news/europes-role-in-combatting-anti-semitism-interview-with-ms-katharina-von-schnurbein/ (erişim tarihi: 20.03.2021).

Commission of the European Communities, *Non-discrimination and equal opportunities: A renewed commitment,* COM(2008)420, Brussels, 2008.

Commissioner for Human Rights, *Human Rights for Roma and Travellers in Europe*, Council of Europe Publications: Paris, 2012.

"Consolidated version of the Treaty of the Functioning of the European Union", *Offical Jurnal of the European Union*, (C 326), Brussels, 26.10.2012.

"Consolidated Version of the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community", *Official Jurnal of the European Communities*, (C 325), 24.12.2002.

Corci, Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi Cilt 1,* (çev. Nejdet Gök), İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

"Council Decision 2000/750/EC", *Official Jurnal of the European Communities*, (L 303), 02.12.2000.

"Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin", *Official Jurnal of the European Communities*, (L 180), 19.07.2000.

"Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation*", Official Jurnal of the European Communities*, (L 303), 02.12.2000.

"Council Directive 2010/13/EU (Audiovisual Media Services Directive)", *Official Jurnal of European Union*, (L 95) 15.04.2010.

Council of Europe Committee of Ministers, *Recommendation Rec(2001)17 on improving the economic and employment situation of Roma/Gypsies and Travellers in Europe*, 27 November 2001.

Council of Europe*, Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Strasbourg: European Treaty Series, No.157, 1995.

_____, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Etkileri", https://www.coe.int/tr/web/impact-convention-human-rights#/ (erişim tarihi: 20.05.2021).

Council of European Union, "Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law", *Official Jurnal of the European Union (*L 328), 06.12.2008.

_____, "Antisemitism: Council Declaration on fighting antisemitism*", JAI.A,* (13637/20), Brussels, 2 December 2020.

_____, Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 15175/08, Brussels: 14 November 2008.

_____, Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 9956/14, Brussels: 19 May 2014.

_____, The European Union Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism, 14781/1/05 REV 1, Brussels, 24 November 2005.

Court of Justice of European Union, "Opinion 2/13 of the court (full court), 18 december 2014, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=160882&doclang=en (erişim tarihi: 28.05.2021).

_____, No: 25/21, 25.02.2021, https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-02/cp210025de.pdf (erişim tarihi: 28.05.2021).

Cündioğlu, Dücane, "Ernest Renan ve "reddiyeler" bağlamında İslam-bilim Tartışmalarına Bibliyografik bir Katkı", *Divan Dergisi*, Sayı 2, 1996, s.1-94.

D'Aguilers, Raymond, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, (çev. John Hugh Hill, Laurita Lyttlton Hill), Philadelphia: The American Philosophical Society, 1968.

Dağ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Dağı, İhsan, Necati Polat*, Herkes için Demokrasi ve İnsan Hakları*, Ankara: Liberte Yayınları, 2004.

Daniel, Norman, *The Arabs and Medieval Europe*, Londra: Cambridge Univeristy Press, 2. Baskı, 1979.

Dawidowicz, Lucy S., *The War Against the Jews 1933-1945*, New York: Holt, Reinhard and Winston, 1975.

Decade of Roma Inclusion 2005-2015, https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecade_p/17/decade-of-roma-inclusion-2005-2015 (erişim tarihi: 22.10.2020).

Decade of Roma Inclusion 2005-2015*, Roma Inclusion Index 2015*, Decade of Roma InclusionSecretariat Foundation: Budapest, September 2015, s.26-68.

Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık", *İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hiristiyanlik (erişim tarihi: 02.03.2020).

Deutsche Welle, "Avrupa'da başörtü yasağı Avrupa Adalet Divanı'na sevk edildi", 30.01.2019, https://www.dw.com/tr/almanyada-ba%C5%9F%C3%B6rt%C3%BCs%C3%BC-yasa%C4%9F%C4%B1-avrupa-adalet-divan%C4%B1na-sevk-edildi/a-47300309 (erişim tarihi: 28.05.2021).

_____, "Avrupa'ya Müslüman Karşıtlığıyla Mücadele Temsilcisi", 23.12.2020, https://www.dw.com/tr/avrupaya-m%C3%BCsl%C3%BCman-kar%C5%9F%C4%B1tl%C4%B1%C4%9F%C4%B1yla-m%C3%BCcadele-temsilcisi/a-56022237 (erişim tarihi: 20.06.2020).

"Dışişleri Erdoğan'a Uydu", Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ocak 2015.

Dinan, Desmond, *Avrupa Birliği Tarihi,* (çev. Hale Akay), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

"Directive 2012/29/EU of the European Parlıament and of the Councıl of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA", *Official Jurnal of the European Union,* (L 315), 14.11.2012.

Downs, Stephen, *Victims of Amerikan's Dirty Wars: Tactics and Reasons from Cointelpro to War on Teror*, New York: Penguin Press, 2012.

Dönmez, Rasim Özgür, "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 2004, s. 81-114.

Driessen, Geert ve Merry, Michael, "Islam and school: The Dutch experience" *Invited paper international conference Islam in Europe,* Milan, June 22-23, 2005.

Düzgün, Şaban Ali, "İki Dünya'nın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler", *İslami Araştırmalar Dergisi,* Cilt 14, Sayı 3-4, 2001, s.349-360.

ECRI, "1 No.lu ECRI Genel Politika ve Tavsiye Kararı: Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı, Anti-semitizm ve Hoşgörüsüzlük ile Mücadele", CRI (96) 43, Strasburg, 4 Ekim 1996.

____, "ECRI General Policy Recommendatıon No.13 on Combating Anti-gypsyism and Discrimınation Against Roma", *European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)-Council of Europe,* (CRI(2011)37rev), Strasbourg, Aralık 2020.

Ehmann, Annegret, "A short history of the discrimination and persecution of the European Roma and their fate under Nazi rule", *Center the Romani Archives and Documentation*-RADOC, http://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_ehmann&lang=en&articles=true (erişim Tarihi: 10.05.2020).

ENAR, "Action plans against racism", https://www.enar-eu.org/Research-by-ENAR-other-NGOs-and-research (erişim tarihi: 15.05.2021).

_____, "Our Work: AntiGypsyism", https://www.enar-eu.org/Introduction-1166 (erişim tarihi: 15.05.2021).

_____, "Our Work: Antisemitism", https://www.enar-eu.org/Antisemitism (erişim tarihi: 15.05.2021).

_____, "Our Work: Islamophobia", https://www.enar-eu.org/Introduction-1156 (erişim tarihi: 16.04.2021).

_____ "Security & policing", https://www.enar-eu.org/Introduction-1294 (erişim tarihi: 17.05.2021).

Erdoğdu, Seyhan, "Avrupa Birliği ve Sosyal Politika", *Genel İş-Emek Dergisi*, Sayı 1, 2005, s.19-33.

Ergül, Ergin, "İslamofobi Olgusu Bağlamında Terörle Mücadele Dili ve Politikaları", *TAAD*, Yıl 6, Sayı 22, Ankara, 2015, s.299-236.

ERNE- European Roma integration good practice exchange and policy network, http://www.eromaresource.com/project/erne---european-roma-integration-good-practice-exchange-and-policy-network-.html (erişim tarihi: 23.10.2020).

Erwin Pokorny, "The Gypsies and Their Impact on Fifteenth Century Western European Iconography", *CIHA (International Congress of History of Art) Conference, Crossing Cultures: Conflict, Migration, Convergence*, University of Melbourne, Ocak 2008, s. 597-601.

Esir, Ebnü'l, *İslam Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi X-XII*, (çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1991.

EU Roma: European Network on Roma Inclusion under ESI Funds", https://www.euromanet.eu/about-us/history/ (erişim tarihi: 22.10.2020).

EUMC, "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi", https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1936-EUMC-highlights-TR.pdf (erişim tarihi: 23.05.2021).

_____, *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002 – 2003: Based on information by the National Focal Points of the EUMC - RAXEN Information Network*, Vienna, 2004.

_____, *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, Austria: Manz Crossmedia, 1 December 2006.

_____, *Perception of Discrimination and Islamophobia: Voices From Members of Muslim Communitiesin the European Union*, Austria: Manz Cross Media, 2006.

_____, *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 200*1, (ed. Christopher Allen ve Jorgen S. Nielsen), Vienna, Mayıs 2002.

_____, "Highlights of EUMC Report Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia", 1 December 2006, https://fra.europa.eu/en/publication/2006/highlights-eumc-report-muslims-european-union-discrimination-and-islamophobia (erişim tarihi: 26.06.2021).

Euractiv, “Dutch website causes stir in Central Europe”, 10 Şubat 2012, https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/dutch-website-causes-stir-in-central-europe/ (erişim tarihi: 05.11.2019).

_____, “EU castigates Aalst carnival parade for ‘anti-Semitism’”, 25 February 2020, https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/eu-castigates-aalst-carnival-parade-for-anti-semitism/ (erişim tarihi: 21.02.2021).

_____, “UKIP launches election campaign with controversial posters”, 22 Nisan 2014, https://www.euractiv.com/section/uk-europe/news/ukip-launches-election-campaign-with-controversial-posters/ (erişim tarihi: 06.11.2019).

European Center for Law and Justice,” Islam the ECHR upholds anti-blapshemy law”, 26 October 2018, https://eclj.org/free-speech/echr/blasphemy-crime-the-echr-is-not-charlie (Erişim tarihi: 23.05.2021)

European Comission, “Who are the Roma?”, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu_en (Erişim tarihi: 02.05.2020).

_____, “EU Code of Conduct on countering illegal hate speech online”, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-code-conduct-countering-illegal-hate-speech-online_en (Erişim tarihi: 22.06.2021).

_____, “Funding programmes: Commission programmes funding relevant projects combating antisemitism and fostering Jewish life”, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/funding-programmes_en (Erişim tarihi:21.03.2021).

_____, “Operational guidance on taking account of fundamental rights in European Commission impact assessments”, SEC(2011) 567 final, Brussels, 6.5.2011.

_____, “Tackling Online Disinformation”, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation (Erişim tarihi: 20.03.2021).

_____,*The EU's accession to the European Convention on Human Rights: Joint statement on behalf of the Council of Europe and the European Commission*, Brussels, 29 September 2020.

_____, "Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community", *Official Jurnal of the European Communities*, (C 340), 10.11.1997.

_____, "Working Group on combating Antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/working-group-combating-antisemitism_en (Erişim tarihi: 16.03.2021).

_____, "The EU's accession to the European Convention on Human Rights: Joint statement on behalf of the Council of Europe and the European Commission", Decleration, Brussels, 29 September 2020.

_____, "A EU High Level Group on combating racism, xenophobia and other forms of intolerance", https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=51025 (Erişim tarihi:03.03.2021).

_____, "About RAN", https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran_en (Erişim tarihi: 20.03.2021).

_____, "Better Regulation: Guideline and toolbox", https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/better-regulation-why-and-how/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en (Erişim tarihi: 14.04.2021).

_____, "Combating Anti-Muslim Hatred", https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/50085/en (Erişim tarihi: 21.06.2021).

_____, "Combating Anti-Muslim Hatred: activities and events", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-anti-muslim-hatred_en (Erişim tarihi: 21.06.2021).

_____, "Commission appoints coordinators on antisemitism and anti-Muslim hatred", 1 December 2015, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-is-new/news/news/2015/20151201_2_en (Erişim tarihi: 03.03.2021).

_____, "Communication from the Commission on Racism, Xenophobia and Anti-Semitism and Proposal for a Council Decision Designating 1997 as European Year against Racism", COM(95) 653 final, Brussels, 13.12.1995.

_____, "Communication From the Commission to the European Parliement and the Council concerning Terrorist Recruitment: addressing the factors contributing to violent radicalisation", COM(2005) 313 Final, Commission of the European Communities, Brussels, 21.09.2005.

_____, "Countering illegal hate speech online #NoPlace4Hate", https://ec.europa.eu/newsroom/just/items/54300 (Erişim tarihi:20.06.2021).

_____, "Countering Racism and Xenophobia in the EU: Fostering a society where pluralism, tolerance and non-discrimination prevail," Commission Staff Working Document, Brussels, 15.03.2019.

_____, "Definition of Antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/definition-antisemitism_en (20.06.2021).;

_____, "Discrimination in the EU in 2015", October 2015, https://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2077 (Erişim tarihi: 03.04.2021).

_____, "Europe for Citizens", https://ec.europa.eu/info/departments/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/europe-citizens-efc-0_en (Erişim tarihi: 05.03.2021).

_____, "Fifth set of reports- Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme", https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/fifth-set-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme (Erişim tarihi: 20.03.2021).

_____, "Handbook of the Practical use of the IHRA Working Definition of Antisemitism" Luxembourg: Publications Office of EU, 01.07.2021.

_____, "Inclusion for all: Commission presents action plan on Integration and Inclusion 2021-2027", COM(2020) 758 final, Brussels: 24 November 2020.

_____, "International Cooperation: Annual EU- Israel High Level Seminar on combating racism, xenophobia and antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/international-cooperation_en (Erişim Tarihi:08.03.2021).

_____, "International Cooperation: Global cooperation on combating Antisemitism", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/international-cooperation_en (Erişim tarihi: 21.03.2021).

_____, "Legal Framework", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/legal-framework_en (Erişim tarihi: 10.03.2021).

_____, "Policies and Actions: Actions on combating antisemitism in different policy fields", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/policies-and-actions_en (Erişim tarihi: 20.03.2021).

_____, "Romano Prodi President of the European Commission A Union of minorities Seminar on Europe Against anti-Semitism, For a Union of Diversity Brussels", 19 February 2004, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_04_85 (Erişim tarihi: 08.03.2021).

_____, "Racism and xenophobia", https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/racism-and-xenophobia_en (erişim tarihi: 20.06.2021).

_____, "Report From The Commission to the European Parliament and the Council on the İmplementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA", COM(2020) 188 final, Brussels, 11.05.2020.

_____, "Special Eurobarometer 487: Charter of Fundamental Rights and General Data Protection Regulation", Brussel, 31.07.2020.

_____, "Strategy for the effective implementation of the Charter of Fundamental Rights by the European Union", COM(2010) 573 final, Brussels, 19.10.2020.

_____, "Strategy of Victims' Rights (2020-2025)", 24 June 2020, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/protecting-victims-rights/eu-strategy-victims-rights-2020-2025_en (Erişim tarihi: 21.06.2021).

_____, "The European Social Fund and Roma", *Background Report*, Belgium: European Union, 2010.

_____**, "**What has the Commission done to tackle Antisemitism?**",** https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/memo_19_542 (Erişim tarihi: 03.03.2021).

_____, "What is Horizon 2020?", https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/what-horizon-2020 (Erişim tarihi: 05.03.2021).

_____*, 2018 report on the application of the EU Charter of Fundamental Rights,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.

_____, *A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025*, COM(2020) 565 final, 18.09.2020.

_____, *Communication from the Commıssıon to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions National Roma Integration Strategies: A first step in the implementation of the EU Framework,* Brussels, 21.05.2012.

_____, *Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and Committee of the Religions: The Social and Economic Integration of the Roma in Europe*, Brussels, 07.04.2010.

_____, *European Union Support for Roma Communities in Central and Eastern Europe*, Brussels: Enlargement Information Unit, 2003.

_____, *Factsheet- A new Roma Strategic Framework*, Justice and Consumers, 7 October 2020.

_____, Question and Answer- Victims' Rights New Strategy to empower victims, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1169 (Erişim tarihi: 19.06.2021).

_____, *Removing Illegal Content Online: Commission calls for more efforts and fater progress from all side, Statement*, Brussels, 8 January 2018.

_____, *Report From The Commission to the European Parliament and the Council: on the implementation of Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law*, COM(2014) 27 final, Brussels, 27.1.2014.

_____, Strategy to strengthen the application of the Charter of Fundamental Rights in the EU, COM(2020) 711 final, Brussels: 2.12.2020.

_____, *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*, Directorate-General for Employment and Social Affairs, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.

_____**,** **"**Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature

committed through computer systems", *European Treaty Series - No. 189*, Strasbourg: 23.01.2003.

_____, *Antisemitism: Council Declaration on fighting antisemitism*, 2 December 2020, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/02/antisemitism-council-declaration-on-fighting-antisemitism/ (Erişim tarihi: 16.03.2021).

_____, "Yasadışı online nefret söylemine karşı koymak- Komisyonun girişimi sürekli ilerleme kaydediyor ve daha fazla platform girişime dahil oluyor", 19.01.2018, https://ec.europa.eu/cyprus/news/20180119_tr (Erişim tarihi:17.06.2021).

European Court of Human Rights, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin", Avrupa Anlaşmaları Serisi No. 5, 2010.

_____, "Factsheet- Roma and Travellers", April 2021, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Roma_ENG.pdf (Erişim tarihi: 20.05.2021).

_____, *Appeal lodged out of time prevented domestic courts from ruling on the merits of the case*, ECHR(164), 19.05.2016.

_____, *Case of Aydın Tatlav v. Turkey No: 50692/99*, 02.05.2006.

_____, *Case of İ. A. v. Turkey No: 42571/98*, 13.12. 2005.

_____, *Case of Perinçek v. Switzerland No: 27510/08*, 15 October 2015.

_____, Factsheet- Hate Speech", *ECtHR,*, Eylül 2020.

_____, *French ban on the wearing in public of clothing designed to conceal one's face does not breach the Convention,* ECHR(191), 01.07.2014.

_____, *Non-renewal of contract, in a public establishment, of a social assistant refusing to remove her veil was not contrary to the European Convention on Human Rights,* ECHR(370), 26.11.2015.

_____, *The Court Gives Several Decisions on Conspicuous Religious Symbols, 584,* 17.07.2009.

_____, *Two Chamber judgments in respect of France on wearing the headscarf in school, 882, 04.12.2008*.

European Federetion of Jurnalist, "Counter-Islamophobia Kit Project Seminer", 25 September 2018, https://europeanjournalists.org/event/counter-islamophobia-kit-project-seminar/ (Erişim tarihi: 21.06.2021).

European Holokoust Research Infrastructure, https://www.ehri-project.eu/ (Erişim tarihi:05.03.2021).

European Networks on Victims' Rights, https://envr.eu/ (Erişim tarihi: 21.06.2021).

European Parliament, "European Parliament Resolution of 1 June 2017 on Combating anti-Semitism (2017/2692(RSP))", *Official Jurnal of the European Union,* (C 307), 30.08.2018.

_____, European Parliament resolution of 25 October 2017 on fundamental rights aspects in Roma integration in the EU: fighting anti-Gypsyism (2017/2038(INI))", *Official Jurnal of the European Union*, (C 346), 27.09.2018.

_____, "Austria: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/austria/2009-2014/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

_____, "European Parliament recommendation on the European Union's position at the World conference against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance", *Official Jurnal of the European Communities,* (C 34 E/208), 07.02.2002.

_____, "European Parliament resolution of 1 March 2018 on the situation of fundamental rights in the EU in 2016 (2017/2125(INI))", *Official Jurnal of the European Union* (C 129/14), 05.04.2019.

_____, "France: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/france/2004-2009/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

_____, "Germany: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/germany/2014-2019/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

_____, "Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches", Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, July 2020.

_____, "Italy: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/italy/2019-2024/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

_____, "Netherlands: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/netherlands/2014-2019/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

_____, "Results of the 2014 European Elections", http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-fr-2014.html (erişim tarihi: 02.11.2019).

_____, "United Kingdom: Seats by political group: 2004-2009", https://election-results.eu/national-results/united-kingdom/2004-2009/constitutive-session/ (erişim tarihi: 02.11.2019).

European Roma Rights Centre, *Roma Rights: ERRC 10th Anniversary*, Quarterly Jurnal of the European Rights Centre: Budapest, No: 2-3, 2006.

_____, "Security a La Italiana: Fingerprinting, Extreme Violence and Harassment of Roma in Italy", *The Roma Centre for Social Intervention and Studies*, Hungary: Fo-Szer Bt, 2008.

Evening Standars, "Britons oppose Muslim", 13 Kasım 2007, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/hbqseo7dhf/11.2007%20Evening%20Standard%20-%20Is%20Islam%20good%20for%20London.pdf (erişim tarihi:03.10.2019).

Facing All the Facts, https://www.facingfacts.eu/european-report/ (Erişim tarihi: 05.03.2021).

Fein, Helen, "Dimensions of Antisemitism: Attitudes, Collective Accusations, and Actions", *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism,* Berlin/New York: De Gruyter, 1987 s.67-86.

Fırat, Muhammed, *Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingeneler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Malatya Örneği),* Yayınlanmış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2016.

Fleischmann, Fenella ve Phalet, Karen, "Identity Conflict or Compatibility: A Comparison of Muslim Minorities in Five European Cities", *Political Psychology*, Cilt 37, Sayı 4, Wiley Periodicals, 2015, s.447-463.

Foletier, François de Vaux de, "The World Their Homeland", *UNESCO Courier: The Gypsies*, Cilt 37, Sayı 10, France, 1984, s.5-8.

FPÖ-Plakate als Kampfansage gegen Islamisierung und rotes Bonzentum" 8 Eylül 2017, https://www.fpoe.at/artikel/fpoe-plakate-als-kampfansage-gegen-islamisierung-und-rotes-bonzentum/ (erişim tarihi: 10.11.2019).

FRA, *Equality in the EU 20 Years on from the initial implementation of the equality Directives,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 30 April 2021.

____, "Cases and Rulings", https://fra.europa.eu/en/databases/anti-muslim-hatred/case-law (Erişim tarihi: 15.06.2021).

____, "Content: Islamophobia", https://fra.europa.eu/en/search/node?search_api_views_fulltext_1=&search_api_views_fulltext_2=&search_api_views_fulltext_3=&search_api_views_fulltext=Islamophobia (erişim tarihi: 20.05.2021).

____, "Has EU equality legislation delivered 20 years on?", 30 April 2021, https://fra.europa.eu/en/news/2021/has-eu-equality-legislation-delivered-20-years (Erişim tarihi: 18.06.2021).

____, "Roma", https://fra.europa.eu/en/themes/roma (Erişim tarihi: 22.10.2020).

____, "Towards working definition of Islamophobia", 13 January 2020, https://fra.europa.eu/en/news/2020/towards-working-definition-islamophobia (erişim tarihi: 20.05.2021).

____, *A persisting concern: Anti-Gypsyism as a barrier to Roma Inclusion*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.

____, *Antisemitism: Overview Of Antisemitic Incidents Recorded in The European Union 2009–2019,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020.

____, Austria / Higher Regional Court Vienna / 17 Bs 295/17g, https://fra.europa.eu/en/databases/anti-muslim-hatred/node/6819 (Erişim tarihi:20.06.2021).

____, *Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı*, 2010, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf (Erişim tarihi: 24.06.2021).

____, *Experiences and perceptions of antisemitsm: Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*, Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2018.

____, *Fundamental Rights Report 2019*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.

____, *Fundamental Rights Report 2020*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020.

____, *Fundamental Rights Repot 2021*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 10 June 2021.

____, *Hate crime recording and data collection practice across the EU*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.

____, https://fra.europa.eu/en/about-fra/what-we-do (26.06.2021).

____, *Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the EU*, Wien: Publications Office of the European Union, 2007.

____, *Second European Union Minorities and Discrimination Survey Muslims – Selected findings,* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

____, *Second European Union Minorities and Discrimination Survey: Roma Selected-findings*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.

____, *The Racial Equality Directive: application and challenges*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012.

____, *Trends and Developments 1997-2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union*, Hungary, 24.07.2007.

Fraser, Angus, *Avrupa Halkarı Çingeneler*, İstanbul: Homer Kitapevi, 2005.

Frassetto, Michael, "Introduction: Christians and Jews in the Middle Ages", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s.xiii-1.

"Fundamental rights aspects in Roma integration in the EU: fighting anti-Gypsyism International Roma Day — anti-Gypsyism in Europe and EU recognition of the memorial day of the Roma genocide during WW II", *Official Jurnal of the European Union*, (C 328), 06.09.2016.

Funke, Manuel ve Schularick, Moritz ve Trebesch, Cristoph, "Going to Extremes: Politics After Financial Crises, 1870–2014", *European Economic Review 88*, 2016, s. 227–260.

Gabriele, Matthew, "Against the Enemies of Christ: The Role of Count Emicho in the AntiJewish Violence of the First Crusade", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s.61-83.

Galili, Lily, "And If It'a Not Good For The Jews", 18 February 2007, https://www.haaretz.com/1.4806558 (erişim tarihi: 20.02.2020).

Garner, Steve ve Selod, Saher, 'The Racialisation of Muslims: Empirical Studies in Islamophobia', *Critical Sociology*, Cilt 41, Sayı 1, Sage: 2015, s.9-19.

Gençler, Ayhan*, Emek Göçü ve Ekonomisi*, İstanbul: Derya Yayınları, 2015.

Glavanis, Pandeli M., "National and European Policies against Islamophobia", *The fight against Anti-Semitism and Islamophobia Bringing Communities together,* EUMC, Brussels, 2003, s.70-73.

Goepler, Eva, *Anti-Semitizm: Antikçağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*, (çev. Süheyla Kaya), İstanbul: Belge Yayınları, 1999.

Goldston, James A., "The struggle for Roma Rights: Arguments That Have Worked", *Human Rights Quarterly*, Cilt 32, Sayı 2, 2010, s.311-325.

Government Offices of Sweden, "Sweden's national counter-terrorism strategy", Stockholm, 9 Şubat 2012.

Gökçe, Orhan, "Avrupa Medyasının ve Kamuoyunun İslam Algısı", *İslamofobi, Kolektif Bir Korkunun Anatomisi, Sempozyum Tebliğleri,* Ankara, 2012, s.102.

Göksun, Yenal ve Salihi, Emin, *DEAŞ'ın Medya Stratejisi*, İstanbul: SETA Yayınları, 2018.

Grayzel, Solomon *Chuch and the Jews in the XIIth Century*, New York, 1966.

Grillo, Ralph David, "Cultural Essentialism and Cultural Anxiety", *Anthropological Theory*, London: SAGE, Cilt 3Sayı 2, 2003, s.157-173.

Grunebaum, Gustave E. Von, *Medieval Islam*, Londra: The University of Chicago Press, 1946.

Güleç, Cansu, "Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları", *TESAM Akademi Dergisi,* Cilt 2, Sayı 2, Haziran-Temmuz 2015, s.81-100.

Gürkan, Salime Leyla, "Sebt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sebt--yahudilik (erişim tarihi: 21.02.2020).

Habermas, Jürgen, *Bölünmüş Batı*, (çev. Dilman Muradoğlu), 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Halliday, Fred. 1999. "'Islamophobia' Reconsidered" *Ethnic and Racial Studies,* Cilt 22, Sayı 5, s. 892–902.

Hammarberg, Thomas, *Avrupa'da İnsan Hakları*, (çev. Ayşen Ekmekçi), İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Hancock, Ian F., "On Romani Origins and Identitiy", *The Romani Archives and Documentation Center,* Austin: The University of Texas, 2008.

_____, "On The Interpretation of a World: Parajmos as Holokost", *Center the Romani Archives and Documentation-RADOC*, 2006, http://radoc.net/radoc.php?doc=art_e_holocaust_interpretation&lang=en&articles=true (Erişim tarihi: 07.05.2020).

_____, "Romanies And The Holocaust: A Re-evaluation And An Overvıew", (der. Dan Stone), *The Historiography of the Holocaust*, New York: Palgrave-Macmillan, 2004.

_____, "Romanies and the Holocaust: A Re-evaluation And An Overvıew", *The Historiography of the Holocaust*, (der. Dan Stone), New York: Palgrave-Macmillan, 2004, s.383-396.

_____, "The Roots Of Antigypsyism: To The Holocaust And After", (der. G.J. Colijn ve Marcia Sachs Littell), *Confronting the Holocaust: A Mandate for the 21st Century*, Lanham: University Press of America, 1997.

Heine, Marie-Agnes, *Roma Victims of the Nazi Regime May Be Entitled to Compensation,* Geneva: International Organization for Migration, Office of Public Information, 2001.

Hermann, Berger, *Çingene Mitolojisi*, (çev. Musa Yaşar Sağlam), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000.

Hilberg, Raul, The *Destruction of the European Jews*, London: Holmes& Meier, 1985.

History of the term Islamophobia, https://islamophobiaasamst132ac.weebly.com/history-of-the-term.html (erişim tarihi: 12.06.2019).

Hosler, John D., "Henry II, William of Newburgh, and the Development of English Anti-Judaism", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s.167-183.

Hourani, Albert, *Avrupa ve Ortadoğu,* İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001.

Howard, Erica, "Anti Race Discrimination Measures in Europe: An Attack on Two Fronts", *European Law Journal*, Cilt 11, Sayı 4, July 2005, s.468-486.

Hoyland, John, *A Historical Survey of the Customs, Habits, & Present State of the Gypsies; Designed to Develope the Origin of this Singular People and to Promote The Amelioration of their Condition*, York; Darton, Harvey, & Co .; W. Phillips; and W . Darton, Jun., London, 1816.

Hugo, Victor, *Notre Dame'ın Kamburu*, (çev. Volkan Yalçıntoklu), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları,8. Basım, 2018.

Hussain, Amir ve Ayoub, Mahmoud M., "The İslamic Tradition", (ed. Willard Oxtoby, Allan Segal), *Concise Introduction to World Religions*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s.198,258.

Huysmans, Jef, *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*, Londra: Routledge, 2006.

Hüseyi, Asaf ve Olson, Robert ve Kureşi, Cemil, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, (çev. Bedirhan Muhibed), İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Islamic Human Rights Commission, "Environment of Hate: The New Normal for Muslims in the UK", 31 Temmuz 2020, https://www.ihrc.org.uk/activities/projects/11319-the-hate-crime-project-muslim-experiences/ (erişim tarihi: 02.10.2019).

Islamophobia and its consequences on Young People, Seminar Report, Hungary: Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe, 1–6 June 2004.

Independent, "Front National election poster calls on French voters to 'Choose Your Suburb'- with a veiled woman or without", 3 Aralık 2015, https://www.independent.co.uk/news/world/europe/front-national-election-poster-calls-on-french-voters-to-choose-your-suburb-with-a-veiled-woman-or-a6759186.html (erişim tarihi: 10.11.2019).

İlhan, Süleyman ve Fırat, Muhammed, "Bir İnşa Süreci Olarak Çingelik Kuramsal Bir Çözümleme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, Elazığ, 2017, s.265-276.

İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap, 2010.

İnceoğlu, Sibel, "Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı", *Çalışma ve Toplum Dergisi,* Cilt 4, Sayı 11, 2006, s.45-62.

Jack, Ian, 'We called it racism, now it's nativism.' The Guardian, 12 November 2016, https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/12/nativism-racism-anti-migrant-sentiment (erşim tarihi: 07.11.2019).

Jackson, John A., *Migration*, Longman, New York, 1986.

Janssen, Thilo, "A Love-Hate Relationship: Far-right Parties and the European Union", *Rosa Luxemburg Stiftung,* Brusssels, Şubat 2016.

Joint Action of 15 July 1996 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, concerning action to combat racism and xenophobia (96/443/JHA)", *Official Jurnal of the European Communities,* (L 185), 24.07.1996.

Jowett, Garth S. ve O'Donnell, Victoria, *Propaganda and Persuasion*, , Washington: SAGE Publications, 5. Baskı, 2012.

Kahn, Jean, *Final Report from: Consultative Commission on Racism and Xenophobia, 23 May 1995.*

Kaiser, Bianca ve Kaya, *Ayhan, "*Küresel Finans Krizi, Mülteci Krizi ve İslamofobizm Bağlamında Türkiye-AB İlişkileri", *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-Ab İlişkileri Ataum 30. Yıl Armağanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2018, s.407-434.

Kaleli, Emrullah, "Ortaçağ Avrupa'sında Yahudilerin Genel Durumu ve Las Siete Partidas'a (1265) Göre Yasal Statüleri", *Turkish Studies - Historical Analysis*, Vol:14, Issue:3, Skopje/Macedonia-Ankara/TURKEY, 2019, s.577-592.

Kalın, İbrahim, *İslam ve Batı*, Ankara: İSAM Yayınları, 13. Baskı, 2019.

_____, "Anti-Muslim rhetoric only serves DAESH", Daily Sabah, 23 Mart 2016.

_____, "Bir Faşist Daire: IŞİD ve İslamofobi", Sabah Gazetesi, 19 Kasım 2014.

Kalmar, Ivan, "Is Islamophobia the New Antisemitism?", *SETA*, 2017, https://setav.org/en/assets/uploads/2017/03/Analysis.pdf (Erişim tarihi: 22.02.2021).

Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri,* İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.

Karlsson, Ingmar, *Avrupa'nın Üvey Evlatları*, (çev. Turhan Kayaoğlu), İstanbul: Homer Kitapevi, 2006.

Karslı, Necmi, "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* Cilt 13, Sayı 1, 2013, s.75-100.

Kaya, Ayhan, *İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

_____, "The rise of populist extremism in Europe: Lost in Diversity and Unity", Critical Heritages (CoHERE), Critical Analysis Toll 2, 2017.

Kennedy, Rachael, “Italy's Matteo Salvini accused of racism after 'dirty gypsy' comments”, 02.08.2019, https://www.euronews.com/2019/08/02/italy-s-matteo-salvini-accused-of-racism-after-dirty-gypsy-comments (Erişim Tarihi: 29.05.2020).

Kennedy, Tom, ”The European Court of Justice”, *The Institutions of the European Union*, (ed. John Peterson ve Michael Shackleton), Oxford: Oxford University Press, 2. Baskı, 2012, s.125-145.

Kentel, Ferhat , “‘İslamofobi’ vesilesiyle Türkiye’nin Korkularına Bakmak”, *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri,* Ankamat: Ankara, 2012, ss.261-277.

Khrysostomos, John ,"Eight Homilies against the Jews", *Jews and Christians in Antioch in the First Four Centuries of the Common Era*, (çev. Wayne A. Meeks ve Robert L. Wilken), 1978.

Kisch, Guido, “The Yellow Badge in History*”, Kisch, Forschungen zur Nechts-, Wirtschafts-und Sozialgeschichte der Juden,* Sigmaringen, 1979, s.115-164.

Kolukırık, Suat*, Dünden Bugüne Çingeneler*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2009.

Komnena, Anna, *“Alexiad & Malazgirt’in Sonrası: Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi’nin Tarihi”,* (çev. Bilge Umar), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.

“Kopenghag Kriterleri”, https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhague.html (Erişim tarihi: 25.05.2021).

Kovats, Martin, “The Emergence of European Roma Policy”, (Ed.) Will Guy, *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*, Hatfield: University of Hertfordshire, 2001, s.94-95.

Kula, Onur Bilge, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2010.

Kumar, Deepa, *İslamofobi: İmparatorluğun Siyaseti*, (çev. Işıl Alatlı), İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.

Kumrular, Özlem, *İslam Korkusu, Kökenleri ve Türklerin Rolü,* İstanbul: Doğan Kitabevi, 2012.

Laqueur, Walter, *The Changing Face of the Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day*, Oxford University Press, 2006.

Law, Ian ve Easat-Daas, Amina ve Sayyid, S., *Counter-Islamophobia Kit Briefing Paper and Toolkit of Counter-Narratives to Islamophobia,* Centre for Ethnicity and Racism Studies: UK, 2017.

Le Goff, Jacques, *Ortaçağ Batı Uygarlığı,* (çev. Hanife Güven), Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2015.

Le Monde, "Marine Le Pen compare les 'prières de rue' des musulmans à une 'occupation,'", 13.12.2012.

Lean, Nathan, *İslamofobi Endüstrisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

Lewis, Bernard, *İslam ve Batı*, (çev. Çağdaş Sümer), Ankara: Aklıçelen Kitapevi, 2017.

_____, *Semitizm ve Anti-semitizm: Çatışma ve Önyargıya Dair*, İstanbul: Everest Yayınları, 2004.

_____, *The Crisis of Islam, Holy War and Unholy Terror,* New York: The Modern Library, 2003.

_____, *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, New York: Harper Perennial, , 2003.

Lewy, Guenter, *The Nazi Persecution of the Gypsies*, Newyork, Oxford University Press, 2000.

Lindberg, Carter, *Avrupa'da Reform Tarihi: Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*, (çev. Özgür Umut Hofaşçı), İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2014.

Lisbon Treaty", *Offical Jurnal of the European Union*, (C 306), Volume:50, 17 December 2007.

"List of Islamic Terror Attacks", https://www.thereligionofpeace.com/attacks/attacks.aspx?Yr=Last30 (erişim tarihi: 28.09.2019).

Loch, Dietmar ve Norocel, Ov Cristian, "The Populist Radical Right in Europe: A Xenophobic Voice in the Global Economic Crisis", *Europe's Prolonged Crisis: The making or the unmaking of a political Union*, (ed. H-J Trenz, C Ruzza & V Guiraudon), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, s. 251-269.

Loomba, Ania, *Kolonyalizm Postkoloyalizm*, (çev. Mehmet Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2000.

Louati, Yasser, "L'alliance objective entre terrorisme et islamophobie", *Medium*, 31 Ekim 2018, https://medium.com/@yasserlouati/lalliance-objective-entre-terrorisme-et-islamophobie-9fcfa71260ba (erişim tarihi: 10.05.2020.

Love, Erik, *Islamophobia and Racism in America,* New York: NYU Press, 2017.

Maghbouleh, Neda*, The Limits of Whiteness*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2017.

Maier, Christoph T., "Crusade Propaganda and Attacks against Jews in the Late Twelfth and Thirteenth Centruies", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, XXVI. Dizi, Sayı 8, s. 213-226.

Mandacı, Nazif ve Özerim, Gökay, "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik KonusunaDönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 39, Güz 2013, s. 105-130.

Marcus, Jacob Rider, *The Jew in Medieval World: A Source Book: 315-1791*, Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1999.

Marcus, Kenneth L., "The Definition of Anti-Semitism", *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity,* (ed. Charles Asher Small), Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2013, 97-111.

Marrien-Webster Dictionary, "Anti-Semitism", https://www.merriam-webster.com/dictionary/anti-Semitism (erişim tarihi: 21.02.2020).

Massing, Paul W., "Politik Anti-semitizmin Öncesi", *Sosyolojiye İlişkin Frankfurt Yazıları*, Cilt 8, Newyork: Harper, 1949.

Mattelart, Armand, *International Image Markets: In Search of an Alternative Perspective*, Londra: Comedia Pub. Group, 1984.

Mauleman, Bart ve Davidov, Eldad ve Biliet Jaak, "Modeling Multiple-country Repeated Cross-sections. A Societal Growth Curve Model for Studying the Effect of the Economic Crisis on Perceived Ethnic Threat", *Methods, Data, Analyses,* Cilt 12, Sayı 2, 2018, ss.185-210.

Maussen, Marcel, *Securitization and Religious Divides in Europe Muslims In Western Europe After 9/11: Why the term Islamophobia is more a predicament than an explanation*, (ed. Jocelyne Cesari), Submission to the Changing Landscape of Citizenship and Security 6th PCRD of European Commission, 1 June 2006.

McCulloh, John, "Jewish Ritual Murder: William of Norwich, Thomas of Monmouth, and the Early Dissemination of the Myth", *Speculum 72*, 1997, s. 698–740.

Meer, Nasar ve Modood Tariq, "Refutations of racism in the 'Muslim question'" *Patterns of Prejudice*, Cilt 43, Sayı 3-4, London: Routledge, 2009, s. 335-354.

"Medieval Xenophobia Reexamined: Medieval thoughts on Islam in Pilgrimage Narratives from a Social Network Perspective", http://bluenetworks.weebly.com/medieval-xenophobia-reexamined.html (erişim tarihi: 27.06.2020).

Messing, Vera ve Ságvár, Bence, "Looking Cehind the culture of Fear: Cross-National Analysis of Attitudes Towards Migration", Friderich Ebert Stiftung, Budapest, 2018.

Metin, Yüksel, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 57, Sayı 4, s.35-63.

Miri Rubin, *Gentile Tales: The Narrative Assault on Late Medieval Jews*, Philadelphia, University of Pennsylvalia Press, 2004

Miş, Nebi ve Yeşiltaş, Murat, "Kültürel Kimliklerin Güvensizliği: Avrupa Birliği ve Medeniyetler Çatışmasını Yeniden Düşünmek", *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*, (der. Rasim Özgür Dönmez ve Gökhan Telatar), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008, s.318-363.

Morley, David ve Robins, Kevin, *Kimlik Mekânları: Küresel Medya, elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları:, 1997.

Möhring, Hannes, *Der Weltkaiser der Endzeit: Entstehung, Wandel und Wirkung einer tausendjährigen Weissagung*, Stuttgart: Thorbecke, 2000.

Mudde, Cas, "The Far Right and the European Elections", *Current History*, 2014, s.98–103.

Murphy, Kristina ve Madon, Natasha ve Cherney, Adrian, "Reporting Threats of Terrorism: Stigmatisation, Procedural Justice and Policing Muslims in Australia", Policing and Society, Cilt 30, Taylor and Francis, 2020, s.361-377.

"National Security Strategy", 2011, s.12. https://english.nctv.nl/binaries/nationale-ct-strategie-2011-2015-uk_tcm92-369807_tcm32-90349.pdf (erişim tarihi: 23.09.2019).

"Nazi Medical Experiments", http://www.holocaustchronicle.org/StaticPages/384.html (erişim tarihi: 21.03.2020).

Netanyahu, Ben-Zion, "Antisemitism," in *The Hebrew Encyclopedia*, Cilt 4, Tel Aviv, 1959, s. 493-508

Niblock, Tim, "Policies against Islamophobia on the European Level", *The fight against Anti-Semitism and Islamophobia Bringing Communities together,* EUMC, Brussels, 2003, ss.73-75.

Novitch, Myriam, "Half a Million Gypsy Victims of the Nazi Terror", *UNESCO Courier: The Gypsies*, Cilt 37, Sayı 10, France, 1984, s.24-26.

_____, "Le génocide des Tziganes sous le régime nazi", Paris: AMIF and the Ghetto Fighters' House, Israel, 1968.

"Nürnberg Yasaları", *Holokost Ansiklopedisi*, https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nuremberg-laws (erişim tarihi: 06.04.2020).

Office of the Special Envoy to Monitor and Combat Anti-Semitism, *Contemporary Global Anti-Semitism: A Report Provided to the United States Congress,* United States Department of State: Washington, 13 Mart 2008.

OHCHR Submissions, "The Working Definition of Anti-Semitism: What Does It Mean, Why Is It Important, and What Should We Do With It?", *Global Jewish Advocacy,* NewYork.

Okumuş, Ejder, " ABD'de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası", *Batı Dünyası'nda İslamofobi ve Anti-İslamizm* (ed. Kadir Canatan, Özcan Hıdır), Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2007, s. 235-259.

Oldenbourg, Zoé, *The Crusades*, (çev. Anne Carter), New York: Pantheon Books, 1966.

Omi, Michael ve Winant, Howard, *Racial Formation in the United States*, Routledge and Kegan Paul, 1986.

OSCE, *Remarks by Mr. Max van der Stoel to the Meeting of Romania's Council for National Minorities,* Bucharest: Organization for Security and Co-operation in Europe, 18 Ağustos 1993.

____, *Statement of the HCNM on his study of the Roma in the CSCE region at the Meeting of the Committee of Senior Officials (CSO)*, Prague: Organization for Security and Co-operation in Europe, 21-23 Eylül 1993.

_____, *Understanding Antisemitic Hate Crimes and Addressing the Security Needs of the Jewish Community: A Practical Guide,* Warsaw: OSCE/ODIHR, 2017.

Ovalı, A. Şevket, "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2006, s.3-52.

_____, "AB'nin Terörizmle Mücadele Politikasındaki Dönüşüm: 11 Eylül ve Madrid Saldırılarının Etkisi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Bahar 2006, s.77-102.

Özateşler, Gül, "Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2013, ss.13-34.

Özcan, Hıdır, "Anti-semitizm ve Anti-islamizm: Benzerlikler ve Farklılıklar", (ed. K. Canatan ve Ö. Hıdır), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Ankara: Eskiyeni, 2007, ss.63-101.

Özerkmen, Necmettin, "Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 44, Sayı 2, 2004, ss.247-265.

Parlakyıldız, Ayşim, "Fransa 2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: 2. Tura Doğru", *BİLGESAM*, 5 Mayıs 2012, http://www.bilgesam.org/incele/741/-fransa-2012-

cumhurbaskanligi-secimleri--2--tura-dogru/#.XDOehkAzbIU (erişim tarihi: 18.12.2019).

Parmar, Sejal, "The European Court of Justice and Anti-Discrimination Law: Some Reflections on the Experience of Gender Equality Jurisprudence for the Future Interpretation of the Racial Equality Directive*", The Development of Legal Instruments to Combat Racism in a Diverse Europe*, (çev. Jan Niessen and Isabelle Chopin), Leiden/Boston: Martinus Nıjhoff Publishers, 2004, s.111-131.

Pascoet, Julia, "EU Anti-racism Action Plan Explained", *ENAR*, 13.10.2020, https://www.enar-eu.org/EU-anti-racism-action-plan-explained-A-blog-series Erişim tarihi: 19.06.2021).

Perspektif, "Avrupa Adalet Divanı: 'İşyerinde başörtü yasağı ayrımcılığı teşvik etmez'", 26.02.2021, https://perspektif.eu/2021/02/26/avrupa-adalet-divani-isyerinde-basortusu-yasagi-ayrimciligi-tesvik-etmez/ (Eişim tarihi: 28.05.2021);

_____, "Avrupa Komisyonu'nun Cami Saldırıları Verilerini Toplayacak Kapasitesi Yok", 3 Nisan 2016, https://perspektif.eu/2016/04/03/avrupa-komisyonunun-cami-saldiri-verilerini-toplayacak-kapasitesi-yok/ (Erişim tarihi: 23.05.2021).

_____, "Avusturya'da Cami Kapatan Bir Utan Vesikası İslam Yasası", 18 Haziran 2018, https://perspektif.eu/2018/06/18/avusturyada-cami-kapatan-bir-utanc-vesikasi-islam-yasasi/ (Erişim tarihi: 15.05.2021).

_____, "Avusturya'da Don Kişot Sendromu ve Kanunlaşan İslamofobi", 1 Nisan 2015, https://perspektif.eu/2015/04/01/don-kisot-sendromu-ve-kanunlasan-islamofobi/ (erişim tarihi15.05.2021).

PEW, "Europe's Growing Muslim Population", 29 Kasım 2017, https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/ (erişim tarihi: 03.04.2019).

Phare Programme, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:e50004&from=EN (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

Pirenne, Henri, *Hz. Muhammed ve Charlemagne,* (çev. Mehmet Ali Kılınçbay), Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

Pogany, Istvan, "Minorty Rights and the Roma of Central and Eastern Europe", *Human Rights Law Review*, Cilt 6, 2006, s. 1-25.

"Pogramlar", *Holokost Ansiklopedisi*, https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/pogroms (erişim tarihi: 14.03.2020).

Prawer, Joshua, *The History of The Jews in the Latin Kingdom Jerusalem*, Oxford University Press, 1988.

_____, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", *Speculum: A Jurnal of Medieval Studies,* Cilt 27, Sayı 4, The University of Chicago Press, 1952, s.490-503.

Proposal for a Council Framework Decision on combating racism and xenophobia (2002/C 75 E/17)", *Official Jurnal of the European Communities*, (C/75 E/269), 26.03.2002.

Prpic, Martina, *Combating Anti-Muslim Hatred in the EU*, European Parliamentary Research Service(EPRS), December 2018.

Puente, Esteban Cobas, "Wandering Blacksmiths", *UNESCO Courier: The Gypsies*, Cilt 37, Sayı 10, France, 1984, s. 8-11.

Raydgren, Jens, "France: The Front National, Ethnonationalism and Populism", (ed. Daniele Albertazzi ve Duncan McDonnell), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy,* New York: Palgrave Macmillan, 2008, s. 166-181.

Renna, Thomas, "The Jews in the Golden Legend", *Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006, s.137-151.

Richardson, Robin, "Islamophobia or anti-muslim racism – or what?", Aralık 2009, http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf (erişim tarihi 10.09.2020).

Ringold, Dena ve Orenstein, Mitchell ve Wilkens, Erica, *Roma in An Expanding Europe, Breaking The Poverty Cycle*, Washington: A World Bank Study, 2003.

Ringold, Dena, "Roma and the Transation in Central and Eastren Europe: Trends and Challange", The World Bank, Washington D.C., 2000.

"Romanlar için AB Eylemi", https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/roma_flyer_tr.pdf (Erişim tarihi: 14.10.2020).

Roy, Oliver, *Küreselleşen İslam*, (çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Rubin, Miri, "Desecration of the Host: The Birth of the Accusation", *Studies in Church History,* 29, 1992, s.169-185.

Runnymede Trust, *Islamophobia: A Challenge for Us All: Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia.* Londra, 1997.

_____, *A 20th-anniversary Report: Islamophobia Still a Challenge for Us All*, (ed. Farah Elahi and Omar Khan), UK, November, 2017.

Saedi, Goal Auzeen, "Islamophobia grew following 9/11", *Islamophobia*, (ed. Dedria Bryfonski), Detroit: Greenhaven Press/Gale Cengage Learning, 2013, ss.45-50.

Said, Edward, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, (çev. Berna Ülner), , İstanbul: Metis Yayınları, 7. Basım, 2013.

Sajid, Imam Abduljalil, "Fighting intolerance and discrimination against Muslims-Islamophobia: facilitating integration and respecting cultural diversity: Islamophobia: A new word for an old fear", *Osce Conference On Anti-Semitism And On Other Forms Of Intolerance*, 4. Oturum, Cordoba, 2005.

Samur, Hakan, "Avrupa'daki İslamofobi'nin 'Avrupalı' Sebepleri", *Mukaddime*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mardin, Cilt 7, Sayı 2, 2016, ss.295-319.

Sanioğlu, Hilal, "Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları", *TBB Dergisi*, Sayı 74, 2008, s.77-111.

Saunders, Robert, *Etnopolitics in Cyberspace- The Internet, Minority Nationalism and the Web of Identity*, New York: Lexington Books, 2011.

Saver, Jan, *EU Labour Migration Policies*, EU-OECD Dialogue, Brussels, 2014.

Sayan, Pınar, *"The European Union Policies Against Racism, Discrimination And Xenophobia And their Implementation in Member States",* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü Avrupa Birliği Siyaseti Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2017.

Schnapper, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki,* (çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Schwartz, Stephen, *The Two Faces of Islam,* New York: Anchor Books, 2002, s.9-10.

Scicluna, Henry, "Anti-romani Speech in Europe's Public Space - The Mechanism of Hate Speech", European Roma Rights Centre, 21.11.2007, http://www.errc.org/roma-rights-journal/anti-romani-speech-in-europes-public-space--the-mechanism-of-hate-speech (Erişim Tarihi: 27.05.2020).

Security and Crisis Center by EJC & European Agency for Law Enforcement Training (CEPOL), "A Practical Guide to Judaism", https://www.cepol.europa.eu/sites/default/files/Guide_to_Judaism_EN.pdf (Erişim tarihi:01.03.2021).

Seltzer, William, "Population Statistics, the Holocaust, and the Nuremberg Trials", *Population and Development Review*, Cilt 24, Sayı 3, Eylül 1998, ss.511-552.

Aktan, Sertaç , "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nedir, nereye bağlıdır, kimler nasıl başvurabilir?", 20/11/2018, https://tr.euronews.com/2018/11/20/avrupa-insan-haklari-mahkemesi-nedir-nereye-baglidir-kimler-nasil-basvurabilir (Erişim tarihi 20.05.2021).

SETA, "5 Soru: Avrupa Adalet Divanı'nın Başörtüsü Kararı", 24 Mart 2017, https://www.setav.org/5-soru-avrupa-adalet-divaninin-basortusu-karari/ (Erişim tarihi: 26.05.2021).

Šeta, Đermana, *Forgotten Women: The impact of Islamophobia on Muslim Woman*, Brussels: ENAR, 2016.

Shea, Danny, "Brian Kilmeade: All terrorists are Muslims", 10.15.2010, https://www.huffpost.com/entry/brian-kilmeade-all-terror_n_764472?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAK24MeXlOewK7Jsbq6YpKRasBvxi

instXh8s-8dMOqqIq9Enh1i3Ia-fgaZwIcnxKVRKifu8MZWD35jQLMrtMXqb4-f9RxmL6DbyZSPpDKn4jHhBFHkXSg4iqm79WfYmYSYnkOif4gmTicLmS3wpQAVfI_RA4rpTmKyFF9KgFiMe (erişim Tarihi: 14.09.2019).

Sheehi, Stephen Paul, *Islamophobia: The Ideological Campaign Against Muslims*, New York: Clarity Press, 2011.

Smith, Cameron, 'Race and the Logic of Radicalisation under Neoliberalism', *Journal of Sociology*, Cilt 54, Sayı 1, Sage:2018, s.92-107.

Sobotka, Eva, "Human Rights and Roma Policy Formation in the Czech Republic, Slovakia and Poland", *The Roma- A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Budapest: Central European University Press, 2007, s.135-161.

Solmaz, Başak, "Türk Çingenelerin Medyada Temsili ve Kimlik Süreci", *II. Uluslararası Roman Çalışmaları Konferansı Konferans Tebliği,* İstanbul, 14-15 Mayıs 2005.

Southern, Richard W., *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı,* (çev. Ahmet Aydoğan), Yöneliş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Sönmez, Mustafa, "İslami Terör mü?", NTV, 1 Aralık 2003, http://arsiv.ntv.com.tr/news/245944.asp (Erişim Tarihi:10.01.2020).

Speech of James D. Wolfenshon, *Roma in Expanding Europe: Challanges for the Future,* World Bank Document, Budapest, 1 July 2003, http://documents1.worldbank.org/curated/fr/551581468184471377/pdf/101608-WP-Box393261B-PUBLIC-2003-07-01-JDW-Roma-in-an-Expanding-Europe-Challenges-for-the-Future.pdf (erişim tarihi: 14.09.2020).

Stern, J. ve Berger, J. M., *ISIS The State of Terror*, New York: HarperCollins Publishers, 2015.

Stokes, Bruce ve Wike, Richard ve Poushter, Jacob , "Europeans Face the World Divided", PEW, 13 June 2016.

Stokes, Bruce, "Euroskepticism Beyond Brexit", PEW, 7 June 2016.

Summaries of EU legislation, *Action Programme to combat discrimation(2001-2006)*, https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l33113&from=EN (Erişim tarihi: 26.06.2021).

Szczepansk, Kallie, "Who were the Srarcens?", 4 Mart 2018, https://www.thoughtco.com/who-were-the-saracens-195413 (erişim tarihi: 06.07.2019).

Şenel, Alaaddin, "Eşitlik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi", *Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1969.

Spinoso, Antonio, *La Saga dei Borgia. Delitti e santità,* Milano, 1999.

Taguieff, Pierre Andre, *La Force du Prejuge- Essai sur Ie racisme et ses doubles*, Paris: La Decouverte, 1988.

_____, *Antisemitizm*, (çev. Işık Ergüden), Ankara: Dost Yayınları, 2017.

Tanju, Erhan, *AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü*, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2. Baskı, 2017.

Templer, Bill, "Neoliberal Strategies to Defuse a Powder Keg in Europe: The Decade of Roma Inclusion and Its Rationale", *New Politics*, Cilt 10, Sayı 4, 2006, s.40-67.

The Guardian, "French presidential election May 2017 – full second round results and analysis", 26 May 2017, https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/may/07/french-presidential-election-results-latest (erişim tarihi: 10.01.2020).

_____, "Nigel Farage's anti-migrant poster reported to police", 16 June 2016, https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/16/nigel-farage-defends-ukip-breaking-point-poster-queue-of-migrants (erişim tarihi: 11.11.2019).

_____, "Swiss vote to ban construction of minarets on mosques", 29 November 2009, https://www.theguardian.com/world/2009/nov/29/switzerland-bans-mosque-minarets (Erişim tarihi: 29.05.2021).

The Local, "This is why millions of French people vote Marine Le Pen for president", The Local, 7 may 2017, https://www.thelocal.fr/20170507/why-we-are-voting-marine-le-pen-for-french-president (erişim tarihi: 10.12.2019).

The Times, "Rise of Spain's far right: Vox and the ghost of Franco cast shadows over a divided nation", 14 Kasım 2019, https://www.thetimes.co.uk/article/vox-and-the-ghost-of-franco-cast-shadows-over-divided-spain-zmdrqkh2f (erişim tarihi: 10.01.2020).

Thelen, Peter, "Roma Policy: The Long Walk Towards Political Participation", *Roma in Europe: From Social Exclusion to Active Participation,* Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2005, s.7-75.

"This Cruside is Gonna Take a While", 17 Eylül 2001, https://www.youtube.com/watch?v=7TRVcnX8Vsw (Erişim Tarihi: 14.09.2019).

Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Tolan, John V., *Saracens, Islam in the Medieval European Imagination*, 2. Baskı, New York: Columbia University Press, 2002.

Trachtenberg, Jashua, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*, Illinois: Varda Books, 2001.

Turner, Nancy L., "Jewish Witness, Forced Conversion, and Island Living John Duns Scotus on Jews and Judaism*", Christian Attitudes Toward the Jews in the Middle Ages: A Casebook*, (Ed. Michael Frassetto). New York: Routledge Publishing, 2006 s.183-211.

Tyrer, David*, The Politics of Islamophobia: Race, Power and Fantasy*, London: Pluto, 2013.

UKIP'in Resmi Twitter Hesabı, 16 Haziran 2016, https://twitter.com/UKIP/status/743388676244176896/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E743391026413461504&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.aljazeera.com%2Findepth%2Ffeatures%2F2016%2F06%2Fbrexit-anti-immigration-ukip-poster-raises-questions-160621112722799.html (erişim tarihi: 10.11.2019).

_____, 2 Mayıs 2014, https://twitter.com/ukip/status/462204514104508416?lang=tr (erişim tarihi: 10.11.2019).

UN Office of Counter-Terrorism, https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/un-global-counter-terrorism-strategy#plan (erişim tarihi:06.10.2019).

Unated Nations, "60/288. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy", (A/RES/60/288), General Assembly, 20 Eylül 2006.

Universal Declaration of Human Rights, https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=trk (Erişim tarihi: 10.05.2021).

Ünal, Mustafa, "Modern Hukuk ve İslam Hukukunda İfade Özgürlüğü ve Dine Hakaret Noktasında Sınırlandırılması", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2019, s. 135-158.

Ünsal, Zeynep Ece ve Olçar, Kemal, "Avrupa'da Radikalleşme ve DAEŞ: DAEŞ'in Evrilmesi ve Avrupa Güvenliğine Yönelik Tehditler", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 29, 2015, s.115-150.

Vermeersch, Peter, "Ethnic Minority Identity an Movement Politics: The Case of the Roma in the Czech Republic and Slovakia", *Ethnic and Racial Studies*, Taylor & Francis, Cilt 26, Sayı 5, Eylül 2003, s.879-901.

Walsh, Chiristine ve Krieg, Brigette, "Roma Identity: Contrasting Constructions", *Canadian Ethnic Studies,* Cilt 39, Sayı 1-2, 2007 s.169-186.

Watt, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerinde Etkisi*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: Bilgesu Yayınları, 2013.

Wien darf nicht Istanbul werden!" http://www.demokratiezentrum.org/wissen/bilder.html?index=1327, 23 October 2005, (erişim tarihi: 10.11.2019).

Wlislocki, Heinrich von, *Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner,* Cilt 4, Münster i. W. 1891.

Yardım, Müşerref ve Dalkılıç, Muhammed Mücahid, "Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofobya: L'Express Dergisi Örneği", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2018, s.89-109.

Yeni Anlaşma: I. Selanikliler, https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1708&mc=2&sc=1705 (erişim tarihi: 02.03.2020).

Yılmaz, Fatma, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı*, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2008.

YouGov, "Causes of terrorism, Islamic terrorism, Christian terrorism results", 22 Aralık 2016, https://yougov.co.uk/opi/surveys/results#/survey/52dc14d0-c82c-11e6-947e-eebe41e67c16 (erişim tarihi: 02.10.2019).

_____, "Clash of civilization is full now?", 20 Ocak 2013, https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2013/01/20/clash-civilisation-full-flow (erişim tarihi: 02.10.2019).

_____, "Exploring Islam Foundation Survey Results", 19-21 Mayıs 2010, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/today_uk_import/YG-Archives-Pol-ApexCommunicationsExploringIslamFoundation2-100520.pdf (erişim tarihi:03.10.2019).

_____, "Hope Hot Hate", 14-18 Haziran 2018, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/h76habg5k1/HnHResults_190618_ConMembers_web2.pdf (erişim tarihi:02.10.2019).

_____, "Survey Result", 18-19 Ocak 2015, https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/9z7tks3b3z/1.JAN_GB_15_W_Part10.pdf (erişim tarihi:03.10.2019).

_____, "Voters: New UKIP adverts are not racist", 24 April 2014, https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2014/04/24/voters-new-ukip-adverts-are-not-racist (erişim tarihi: 06.11.2019).

_____, *Western/MENA attitudes to religion portray a lack of faith in common values*, 3 Şubat 2019, https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2019/02/03/westernmena-attitudes-religion-portray-lack-faith- (erişim tarihi:02.10.2019).

Yuval, Israel Jacob, "Vengeance and Damnation, Blood and Defamation: From Jewish Martyrdom to Blood Libel Accusations," *Zion*, Cilt 58, Sayı 1,1993, s.33-99

Yücel, Salih, *İslamofobi Batı'da Depreşen Hastalık,* İstanbul: Paradoks Yayınları, 2012.

Yüksel, Mehmet, “İslamofobi’nin Tarihsel Temellerine bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki”, *İslamofobi Kolektif bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Ankamat: Ankara, 2012, ss. 103-117.